

Надія Півнюк
Олена Чепурко
Наталя Гребницька

Зарубіжно література

7

БИЛИНА

фольклору

герої

сюжет

богатири

розповідь про події
часів Київської Русі

явний
вигисел

точна передача
історичних фактів
не властива

народна

БАЛАДА

літературна

жанр
фольклору

жанр художньої
літератури

проблематика
моральна

проблематика
морально-етична,
філософська

віршований
ліро-епічний твір

присутність
оповідача

сюжет
напружений

РОЛЬ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ

У книги люди, наче бджоли в соти,
Знесли духовний, чародійний мед.
Сліпцеві очі ним потри, і вмент
Побачить сонце й голубі висоти,
Відчує мислі найстрімкіший лет,
Збагне людські страждання і турботи,
Поможе іншим темряву збороти...

Дмитро Павличко

Щоразу ми розпочинаємо подорож світом літератури з розмови про те, для чого потрібно читати. На початку минулого навчального року мова йшла про пізнавальне значення літератури, і ви, сподіваємося, справді переконалися, що твір не лише захоплює сюжетом, а й збагачує читача різноманітними знаннями. Художня книга є своєрідним джерелом інформації про людину та її внутрішній світ, про історію різних народів, їхні національні традиції, про природу, Всесвіт.

Однак література не тільки розвиває інтелектуально, а й збагачує наш внутрішній світ. Будучи скарбницею духовних надбань людства, вона впливає на формування життєвих цінностей кожної особистості.

Що це означає? Письменників завжди вважали знавцями життя, людських душ. Перш ніж відтворити якісь події, митець опановував закони розвитку народу, особистості. Кожний письменник має власне судження про життєві цінності, яке він намагається донести до читача, переконати в істинності своєї думки.

Пригадуєте оповідання **Антон Чехова** «Товстий і тонкий»? Зустрілися два приятелі, друзі дитинства. Вони давно не бачилися, обоє раді несподіваній зустрічі. Їм є що згадати, є про що розповісти одне одному. Але бесіді бракує щирості, її псує *«благоговіння, солодкуватість і шаноблива кислота»* на обличчі тонкого. Старий приятель по гімназії, який досягнув високих чинів, залишився людиною добродушною і порядною. Однак для тонкого вагоміші не щирі дружні почуття, а посада товстого. Тонкий поводить себе, ніби раб, бо добровільне рабство стало невід'ємною частиною його особистості.

Чехов звертається до читача, пропагуючи власне життєве кредо: *«Вичавлювати із себе по краплинах раба»*. І читач розуміє: варта поваги лише та людина, котра за будь-яких обставин не втрачає власної гідності.

А пам'ятаєте, як переконливо говорить про справжні людські цінності **Чарлз Діккенс** у «Різдвяній пісні в прозі...»? Скнара Скрудж усе своє життя присвятив збагаченню. Він відмовився від рідні, друзів, аби лише не витратити на них зайву копійчину. І що отримав натомість? Самотність, зневагу, людський осуд. Пригадуєте, як сумно зауважував

автор: «Ніхто ніколи за все його життя, — ні чоловік, ні жінка, — не попросив його показати дорогу?»

Три подорожі з дүхами не лише повернули шкереберть свідомість Скруджа. Вони примусили і нас, читачів, поміркувати над тим, у чому сенс людського життя, що в ньому прекрасне, а що огидне, що розумне, а що недоцільне, що людяне, а що антигуманне. Автор переконливо продемонстрував, у чому полягають справжні життєві цінності. Тому читачі щиро радіють разом із головним героєм повісті, коли люди нарешті почали вітатися зі Скруджем, бажати йому щасливого Різдва. Завдяки цій повісті ми засвоїли уроки Діккенса: треба поважати людей, ставитися до них із любов'ю, уміти допомагати.

Важко відшукати видатний художній твір, який би не впливав на думки й почуття, не змушував читачів замислитися над своїми вчинками, не сприяв глибшому розумінню навколишньої дійсності. Щоб застерегти людину від негідної поведінки, не обов'язково писати об'ємні педагогічні настанови. Часом достатньо однієї виразної деталі — і в душі пробуджуються прекрасні почуття. Як, наприклад, у новелі Рея Дугласа Бредбері «Усмішка»: у зруйнованому атомним вибухом місті, серед оскажених від голоду й холоду людей, на сплюндрованому полотні малий хлопчина побачив лагідну й загадкову усмішку Мони Лізи. Автор більше нічого не розповів нам про свого героя, але ми зрозуміли, що майбутнє — саме за цим хлопчиком. Адже з усього розлученого натовпу лише йому одному посміхнулася Джоконда...

А в казці-притчі Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» навчають не деталі, а метафори, які є ключем до розуміння багатьох життєвих проблем: «себе судити набагато важче, ніж інших»; «серед людей також самотньо»; «усі дороги провадять до людей»; «найголовнішого не побачиш очима»; «у кожній людини свої зорі». Подорожуючи, маленький принц познайомився з мудрим лисом, який відкрив йому таємницю любові й дружби.

Художники слова, подібно до мудрого лиса, відкривають перед нами скарбниці життєвих цінностей, пробуджуючи в душах добро, справедливість і милосердя.

І. Ренін. Дівчина, яка читає

Запитання й завдання

1. У чому полягає пізнавальне значення художньої літератури?
2. Як ви розумієте словосполучення *життєві цінності*? Яким синонімом можна його замінити?
3. Назвіть відомі вам загальнолюдські життєві цінності. Про які з них говорить Антон Чехов в оповіданні «Товстий і тонкий»?

4. Про які життєві цінності йдеться в «Різдвяній пісні в прозі...» Чарльза Дікенса?

5. Які художні засоби допомагають письменникам максимально наблизити читача до розуміння художнього твору? Наведіть приклади зі статті.

6. Які твори зарубіжної літератури ви прочитали влітку? Який із них вам найбільше сподобався і чому? Чи йшла мова в цьому творі про життєві цінності?

1. Поясніть, як ви розумієте вислів: *«Література впливає на формування життєвих цінностей людини»*.

2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви розумієте зміст поетичних рядків українського письменника Дмитра Павличка?

Пригадайте прочитане в 6 класі. З яких творів подано уривки? Назвіть їх авторів. Про які життєві цінності йдеться в згаданих творах?

«...смертні люди, заради яких він прийняв страшні муки, носять відтоді на згадку про нього металеві каблучки і персні з коштовними камінцями».

«Тоді батько розв'язав в'язку і дав кожному по різці. Коли вони легко переламали їх, батько промовив: «Отак і ви, діти, якщо будете дружні, вас не подолають вороги, коли ж житимете в незгоді, вас легко переможуть».

«З самого раннього дитинства я над усе любив море. Я заздрив кожному матросові, що відправлявся в далеке плавання. Цілими годинами вистоював я на березі моря і, не відриваючи очей, стежив за кораблями, що пропливали».

«Він розв'язав свого клунка і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промащений папір і сховав...»

«А мене вже ні волами, ні арканом не заманиш удруге на оцей клятий острів. Я й досі прокидаюся від жаху, коли ввісні чую грізний гуркіт прибою біля його похмурих скель...»

ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ Й БАЛАДИ
У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Скарбницею народної мудрості й творчого духу слугували... приказки, загадки, казки й особливо усний епос...

Орест Субтельний

У фольклорі багатьох країн почесне місце посідає *народний епос* — оповідна поезія, що зображує героїчні вчинки певного персонажа, важливі історичні події тощо.

Поняття «епос» походить від грецького *epos*, що означає *слово, розповідь, пісня*. Історія епосу дуже давня, оскільки корінням сягає ранніх етапів розвитку культури людського суспільства. Виникав він у тих землях, де йшла боротьба із завойовниками, де народ, захищаючи рідний край, здійснював величні подвиги. Від початку епічна творчість була тісно пов'язана з міфами, казками, легендами. У розповідно-описових піснях люди намагалися зафіксувати свою історичну пам'ять.

У народному епосі широко висвітлювалися історичні події, прославлялися подвиги захисників вітчизни, тому його почали називати ще й героїчним. Це була своєрідна історія краю, усна енциклопедія народного життя. Однак зображені події і персонажі героїчного епосу не завжди співвідносилися з конкретними історичними фактами і реальними особами. Автор епосу — народ — намагався відтворити не перебіг подій, а своє розуміння національної історії. У зображуваних персонажах втілювалися уявлення людей про народних героїв, захисників рідної землі. Тому персонажі народного епосу здебільшого ідеалізовані.

В. Васнецов. Витязь на роздоріжжі

Народний епос — фольклорні розповідно-описові пісні певного народу, в основі яких лежить національно-історична тематика.

Героїчні зразки народного героїчного епосу належать шумерські перекази про Гільгамеша, карело-фінські руни, давньорусинські легенди про Амірані, перекази північноамериканських індіанців про Гайавату. Пізніші героїчні пісні окремих народів часом з'єднувалися з іншими піснями й утворювали епічні цикли: ірландські саги, російські билини, українські думи, англійські балади. Деякі з них називали поемами, зокрема німецьку «Пісню про Нібелунгів», французьку «Пісню про Роланда», іспанську «Пісню про мого Сіда». Найбільшим у світі є киргизський епос «Манас», що налічує півмільйона рядків.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавче поняття: народний епос.

Назви творів: «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда», «Манас».

Запитання й завдання

1. Які твори називають народним епосом?
2. Чому виник героїчний епос? Які події відбулися в ньому?

1. Пригадайте, які зразки народного епосу ви вивчали на уроках української літератури. Наведіть приклади.
2. Перелічіть найдавніші зразки народного героїчного епосу, про які ви дізналися зі статті. Перевірте свої знання за підручником.

1. Чому народний епос називають одним із найдавніших фольклорних жанрів?
2. Як ви розумієте слова канадського історика українського походження Ореста Субтельного, що стали епіграфом до статті?

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ

Начати же ся тѣи пѣсни по былинамъ сего времени...

Із «Слова о полку Ігоревім»

До героїчного народного епосу належать давньоруські **билини**, в яких оспівані подвиги богатирів, носіїв ідей патріотизму, єдності батьківщини. Билини створено переважно за часів Київської Русі. Найдавніші з них — билини київського циклу, образи й сюжети яких пов'язані з давнім Києвом та князем Володимиром (про Ілля Муромця, Альошу Поповича, Добриню Микитича та інші). Є билини, події яких розгортаються на Галицько-Волинських, Чернігівських, Новгородських землях (про Дуная, Садка тощо).

У народі здавна билини називали с т а р і н а м и, тобто піснями про події глибокої минувшини. Термін «билини» з'явився лише в першій половині XIX століття на підставі згадуваних у «Слові о полку Ігоревім» «былин сего времени» і замінив давню назву.

Налічують близько трьох тисяч билин. Така велика кількість їх зумовлена тим, що той самий твір часто побутував у багатьох варіантах. Є билини, які мають по сімдесят і більше варіантів.

Билина — фольклорна епічна пісня про подвиги богатирів — захисників Київської Русі.

В. Васнецов. Богатирі

Традиційно билини розпочинаються *зачином*, завдання якого — привути увагу слухачів, створити певний настрій. У зачині коротко ладено зміст ситуації, в якій опинився билинний герой, вказано час і це події. В *основній (розповідній) частині* розгортається сюжет: сано конкретний подвиг того чи іншого богатиря. У билинах повтоться віками вироблені традиційні прийоми, якими користувався зідач: опис бенкету, прощання з батьками, сідлання коня тощо. *кінченні (кінцівці)* билини мова йде про результат боротьби героя, славляються його доблесть, відвага, патріотизм.

У билинах діють два покоління богатирів — старше й молодше. рші богатирі належать до найдавніших билинних образів. Це — Свя-ур, Волх Всеславич, Вольга. Вони нагадують міфічних персонажів, ілених надзвичайними вміннями, деякі з них можуть навіть перевті-атися. Наприклад, Волх Всеславич міг обернутися ясним соколом, ім вовком, гнідим туром, а Вольга «соколом літає», «вовком рис-». Сила цих богатирів теж надзвичайна, її навіть забагато, часом вона зжає їм жити, тягне в «*сиру землю*».

На зміну старшому поколінню титанів-богатирів приходять молодші ї: Ілля Муромець, Добриня Микитич, Альоша Попович і багато их. Вони уособлюють єдність і могутність Київської Русі. Усього в инах згадано понад тридцять богатирів. Вони схожі на звичайних ей, одягнені, як воїни, — у шолом, лати, кольчугу, не вмють пере-юватися. У мирний час богатирі несуть державну службу: охоро-ть кордони, збирають данину тощо. Сила їх, хоч і менша за силу рших героїв, але також допомагає здобувати перемоги, боронити

рідну землю. Богатирі ставляться один до одного як друзі, побратими, готові допомогти в скрутну хвилину.

Молодше покоління богатирів відважно бореться з тими, кого вважають одвічними ворогами Київської Русі. Це і Калин-цар, який вирішив знищити Київ-град, спалити всі церкви і стягти голову князю Володимиру. Але сміливець Ілля Муромець сам виступає проти незліченної сили татарської і, заручившись підтримкою побратимів, перемагає царя, нищить його військо.

Доводиться змагатися богатилям і з нечистою силою: Змієм Гориничем (крилатий дракон, що дихає полум'ям); Тугарином (напівлюдина-напівзмія, який уміє літати, їздити на вогненному коні); Солов'єм-розбійником (людиноптах, від чийого голосу гинуть люди і падають викорчувані з корінням столітні дуби); Ідолицем Поганим (потвора-ненажера).

Деякі билинні події та образи мають історичну основу. Символом державної єдності і незалежності виступає в старинах давній Київ. Окремі билини розпочинаються з оповіді про те, як у стольному граді Києві, у ласкавого князя Володимира збиралися могутні богатирі на почесний бенкет. У княжій світлиці богатирі не тільки відпочивали, а й обговорювали нагальні державні проблеми. Київського князя творці билин лагідно називали Володимиром Красним Сонечком. Його образ співвідносився із двома реальними особами: **Володимиром Святославичем**, який хрестив наших пращурів і пізніше був названий Великим,

В. Васнецов. Боян

та Володимиром Мономахом, який об'єднав русичів у одну державу — Київську Русь.

У билинах є і художній вимисел, і давні вірування, і народні уявлення про патріотизм, героїзм, ідеальних героїв. Багато спільного ці твори мають із чарівними казками: герої наділені надзвичайними властивостями, їм доводиться боротися з чудовиськами, їх оточують чарівні предмети і помічники.

Головні ознаки билини:

- жанр фольклору: героїчна епічна пісня;
- головні герої — богатири;
- в основі сюжету — розповідь про величні події часів Київської Русі;
- точна передача історичних фактів не є обов'язковою;
- наявний вимисел;
- призначені прославляти національних героїв та історичні події.

Билинам властива своєрідна віршована форма, яка відзначається багатством художніх засобів: використанням постійних епітетів («чисте поле», «добрий молодець», «білі груди»), **гіпербол** (перебільшення богатирської сили тощо), **повторів** (рядків, словосполучень тощо). Метафоричність і алегоричність не притаманні творам цього жанру.

Замість метафор часто вживаються порівняння, здебільшого заперечні («то ж не кінь, а звірище осідлане», «то не дві гори разом зішлись, — два богатири разом з'їхались»).

У билинах традиційні поетичні засоби поєднувались із винахідливістю виконавця. *Оповідачі-гусли* виконували їх **речитативом** (наспівною розповіддю). Гуслі вважали найпридатнішим музичним інструментом для супроводу повільних епічних пісень. Мелодія билин гармоніювала з поважною розповіддю про події далекої минувшини.

Замість метафор часто вживаються порівняння, здебільшого заперечні («то ж не кінь, а звірище осідлане», «то не дві гори разом зішлись, — два богатири разом з'їхались»).

БИЛИНИ ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ

Святогор-богатыр.
Палехський розпис

Найпопулярнішим героєм богатирського епосу вважають Ілля Муромця. Про нього складено понад десяток билин, кожна з яких має ще й варіанти. Численні старини, ніби продовжуючи одна одну, розповідають про героїчне життя і подвиги богатыря, зображують його передусім захисником рідної землі.

Ілля Муромець належить до молодшого покоління богатырів, які не мали надзвичайних властивостей, а відзначалися своїми реальними, набутими упродовж життя якостями: розумом, сміливістю, здатністю жертвувати собою заради миру і справедливості. Ілля змінив наймогутнішого героя — титана Святогора.

Цикл билин про Ілля Муромця розпочинається легендою про його дивовижне

Гіпербола — троп, що полягає в перебільшенні характерних ознак предмета або явища.

Речитатив — наспівне декламаційне виконання твору.

зцілення. Від народження він був хворий, не міг ходити:

Сидів сидячки Ілля Муромець,
Ілля Муромець, хліборобський син,
Сидів сидячки рівно тридцять літ.

Переклад Павла Грабовського

І лише випадкові «каліки перехожі»¹ повернули йому здоров'я і наділили богатирською силою, запевнивши, що смерть у бою йому не судилася.

Чудесне зцілення стало точкою відліку численних подвигів богатиря. Спочатку герой віддячив своїм батькам — допоміг розчистити ниву.

Не лише Ілля — селянський син — опікується землею, а й земля повертає богатирю його турботу стороцею: ворог може кинути героя на землю, але із землі він підведеться втричі сильнішим.

Богатир їде захищати рідну землю, допомагати слабким і немічним.

У билині «Про Іллю Муромця і Соловія» розповідається, як богатир перемагає Соловія-розбійника — напівптаха-напівлюдину, що сидить на семи дубах і чинить розбій на дорогах. У наступних билинах мова йде про те, як Ілля визволяє Цар-город від Ідолиця Поганого; рятує Київ від спустошливої навали війська Калина-царя; дає відсіч монголо-татарському війську.

Народ шанував свого героя-захисника, складав легенди не тільки про його життя, а й про смерть. В одній із них говориться, що моці богатиря поховані в Києво-Печерській лаврі, в іншій — що Ілля зайшов у печери і там перетворився на кам'яну статую.

В образі Іллі Муромця втілено найвищі народні ідеали, поняття про честь, добро, патріотизм, богатирську доблесть. Численні подвиги героя, описані в билинах, відтворюють його готовність захищати рідну землю від ворогів.

Г. Бурев.

Бій Іллі Муромця зі Змієм

Добре ви
кам'ятали?

Літературознавчі поняття: билина, постійний епітет, повтор, гіпербола, порівняння.

Імена: Володимир Святославич (Великий), Володимир Мономах.

Імена персонажів: князь Володимир, Ілля Муромець, Альоша Попович, Добриня Микитич, Дунай, Садко, Святогор, Волх Всеславич, Вольга, Калин-цар, Змії Горинич, Ідолице Погане, Тугарин, Соловій-розбійник.

¹ *Каліки перехожі* — жебраки-каліки, які переходили з місця на місце. Так називали і співаків, які мандрували по святих місцях, розповідаючи у билинах про давнину.

І. Фомічев. Ілля Муромець і каліки перехожі

Географічні назви: Київська Русь, Київ; Галицько-Волинські, Чернігівські, Новгородські землі.

Назви творів: «Слово о полку Ігоревім», «Про Іллю Муромця і Соловія».

Запитання й завдання

1. Які твори називають билинами? Як називалися ці пісні в народі?
2. Коли і де виникли билини? Що покладено в їх сюжетну основу?
3. Розкажіть про традиційні складові билин. Про що йдеться в кожній із таких частин?
4. Назвіть героїв билин. Які з них знайшли втілення на картинах художників?
5. Які персонажі билин виступають ворогами Київської Русі?
6. Назвіть представників нечистої сили, з якими доводиться змагатися богатырям. У яких творах ви вже читали про цих персонажів?
7. Чи лежать в основі билин історичні події? Які саме?
8. У чому полягає своєрідність творів цього жанру? Хто їх виконував?
9. До якого покоління богатырів належить Ілля Муромець?
10. Як Ілля Муромець прожив перші тридцять років свого життя? Хто допоміг йому зцілитися і наділив силою? Опишіть картину І. Фомічева.
11. Які подвиги здійснив Ілля? Як народ ставиться до свого героя-захисника?

Пригадайте знайомі вам тропи. Які з них завжди наявні в билинах? Дайте їм визначення.

1. Пригадайте головні ознаки чарівних казок і порівняйте їх з ознаками билин. Чим билина відрізняється від чарівної казки?
2. Які міфологічні ознаки побутують у билинах?

1. Чому Ілля Муромець є найпопулярнішим героєм богатырського епосу?
2. Визначте головну ідею билин.

Складіть усну розповідь на тему «Билинний Київ».

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ¹

Гей, у славному та у городі у Муромлі,
та у тому селі та Карачасві,
Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матір рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сїдав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав,
Під город, під Чернігів під'їжджав.
Під городом, під Черніговом
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила силенна,
Днем від куряви сонця красного,
Нічтю місяця ясного
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи² погані, татарове³,
З кóршем⁴ сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божїї скидом пускати.
Тоді ж то старий козак Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,

Г. Бурєєв.
Ілля Муромець

¹ Билина з репертуару кобзаря Зіновія Штокала; упорядкована Валерієм Шевчуком.

² *Мурза* — титул знатного татарина.

³ *Татарове* — татари; у билинах — загальна назва степових кочівників, мусульман, адже за часів Київської Русі татар не було.

⁴ *Корш* — військовий загін.

Куди верне —
Туди провулок.
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Не один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи ж то у нашому городі Чернігові воєводою¹,
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак таке промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний столийний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці слова промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їжджено.
Сидить Соловій-розбійник
На семи дубах,
На миль тридцять
Ні кінному, ні пішому
Пропуску немає.
Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-змїїному,
Так усі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсипаються,
А хто близько з людей,
Так всі мертві лежать.
Простою дорогою — п'ятсот верст²,
А дальшою дорогою — ціла тисяча».

¹ *Воєвода* — у Давній Русі — правитель міста, намісник князя.

² *Верста* — давня міра довжини, що становила 1,06 км.

Г. Бурсев. Три поїздки Іллі Муромця

Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими
Простою дорогою в славний город Київ.
Одною рукою коня тримав,
Другою рукою дуба рве.
Дуби рве самі коренисті
Та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджій.
Як під'їхав він до річки
До Самородини,
Як побачив його Соловій-розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,
Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному —
Всі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсіпаються.
Там під муром тим Ілля Муромець зітхає,
До коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук,
Бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовкову,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,

Виходили вони на широкий двір
Подивитися на Соловія-розбійника.
Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-зміїному».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Ой, князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга,
Не у тебе і хліб їв
Та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».
Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
Зашипи ти та напівшипу!»
Говорить Соловій-розбійник:
«Запечатались мої кроваві рани,
Налийте мені чару вина зеленого!»
Так тут налили чару зелен-вина
На півтора відра.
Випив Соловій чару зелен-вина —
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип,
Всі трави-мурави зов'яли,
Листя з дерев посипались,
А в князя з теремів високих
криші зривало,
Всі хрустальні скельця повипадали.
По всьому городу, по Києву
Всі бременні¹ кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить,
Куньовою² шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Солов'ю-розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту
І кричати напівкрику,
Шипіти напівшипу».
Говорить йому Соловій-розбійник:

¹ Бременна — вагітна.

² Куньовий — пошитий зі шкури куніци.

«Уже, либонь, прочував я свій кінець
 І тому посвиснув на повний свист,
 Крикнув на повний крик,
 Та зашипів на повний шип».
 Тут старий козак Ілля Муромець
 Брав Соловія за білі руки,
 Повів його на поле Куликове¹
 Та відрубав йому
 Буйну голову.
 Так з тої пори не стало
 Соловія-розбійника на святій Русі.
 Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
 Славу співають
 По всіх землям,
 По всіх ордам
 Од нині і довіка,
 А вам на многі літа!

Запитання й завдання

1. Звідки родом Ілля Муромець? З якою метою він залишив рідний дім?
2. Що стало перешкодою для Іллі Муромця на шляху до Чернігова? Як богатыр подолав цю перешкоду? Чому відпустив живими трьох царевичів?
3. Яку дорогу від Чернігова до Києва обрав Ілля Муромець? Знайдіть у тексті билини і прочитайте, чим займається богатыр, прямуючи дорогою.
4. Де зустрів Ілля Муромець Соловія-розбійника? Як вдалося богатыреві ув'язнити потвору?
5. Перекажіть близько до тексту зустріч Іллі Муромця з князем Володимиром. Чому Соловій-розбійник не виконав прохання князя?
6. Як покарав богатыр Соловія-розбійника?
7. Знайдіть у тексті слова і словосполучення, що характеризують добу Київської Русі.
8. Визначте зачин і кінцівку билини. Про що йдеться в цих частинах?
9. Наведіть приклади гіперболи в билині.
10. Випишіть у зошит постійні епітети, які трапляються в тексті билини.

1. Які події билини є кульмінацією твору? Обґрунтуйте свою думку.
2. Чому Ілля Муромець відмовився бути воєводою Чернігова?
3. У чому полягає перемога Іллі Муромця? Чи отримав він якусь нагороду?

1. Пригадайте головні ознаки билини (див. перший форзац підручника). Що вирізняє цей фольклорний жанр з-поміж інших?
2. Розгляньте ілюстрації до билин. Чи однаковим зображували художники Іллю Муромця? А яким його уявляєте ви?

1. Складіть усну розповідь на тему «Яким я уявляю Соловія-розбійника», використовуючи постійні епітети, порівняння, гіперболи.
2. За текстом билини «Про Іллю Муромця та Соловія» укладіть словничок на тему «Так говорили билинні герої».
3. Підготуйте ілюстрацію до однієї з билин.

¹ *Куликове поле* — в билинах згадується як поле для святи.

НАРОДНА БАЛАДА

За мовою, тоном і змістом ці старовинні пісні становлять істинне мислення свого народу, самий стрижень, серцевину нації.

Йоганн Готфрід Гердер

о найдавніших фольклорних жанрів належать і **народні балади**, в ідеться про оповиті легендами видатні історичні події та героїчних зників рідної землі, а також про надприродні сили, дивні перетворення тощо. Балада зародилася у фольклорі народів європейських країн: йтку — в Данії, пізніше — в Англії, Франції, Шотландії, Росії. Найши з відомих зразків записані в Англії в XIII столітті, але започатко цей жанр ще у XII столітті.

ермін «балада» походить від французького слова *ballade*, що означає *цувальна пісня*. Провансальський трубадур **Пон де Шаптей** вперше в цим словом любовну пісню, що супроводжує танець. Музика, і танець художньо поєднувалися в найдавніших зразках цього жанродом балада відокремилася від танцю і набула того значення, яке вглося за нею до наших днів.

різних країнах існувала своя традиція виконання балад: в одних івали хором, в інших — сольо, речитативом. Створювалися балади шованій формі, особливий ритм якої, часта зміна інтонації допомаосилити емоційний вплив на слухача, забезпечували відповіднеення від почутото.

ільшість балад пов'язані з історичними подіями чи переказами, ить елементи фантастичного, таємничого. В основі сюжету балади, авило, — надзвичайний випадок, драматична, іноді трагічна подія.

Напруженість сюжету зумовлена протистоянням між людьми або між людиною і природою, людиною і фантастичними істотами. При цьому увагу зосереджено не на самій дії, а на моральних якостях, таких, як добро і зло, любов і ненависть, правда і брехня.

У баладах, на відміну від казок, часто перемагає зло, іноді чесний і сміливий герой гине, стверджуючи свою моральну перемогу над підлістю, брехнею, лицемірством.

Балади від билин відрізняються тим, що не утворюють цикли, присвячені одному персонажеві (за винятком балад про Робіна Гуда). У баладах діють відразу кілька героїв, які можуть бути однаково

Женішек. Пісня про героїв

ародна балада — ліро-епічна пісня фантастичного, історико-героїчного чи льно-побутового змісту з гострим напруженим сюжетом.

визначними. У цих творах також наявні герої, які нібито перебувають за лаштунками, присутні незримо, але до них звертаються інші персонажі, співвідносять себе з ними.

Балади традиційно складаються з кількох частин: експозиції, зав'язки, основної частини, кульмінації та розв'язки, які не є обов'язковими для кожного конкретного твору. Мета експозиції — повідомити про стан чи долю героїв до початку описуваних подій.

У зав'язці йдеться про подію чи факт, які започатковують розвиток сюжету. В основній частині твору події стрімко розвиваються аж до кульмінації — моменту найвищого розвитку дії. Закінчуються балади або несподіваною розв'язкою, або не домовленістю — особливим художнім прийомом, який дає змогу слухачеві самостійно домислити фінал.

У баладах майже завжди присутній оповідач, який не лише ознайомлює читача або слухача з подіями, а й виявляє власне ставлення до них. Такий художній прийом називають ліричною оцінкою. Ставлення читача до описуваного формується під впливом оцінки цих подій оповідачем.

Баладам притаманні також уривчастий виклад, часті повтори, які посилюють напругу, наближаючи драматичну розв'язку. Обов'язковим компонентом цього жанру є діалог.

Розрізняють балади історико-героїчні (про знаменні події чи відомих історичних осіб), соціально-побутові (про драматичні події в житті певної родини), казково-фантастичні (про таємничі події, фантастичних істот).

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавчі поняття: народна балада, лірична оцінка, діалог, повтор.

Ім'я: Пон де Шаптей.

Географічні назви: Данія, Англія, Франція, Шотландія, Росія.

Запитання й завдання

1. Які твори називають баладами? Коли вони виникли? У фольклорі яких народів побутували?
2. Розкажіть про походження слова «балада». Як традиційно виконували балади?
3. Схарактеризуйте сюжет балади. У чому полягає його особливість?
4. Визначте роль оповідача в баладі. Який художній прийом називають ліричною оцінкою?
5. З яких частин складається балада? Про що йде мова в кожній із них?
6. Яку роль у баладах відіграє діалог?
7. Назвіть різновиди балади.

1. Пригадайте головні ознаки билини і порівняйте їх із ознаками балади, користуючись першим форзацем підручника. Що спільного в цих жанрах?
2. Чим балада відрізняється від народної казки?

Головні ознаки народної балади:

- жанр фольклору;
- віршований ліро-епічний твір;
- зосередження уваги на моральних проблемах;
- напружений сюжет;
- драматична, часто несподівана розв'язка;
- присутність оповідача;
- наявність ліричної оцінки;
- використання діалогів, повторів, недовомовленості.

Пригадайте визначення діалогу й монологу. Перевірте свої знання за літературознавчим словником.

Як ви розумієте епіграф до статті? Прокоментуйте слова видатного німецького письменника і вченого Йоганна Готфріда Гердера.

БАЛАДИ ПРО РОБІНА ГУДА

Він доблесно і чесно жив,
Він кривди серцем не любив.

З англійської балади¹

Балади про Робіна Гуда належать англійському фольклору. Славний борець за справедливість, захисник усіх пригноблених і бідних — саме таким постає в давніх піснях народний улюбленець, відважний ватажок лісових розбійників. Гордий і незалежний, він протистояв тим, хто, користуючись своїм соціальним становищем і багатством, обманював і визискував простолюду.

Тернистим був шлях англійського народу в ті часи, коли його буйна фантазія народила легендарний образ месника. В XI столітті король **Вільгельм Нормандський**, прозваний Завойовником, наказав зробити перепис усього населення Англії. У народі цей перепис дістав назву «Страшний суд», бо більшість вільних селян після нього перетворилася на віланів — кріпаків. Замки багатьох заможних англійців конфіскували й передали нормандським завойовникам. Були видані «лісові закони», за якими простим людям заборонялося полювання в лісах, що тепер належали королеві чи його оточенню. Народ боявся свавільного суду і тюрем, тому змушений був приховувати свій гнів і сподівався на справедливого заступника.

Був Робін Гуд витвором народної фантазії чи історичною особою — про це вчені сперечаються дотепер, вказуючи на історичних осіб, які могли бути прототипами легендарного розбійника. Існує версія,

що Робін Гуд жив у XII столітті, інші називають кінець XIII — початок XIV століття. Однозначних відомостей про нього не містять навіть балади і перекази. В одних розповідається, що Робін Гуд — син вільного селянина, в інших — що батько його був лісником і уславленим лучником, ще інші вказують на шляхетне походження розбійника. Однак в усіх баладах ідеться про Робіна Гуда як про хоробру, розумну, веселу, шляхетну людину, неперевершеного лучника:

Т. Шугерман.
Робін Гуд на полюванні

¹ Переклад з англійської Юрія Юри.

Він за найкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

Переклад Юрія Юри

Зганьблений і пограбований простолюд втілив в образі Робіна Гуда пристрасну мрію про справедливість і в художній уяві вершив свій суд над гнобителями — королівськими чиновниками, монахами, священиками.

Цикл балад про Робіна Гуда налічує 36 творів, події яких сягають кінця XII — початку XIII століття. Перша збірка балад про легендарного розбійника з'явилася наприкінці XV століття під назвою «Мала пісня про подвиги Робіна Гуда».

Ці балади становлять своєрідний життєпис народного героя. У них розповідається про те, як юнак став сиротою, як, прямуючи Шервудським лісом до Ноттінгема на турнір лучників, він помстився головному лісничому за смерть батька. Опинившись поза законом, Робін Гуд розшукав «вільне лісове братство», яке згодом одностайно обрало його своїм ватажком. Народні месники грабували багатіїв, віддавали гроші біднякам, захищали скривджених, рятували невинних від тюрми та шибениці.

Балади розповідають і про найближче Робінове оточення: побратимів-розбійників Крихітку Джона, Віллі Стютлі, Алана Дейля, Віллі Пурпурового, трьох удовиних синів, кумедного ченця Тука, відважну красуню Маріан. Цим героям відверто протистоять усі ті, хто визискував і грабував простий люд. Зокрема балада «Робін Гуд і герфордський єпископ»¹ розповідає про те, як розбійники пошили в дурні єпископа.

У баладах протиставлено поняття законності та справедливості, оскільки закон захищав лише інтереси багатіїв. Звісно, дії Робіна Гуда і його побратимів незаконні, однак справедливі. Утвердження цієї думки і становить провідну ідею циклу.

Існує балада і про те, як Робін Гуд загинув. Його заанастила черниця із жіночого монастиря Керкліс, куди поранений герой звернувся по допомогу. Вона пустила Робінові кров, нібито бажаючи його врятувати. Крихітка Джон поховав товариша під дубом, де впала остання Робінова стріла, і на могилі поставив камінь із написом: «Під каменем важким отут спочив навіки Робін Гуд...»

Англія не забула свого героя. У травні по всій країні вже близько чотирьохсот років відзначають день Робіна Гуда. З Лондона до Ноттінгема й нині прямує залізничний експрес «Робін Гуд». Він нагадує пасажирам, що поруч, у Шервудському лісі, діяв багато років улюбленець англійців, благородний розбійник.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена героїв: Робін Гуд, Крихітка Джон, Віллі Стютлі, Алан Дейль, Віллі Пурпуровий, Тук, Маріан.

Географічні назви: Англія, Ноттінгем, Лондон.

Назви творів: «Мала пісня про подвиги Робіна Гуда», «Робін Гуд і герфордський єпископ».

¹ Єпископ — вищий духовний сан у християнстві.

*Знаю
назви
творів*

РОБІН ГУД І ГЕРФОРДСЬКИЙ ЄПИСКОП

Присвячено рицарям славним пісні,
Робін Гудові зокрема,
А про те, як в єпископа злого він взяв,
Крім моєї, пісні нема.

В Барнеській долині сталося це,
Де ліс зелений ізріс,
Єпископ із пишним почтом своїм
Проїхати мав той ліс.

«Прудкого оленя,— сказав Робін Гуд,—
Найкращого вбити слід;
Герфордський єпископ сьогодні сповна
Заплатить нам за обід.

Вб'ємо ми оленя й зготуєм його,
Допоки вогонь не погас,
А я пильнуватиму, щоб не подався
Єпископ деінде од нас».

І Робін, і хлопці його одягли
Вівчарськеє убрання,
І єпископ навколо вогнища їх
Побачив зі свого коня.

«Гей, що тут у вас? — єпископ гукнув.—
А хто ж це, хто це посмів
Королівського звіра шляхетного вбить,
Коли тут так мало їдців?»

«А ми вівчарі,— Робін Гуд відповів,—
І сир нам овечий набрид,—
Шляхетний олень — королівський звір
Сьогодні в нас на обід».

«Ви сміливі хлопці, король мусить знать,
Що ви накоїли тут,
Отож збирайтесь зо мною в путь —
На королівський суд!»

«О змилосердся! — Робін гукнув,—
Не личить злоститись попам!
Невже-таки й справді ти б захотів
Життя вкоротити нам?»

«Яке милосердя,— єпископ сказав,—
Та й як йому бути тут?
Мерщій збирайтесь зо мною йти
На королівський суд!»

Тут спиною Робін на дуба зіперсь,
А ногою вперся в моріг
І з-під вівчарського убрання
Витяг мисливський ріг.

Він встромив його в рота вузьким кінцем
І враз почав сурмить,
І сімдесят його молодців
На поклик з'явилися ту ж мить.

На коліна упали вони перед ним,
І він владно долоню простер,
І тоді довгов'язий Крихітка Джон
Обізвався: «Що сталося, сер?»

«Аж ось герфордський єпископ стоїть,
Милосердя не має він, ні!»
«То вбий його, — Крихітка Джон сказав, —
І нехай він згниє в труні!»

«О, будь милосердним, Робін Гуд, —
Єпископ обізвався, —
Коли б я знав, що стріну тебе,
Я б іншим шляхом подався!»

«Ні, милосердя тобі нема, —
Озвався тоді Робін Гуд, —
В Барнеській долині буде суд,
Короткий і правий суд!»

І за руку єпископа Робін повів
У Барнеську долину ту ж мить,
І він мусив обідати з ними вночі,
І пиво й вино з ними пити.

І єпископську мантию Крихітка Джон
На зеленій траві розіслав,
І з товстого єпископського гаманця
Триста фунтів відрахував.

«Приємно, — тут Крихітка Джон сказав, —
Дивитись на злото сяйне,
Але неприємно дуже мені,
Що єпископ не любить мене!»

І музикам грати звелів Робін Гуд,
І в одежі його старій
Танцював той єпископ і дуже радів,
Що з лісу вийшов живий.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Робін Гуд.
Ілюстрація до англійського
видання

Запитання й завдання

1. До фольклору якого народу належать балади про Робіна Гуда? У які часи в народній уяві виник його образ?
2. Чи був Робін Гуд реальною історичною особою? Які існують версії про його походження?
3. Які риси характеру властиві Робіну Гуду? Яким постає перед нами легендарний месник у баладі «Робін Гуд і герфордський єпископ»?
4. Користуючись рубрикою «Чи добре ви запам'ятали?», назвіть імена друзів Робіна Гуда. Хто були його вороги? За якими ознаками герої балад поділяються на позитивних і негативних?
5. Якими рисами наділений єпископ у баладі «Робін Гуд і герфордський єпископ»? Обґрунтуйте свою думку, використовуючи цитати з твору.
6. У чому звинуватив єпископ Робіна Гуда і його хлопців? Чи були справедливими ці звинувачення?
7. Які два поняття протистоять у баладах про Робіна Гуда загалом і в баладі «Робін Гуд і герфордський єпископ» зокрема?
8. Як зустрів свою смерть Робін Гуд? Як Англія шанує пам'ять про легендарного героя?
9. Які екранізовані версії про Робіна Гуда вам відомі?

1. Пригадайте ознаки народної балади (див. перший форзац підручника). Доведіть, що «Робін Гуд і герфордський єпископ» — балада.
2. На які частини можна поділити твір «Робін Гуд і герфордський єпископ»? Чи збігаються ці складові з традиційною структурою балад?

З яким героєм українських пісень, легенд і переказів можна порівняти Робіна Гуда? Обґрунтуйте свою думку.

1. Визначте головну ідею балад про Робіна Гуда. З якою метою англійський народ складав балади про Робіна Гуда?
2. Чому Робіна Гуда вважають справедливим розбійником?
3. Чи можна стверджувати, що оскільки головний герой балад гине, то в них перемагає зло?

Підготуйте усну розповідь на тему «Сучасний Робін Гуд».

ПРО БАЛАДУ «СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВИЧІВ»

Віддай усе, що взяв, і освятись,
Ще більше, ніж узяв, зумій віддати.
Стоїть на видноколі світла мати —
У неї вчись.

Борис Олійник

Сербські *юнацькі пісні* — частина героїчного епосу південних слов'ян. Назва цих творів походить від слова «юнак», що означало «богатыр», «герой». Юнацькі пісні виникли в часи захоплення південнослов'янських земель турками-османами¹ (IX—XIV століття), але збереглися лише твори, що належать до періоду кінця XIV — початку XV століття, коли Сербія вже була під турецьким гнітом. У невеликих за

¹ *Османська імперія* — офіційна назва Туреччини до 1922 року (походить від імені султана Османа I).

Бій середньовічних воїнів.
Фрагмент фрески XIV ст. у монастирі в Дечанах, Сербія

розміром ліро-епічних творах народ висловив своє бачення трагічного минулого країни, оспівав героїчні подвиги воїнів-патріотів. Юнацькі пісні дуже нагадували давньоруські билини, а також були споріднені з українськими думами.

«Смерть матері Юговичів» належить до косовського циклу юнацьких пісень, у яких розповідалося про битву на Косовому полі¹ в 1389 році між військом сербського князя **Лазаря** і турецькими полчищами, очолюваними султаном **Муратом I**. Серби в цьому бою зазнали поразки: держава була розореною і зруйнованою, а народ потрапив у залежність від Османської імперії. Тому мотиви переважної більшості юнацьких пісень трагічні, адже вони висвітлювали справжні історичні події.

«Смерть матері Юговичів» — це трагічна розповідь про горе жінки, чий дев'ятеро синів і чоловік загинули в бою. Оповідач не лише повідомляє про трагедію родини, а й виявляє власне ставлення до знедоленої жінки та описуваних подій.

Мати не просто йде на Косове поле дізнатися про долю синів і чоловіка, вона просить у Бога «крила лебедині», щоб полетіти до них. Цей фрагмент у творі є зав'язкою. Далі дія в пісні розвивається дуже стрімко: жінка «майнула» на Косове поле і побачила своїх рідних мертвими. Мати «сльози гіркої не зронила», оскільки сини і чоловік загинули, борючись рідний край.

¹ Косове поле — міжгірська улоговина на півдні Сербії.

Невиплакане горе матері-вдови на тлі іржання коней, ревіння левів, клекотіння соколів і голосіння невісток ще більше підсилює емоційну напругу твору. Жінка мовчки змагається з бідною, яка спіткала її родину, поводитьсь не менш мужньо, ніж її сини і чоловік на полі бою. І лише коли круки — одвічні вісники смерті — принесли на подвір'я відрубану минову руку, вона не витримує:

Серце тут напружилось в неї,
З болю серце в неї розірвалось
По синах по дев'ятьох із горя,
По десятім Юг-Богдані сивім.

Переклад Максима Рильського

У пісні наявний художній вимисел, втілено народні уявлення про патріотизм, героїзм, ідеальних героїв. У творі використано постійні епітети («очі соколині», «кінь буланій», «ясен сокіл»), порівняння («удовиця — зозуля»), повтори. Гострий напружений сюжет, морально-етична проблематика, застосування діалогів споріднюють «Смерть матері Юговичів» з народною баладою.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Літературознавчі поняття: юнацькі пісні, балада, постійний епітет, порівняння, повтор.

Імена: Юговичі, князь Лазар, султан Мурат I.

Географічні назви: Сербія, Косове поле, Османська імперія.

СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВИЧІВ

Милий Боже, що за дивне диво!
Ой зібралось військо на Косові,
А в тім війську Юговичів дев'ять,
А десятий Юг-Богдан поважний.
Молить Бога Юговичів мати,
Щоб він дав їй очі соколині
Та ще й білі крила лебедині,
Полетіти на Косове рівне
І побачить Юговичів дев'ять,
Десятого — батька Юг-Богдана.
Як молила, вимолила в Бога:
Дав їй Бог і очі соколині,
Дав їй Бог і крила лебедині.
Тож вона майнула на Косове,
Бачить мертвих Юговичів дев'ять,
Десятого — батька Юг-Богдана;
Дев'ять там списів у землю вбито,
Що сидить на кожному ясен сокіл,
Що стоїть при кожному кінні юнацький,
Що лежить при кожному лев прелютій.
Заіржали дев'ять добрих коней,
Заревіли дев'ять лютих левів,

Дев'ять соколів заклекотали...
Та тверде старенька мала серце
І сльози гіркої не зронила,
Узяла всіх дев'ять добрих коней,
Узяла всіх дев'ять лютих левів,
Узяла і соколів тих дев'ять,
Повернулася у дім свій білий.
Іздалека невістки пізнали,
Зустрічати вибігли свекруху, —
Дев'ять удовиць тут закувало,
Заридало дев'ять тут сиріток,
Ще й заржало дев'ять добрих коней,
Заревло дев'ять лютих левів,
Дев'ять соколів заклекотало.
Та тверде старенька мала серце
І сльози гіркої не зронила.
А як північ уночі настала,
Заіржав Дем'янів кінь буланій,
Запитала мати у невістки:
«Невістонько, Дем'янова мила!
Чом заржав Дем'янів кінь буланій?
Чи він хоче білої пшениці,
Чи води він прагне із Звечана?»
Відказала Дем'янова жінка:
«Ой, свекрухо, Дем'янова нене!
Він не хоче білої пшениці,
Ні води не прагне із Звечана,
Та його Дем'ян так призвичаїв,
Що овес до півночі жує він,
А опівночі руша в дорогу.
Тож сумує за своїм він паном,
Що до нього довго не приходить».
Та тверде старенька мала серце
І сльози гіркої не зронила.
Вранці, як на світ благословилося,
Прилетіли два ворони-круки,
Що в крові їм крила по рамена,
Що із дзьобів біла піна капле.
А несуть вони юнацьку руку,
Золота на тій руці обручка, —
Кинули вони ту руку нені.
Взяла руку Юговичів мати,
Обернула, глянула на неї,
Підклика Дем'янову дружину:
«Невістонько, Дем'янова мила!
Пізнаєш ти руку цю юнацьку?»
Відказала Дем'янова жінка:
«Ой, свекрухо, Дем'янова мати!
Це правиця нашого Дем'яна,
Я пізнала золоту обручку,

Що дала Дем'янові при шлюбі».
Взяла мати Дем'янову руку,
Обернула, глянула на неї;
До руки промовила тихенько:
«Ручко мила, грушко недоспіла!
Де зросла ти, де тебе зірвали?
А зросла ти у мене на лоні,
А зірвали на Косовім рівні!»
Серце тут напружилося в неї,
З болю серце в неї розірвалось
По синах по дев'ятьох із горя,
По десятім Юг-Богдані сивім.

Переклад Максима Рильського

Запитання й завдання

1. Епосові яких народів належать юнацькі пісні? Звідки походить назва цих творів? У який час вони були складені?
2. До якого циклу юнацьких пісень належить «Смерть матері Юговичів»? Про які події розповідають твори цього циклу?
3. На які частини можна поділити пісню «Смерть матері Юговичів»? Про що йдеться в кожній із них? Чи збігається ваш поділ із традиційною будовою балади?
4. У якій частині твору відбувається кульмінація дії? Прочитуйте відповідний уривок.
5. Чому мати не плаче, дізнавшись про смерть синів і чоловіка? Чи байдужа вона до своїх рідних?
6. Визначте провідний настрій твору.
7. Знайдіть повтори в тексті пісні. З якою метою їх ужито?
8. Знайдіть у баладі діалоги та монологи. Як вони характеризують героїв твору?

Порівняйте пісню «Смерть матері Юговичів» із давньоруськими билинами за поданим планом. Використовуючи результати порівняння, сформулюйте висновки.

П л а н

1. Визначення фольклорного жанру.
  2. Головні герої твору.
  3. Які події покладено в основу сюжету?
  4. Чи властива точна передача історичних фактів?
  5. Чи наявний вимисел?
  6. З якою метою створено баладу чи билину?
1. Пригадайте визначення понять *постійний епітет*, *порівняння*. Перевірте свої знання за літературознавчим словником. Знайдіть у тексті балади постійні епітети й порівняння і випишіть їх у зошит. З якою метою їх ужито?
2. Пригадайте головні ознаки народної балади. Чи можна стверджувати, що «Смерть матері Юговичів» — народна балада? Свою відповідь аргументуйте.

1. У пісні йдеться про трагедію родини Юговичів: загинули Юг-Богдан, дев'ятеро синів і їхня мати. Чому ж твір називається «Смерть матері Юговичів»?
2. Які образи твору можна назвати символічними? Обґрунтуйте свою думку.
3. Назвіть образи й події балади, що належать до фантастичних. З якою метою їх ужито у творі?
4. Як ви розумієте поетичні рядки українського митця слова Бориса Олійника, що послужили епіграфом до статті?
5. З якою метою сербський народ складав юнацькі пісні?

ЛІТЕРАТУРНА БАЛАДА

...Якість... є самою суттю балади,
я маю на увазі Простоту.

Роберт Бернс

Літературна балада — своєрідне продовження жанру балади фольклорної. Пригадуєте, як художня література успадкувала теми, сюжети та образи усної народної творчості? Наприклад, письменники, захоплені чудовим і розмаїтим світом народних казок, не тільки збирали і записували їх, а й художньо переказували чи за власним смаком переробляли відомі фольклорні сюжети.

Фольклорна балада також зачаровувала багатьох митців слова своєю вишуканою красою, простотою і поетичністю.

У XIII—XIV століттях вона поширилася в Італії. У творчості італійського поета **Данте Аліґ'єрі** балада остаточно втратила ознаки «танцювальної пісні». Сталих ознак жанр балади набув у XIV столітті в придворній поезії Франції, а особливого розвитку зазнав у XV столітті у творчості **Франсуа Війона**.

Інтерес до балади зростав упродовж століть. Цей літературний жанр поступово поширювався в різних країнах Європи. Нова хвиля зацікавлення баладним жанром спостерігалась у XVIII—XIX століттях. Майстрів слова не лише записували і публікували народні пісні, щоб ті не загубилися в усному побутуванні, а й самі створювали балади. Молодий англійський поет **Томас Чаттертон**, наслідуючи закони фольклорної балади і використовуючи її сюжети, почав писати власні твори під псевдонімом ченця Роулі. Під впливом народної поезії до жанру балади зверталися **Роберт Бернс** — в Англії, **Йоганн Вольфганг Гете** та **Фрідріх Шиллер** — у Німеччині, **Віктор Гюґо** — у Франції, **Адам Міцкевич** — у Польщі, **Василь Жуковський** та **Олександр Пушкін** — у Росії, **Петро Гулак-Артемівський** і **Тарас Шевченко** — в Україні.

Літературна балада за змістом і формою подібна до народної. В основі її сюжету також незвичайний випадок, драматична, іноді трагічна подія. Найявне і протистояння між людьми, людиною і природою, людиною і фантастичними істотами.

Літературна балада побудована традиційно: експозиція, зав'язка, основна частина, розв'язка. Найявність усіх чотирьох композиційних

Літературна балада — авторський віршований ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту, у якому напруженість сюжету зумовлена внутрішнім конфліктом героя.

В. Васнецов. Ілюстрація до балади О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега»

Головні ознаки літературної балади:

- жанр художньої літератури: віршований ліро-епічний твір;
- має конкретного автора;
- проблематика філософська, морально-етична;
- напруженість сюжету часто зумовлена внутрішніми переживаннями героя;
- присутність оповідача;
- висловлення авторської оцінки подій;
- наявність прихованих діалогів;
- використання рефрену, анафори, антитези.

або повністю будується на діалозі, або в ній наявні лише окремі емоційні репліки. У літературній баладі переважає прихований діалог. Здається, що говорить лише один герой (монолог), але звертається він не

Анафора — повторення однакових звуків, складів чи слів на початку віршованих рядків чи строф.

Рефрен — рядок або кілька рядків, що повторюються наприкінці строфи.

частин не обов'язкова в кожному конкретному творі.

Що ж відрізняє літературну баладу від народної?

Розвиваючись, літературна балада постійно збагачувалася новими темами й сюжетами, набувала національних ознак. Вона не тільки пробуджувала в читача зацікавлення історичним минулим, а й відкривала перед ним розмаїтий світ людських почуттів, змушувала замислитися над філософськими проблемами буття. Поряд із казково-фантастичними, історико-героїчними та соціально-побутовими баладами виникає ще один різновид — філософська балада. Часто напруженість сюжету літературної балади зумовлена не зовнішньою дією, а внутрішнім конфліктом, змаганням героя із самим собою, власними почуттями.

На відміну від народної балади, в літературній звучить голос автора, читач відчуває його ставлення до зображуваних подій і героїв.

У літературній баладі використовуються художні прийоми, характерні для народних пісень: епітети («запашна трава», «лукавий кинджал»), метафори («шумує шовкова трава», «чоло прорізала дума журлива»). Уживання антитези (цвіт — плід, добро — лихо, чорне — біле), **анафори** (єдинопочатку), **рефрену** (приспіву) сприяє емоційності балади, підкреслює завершеність її думки.

Децю відмінна і форма літературної балади, зокрема використання в ній діалогу, який є обов'язковим компонентом твору. Народна балада

до читача, а до іншого персонажа, свого співрозмовника, який перебуває
десь за лаштунками. Дуже часто за допомогою прихованого діалогу автор
висловлює власне ставлення до подій і персонажів.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавчі поняття: балада, рефрен, прихова-
ний діалог, епітет, метафора, антитеза, анафора.

Імена: Данте Аліґ'єрі, Франсуа Війон, Томас Чаттертон,
Роберт Бернс, Йоганн Вольфганг Гете, Фрідріх Шиллер,
Віктор Гюґо, Адам Міцкевич, Василь Жуковський, Олександр Пушкін, Петро
Гулак-Артемівський, Тарас Шевченко.

Географічні назви: Італія, Франція, Європа, Англія, Німеччина, Польща, Росія,
Україна.

Запитання й завдання

1. Що сприяло виникненню жанру літературної балади?
2. Хто з письменників стояв біля витоків літературної балади? У які часи це відбувалося?
3. Які художні засоби наявні в літературних баладах? Дайте їх визначення.

У рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» відшукайте географічні назви та імена. Спробуйте співвіднести з пам'яті назви країн з іменами творців літературної балади.

Порівняйте головні ознаки літературної і народної балад, користуючись першим форзацем підручника. У чому їх відмінність?

1. Чому фольклор вважають скарбницею тем, сюжетів та образів літератури? Обґрунтуйте свою думку прикладами.
2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви розумієте слова відомого шотландського поета?

С. Бархін. Франсуа Війон

**Франсуа Війон —
французький поет**

1431 або 1432 (Париж)
— після 1463

ФРАНСУА ВІЙОН (Монкорб'є)

Моеї долі примхи люті
Списати всі не стало б слів,
Свій вік я звікував у скруті,
Без співчуття я сльози лив.
В стражданні розум мій зміцнів,
Коли в багні я брив по пояс,—
Я так життя порозумів...

Франсуа Війон

Геніальний поет, злочинець і жебрак водночас — таким увійшов в історію провісник доби Відродження¹ **Франсуа Війон**. Його літературна спадщина невелика: дві поеми «Малий заповіт» і «Великий заповіт», сім таємничих розбійницьких пісень

та десяток балад, серед яких найвідомішими є «Балада повішених», «Балада проти ворогів Франції», «Балада прикмет». Але цієї кількості творів виявилось достатньо, щоб увійти в історію Франції найвидатнішим віршотворцем своєї доби і започаткувати принципово нову національну поезію. «Він повністю втаємничив нас у внутрішнє життя Середньовіччя», — зазначав французький письменник і літературознавець **Теофіль Готьє**.

Майбутній поет побачив світ у столиці Франції Парижі 1431 або 1432 року. Хлопчик (його справжнє прізвище Монкорб'є), мабуть, ще немовлям увібрав у себе всі суперечності тієї епохи, а згодом став її символом. Це були важкі часи: точилася Столітня війна між Англією і Францією. Меч і вогонь спустошували французькі землі, з охопленої голодом столиці тікали городяни, на шибеницях гойдалися страчені, з мовчазної згоди короля **Карла VII** згоріла у вогні юна патріотка Франції **Жанна д'Арк**, яка очолила народний рух.

Отже, колиску Франсуа оточували злидні та воєнне лихоліття. Про його батька відомо лише те, що він був бідняком і походив із простолюду. Мати ж відзначалася надзвичайною побожністю, деякий час навіть жила в монастирі.

У вісім років хлопчик втратив батька. Франсуа всиновив чернець паризької церкви Святого Бенедикта, дядько по матері Гійом де Війон і дав йому своє прізвище.

¹ *Відродження*, або *Ренесанс* — доба в історії культури та мистецтва XIV—XVI століть, започаткована в Італії та поширена в країнах Західної та Центральної Європи. Стверджувала право людини на земне щастя, повагу до особистості, гуманізм

Студенти на лекції в Болонському університеті.
Мініатюра XIV ст.

Здавалося, життя майбутнього поета почало поступово налагоджуватися. У дванадцять років він вступив на підготовчий факультет Сорбонни¹ і став «школярем» — так називали в ті часи студентів молодших курсів. У вісімнадцять років здобув звання бакалавра, ще через три роки — магістра мистецтв.

Навчатися в Сорбонну з'їжджалася молодь з усієї Європи. Франсуа опинився в середовищі бунтівного юнацтва, яке не визнавало ніяких заборон, відстоювало свої права та ще й полюбляло бешкетувати — такі собі «рокери» XV століття.

Відома комічна історія, яка розгорнулася навколо межового каменя з володінь мадемуазель де Брюйер. Біла кулеподібна брила, що зовні нагадувала гриб-дощовик, багато років лежала біля будинку старої дівки Катерини де Брюйер. Можна лише припускати, чим не догодила жінка студентській юрбі, але одного ранку величезна брила зникла. Бешкетники-школярі повантажили її на воза і повезли в Латинський квартал, до приміщень Сорбонни. Юнаки здійснили «ритуальні дієства» навколо вкраденого каменя, чим остаточно «закріпили» свої права на нього.

Обурена мадемуазель де Брюйер поскаржилася на студентів місцевій владі, і камінь повернули, але ненадовго. Нові «господарі» брили знову вкрали її. Начальник паризької поліції оголосив студентам справжню війну, яка тривала кілька років, але керівництво Сорбонни заступилося за своїх вихованців. Згодом про історію з цим каменем Війон напише поему.

¹ Сорбонна — частина Паризького університету, один із найдавніших науково-навчальних центрів Франції, заснований в середині XIII століття. За часів Франсуа Війона — коледж для підготовки вищого духівництва

Титульний аркуш
збірки віршів
Франсуа Війона.

Видання 1909 р., Париж

Життя Франсуа Війона кардинально змінилося, коли волею випадку він став злочинцем. Червневого вечора 1455 року на Війона напав із ножем священик Філіпп Сермуаз. У безглуздій вуличній сутичці Франсуа, обороняючись, смертельно поранив Філіппа і змушений був тікати з Парижа. Щоправда, перед смертю Сермуаз зізнався, що саме він розпочав бійку і пробачив Війона, але Франсуа в цей час вже був далеко. Перед втечею він встиг написати пояснення і клопотання до Королівського суду, який лише через сім місяців визнав Війона невинним.

Усе наступне життя Франсуа — це низка нещасливих випадків і свідомих правопорушень. Англійський письменник Роберт Льюїс Стівенсон так написав про Війона: *«Його очі пожадливо ловили всі заборонені принади, а серце палало бажанням; він ладен втрапити в будь-яку пастку... Така людина — пропача, байдуже, чи є в неї гідність, а чи ні»*. Повернувшись із вигнання і перебуваючи в матеріальній скруті, Війон бере участь у грабіжницьких нападах.

Він стає співучасником гучного пограбування колежу в Наваррі, відразу ж тікає з міста і прямує до Анжера, щоб пожититися статками власного дядька Гійома, якого у своїх поезіях згадував із теплотою і називав «добрішим за матір».

Попереду знову п'ять років блукання країною, голод, поневір'яння, участь у поетичних змаганнях при дворах заможних меценатів — короля Рене Анжуйського і герцога Карла Орлеанського, а також неодноразове перебування у в'язницях, з яких його рятував щасливий випадок. Першого разу всіх в'язнів помилювали на честь приїзду до міста трирічної герцогині Марії Орлеанської, а другого — нового короля Людовіка XI. Про набутий життєвий досвід поет напише в «Баладі поетичного змагання в Блуа»:

Сміюсь від сліз, від балачок німію,
Радію серцем в муках безнадії,
В стражданні є для мене щастя хміль.
Жебрак — скарбами світу володію,
Скрізь прийнятий, я гнаний звідусіль.

Переклад Леоніда Первомайського

Звільнений із в'язниці, де його тримали в підземеллі на хлібі й воді, піддавали жорстоким тортурам, поет повернувся до Парижа, сподіваючись, що влада вже забула про пограбування Наваррського колежу. Йому було лише тридцять років, а виглядав він старим, змученим. Тогочасний портрет Франсуа Війона відтворив Стівенсон: *«...він був уже лисий; на нижній губі в нього лишився слід від Сермуазової шпаги, а його зморшки читач може уявити»*.

Цього разу доля вже остаточно зрадила поета: він знову двічі потрапляє до в'язниці, обидва рази нібито безпідставно, але суворий суд виносить вирок: страта через повішання. Війон подає клопотання про помилування до Парламентського суду і пише іронічно-глумливі твори-прощання.

Останній документ у досьє злочинця Франсуа Війона засвідчує милість Парламентського суду: *«Кінець кінцем апеляція розглянута, і, з огляду на нечестиве життя вищезгаданого Війона, слід вигнати його на десять років за межі Парижа»*.

На цьому слід поета губиться в історії. Відомий французький письменник Жан Фав'є, створюючи життєпис Франсуа Війона, так розпочав свою книгу: *«Три дні на те, щоб покинути Париж. Це єдине, чого 5 січня 1463 року вдалося домогтися метру Франсуа де Монкорб'є на прізвисько Війон, приреченому напередодні на страту через повішання за те, що він непрямо виявився причетним до однієї кепської справи, під час якої пішли в хід ножі. І ось 8 січня... Війон назавжди «вийшов» з історії. І ввійшов у легенду»*.

Сторінка зі збірки віршів Франсуа Війона. Видання 1909 р., Париж

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Франсуа Війон (Монкорб'є), Карл VII, Жанна д'Арк, Роберт Льюїс Стівенсон, Людовік XI.

Географічні назви: Франція, Париж, Англія, Європа, Наварра, Анжер.

Назви творів: «Малий заповіт», «Великий заповіт», «Балада поетичного змагання в Блуа».

Запитання й завдання

1. Провісником якої епохи називають Франсуа Війона?
2. Де і в які часи народився майбутній поет? Ким були його батьки? Хто став його опікуном?
3. Що вам відомо про навчання Війона у Сорбонні? Перекажіть ту частину статті, у якій ідеться про розваги школярів.
4. Який випадок кардинально змінив життя поета? Як склалася його подальша доля?
5. Назвіть твори Франсуа Війона, що становлять його літературну спадщину. Прокоментуйте поетичні рядки, у яких він втілює свій життєвий досвід.
6. Які факти з біографії Франсуа Війона вас найбільше вразили і чому?

1. Чому Франсуа Війон став символом своєї епохи?
2. Чи був Війон винен у тому, що зазнав стільки лиха в житті? Обґрунтуйте свою думку.
3. Прочитайте епіграф до статті. Як ви розумієте зміст цих поетичних рядків?

Розгляньте портрет Франсуа Війона. Які риси поетової вдачі відображені на ньому? Чи збігається його зображення на портреті зі словесним описом, зробленим Робертгом Льюїсом Стівенсоном? А яким ви уявляєте поета?

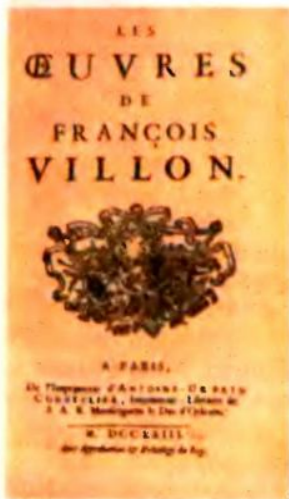

1. Складіть усну розповідь на тему «Як закінчилося життя Франсуа Війона», починаючи з того моменту, коли суд замінив повішення на десятирічне вигнання з Парижа.
2. Підготуйте історичну довідку про Францію доби Франсуа Війона.

ПРО «БАЛАДУ ПРИКМЕТ»

Вільна воля звабніш від горя та нужди!

Франсуа Війон

Титульний аркуш збірки віршів Франсуа Війона.
Видання 1723 р., Париж

«Серед усіх сучасників його вірші, такі яскраві, красномовні, мальовничі, стоять у майже дивовижній окремоті. Цей шибеник був єдиним великим письменником своєї доби в себе на батьківщині...» — писав про Франсуа Війона Роберт Льюїс Стівенсон.

Чудове знання навколишньої дійсності, здобуте ціною найжорстокіших життєвих поневірянь, Війон демонструє в «Баладі прикмет». Ліричний герой твору перелічує прикмети життя, які мають конкретний філософський підтекст: «всі шляхи й всі манівці» (доля); «небо щастя й сліз долину» (радість і горе); «під течію гребе» (зрада); «скільки мул бере на спину» (праця) тощо. Ці прикмети відкривають перед читачем добу Середньовіччя, її реальні ознаки, мораль. Поет наголошує на суперечностях того брудного і тьмяного світу, у якому жив сам і який так болісно відобразив у своїх творах.

Своєрідність «Балади прикмет»:

- сюжет обумовлений плином думок поета, відсутній розвиток зовнішньої дії;
- тема ставлення людини до життя і пошуків свого місця в ньому;
- філософська проблема світопізнання і самопізнання;
- ліричний герой — людина суперечлива, яка прагне вдосконалити не лише світ, а й саму себе;
- відображення духу доби;
- використання анафори, рефрену, антитези.

У «Баладі прикмет» Франсуа Війон використовує художні прийоми, характерні для народних пісень: анафору, рефрен, антитезу. Єдинопочаток «Я знаю...» підкреслює, що ліричний герой володіє великим життєвим досвідом, який спрямував його на істинний шлях — пізнати себе. А самопізнання — досить складна справа. Тому провідною думкою твору стає рефрен: «Я знаю все й не знаю лиш себе».

Деякі з прикмет життя подано за принципом контрастності (шляхи — манівці, палац — хатина та інші).

Автор використовує антитезу з метою створення протилежних образів, які є втіленням багатогранності й суперечливості буття.

Рядки Війонової балади суголосні з поезією українського письменника Григорія Сковороди «Всякому городу нрав і права...», де також ідеться про те, що людина витрачає все своє життя на пізнання світу, але не спроможна досягнути самої себе. Твори обох поетів ніби перегукуються в ставленні ліричного героя до навколишньої дійсності. Напередодні нової культурної епохи народжується новий герой, який відчуває потребу в зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (духовних) змінах.

БАЛАДА ПРИКМЕТ

Я знаю — мухи гинуть в молоці,
Я знаю добру і лиху годину,
Я знаю — є співці й скопці,
Я знаю по голках сосну й ялину.
Я знаю, як кохають до загину,
Я знаю чорне, біле і рябе,
Я знаю, як Господь створив людину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю всі шляхи й всі манівці,
Я знаю небо щастя й сліз долину,
Я знаю і чернички спідничину,
Я знаю гріх, але грішити не кину,
Я знаю, хто під течію гребе,
Я знаю, як в діжках скисають вина,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю — коні є і є їзді,
Я знаю, скільки мул бере на спину,
Я знаю, хто працює без упину,
Я знаю сну й пробудження хвилину,
Я знаю Рим і як він всіх скубе,
Я і гуситів¹ знаю всю провину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю палац — знаю і хатину,
Я знаю цвіт і плід, і соб-цабе²,
Я знаю смерть і знаю домовину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Переклад Леоніда Первомайського

¹ *Гусіти* — послідовники Яна Гуса, вождя національно-визвольного руху в Чехії в XV столітті.

² *Соб-цабе* — вигук, яким повертають волів ліворуч-праворуч.

Запитання й завдання

1. Про що розповідає «Балада прикмет» Франсуа Війона?
2. Назвіть прикмети життя, згадані в баладі і з'ясуйте їх філософський підтекст (прихований зміст). Результати зафіксуйте у таблиці за зразком.

Прикмети життя	Підтекст
<i>мухи гинуть в молоці</i>	буденність

3. Пригадайте визначення поняття *анафора*. Наведіть приклади анафори з тексту. З якою метою автор вживає цей художній засіб?
4. Дайте визначення рефрену і наведіть приклади з тексту. Чи підкреслює рефрен головну думку «Балади прикмет»?
5. Випишіть із твору антитези. Яка їх роль у баладі?
6. Яким ви уявляєте ліричного героя твору?
7. Визначте провідний настрій «Балади прикмет».

1. Поясніть назву твору. Чи відповідає вона змістові балади?
2. Прочитайте епіграф до статті про «Баладу прикмет». Як ви його розумієте?

Пригадайте головні ознаки літературної балади (див. перший форзац підручника). На якій підставі можна стверджувати, що твір Війона — балада?

Чим «Балада прикмет» відрізняється від інших відомих вам творів цього жанру?

Думка в подарунок

Живи — надії не втрачай! (Франсуа Війон).

ЙОГАНН КРИСТОФ ФРІДРІХ ШИЛЛЕР

В одній із казок Андерсена засохлий кущ серед жорстокої зими вкривається білими духмяними квітами, тому що до нього доторкнулася добра людська рука. Ця казка могла бути написана про Фрідріха Шиллера.

Костянтин Паустовський

«Доля жорстоко краjala мою душу. Через сумну, похмуру юність вступив я в життя; безсердечно, безглузде виховання гальмувало в мені легкий, прекрасний порух перших почуттів. Збитки, завдані моїй натурі цим злощасним початком життя, я відчуваю до цього дня», — такими гіркими словами згадував свою юність відомий німецький письменник **Фрідріх Шиллер**.

Крізь усе своє життя проніс він ідеал любові й добра, мріяв про досконале суспільство, у якому людина буде почуватися вільною, щасливою й окриленою.

10 листопада 1759 року в маленькому містечку Марбах Вюртемберзького герцогства в родині Шиллерів народився хлопчик, якого охрестили Йоганном Крістофом Фрідріхом. Його батько — військовий фельдшер — у цей час перебував на службі далеко від дому (тривала Семилітня війна¹). Вихованням Фрідріха займалася переважно мати, жінка лагідна й побожна. Вона любила співати духовні пісні, переповідала дітям біблійні історії. *«Мати дуже любила мене і багато через мене вистраждала... Мати була розумною, доброю жінкою, і їй невичерпна доброта навіть до людей, які їй зовсім не обходили, забезпечила їй загальну любов»,* — згадував письменник.

Навчатися Фрідріх розпочав у місцевого пастора, а згодом його відправили до латинської школи. Наука не особливо цікавила школяра: читання Біблії часто поєднувалося зі шмаганням різками. Однак латину він вивчив настільки добре, що писав цією мовою вірші й перекладав латинських класиків — **Овідія, Вергілія, Горація**. Батьки мріяли побачити свого сина студентом богословського факультету Тюбінгенського університету.

Сам хлопець у той час був захоплений розкішними театральними виставами, які йому часом вдавалося спостерігати в резиденції герцога **Карла Євгенія**, правителя Вюртемберга. Удома Фрідріх влаштуував

**Йоганн Крістоф
Фрідріх Шиллер** —
німецький письменник
1759 (Марбах) —
1805 (Веймар)

¹ Семилітня війна (1756—1763) — війна за колоніальну й торговельну першість між Австрією, Францією, Росією, Іспанією, Саксонією, Швецією з одного боку і Пруссією, Великою Британією, Португалією з іншого.

невеличкі театралізовані вистави, на яких декламував уривки з побачених на придворних церемоніях п'єс, пробував писати драматичні твори на біблійні теми.

Однак долю Фрідріха вирішив герцог Карл Євгеній, людина деспотична й непохитна. Він наказав відправити найздібніших учнів латинської школи у Військову академію. Серед них був і юний Шиллер.

Життя в Академії було нестерпним. Один із тогочасних поетів назвав «Карлову школу» (закладом опікувався сам герцог) «плантацією рабів». За учнями цілодобово стежили наглядачі, карали різками за найменшу провину, зустрічі з батьками були вкрай обмежені, навіть перевіряли листи, які вихованці писали додому. В атмосфері постійної муштри та знущань Шиллер провів довгі вісім років.

Єдиною відрадою для нього були друзі-однодумці, які захоплювалися поезією й організували літературний гурток. Однак зацікавлення поезією також заборонялося в «Карловій школі»: наглядачі влаштовували обшуки, забирали знайдені книги й рукописи. Та заборона лише зміцнювала любов до художнього слова. «Те, що повинно було її задушити, розпалювало її. Щоб утекти від умов, які стали важким випробуванням, моє серце полинуло у світ ідеалів», — писав згодом Фрідріх Шиллер. Так з'явилися його ранні вірші й драма «Розбійники».

У 1780 році Шиллер закінчив медичний факультет Академії і став військовим лікарем. Однак ненависне казармене життя на цьому не закінчилося. Не позбувся він і влади герцога, роздратованого успішною театральною прем'єрою драми «Розбійники». Шиллер отримав офіційну заборону писати будь-що, окрім медичних праць. А за непослух розгніваний правитель Вюртемберга пообіцяв ув'язнити митця у фортеці. Фрідріх Шиллер вирішив тікати...

Так почалися поневіряння поета Німеччиною: Мангейм, Франкфурт-на-Майні, селище Бауербах, знову Мангейм, Лейпциг, Дрезден, Веймар... Переховуючись від переслідувань герцога, Шиллер багато працював над літературними творами, вивчав філософію, історію. Злигодні й гоніння не давали йому спокою, часом доводили до відчаю. Але підтримка друзів і властивий письменникові життєвий оптимізм перемагали.

Опинившись у Веймарі, Шиллер навіть не уявляв, що з цим містом будуть пов'язані усе його подальше життя й літературна діяльність.

Будинок у Веймарі, де жив Шиллер

Студент Шиллер декламує драму «Розбійники»

Саме у Веймарі він написав найвідоміші твори: поетичні (зокрема баладу «Рукавичка»), драматичні п'єси («Орлеанська дівка», «Вільгельм Телль») та інші. Неподалік Веймара, у місті Рудольштадті поет зустрів свою долю — Шарлотту, доньку зубожілих дворян Лангефельдів.

У родині Лангефельдів Фрідріх Шиллер познайомився з відомим поетом Йоганном Вольфгангом Гете, тогочасним своїм кумиром. Перша зустріч не принесла очікуваного захоплення. *«Загалом моя виключно висока думка про нього після особистого знайомства не знизилася, однак я не впевнений, що ми коли-небудь станемо дуже близькими... Його світ — не мій світ, наші уявлення суттєво відрізняються»*, — зазначав Шиллер.

Однак перше враження виявилось помилковим. Непорозуміння і майже шестилітня прохолода в стосунках завершилися десятиліттям міцної дружби і творчої співпраці завдяки випадку. У липні 1794 року Гете і Шиллер зустрілися на засіданні Спільки природознавців у Ієні. Їм обом не сподобалася наукова доповідь, і вони жваво продовжували обговорювати її, повертаючись додому. Захоплені розмовою, вони дійшли до квартири Шиллера і там продовжили дискусію. Це був лише перший крок до зближення. Далі — листування, особисті зустрічі, упродовж яких вони висунули програму «естетичного виховання» народу. Це остаточно поєднало двох великих митців слова.

Фрідріх Шиллер передчасно пішов із життя через сухоти. Супроводжуючи дружину в Ієну на консультацію до лікаря, Шиллер дуже застудився і додому повернувся у тяжкому стані. Як лікар він добре розумів, наскільки небезпечний стан його здоров'я, планував улітку підлікуватися у Швейцарії. Однак смерть випередила наміри Шиллера: 9 травня 1805 року він помер. Його поховали на старому цвинтарі у склепі церкви святого Якоба. Через два десятиліття цвинтар було ліквідовано. Гете особисто відшукав останки покійного товариша. Згодом Шиллера було перепоховано в склепі веймарських герцогів, де він покоїться у саркофазі поруч із саркофагом свого друга Гете.

Пам'ятник Гете і Шиллеру
в Веймарі.
Скульптура Рітшеля, 1857 р.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена: Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер, Овідій, Вергілій, Горацій, Карл Євгеній, Йоганн Вольфганг Гете.

Географічні назви: Німеччина, Марбах, Вюртембергське герцогство, Мангейм, Франкфурт-на-Майні, селище Бауербах, Лейпциг, Дрезден, Веймар, Рудольштадт, Ієна.

Назви творів: «Розбійники», «Рукавичка», «Орлеанська дівка», «Вільгельм Телль».

Запитання й завдання

1. Де і коли народився Фрідріх Шиллер? Хто займався вихованням хлопчика?
2. Розкажіть про дитячі роки Шиллера. Якими були його захоплення?
3. Як Шиллер потрапив до Військової академії? У якій атмосфері жили учні цього навчального закладу?
4. Чому Шиллер вирішив тікати з військової служби?
5. Чим знаменне для Шиллера місто Веймар?
6. Перекажіть ту частину статті, у якій йдеться про стосунки Шиллера і Гете. Які твори Йоганна Вольфганга Гете вам уже відомі?
7. Як закінчилося життя Шиллера?

У рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» відшукайте географічні назви. Зазначте серед них міста, у яких поет переховувався після втечі з військової служби. Позначте їх на географічній карті Німеччини.

Розгляньте портрет Фрідріха Шиллера. Якими рисами вдачі, на вашу думку, наділена людина, зображена художником? Чи збігається портрет з вашими уявленнями про поета?

Прочитайте слова Шиллера, які розпочинають статтю. Як ви їх розумієте? Чому письменник говорить: «... доля жорстоко краjala мою душу»?

Розгляньте пам'ятник Гете й Шиллеру у Веймарі. Підготуйте усний коментар до нього.

ПРО БАЛАДУ «РУКАВИЧКА» (1797)

Було життя осяяне красою,
любов і честь цінились над життям.

Ліна Костенко

В основу балади Фрідріха Шиллера «Рукавичка» покладено реальні події, які відбувалися в XV столітті при дворі французького короля Франциска I. Про них розповідає письменник Сенфуа у книзі «Історичні нотатки про Париж» (1776): «Одного разу, коли Франциск I готувався дивитися бій левів, одна дама кинула серед звірів рукавичку і сказала закоханому в неї лицарю Делоржу: «Якщо хочете переконати мене у своєму коханні, в якому ви щоденно присягаєтесь, то підніміть рукавичку». Делорж зійшов униз, узяв рукавичку, що лежала біля хижаків, повернувся на трибуну і кине рукавичку дамі в обличчя. З того часу лицар не бажав її більше бачити, незважаючи на неодноразові пропозиції й натяки з її боку». Шиллер використав цей сюжет для написання балади «Рукавичка», перетворивши коротке й сухе повідомлення на яскраве драматичне оповідання.

Німецький поет повертає нас у той період доби лицарства, коли військові походи змінилися світськими розвагами. У замках феодалів влаштовували лицарські змагання — турніри. Переможці отримували нагороди, а на завершення відбувався гучний бенкет.

Характерними для замків вельмож у ті часи були звіринці. Тримати співочих птахів і хижих тварин було дуже модно. Господар любив демон-

струвати гостям мешканців свого звіринця, влаштовував криваві змагання тварин, хизувався рівнем їх надресированості.

Загальноприйнятим у ті часи був кодекс честі лицаря, який згодом доповнили підкресленою ввічливістю, витонченістю манер лицаря і назвали культом поклоніння Прекрасній Дамі. Кожен лицар обирав жінку, якою захоплювався, до якої мав ніжні почуття і якій присвячував своє життя. На честь Дами він здійснював численні подвиги, змагався на турнірах, прикрашав свою зброю та одяг її улюбленими квітами.

У баладі Шиллер змальовує два світи: світ вельмож (король Франциск, придворні, лицар Делорж, Кунігунда) і світ звірів (лев, тигр, леопарди). На перший погляд здається, що лише серед хижаків триває смертельна боротьба. Але згодом виявляється, що закони людського суспільства мало чим відрізняються від звіриних. Прекрасна Кунігунда для забави посилає лицаря Делоржа на смерть, а придворні й король «повні подиву й жаху німого», спостерігають, чим закінчиться видовище.

Делорж дотримується кодексу лицарської честі та, знехтувавши небезпекою, своїм вчинком доводить Кунігунді щирість своїх почуттів. З пекельного кола смерті юнак дістає рукавичку і кидає її Прекрасній Дамі в обличчя. Це виклик: Кунігунда вже більше не буде володаркою серця Делоржа. Таким чином, у баладі перемагає кодекс людяності, який полягає в тому, що жодна людина, незалежно від походження, не має права розпоряджатися життям іншої людини.

Своєрідність балади «Рукавичка»:

- напружений драматичний розвиток сюжету (у центрі одна незвичайна подія, яка зумовлює конфлікт);
- тема ставлення людини до людини самоцінності життя;
- проблема людяності, утвердження особистої свободи;
- відображення ознак доби.

Зверніть увагу, як автор описує світ людей і світ звірів.

РУКАВИЧКА

Ждучи на грища і забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом на високім балконі
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривою стряс густою,
І ліг самотою.

Ж. Клуе.
Король Франциск I

*В. Карпаччо. Портрет
лицаря XVI ст.*

І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісною
Скоком потужним:
Лева він бачить і виє,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він,
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

І знову владар маше рукою —
І зіво дверей вивертає їх:
Двох леопардів прудких;
В буйнні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злobie рвучкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакками.

І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу я вас!»

І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає наниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте

*Ілюстрація до балади
«Рукавичка». Німецьке
видання, XIX ст.*

На честь його перемоги.
Кунігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обіцяє —
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» —
Сказав і її покинув.

Переклад Михайла Ореста

Запитання й завдання

1. Про які часи йдеться в баладі Фрідріха Шиллера «Рукавичка»? Чим вони особливі? Що ви знаєте про ці часи з уроків історії?
2. Яку подію покладено в основу балади?
3. Які два світи змальовує письменник у «Рукавичці»? Опишіть їх, використовуючи цитати з тексту.
4. Чому Шиллер назвав свій твір «Рукавичкою»? Що Кунігунда намагалася довести своєю забаганкою? Чи змінюється погляд Кунігунди до і після подорожі Делоржа у звіринець?
5. Поділіть баладу на окремі частини. Дайте кожній з них назву.
6. Які моменти у творі можна назвати кульмінаційними?

1. Як ви оцінюєте вчинок Делоржа? Чи порушив юнак кодекс честі лицаря, кинувши рукавичку Кунігунді в обличчя?
2. З якою метою автор вдається до детального опису поведінки тварин?
3. Яку ідею проголошує Шиллер у баладі? Доведіть, що «Рукавичка» Фрідріха Шиллера — балада.

Порівняйте звірів із балади «Рукавичка» з тотожними персонажами байок чи казок. Що у них спільне, а що їх різнить?

Намалюйте словесні портрети Делоржа і Кунігунди.

Прочитайте мовою оригіналу

DER HANDSCHUH

Vor seinem Löwengarten,
Das Kampfspiel zu erwarten,
Saß König Franz,
Und um ihn die Großen der Krone,
Und rings auf hohem Balkone
Die Damen in schönem Kranz.
Und wie er winkt mit dem Finger,
Auf tut sich der weite Zwinger,
Und hinein mit bedächtigem Schritt

Ein Löwe tritt,
Und sieht sich stumm
Rings um,
Mit langem Gähnen,
Und schüttelt die Mähnen,
Und streckt die Glieder,
Und legt sich nieder.
Und der König winkt wieder,
Da öffnet sich behend
Ein zweites Tor,
Daraus rennt
Mit wildem Sprunge
Ein Tiger hervor,
Wie der den Löwen erschaut,
Brüllt er laut,
Schlägt mit dem Schweif
Einen furchtbaren Reif,
Und reckt die Zunge,
Und im Kreise scheu
Umgeht er den Leu
Grimmig schnurrend;
Drauf streckt er sich murrend
Zur Seite nieder.
Und der König winkt wieder,
Da speit das doppelt geöffnete Haus
Zwei Leoparden auf einmal aus,
Die stürzen mit mutiger Kampfbegier
Auf das Tigertier,
Das packt sie mit seinen grimmigen Tatzen,
Und der Leu mit Gebrüll
Richtet sich auf, da wird's still,
Und herum im Kreis,
Von Mordsucht heiß,
Lagern die greulichen Katzen.
Da fällt von des Altans Rand
Ein Handschuh von schöner Hand
Zwischen den Tiger und den Leun
Mitten hinein.
Und zu Ritter Delorges spottenderweis
Wendet sich Fräulein Kunigund:
«Herr Ritter, ist Eure Lieb so heiß,
Wie Ihr mir's schwört zu jeder Stund,
Ei, so hebt mir den Handschuh auß».
Und der Ritter in schnellem Lauf
Steigt hinab in den furchtbarn Zwinger
Mit festem Schritte,
Und aus der Ungeheuer Mitte

Nimmt er den Handschuh mit keckem Finger.
Und mit Erstaunen und mit Grauen
Sehen's die Ritter und Edelfrauen,
Und gelassen bringt er den Handschuh zurück.
Da schallt ihm sein Lob aus jedem Munde,
Aber mit zärtlichem Liebesblick —
Er verheißt ihm sein nahes Glück —
Empfängt ihn Fräulein Kunigunde.
Und er wirft ihr den Handschuh ins Gesicht:
«Den Dank, Dame, begehre ich nicht!»
Und verläßt sie zur selben Stunde.

Запитання й завдання

1. Порівняйте переклад та оригінал балади «Рукавичка». Чи вдалося перекладачеві зберегти авторську інтонацію і ритм твору?
2. З яких частин складається твір в оригіналі? Чи відтворив перекладач авторську побудову балади?
3. Зафіксуйте в таблиці засоби поетичної виразності оригіналу та перекладу, порівняйте їх.

Думка в подарунок

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину...

Фрідріх Шиллер

**Йоганн Вольфганг Гете —
німецький письменник**
1749 (Франкфурт-
на-Майні) —
1832 (Веймар)

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

Життя і поезія не розпадаються в нього на два окремі світи: його життя було його поезією, його поезія була його життям...

Іван Тургенєв

Ім'я Йоганна Вольфганга Гете набуло світової слави ще за життя письменника. Про нього говорили і писали, його хотіли бачити і слухати. Все в ньому викликало збентеження, захоплення, величезну повагу. Видатний німецький поет, сучасник Гете, Генріх Гейне зазначав: *«Його зовнішність була так само значущою, як слово в його творах... Очі були спокійні, як погляд божества... Час укрив його голову снігом, але не зміг схилити її. Він продовжував тримати її гордо й високо, а коли говорив, то здавалося, що йому надано можливість пальцем вказувати небесним зорям шлях, яким вони мають рухатися».*

Вільгельм Грімм після зустрічі з Гете (1809 року) писав брату Якобу: *«Я був вражений величчю та досконалістю рис, простою й добротою його обличчя. Погляд його очей водночас викликає в нас повну довіру і утримує на відстані».*

Подібне враження Гете справив і на російського поета Вільгельма Кюхельбекера: *«Я бачив безсмертного... Гете зросту середнього, його чорні очі живі, палкі, сповнені натхнення. Я його уявляв велетнем навіть зовні, але помилився. Він у розмові своїй повільний; голос тихий і приємний; довго я не міг уявити, що переді мною гігант Гете...»*

І. Тішбейн. Гете в Кампаньї

Сучасники вважали Гете велетнем. І вони не помилялися. Не маючи гігантського зросту, він був гігантом духу! Люди відчували його внутрішню силу в кожному написаному ним рядку й несвідомо переносили її на зовнішній образ письменника.

«Читаю Гете, і снують думки...» — записав 1863 року в своєму щоденнику інший гігант — російський письменник Лев Толстой. Мабуть, точніше і не висловити стан, у якому перебуває людина, читаючи Гете. Немає більш потужного збудника думки, ніж його твор-

чість. Велич Гете знайшла свій вияв у всіх його працях: у прозі (роман «Страждання молодого Вертера»), драматургії (драма «Егмонт»), науці (дослідження з природознавства).

Але найповніше Йоганн Вольфганг Гете розкрився у віршах. І свій головний твір — драматичну поему «Фауст» — теж написав віршами. «Бранцем строф» називав він себе.

Тематика творів Гете різноманітна. Одна з центральних — тема природи. Поет відчував природу як щось величне, живе і вічне. «Ми нею оточені,— зазначав Гете у статті «Природа». — Вона захоплює нас у свій танок і крутить, аж поки ми, знесилені, не виходимо з цього кола... Ми живемо в ній, але чужі їй. Вона вічно говорить із нами і не розкриває своїх таємниць... Найпрекрасніша її вигадка — життя... Вінцем його є любов. Тільки через любов можна наблизитися до природи».

Стверджуючи нерозривний зв'язок людини і природи, Гете першість надавав природі. «Вона завжди правдива, серйозна, сувора; вона завжди права; помилки ж ідуть від людей», — запевняв письменник.

Творчість Гете багатогранна. Щоб прочитати й осмислити все, написане ним, треба докласти чимало зусиль.

Австрійський письменник **Стефан Цвейг**, захоплюючись особистістю Гете, зазначав: «Потрібне ціле життя, аби охопити поглядом його життя, треба до останку присвятити себе вивченню творчості, щоб збагнути його; адже тільки природничо-наукові твори Гете складають цілий світ, а 60 томів його листів — ціла енциклопедія. І навіть лірика — понад тисячу віршів...»

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Йоганн Вольфганг Гете, Генріх Гейне, Вільгельм і Якоб Грімм, Вільгельм Кюхельбекер, Лев Толстой, Стефан Цвейг.

Географічні назви: Німеччина, Франфурт-на-Майні, Веймар.

Назви творів: «Страждання молодого Вертера», «Егмонт», «Фауст», «Природа».

Запитання й завдання

1. Назвіть роки життя Гете. Яку національну літературу він презентує?
2. Перекажіть висловлювання сучасників про Гете. Чи мали вони підстави вважати його гігантом духу?
3. У якому літературному жанрі Гете виявив себе найяскравіше?
4. Перечитайте уривок зі статті Гете «Природа». Якими він бачив стосунки людини і природи?

1. Прокоментуйте висловлювання Стефана Цвейга, подане наприкінці статті. Як він ставився до Гете?
2. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?

1. Складіть план до статті про Гете. Підготуйте її переказ.
2. Спираючись на матеріали статті, складіть таблицю «Сучасники Гете». У довідниках знайдіть їхні повні імена й роки життя.

Використовуючи описи зовнішності Гете, які залишили його сучасники, та ілюстративний матеріал підручника, підготуйте усний словесний портрет письменника.

ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тужить і гріє він.

«Чому тремтиш ти, синку, щомить?»
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан! —
«То, сину, сивий нічний туман!»

— «Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшне!
Як надить вільшаний король мене! —
«Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!»

— «Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе вийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колихати!»

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись! —
«Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удалині!»

— «Мені, хлопче, люба краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»

С. Коваленков. Ілюстрація до балади Й. В. Гете

— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав його син.

Переклад Максима Рильського

ПРО БАЛАДУ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ» (1797)

Я створював тільки те, що палило мене
зсередини й вимагало втілення.

Йоганн Вольфганг Гете

Усе сталося несподівано. Батько з маленьким сином мчать на коні крізь нічний ліс. Зненацька хлопчик бачить видіння — страшне до жаху — «до перехоплення подиху», за словами Марини Цвєтаєвої. Це був вільшаний король. Він переслідує вершників і забирає душу хлопчика. Такий сюжет балади.

Але увага автора зосереджена не на сюжеті, а на почуттях героїв. Поперемінно звучить голос кожного з них. Голос хлопчика — смертельно переляканий: «Король вільшаний он там стоїть!», «...мій тату, яке страшно!», «...мій тату, він нас догнав! Ой, як болюче мене він обняв!» Голос вільшаного короля — таємничий і звабливий: по-материнськи заколисуючий, слова ніжні та ласкаві — ніби пісню співає: «Дочки мої тебе вийдуть стрічать, вітати, співати, тебе колихать!» «Любе дитя», «Хлопчику любий, іди ж до нас!» — умовляє вільшаний король. Але все даремно — хлопчик дуже боїться його. Не спокусивши дитину солодкими умовляннями, вільшаний король відкрито погрожує: «З неволі чи з волі візьму тебе я!» — і забирає душу хлопчика.

А що ж батько? Чому не порятував сина? Спочатку він просто не вірить у видіння хлопчика. Його спокійний, упевнений голос підтверджує це: «То, сину, сивий нічний туман!» Але поступово, заспокоюючи дитину, батько і сам починає боятися. У його голосі чується тривога: «Годі, маля, заспокойся, маля!», «Не бійся, мій синку! Повір мені...» А потім — слів уже немає. Залишається одне — прискорити біг: «Батькові страшно, батько спішить...», «...Насилу додому доїхав він...» Але сина він все-таки втратив.

Що ж це означає — бути забраним вільшаним королем? Чому він викликає почуття страху?

Якщо батько з сином — фігури реальні із реального, зрозумілого світу, то вільшаний король — фігура містична (таємнича). Він зі світу нібито знайомого (лісу), але водночас незрозумілого, населеного схожими на людей істотами, але чужими для них. Для давніх людей природа була царством непізнаним, а тому і страшним. Вільшаний король — один із синів природи. Навіть його ім'я вказує на родинний зв'язок із нею. *Вільшаний* — від слова «вільха» (дерево, яке росте у лісі). А *король* — значить володар.

Вільшаний король могутній і сильний. У його володіннях є все: квіти, золото, ігри, пісні, танці. Хто не хоче добром увійти в його царство, того він візьме силою, як забрав душу хлопчика.

Своєрідність балади «Вільшаний король»:

- фольклорна основа;
- драматичний сюжет;
- діалог як форма розкриття почуттів героїв;
- основний конфлікт — протистояння реального і містичного світів;
- вільшаний король — втілення непізнаних сил природи;
- трагічний фінал.

То хто ж він, той, кому потрібні людські душі? Гете не дає прямої відповіді, але натякає на неї.

«Вільшаний король» — це балада про ті одвічні проблеми, які важко розгадати. Вона про життя і смерть, про надію і відчай. А ще — про нерозривний зв'язок світу людей зі світом природи і про таємницю, яку неможливо розкрити до кінця.

Запитання й завдання

1. Використовуючи словник літературознавчих термінів, дайте визначення понять *інтонація* та *ритм*. Виразно прочитайте баладу, дотримуючись авторського ритму та відповідної змісту інтонації.

2. Опишіть видіння хлопчика. Які почуття воно викликало в нього? Як автор їх показав?

3. Чи відіграє якусь роль у баладі час дії? Чи пояснює він що-небудь?

4. Чи збігаються синові видіння з тим, що бачить батько? Поясніть картини, які бачить кожен із них.

5. Чи змінюється ставлення батька до видіння сина? Аргументуйте свою думку цитатами з твору.

6. Чому той, кого побачив хлопчик, названий вільшаним королем?

7. Побудуйте асоціативний ряд до словосполучення *вільшаний король*.

8. Як характеризує вільшаного короля його мова? Чи змінюється впродовж розповіді форма і зміст його звертань до хлопчика?

1. Зверніть увагу на зміну ритму балади. Як це пов'язано зі змістом твору?

2. Назвіть світи, які протистоять у баладі. Які предмети, звуки, барви, відчуття їх характеризують? Котрий із цих світів сильніший і чому?

3. Чому вільшаний король переслідує сина, а не батька?

4. Чи вірить автор в існування вільшаного короля? Відповідь аргументуйте.

5. Прочитайте епіграф до статті про баладу «Вільшаний король». Які одвічні проблеми порушив Гете у творі?

1. Підготуйте переказ статті про баладу «Вільшаний король».

2. Проілюструйте цитатами з тексту головні ознаки балади «Вільшаний король».

Виконайте малюнки-символи до балади в цілому й до її головних персонажів зокрема.

Прочитайте мовою оригіналу

ERLKÖNIG

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?

Es ist der Vater mit seinem Kind;

<http://shkifmyploduc.ucoz.ru>

Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht? —
Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?
Den Erlenkönig mit Kron' und Schweif? —
Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif. —

”Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir;
Manch bunte Blumen sind an dem Strand,
Meine Mutter hat manch gülden Gewand“.

Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
Was Erlenkönig mir leise verspricht? —
Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind:
In dürren Blättern säuselt der Wind. —

”Willst, feiner Knabe, du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
Meine Töchter führen den nächtlichen Reihn,
Und wiegen und tanzen und singen dich ein“.

Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am dürstern Ort? —
Mein Sohn, mein Sohn, ich seh' es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau.

”Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt“.
Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan! —

Dem Vater grauset's, er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Mühe und Not;
In seinen Armen das Kind war tot.

Запитання й завдання

-
1. Чи збігаються ритм та інтонація твору в оригіналі й перекладі?
  2. Чи вдалося перекладачеві передати ставлення автора до вільшаного короля?
  3. Як назвав баладу Гете? Чи точно відтворив назву твору перекладач?

Думка в подарунок

Поведінка — це дзеркало, в якому кожен показує своє моральне обличчя
(Йоганн Вольфганг Гете).

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

Він був засланим, насильно відірваний із кола друзів і прихильників і волею деспота відправлений у вигнання.

Юрій Лотман

В. Тропінін.

Портрет О. Пушкіна

**Олександр Сергійович
Пушкін — російський
письменник
1799 (Москва) —
1837 (Санкт-Петербург)**

До 1820 року **Олександр Пушкін** уже став відомим поетом. Його вірші знали й читали. Поет говорив: *«Чутки про мої... писання, що розійшлися по руках, дійшли до уряду».*

Вірші не подобалися владі, цар **Олександр I** наказав: *«Відправити Пушкіна в дорогу... у відповідному чині... на службу... на південь».* Друзі спробували порушити клопотання про відміну рішення, але безрезультатно.

Почалися роки вигнання, яке згодом біографи письменника назвуть південним. Спочатку Катеринослав (тепер Дніпропетровськ), потім — Кавказ, Крим, Кишинів, Кам'янка, Одеса... Ця подорож тривала чотири роки — з травня 1820 року по липень 1824.

Під час подорожей Пушкін зустрічався з різними людьми. А одного разу зник на кілька днів — провів цей час у циганському таборі. Пережиті враження згодом лягли в основу поеми «Цигани».

Південне заслання подарувало поетові нових друзів. Серед них були найвідоміші люди тогочасної Росії, зокрема герой війни з **Наполеоном** генерал **Микола Раєвський**. Він знайшов Пушкіна в Катеринославі хворим, у лихоманці, без нагляду лікаря і забрав із собою на Кавказ, куди їхав із родиною.

У ці ж роки Олександр Сергійович познайомився із майбутнім декабристом **Павлом Пестелем**. *«Він має найоригінальніший розум з усіх, кого я знав»*,— говорив Пушкін.

Життя Пушкіна в Одесі ускладнилося конфліктом із генерал-губернатором **Михайлом Воронцовим**. Одного разу поет написав в'їдливу епіграму на генерала, за що був відсланий у Херсонський повіт збирати відомості про сарану. *«Ніщо не могло його більше принизити»*,— зазначав поет **Петро В'яземський**. Пушкін виконав доручення й попросив достроково звільнити його зі служби.

М. Ге. О. С. Пушкін у селі
Михайлівському

У липні 1824 року прохання Олександра Сергійовича задовольнили. Поет був звільнений зі служби і відправлений у псковський маєток батьків у селі Михайлівському під нагляд місцевого начальства.

У Михайлівському поетові довелося пробути два роки під подвійним наглядом: поліційним і церковним.

«Хто творець цього безжалісного вбивства? А хіба не вбивство — заслати палкого, гарячого юнака в російське село?.. Боюсь за Пушкіна! У його роки, з його душею», — писав В'яземський у листі до їх спільного з Пушкіним товариша.

Друзі знаходили можливість відвідувати поета. Першим узимку приїхав лицейський товариш **Іван Пуцин**. Через багато років він розповідав: *«Бачу на ганку Пушкіна босого, в одній сорочці, з піднятими руками... Вискакую з саней, беру його в оберемок і тягну в кімнату... Дивимося один на одного, цілуємося, мовчимо... Було близько восьмої години ранку»*. Через деякий час приїхав інший товариш із лицю — поет **Антон Дельвіг** *«Як я зрадів приїзду барона»,* — писав Пушкін братові.

У Михайлівському поет багато працював — написав близько 90 віршів. Йому було важко вести усамітнене життя. Єдиною втіхою була няня Орина Родіонівна. *«Увечері слухаю казки моєї няні... Вона єдина моя подруга, і тільки з нею мені не сумно»,* — писав Олександр Сергійович. Орина Родіонівна теж дуже любила Пушкіна, про що свідчать рядки з її листів: *«Приїжджайте, мій ангел, до нас у Михайлівське, всіх коней на дорогу виставлю... Я вас буду чекати й молити Бога, щоб він дав нам можливість побачитися...»*

На той час у Петербурзі розгорталися грандіозні події. 14 грудня 1825 року на Сенатській площі кілька гвардійських полків повстали проти спадкоємця престолу **Миколи I**. Повстання згодом назвали декабристським, а його учасників — декабристами. Серед повсталих були друзі та знайомі Олександра Сергійовича.

У листі до Пушкіна поет Василь Жуковський повідомляв: *«Тебе ні в чому не звинувачують, це правда. Але в паперах кожного з повстанців знаходять твої вірші. Це не крадійський спосіб налагодити взаємини з урядом...»*

Проте Олександр Пушкін звернувся до Миколи I з проханням дозволити йому повернутися до Москви чи Петербурга. Через три місяці, у вересні 1826 року, поета привезли до Москви, і сам імператор виявив бажання зустрітись з ним. Під час розмови Микола I запитав Пушкіна, чи взяв би той участь у повстанні декабристів, якби перебував у Петербурзі. Поет відповів: *«Обов'язково, Ваша Величносте, всі друзі мої були серед повстанців, і я не зміг би не підтримати їх. Однак моя відсутність врятувала мене, за що я дякую Богові»*. Вислухавши поета, Микола I сказав: *«Я буду твоїм цензором»*. Отже, Пушкін повернувся із заслання і знову став вільною людиною. Але така «воля» не давала поетові змоги написати жодного слова без відома царя.

Йшов 1826 рік, Олександр Пушкіну було двадцять сім. Він уже зажив поетичної слави. Серед найвідоміших його творів — трагедія «Борис Годунов». Пушкін навіть сам себе похвалив, перечитавши її: *«От так Пушкін!..»* А пізніше з'явилися «Повісті Белкіна», «Маленькі трагедії», повість «Капітанська дочка», роман у віршах «Євгеній Онегін».

«Вчитайтеся у твори Пушкіна, — закликав російський літературознавець Юрій Лотман, — поміркуйте над ними, увайте людину, яка їх

писала. Пушкіна не треба вивчати за програмою, його треба знати й любити. Полюбіть його — і ви отримаєте товариша на все життя: простого і розумного, часом веселого, часом сумного, завжди чесного й мужнього».

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Олександр Пушкін, Олександр I, Наполеон, Микола Раєвський, Павло Пестель, Михайло Воронцов, Петро В'яземський, Іван Пуштин, Антон Дельвіг, Микола I, Василь Жуковський, Юрій Лотман.

Географічні назви: Катеринослав (Дніпропетровськ), Кавказ, Крим, Кишинів, Кам'янка, Одеса, село Михайлівське, Петербург, Москва.

Назви творів: «Цигани», «Повісті Белкіна», «Маленькі трагедії», «Капітанська дочка», «Євгеній Онегін».

Запитання й завдання

1. Що ви пам'ятаєте з вивченого в 5 класі про дитячі та юнацькі роки Олександра Пушкіна?
2. Чому поета відправили служити на південь? В яких містах він побував?
3. З ким із видатних людей познайомився Пушкін у роки вигнання?
4. Скільки років тривало південне вигнання митця?
5. Розкажіть про перебування поета в Михайлівському. Яку подію в житті Пушкіна відтворив на картині російський художник Микола Ге?
6. Ким була для поета Орина Родіонівна? Як він ставився до неї?
7. Які історичні події відбулися в Петербурзі 14 грудня 1825 року? Як вони вплинули на подальшу долю поета?

Підготуйте складний план статті про Пушкіна і перекажіть її за планом.

1. До чого закликає читачів літературознавець Юрій Лотман у статті? Що означає «отримати товариша на все життя» в особі Пушкіна?
2. Прочитайте і прокоментуйте епіграф до статті.

Розгляньте портрет поета і підготуйте повідомлення на тему «Яким я уявляю Олександра Пушкіна».

У діалозі автор розкриває характери волхва й Олега.

Жести, поведінка, настрої Олега свідчать про його ставлення до коня.

ПІСНЯ ПРО ВІЩОГО¹ ОЛЕГА²

Збирається віщий Олег-войовник
З хозарами³ знов воювати:
За напад — мечам і пожарам прирік
Він ниви хозарські і хати.
Із військом своїм, в царгородській броні,
Князь їде полями на вірнім коні.

Із темного лісу старий чарівник
Виходить назустріч поволі,

¹ Віщий — тут: мудрий.

² Олег — перший київський князь (879—912 рр.).

³ Хозари — кочові племена, які жили у VI—XI століттях у степах між Каспійським та Азовським морями.

Перунові¹ тільки покірний старик,
Провісник він людської долі.
В мольбах, в ворожбі все життя він провів.
І князь біля нього коня зупинив.

«Повідай, улюбленцю наших богів,
Чи скоро я землю покину?
Чи скоро, на радість моїх ворогів,
Мене покладуть в домовину?
Не бійся, будь чесний в своїй ворожбі —
Баского² коня подарую тобі».

«Волхви³ не бояться міцних владарів,
Волхвам — за пророче їх слово —
Не треба багатих князівських дарів,—
Правдива і вільна їх мова.
Хоч роки майбутні таяться в імлі...
Та бачу я долю твою на чолі.

Послухай, що скаже тобі ворожбит:
Ти славний своїми боями,
І твій ворогами не здоланий щит
Царграда оздоблює брами;
І хвилі, і землю скорив ти в бою,
І недруги заздять на долю твою.

В. Васнецов. Зустріч Олега з волхвом

¹ *Перун* — верховний бог у давніх слов'ян; бог дощу, грому, блискавки.

² *Баский* — швидкий, прудкий, жвавий.

³ *Волхв* — язичницький жрець, пророк, провісник долі людини.

І моря бурхливого зрадницький вал
 Твої не пошкодив вітрила,
 Тебе не поранив лукавий кинджал,
 Ворожа стріла не вразила...
 Не відаєш ран ти у грізній броні,
 Бо є охоронець у тебе в борні.
 Твій кінь бойових не лякається діл,
 Він, пановій волі покірний,
 То смирний стоїть попід хмарами стріл,
 То скаче, товариш твій вірний.
 Його не лякає жорстока борня;
 Але від свого ти загинеш коня».

Олег усміхнувся; одначе чоло
 Прорізала дума журлива.
 Він, спершись рукою на бранне сідло,
 Злізає з коня мовчазливо.
 І вірного друга князівська рука
 Голубить і пестить, прощальна й легка.
 «З тобою, мій друже, мій вірний слуга,
 Пройшов я походи великі;
 В стремено твое вже не ступить нога,
 Нам час розлучитись навіки.
 Прощай, утішайся у лузі щодня!
 Ви, отроки¹-друзі, візьміть-но коня.
 У луг одведіть, де трава запашна,
 Попоною спину вкривайте,
 Добірного другові дайте зерна,
 Водою з джерел напувайте».

В. Васнецов. Прощання Олега з конем

І отроки миттю з конем одійшли,
І князю нового коня підвели.
Гуляє з дружиною князь-войовник
На славіній слов'янській могилі.
З ним — гості і друзі, — як ранішній сніг,
Сьогодні їх кучері білі...
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.
«Та де ж мій товариш, де кінь мій баский?
Промовив Олег своїм слугам. —
Скажіть, чи здоровий, чи досі легкий
Розкішним він бігає лугом?»
І чує слова: на крутому горбі
Давно відпочинок знайшов він собі.
І голову буйну Олег похилив
І думає: «Що ж чарування?
Коли б не послухав брехливих я слів,
Відкинув дурне віщування,
Носив мене б кінь до останнього дня!»
І хоче він бачить останки коня.
Ось їде могутній Олег до ріки,
З ним гості його посивілі,
І бачить: коня благородні кістки
Лежать на дніпровому схилі;
Їх миє негода, їх порох вкрива,
Над ними шумує шовкова трава.
І тихо ступивши на череп німий,
Князь мовив: «Спи, друг одинокий!
Тебе пережив твій хазяїн старий,
І от як скінчу свої роки, —
Не ти на траву упадеш запашну
І кров'ю мою там омиеш труну!»
І мовив Олег тоді друзям своїм:
«Чи кістка страшна мені тлінна?»
Із жовтого черепа тихо між тим
Гадюка повзла домовинна;
Круг ніг його чорним кільцем обвилась,
І крикнув раптово ужалений князь.
Схиляються гості над тілом в журбі,
У келихах п'яняться вина;
Князь Ігор¹ і Ольга² сидять на горбі;
Хмільна бенкетує дружина.
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.

Переклад Юрія Карського

¹ Ігор — київський князь (912—945 рр.).

² Ольга — київська княгиня, прагматична жінка, перша жінка-правителька в Європі (945—969 рр.).

БАЛАДА «ПІСНЯ ПРО ВІЩОГО ОЛЕГА» (1822)

Те, що призначено долею, прокладе собі дорогу.

Латинське прислів'я

В. Васнецов. Олег біля кісток коня

що «славний своїми боями» і чий «ворогами не здоланий щит Царграда оздоблює брами».

Долю Олега визначено. Він це відчуває і розуміє, тому з таким сумом запитує волхва: «*Чи скоро я землю покину?*» Скорботою перейняті також і настрої Олега («*чоло прорізала дума журлива*»), і його рухи («*злізає з коня мовчазливо*»), бо князь прощається не тільки з вірним слугою, а й з вірним другом.

У баладі використано **п р и х о в а н и й д і а л о г**, який підкреслює внутрішній стан героя і передає ставлення автора до нього: «*Князь мовив: «Спи, друг одинокий!*». Провідним настроєм цього діалогу є смуток. Саме на цьому хотів наголосити поет.

У 1825 році в одному з листів Олександр Пушкін писав: «...*товариська любов старого князя до свого коня і турбота про його долю є рисою зворушливої простодушності...*» Справді, князь Олег — могутній володар, «*хвилі і землю скорив*», але передусім він — людина.

А хто такий волхв? Пророк, провісник людської долі, який володіє даром передбачення. Цей дар додає йому сили духу, відваги. «*Волхви не бояться міцних владарів*», — скаже він князю. Автор уточнить: «*Перунові тільки покірний старик*».

А Олег, хоча й називає волхва «*улюбленцем наших богів*», насправді не бачить у ньому нічого особливого. Тому, дізнавшись про загибель коня, із досадою вигукне:

Коли б не послухав брехливих я слів,
Відкинув дурне віщування,
Носив мене б кінь до останнього дня!

Помилка Олега полягає в тому, що він слова волхва зрозумів буквально. Князь думав, що, позбувшись коня, відверне від себе смерть. Він не врахував того, що людина, навіть наділена безмежною владою, не може змінити свою долю. Вона в інших руках.

Щоб підкреслити цю думку, Пушкін позбавляє твір побутових подробиць. У ньому все відбувається просто неба. Навіть поховальний обряд (тризна) проходить «на горбі», тобто все відкрите поглядів вищих сил, від яких не сховатися.

Однак дух неспокійного часу присутній у творі. Адже і сам Олег, і його дружина (військо) постійно перебувають у походах. Фраза «з ворогами рубались в бою» у творі звучить двічі, що підкреслює войовничий дух народу, який підкоряється лише волі богів.

У фіналі балади описано тризну: «схиляються гості над тілом в журбі, у келихах п'яняться вина»; «дружинники згадують юність свою...» Князя Олега немає, але життя продовжується.

Своєрідність балади

«Пісня про віщого Олега»:

- в основі сюжету — літописна легенда, яка містить таємницю;
- складається з двох частин;
- наявність прихованого діалогу;
- князь — звичайна людина;
- волхв — пророк;
- виявлення авторського ставлення до героя;
- відображення духу часу;
- головна думка: людина безсила в боротьбі з долею.

Запитання й завдання

1. Як у баладі відтворено добу князя Олега?
2. Яким змальовує Пушкін головного героя? Простежте за поведінкою Олега до і після віщування волхва. Чи передає вона душевний стан князя? Впишіть із тексту цитати на підтвердження власної думки.
3. Хто такий волхв? Які риси уособлює волхв, а які — Олег?
4. Побудуйте асоціативні ряди до слів *віщий* і *волхв*, зробіть висновки.
5. Чи висловлює оповідач своє ставлення до персонажів? Як саме?
6. Зверніть увагу на два останні рядки кожної строфи. Чи можна за ними вибудувати послідовність оповіді? Який момент балади можна назвати кульмінаційним?

1. Назвіть цінності князя Олега і старого волхва. Порівняйте їх. Чи міг князь зрозуміти пророка?
2. Визначте, на які дві частини поділяється балада. Порівняйте поведінку князя в обох частинах. Чи змінювалася вона?
3. Розгляньте ілюстрації до балади. Порівняйте образи, створені художником, із власними уявленнями про героїв.
4. Перечитайте вступ до поеми «Руслан і Людмила» Олександра Пушкіна. Чи подібні картини, створені поетом у цьому вступі та в «Пісні про віщого Олега»?

1. Поміркуйте, яка сила змусила Олега відмовитися від коня. Чому Марина Цветаєва назвала її «невизначеною і нездоланною»?
2. З якою метою автор звільнив баладу від побутових подробиць? Чому події відбуваються просто неба?
3. Чому Олегові не вдалося уникнути передчасної смерті?
4. Поясніть епіграф до статті.

1. Пригадайте головні ознаки балади. Доведіть, що «Пісня про віщого Олега» — балада. Чому Пушкін назвав свій твір піснею?
2. Знайдіть «четвертого зайвого»: *Ольга, Олег, Ігор, волхв*.
3. Складіть план статті і підготуйте її переказ.

1. Підготуйте виразне читання напам'ять уривка з «Пісні про віщого Олега». Обґрунтуйте свій вибір уривка.
2. Напишіть статтю про Олега до ваших словничків літературних героїв.

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

(Уривок)

Жив Олег, князюючи в Києві, мир маючи з усіма країнами. І приїшла осінь, і згадав Олег свого коня, якого поставив кормити і не сідати на нього. Бо він спитав колись волхвів і ворожбитів:

— Від чого мені вмрети?

І сказав йому один ворожбит:

— Княже! Від коня твого, якого ти любиш і на якому ти їздиш, від нього ти вмреш.

Запали слова ці Олегові в душу, і сказав він:

— Ніколи не сяду на нього і ніколи не побачу його.

І звелів кормити коня і не водити до нього.

Так він прожив декілька років, не бачивши його, аж поки не пішов на греків, а коли повернувся в Київ і минуло чотири літа, на п'яте літо згадав він коня, від якого волхви пророчили йому померти. І, покликавши старшого конюха, спитав Олег:

— Де ж мій кінь, якого я поставив годувати і доглядати?

Конюх сказав:

— Помер.

Олег же дорікнув тому ворожбитові і промовив:

— Неправду кажуть волхви. Всі їхні слова — брехня: кінь мій помер, а я живий.

І звелів Олег осідлати собі коня:

— Хочу побачити кістки його.

І приїхав на те місце, де лежали його голі кості і череп голий, зліз з коня, посміявся і сказав:

— Чи не від цього черепа смерть мені прийняти?

І наступив ногою на череп, і виповзла змія із черепа, і вжалила його в ногу. Від того розхворівся Олег і помер.

Оплакували його всі люди плачем великим, і понесли його, і поховали в Києві на горі, яка називається Щекавиця. Є могила його там і до сьогодні. Відома вона як могила Олегова.

І було всіх літ князювання його тридцять і три.

Переказ Віктора Близнеця

Запитання й завдання

1. Порівняйте тексти літопису і «Пісні про віщого Олега». Чи точно Пушкін відтворив літописну легенду?
2. Чи передають настрій Олега літописець і Пушкін? Порівняйте.
3. Чи відчутне ставлення оповідача літопису до Олега?
4. Чим відрізняється художній опис від літописного?

ПЕСНЬ О ВЕЩЕМ ОЛЕГЕ

Как ныне собирается вещей Олег
Отмстить неразумным хозарам,
Их сёлы и нивы за буйный набег
Обрѣк он мечам и пожарам;
С дружиной своей, в цареградской броне,
Князь по полю едет на верном коне.

Из тёмного леса навстречу ему
Идёт вдохновенный кудесник,
Покорный Перуну старик одному,
Заветов грядущего вестник,
В мольбах и гаданьях проведший весь век.
И к мудрому старцу подъехал Олег.

«Скажи мне, кудесник, любимец богов,
Что случится в жизни со мною?
И скоро ль, на радость соседей-врагов,
Могильной засыплюсь землёю?
Открой мне всю правду, не бойся меня:
В награду любого возьмёшь ты коня».

«Волхвы не боятся могучих владык,
А княжеский дар им не нужен;
Правдив и свободен их вещей язык
И с волей небесною дружен.
Грядущие годы таятся во мгле;
Но вижу твой жребий на светлом челе.

Запомни же ныне ты слово моё:
Воителю слава — отрада;
Победой прославлено имя твоё;
Твой щит на вратах Цареграда;
И волны, и суша покорны тебе;
Завидует недруг столь дивной судьбе.

И синего моря обманчивый вал
В часы роковой непогоды,
И пращ¹, и стрела, и лукавый кинжал
Щадают победителя годы...
Под грозной бронёй ты не ведаешь ран;
Незримый хранитель могущему дан.

¹ Прац (праща) — старинное оружие, вид дубиниці для метання каміння.

Твой конь не боится опасных трудов;
Он, чуя господскую волю,
То смиренный стоит под стрелами врагов,
То мчится по бранному полю.
И холод, и сеча ему ничего...
Но примешь ты смерть от коня своего».

Олег усмехнулся — однако чело
И взор омрачились думой.
В молчанье, рукой опершись на седло,
С коня он слезает угрюмый;
И верного друга прощальной рукой
И гладит, и треплет по шее крутой.

«Прощай, мой товарищ, мой верный слуга,
Расстаться настало нам время;
Теперь отдыхай! уж не ступит нога
В твоё позлащённое стремя.
Прощай, утешайся — да помни меня.
Вы, отроки-друзи, возьмите коня,

Покройте попоной, мохнатым ковром;
В мой луг под уздцы отведите;
Купайте; кормите отборным зерном;
Водой ключевою поите».
И отроки тотчас с конём отошли,
А князю другого коня подвели.

Пирует с дружиною вещей Олег
При звоне весёлом стакана.
И кудри их белы, как утренний снег
Над славной главою кургана...
Они поминают минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они...

«А где мой товарищ? — промолвил Олег, —
Скажите, где конь мой ретивый?
Здоров ли? всё так же ль лёгок его бег?
Всё тот же ль он бурный, игривый?
И внемлет ответу: на холме крутом
Давно уж почил непробудным он сном.

Могучий Олег головою поник
И думает: «Что же гаданье?
Кудесник, ты лживый, безумный старик!
Презреть бы твоё предсказанье!
Мой конь и доньше носил бы меня».
И хочет увидеть он кости коня.

Вот едет могучий Олег со двора,
С ним Игорь и старые гости,
И видят — на холме, у берега Днепра,

Лежат благородные кости;
Их моют дожди, засыпает их пыль,
И ветер волнует над ними ковыль.

Князь тихо на череп коня наступил
И молвил: «Спи, друг одинокой!
Твой старый хозяин тебя пережил:
На тризне, уже недалёкой,
Не ты под секирой ковыль обагришь
И жаркою кровью мой прах напоишь!»

Так вот где таилась погибель моя!
Мне смертию кость угрожала!»
Из мёртвой главы гробовая змия,
Шипя, между тем выползала;
Как чёрная лента, вокруг ног обвилась,
И вскрикнул внезапно ужаленный князь.

Ковши круговые, запенясь, шипят
На тризне плачевной Олега;
Князь Игорь и Ольга на холме сидят;
Дружина пирует у берега;
Бойцы поминают минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они.

Запитання й завдання

1. Укладіть словничок застарілих слів, ужитих в тексті оригіналу. Запишіть їх сучасними російською та українською мовами, наприклад: *брег* — *берег*. Чому автор уводить такі слова в баладу?
2. Поясніть словосполучення *вдохновенный кудесник*. У чорновому варіанті Пушкін написав *престарелый кудесник*. Чим різняться ці словосполучення?
3. Визначте епітети у 4, 6, 7 строфах балади. Яка їх роль в оповіді?

1. Чи точно передає переклад балади зміст оригіналу?
2. Порівняйте два останні рядки в строфах оригіналу й перекладу. Чим вони різняться?
3. Які авторські слова перекладач не використав? А які й чому додав від себе?
4. Порівняйте переклад художніх засобів (епітетів, порівнянь). Чи точним був перекладач?
5. Чи вдалося перекладачеві передати мелодику твору?

1. Чи тільки Олега стосується епітет *вещий*? Обґрунтуйте свою думку.
2. Як ви розумієте слова: «*Покорный Перуну старик одному, заветов грядущего вестник*»?
3. Перечитайте прихований діалог у строфах 9, 12, 13, 14, 15. У чому його особливисть? Поясніть роль діалогу в баладі.

Думка в подарунок

Неповага до предків є першою ознакою бездуховності (Олександр Пушкін).

**Роберт Льюїс Стівенсон —
англійський письменник
1850 (Единбург) —
1894 (о. Уполу, Самоа)**

РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТВІВЕНСОН

Будемо за змогою вчити народ радості...

Роберт Льюїс Стівенсон

Улюбленою книгою багатьох дітей і дорослих у всьому світі вважають «Острів скарбів» Роберта Льюїса Стівенсона. Цей роман, а також інші — «Чорна стріла», «Володар Баллантре», «Химерна пригода з доктором Джекілом та містером Гайдом» читають і діти, і дорослі вже понад сто років. А ще нариси, вірші, балади.

Зовнішній бік життя Стівенсона добре відомий. Важче пізнати його душу, по дещиці вкладену письменником у кожен твір.

Своє життя Стівенсон прожив як одну велику пригоду. Він народився в

столиці Шотландії Единбурзі 13 листопада 1850 року. Його мати Маргарет Ізабель Белфур походила з дворянського, хоча й збіднілого роду. По лінії матері Стівенсон доводився родичем Вальтеру Скотту і Роберту Бернсу.

Батько письменника — Томас Стівенсон належав до третього покоління інженерів «Управління північними маяками». *«Навряд чи знайдеться з півночі від острова Мей і до Лервіка хоч один глибоководний маяк, що не був би спроектований ким-небудь із моєї рідні»*, — згадував письменник у автобіографії.

Роберт Льюїс Стівенсон був єдиною дитиною в родині, ріс досить хворобливим. З дитинства у нього залишилися три незабутні враження: муки і дні хвороби, радість і дні одужання в будинку дідуся — пастора, а також гарячкова розумова робота перед сном у ліжку. *«Бувало, я лежав без сну, з почуттям висловлюючи самому собі вголос свої погляди на світові проблеми... Коли ж ночами розум мій не обтяжували такі непомірні турботи..., я розповідав собі незвичайні історії, у котрих сам же і грав головну роль. Вигадки ці становили пригоди цілого життя, сповненого далеких мандрів... Завершувалися всі історії смертю, неодмінно героїчною, а іноді й мученицькою»*, — згадував письменник.

Дитиною він пристрасно бажав уваги до себе, брехав без докору сумління, хоча й несвідомо, був чутливий, плаксивий, набожний. *«Я вірю і сподіваюсь усією душею, що дорослий — я кращий, ніж коли був дитиною»*, — зазначав письменник.

Однак, уже будучи дорослим, Стівенсон під час чергового нападу жорстокої хвороби звертається за порятунком до свого дитинства. За спогадами дитячих років він починає писати поетичні твори. Згодом вони увійшли в окремі збірки, перша з яких вийшла 1885 року під назвою

«Дитячий квітник віршів». Дитячі фантазії і сни оживають у мудрих віршах поета. І кожен читач знаходить у них щось близьке і рідне для себе. Так, засновник весесвітньо відомої музичної групи «Бітлз» Джон Леннон зізнавався, що найкращі його пісні були нав'язані поезією Стівенсона.

«Ці вірші написав той, чиє життя легке», — сказав один із критиків про поезію Стівенсона. Хто ж міг припустити, що рядки: «У світі так багато хороших речей, що ми щасливіші за королів», — належать людині, якій лікарі забороняли підводитися, рухатися і навіть говорити! «Кращої хвали буттю не вимагатиме сам Творець», — говорив про вірші Стівенсона англійський письменник Гілберт Кіт Честертон, — адже славословить той, хто все втратив... Стівенсон цінував радість тому, що вона була для нього найважчим подвигом... Він радів дрібницям, бо для нього дрібниць не було».

Так склалося життя письменника, що до останніх своїх днів йому довелося боротися не тільки за себе, а й за тих, хто був слабший духом, ніж він. Уже будучи тяжкохворим, Стівенсон захищав від колонізаторів безправних тубільців острова Уполу в Тихому океані, на якому жив останні роки.

Важко повірити, що людина, котра прожила всього сорок чотири роки і половину життя провела в ліжку, вражена невиліковною хворобою, залишила нам у спадок зібрання творів у тридцяти томах.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Роберт Льюїс Стівенсон, Вальтер Скотт, Роберт Бернс, Джон Леннон, Гілберт Кіт Честертон.

Географічні назви: Шотландія, Единбург, острів Мей, Лервік, острів Уполу.

Назви творів: «Острів скарбів», «Чорна стріла», «Володар Баллантре», «Химерна пригода з доктором Джекілом та містером Гайдом».

Назва збірки: «Дитячий квітник віршів».

Запитання й завдання

1. Назвіть роки життя Роберта Льюїса Стівенсона. Якій національній літературі належить його ім'я? Які твори письменника ви читали?

2. Що, на вашу думку, сприяло розвитку фантазії та творчих здібностей майбутнього письменника? Коли і за яких обставин він писав вірші?

1. Про Стівенсона говорили, що за натурою він був мандрівником. Пригадайте маршрут його мандрів, про який ви дізналися з підручника зарубіжної літератури для 6 класу.

2. Складіть план статті про Стівенсона і підготуйте її переказ.

1. Підготуйте від імені Стівенсона розповідь про його дитинство.

2. Якби у вас була можливість зустрітися зі Стівенсоном і звернутися до нього, то про що б ви його запитали? Складіть одне-два запитання.

1. Чому англійський письменник Гілберт Кіт Честертон стверджував, що вірші Стівенсона — це «краща хвала буттю»? Як ці слова пов'язані з епіграфом до статті?

2. Що, на вашу думку, може дати знання біографії письменника, до того ж розказаної ним самим, для розуміння його творів?

Зверніть увагу на антитези в баладі. Чи посилюють вони основну думку твору?

Коли і як автор вводить у розповідь елементи пейзажу? Як пейзаж пов'язаний зі змістом балади?

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК¹

А. Харшак.
Ілюстрація до балади
Р. Л. Стівенсона
«Вересовий трунок»

Із вересового квіту
Пікти² варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.
Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на піктів оружно,
Щоб знищити їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилках, немов дитячих,
На кожній червоній горі,
Лежали під квітом червоним
Поснули навек броварі³.

Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал⁴ королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням

¹ *Вересовий трунок* — напій із вересу; *верес* — вічнозелений низький кущ із дрібним численним листям та лілово-рожевими або червоними квітками.

² *Пікти* — найдавніше населення Шотландії.

³ *Бровар* — пивовар.

⁴ *Васал* — підлегла, залежна особа.

Двох броварів знайшов.
Витягли бідних піктів
Миттю на бiлий свiт —
Батька старого i сина,
Хлопця отрочих лiт.

Дивився король на бранцiв,
Сидячи у сiдлi;
Мовчки дивились на нього
Тi броварi малi.
Король наказав їх поставити
На кручi й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкриєш.

Глянули вниз i вгору
Батько старий i син:
Довкола — червоний верес,
Пiд ними — клекiт пучин.
I пiкта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобi сказати дозволи!

Старiсть життя цiнує.
Щоб жити, я все зроблю,
I тайну трунку відкрию, —
Так вiн сказав королю.
Немов горобчик цвiрiнькав,
Мова лилася дзвiнка:
— Відкрив би тобi таємницю,
Боюся лише сiнка.

Смерть його не лякає,
Життя не цiнує вiн.
Не смiю я честь продавати,
Як в очi дивиться син.
Зв'яжiть його мiцно, владарю,
I кинiть в кипучi нурти¹,
I я таємницю відкрию,
Що клявся повiк берегти.

I хлопця скрутили мiцно,
I дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тiло,
I в бурунi послав.
Крик бiдолахи останнiй
Поглинули хвилi злi.
А батько стояв на кручi —
Останнiй пiкт на землi.

А. Харшак. Ілюстрація до
балади Р. Л. Стівенсона
«Вересовий трунок»

А. Харшак. Ілюстрація до
балади Р. Л. Стівенсона
«Вересовий трунок»

¹ Нурт — вир, водоворот, омут.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.

Мене ж не злякає тортура.
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Переклад *Євгена Крижевича*

ПРО БАЛАДУ «ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК» (1890)

Хай ми занадто слабкі
Вибороть волю свою —
Прийдуть народи, які
Вас подолають в бою.

Роберт Льюїс Стівенсон

В основі балади «Вересовий трунок» — давня шотландська легенда про піктів. Легенда розповідає, що пікти були карликового зросту, жили в печерах під землею і знали секрет приготування напою з вересу, який, навіть під загрозою смерті, не відкрили шотландцям-завойовникам.

Сюжет балади — драматична розповідь про те, як останній із піктів пожертвував сином і власним життям заради збереження таємниці приготування вересового трунку.

Балада «Вересовий трунок» побудована на антитезі, яка підкреслює нерівність сил і роль кожного персонажа в конфлікті. Маленьким і мирним піктам протиставлені великі й сильні шотландці, які прийшли до них із війною.

Герої балади безіменні — і це не випадково. Вони уособлюють не самих себе, а свої народи.

А. Харшак. Ілюстрація до балади Р. Л. Стівенсона «Вересовий трунок»

А. Харшак. Ілюстрація до балади Р. Л. Стівенсона «Вересовий трунок»

Центральна антитеза балади підтримується кількома іншими. І всі разом вони дають можливість оповідачеві висловити своє ставлення до конфлікту. Читач відчуває, що його симпатії належать маленьким гнаним піктам.

І ось вони зустрілись — *«володар шотландський ... на кручі, ... сидячи у сідлі»*, дивиться згори вниз на піктів. У самій його позі — зверхність. У його голосі відчувається сила, що не знає опору. Король наказує і погрожує: *«наказав їх поставити на кручі»*. Фізично король вищується над піктами, але поводить себе низько, негідно. На противагу йому — внизу, на землі, перед королем *«броварі малі»*, які *«мовчки дивились на нього»* знизу вгору. Коли пікт почав говорити, *«немов горобчик цвірінькає»*. Слабкість голосу контрастує з силою духу старого пікта. Говорить він твердо і впевнено: *«Щоб жити, я все зроблю»*. Про мужність і мудрість маленького пікта свідчать і його вчинки, адже старий знає, як зберегти таємницю. Треба віддати ворогам сина. І хоч яка важка це втрата, батько зважився на такий крок. Старий *«не вірив у мужність хлопця»*, бо той ще був зовсім юним.

Маленькому слабкому піктові вдалося обдурити сильного короля з його васалами. Шотландці винищили піктів, залишився тільки один. І цей один від імені всього народу скаже:

Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Останнє слово залишилося за переможеним народом. Бо сила фізична мало важить порівняно з силою духу.

Своєрідність балади «Вересовий трунок»:

- героїчний сюжет, запозичений із давньої легенди;
- узагальнені образи героїв;
- антитеза, символи як спосіб розкриття образів і проблем;
- діалоги як засіб розкриття образів героїв;
- елементи пейзажу;
- уславлення єдності та стійкості піктів;
- утвердження права кожного народу на свободу й незалежність.

Людське протистояння відтінено в баладі протистоянням природним. *Круча і море* ніколи не зійдуться, як мир і війна, перемога і поразка і, звичайно, життя і смерть. Вони завжди поруч і завжди нарізно.

Чому ж балада називається «Вересовий трунок»? Вересовий трунок — це не тільки напій, котрий варили пікти. Це ще й символ єдності та стійкості маленького мирного народу. Секрет цієї стійкості загиблі пікти забрали із собою. У протистоянні добра і зла у баладі перемагає зло, але торжествувати йому немає над ким.

Запитання й завдання

1. Виразно прочитайте баладу. Визначте її основну інтонацію. Чи відповідає вона змісту твору? Відтворіть інтонацію під час читання.
2. Які події передували зустрічі короля з піктами (батьком і сином)? Коли вони відбувалися? Чому саме з них автор починає розповідь?
3. Чи залишилося в минулому протистояння сторін?
4. Чому автор не називає імен головних героїв?
5. Чи дає можливість поет «побачити» зустріч короля і батька із сином? Чому з піктів говорить тільки батько? Чи потрібно синові говорити? Чи доповнює характеристики героїв їхнє мовлення?
6. Який епізод у баладі можна назвати кульмінаційним? Поясніть свою думку.
7. З якою метою автор вводить у розповідь елементи пейзажу?

1. Чому піктів представляють саме батько й син, а не просто дві людини з народу? Чи можна назвати сімейною таємницею, яку вони зберігали?
2. Чому пікти віддали перевагу смерті, а не розкриттю таємниці вересового трунку? Що вона для них значила?
3. Король знищив піктів, але чи є у нього підстави святкувати перемогу? Яку думку висловив поет у вірші «Заповіт піктам», рядки з якого стали епіграфом до статті про баладу?
4. Яким чином автор висловив своє ставлення до подій і героїв балади? Підтвердіть відповідь цитатами з твору.
5. Шотландці зображені в баладі як завойовники. Чому ж вони зберегли легенду про піктів, що вміли варити вересовий трунок?
6. Зробіть висновок про фінал балади. Чи можна його схарактеризувати однозначно?
7. Чим балада про події далеких часів цікава сучасному читачеві? Поясніть свою точку зору.

1. Прочитайте в підручнику про своєрідність балади «Вересовий трунок». Проілюструйте кожну ознаку цитатами з тексту.
2. Знайдіть антитези у творі і випишіть їх у зошит. Наприклад: *володар шотландський — бідні пікти*.
3. Знайдіть у баладі та випишіть у зошит образи, які можна вважати символами. Доберіть синоніми до слова *трунок*.

They took the son and bound him,
Neck and heels in a thong,
And a lad took him and swung him,
And flung him far and strong,
And the sea swallowed his body,
Like that of a child of ten;—
And there on the cliff stood the
father,
Last of the dwarfish men.

«True was the word I told you:
Only my son I feared;
For I doubt the sapling
courage
That goes without the beard.
But now in vain is the torture,
Fire shall never avail:
Here dies in my bosom
The secret of Heather Ale».

Запитання й завдання

1. Прочитайте вголос або прослухайте баладу мовою оригіналу. Зверніть увагу на лексику, порядок слів, пунктуацію, інтонацію і ритм твору. Чи вдалося перекладачеві відтворити авторські інтонацію та ритм?
2. Чи збігається зміст назви балади в оригіналі й перекладі? У якому значенні в оригіналі вживається слово «Ale»(мед)? Доберіть синонім до нього. Чому слова «Heather Ale» автор пише з великої літери?

Випишіть з оригіналу балади слова і словосполучення, що несуть найбільше смислове навантаження.

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

БЕРЕСКОВЫЙ МЁД

(Отрывок)

Сын и отец молчали,
Стоя у края скалы.
Вереск звенел над ними,
В море катились валы...

Но вот голосок раздался:
— Слушай, шотландский король,
Поговорить с тобою
С глазу на глаз позволь!

Старость боится смерти.
Жизнь я изменой куплю,
Выдам заветную тайну! —
Карлик сказал королю.

Голос его воробьиный
Резко и чётко звучал:
— Тайну давно бы я выдал,
Если бы сын не мешал!

Мальчику жизни не жалко,
Гибель ему нипочём.
Мне продавать свою совесть
Совестно будет при нём.

Пускай его крепко свяжут
И бросят в пучину вод,
И я научу шотландцев
Готовить старинный мёд!

Сильный шотландский воин
Мальчика крепко связал
И бросил в открытое море
С прибрежных отвесных скал.

Волны над ним сомкнулись.
Замер последний крик.
И эхом ему ответил
С обрыва отец-старик:

— Правду сказав я, шотландці,
От сина я ждав беды.
Не верив я в стійкість юних,
Не бреючих бороди.

А мне костёр не страшен.
Пускай со мной умрёт
Моя святая тайна —
Мой вересковий мёд!

Переклад *Самуїла Маршака*

Запитання й завдання

1. Чи вдалося Самуїлові Маршаку в перекладі балади російською мовою відтворити ритм та інтонацію оригіналу?
2. Маршак відступив у перекладі від авторської строфи. Чи внесло це зміни в зміст балади?
3. Порівняйте український і російський переклади. У якому з них точніше передано ритм та інтонацію оригіналу? Чи відрізняються символічні образи й антитези, вжиті перекладачами?

Випишіть із російського перекладу балади крилаті вислови. Знайдіть в українському перекладі їх відповідники.

Думка в подарунок

Доброта і скромність — ось дві якості, що ніколи не повинні втомлювати людину (*Роберт Льюїс Стівенсон*).

АДАМ МІЦКЕВИЧ

Адам Міцкевич — польський поет
1798 (хутір Заосся, поблизу м. Новогрудка) —
1855 (Константинополь)

Писати про Міцкевича — це говорити про прекрасне..., про справедливість, якої він був жовніром, про обов'язок, якого був героєм, про свободу, якої був апостолом, і про визволення, якого був вістуном.

Віктор Гюго

Адам Міцкевич набув світової слави ще за життя. Його літературний талант і громадянська позиція полонили Олександра Пушкіна, Віктора Гюго, Жорж Занд. Поета вітав на своєму ювілеї у Веймарі вісімдесятилітній Гете і навіть замовив для своєї колекції художнику Шмеллеру портрет молодого талановитого польського митця.

Адам Міцкевич — син розтерзаної Польщі. За кілька років до появи майбутнього письменника на світ його

країна перестала існувати як самостійна держава, оскільки польські землі поділили між собою Австрія, Пруссія та Росія.

У цю тривожну добу 24 грудня 1798 року на хуторі Заосся, недалеко від міста Новогрудка (тепер Білорусь), народився майбутній поет. Його батько, Микола Міцкевич, працював адвокатом у Новогрудці, вів справи селян і зубожілої шляхти. Недавній учасник національно-визвольного повстання під проводом Тадеуша Костюшка, він тяжко вболівав за долю роздвірненої країни. Мати письменника, Барбара Маєвська, вела домашнє господарство і займалася вихованням дітей.

1801 року родина Міцкевичів переїхала із Заосся у старовинне містечко Новогрудка. Тут, на лоні живописної природи, і минуло дитинство Адама. Хлопець любив гуляти напівзруйнованим замком, що належав колись литовським князям, бачив залишки фортечних мурів, які збереглися ще з часів монголо-татарської навали. Він переймався історичними переказами людей, які пам'ятали Польщу могутньою державою, не поділеною між трьома урядами, захоплювався чудовими легендами й казками, любив народні пісні. Почуте й побачене в дитинстві поет проніс крізь усе своє життя. Коли в Парижі Адаму Міцкевичу принесли збірник краківських, литовських, русинських, галицьких народних пісень і казок, він сказав: *«Дивно, що за дуже малими винятками слухав я ті пісні в дитинстві, в Новогрудці, в батьківському домі. Наша служниця Гонсевська знала їх і співала з дівчатами, які приходили до нас прясти»*.

Навчатися Міцкевич розпочав у домініканській школі в Новогрудці, куди його разом із братом Франтішком відправили батьки. Хоча Адам і не був таким старанним, як його брат, однак легко засвоював науки. У шкільні роки відбуваються і перші спроби пера.

Перші уроки патріотизму Адам отримав удома. Вечорами в гостині у Міцкевичів збиралася новогрудська шляхта, друзі батька. Вони вели розмови про політику, згадували минуле і мріяли про майбутню незалежність Польщі. Діти також були присутні на зібраннях, і патріотичні промови гостей глибоко западали в їхні вразливі серця.

У 1815 році Адам Міцкевич закінчив школу і вступив до Віленського університету. Вивчаючи точні науки, Адам паралельно відвідував ще й лекції з польської філології, античної літератури, історії. Навесні 1816 року він перейшов на історико-філологічний факультет, захопився багатою й самобутньою польською літературою, вивчав творчість Джорджа Байрона і Йоганна Вольфганга Гете, писав власні твори. В університеті юнак здобув ґрунтовні знання з філології: вивчив латину, давньогрецьку, французьку, російську, німецьку й англійську мови. Згодом знання мов допомогли йому прочитати в оригіналі твори Гомера, Вергілія, Вольтера, інших класиків світової літератури.

Молодий Міцкевич брав активну участь і в громадському житті університету. Разом зі своїми друзями він заснував таємну студентську організацію — товариство філолатів («друзів наук»). Члени цього товариства займалися самовдосконаленням, вивчали науки, поширювали освіту серед народу, піднімали національну свідомість, готували себе до майбутнього повстання. За сприяння філолатів згодом виникли ще дві молодіжні організації: товариство філаретів («любители чесноти») і товариство променистих.

1819 року після закінчення університету Адам Міцкевич отримав направлення в місто Ковно (нині Каунас), де вчителював у місцевій школі. Мізерної вчительської платні не вистачало навіть на найнеобхідніше. Перебування в забутому провінційному містечку, злигодні й тяжка педагогічна робота пригнічували поета.

У 1822 році вийшла перша збірка поета «Балади і романси», яка започаткувала епоху романтизму в польській літературі. А майже через рік, у жовтні 1823 року, Міцкевича заарештували за

Віленський університет.
Старовинна літографія

Ю. Гершкович.
Ілюстрація до поеми «Конрад Валленрод»

участь у таємному товаристві й після тривалого слідства вислали за межі Литви. 24 жовтня 1824 року поет назавжди залишає батьківщину.

Міцкевич відвідав Київ, Стеблів, Харків. В Одесі він отримав посаду вчителя ліцею Рішельє. Під час перебування в Петербурзі поет зблизився з декабристами. Після їхньої поразки Міцкевич створив поему «Конрад Валленрод».

Унаслідок подорожей митця по Криму з'явився поетичний цикл «Кримські сонети». У Москві Міцкевич познайомився з Олександром Пушкіним. Видатні поети разом відвідували літературні вечори, читали один одному свої вірші. Міцкевич перекладав твори Пушкіна, Пушкін — твори Міцкевича. Про перші враження від знайомства з російським поетом Адам Міцкевич написав в одному з листів: *«Пушкін майже одного зі мною віку. В розмові надзвичайно дотепний і натхненний; читав багато і добре знає новішу літературу; про поезію у нього чисті й піднесені поняття»*.

1829 року розпочалися мандри Міцкевича Європою: Німеччина, Швейцарія, Італія... Найяскравішим спогадом поета від подорожей було знайомство з Гете у Веймарі. Після першої розмови з німецьким поетом Міцкевич вигукнув: *«Чорт забирай, який розумник!»* На прощання, щоб підкреслити особливу повагу до польського побратима, Гете подарував йому гусяче перо і картку з автографом, на якій написав: *«Прихильність наших сучасників — ось найнадійніше щастя»*.

Наступні два десятиліття життя Міцкевича пов'язані переважно з Францією. У 1832 році поет приїздив до Парижа, брав активну участь у житті польської еміграції. 1840 року французький уряд запропонував Міцкевичу очолити кафедру слов'янських літератур одного із старовинних навчальних закладів — Колежу де Франс. Лекції поета відвідували не лише студенти, а й відомі культурні діячі, зокрема письменниця Жорж Занд.

Останні роки життя Адама Міцкевича були особливо нужденними. Звільнений з викладацької роботи через «неблагонадійність», він після довгих поневірянь домігся призначення на посаду бібліотекаря з мізерним заробітком. У березні 1855 року померла його дружина, залишивши шестеро дітей, а в листопаді цього ж року обірвалося життя видатного поета. У далекій Туреччині, в Константинополі, куди Міцкевича відрядили як представника демократичної еміграції, він захворів на холеру і помер. Тіло письменника морем переправили до Франції та поховали на кладовищі Монморансі в Парижі. У 1890 році прах письменника було перевезено на батьківщину і перепоховано в Кракові, в ніші старовинного замку Вавель, поряд із могилою Тадеуша Костюшка.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена: Адам Міцкевич, Йоганн Вольфганг Гете, Тадеуш Костюшко, Джордж Байрон.

Географічні назви: Веймар, Польща, Австрія, Пруссія, Росія; хутір Заосся, Новоградка (Білорусь); Париж, Ковно (Каунас), Литва, Київ, Стеблів, Харків, Одеса, Петербург, Крим, Москва; Європа, Німеччина, Швейцарія, Італія, Франція, Париж, Туреччина, Константинополь, Краків.

Назва твору: «Конрад Валленрод».

Назви збірок: «Балади і романси», «Кримські сонети»

Запитання й завдання

1. Яким було соціально-політичне становище Польщі наприкінці XVIII століття?
2. Де, коли і в якій сім'ї народився Адам Міцкевич?
3. Які враження дитинства проніс поет крізь усе своє життя?
4. Де Міцкевич навчався? Яким наукам віддавав перевагу? Чи брав участь у громадському житті?
5. З яких причин поет назавжди залишив батьківщину?
6. Перекажіть ту частину статті, в якій ідеться про дружбу Міцкевича й Пушкіна.
7. Які роки життя поета були особливо нужденними? За яких обставин Адам Міцкевич помер?

У рубриці «Чи добре ви запам'ятали?» знайдіть географічні назви. Накресліть на географічній карті «маршрут подорожей» поета.

1. Наприкінці XX століття за право вважати Адама Міцкевича національним генієм сперечалися три держави: Польща, Литва і Білорусь. Поясніть, чому.
2. Що подарував Міцкевичу на згадку видатний німецький поет Гете? Чи можна ці подарунки вважати символічними і чому? Прокоментуйте напис на картці.
3. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?

ПРО БАЛАДУ «АЛЬПУХАРА»¹ (1828)

Та нащо в давне залітять думками?
Сучасного простягься нам провини:
Є муж великий, він живе між нами,
Про нього спів мій, — слухайте, литвини!

Адам Міцкевич

Балада «Альпухара» — одна з пісень, органічно вплетених у поему Адама Міцкевича «Конрад Валленрод», однак вона виступає як самостійний художній твір. В основу сюжету балади покладено події сивої давнини, що оповідають про інквізицію в мусульманському Гренадському королівстві.

На початку XVI століття Гренада² була єдиним пристанищем маврів³, які потерпали в Іспанії від утисків інквізиторів⁴. Після чергового визвольного повстання мусульман було видано декрет, за яким усіх нехрещених маврів зобов'язували в тримісячний термін покинути Іспанське королівство.

Від них вимагали неможливого: «*Маврам суворо заборонено говорити і писати арабською мовою як публічно, так і в себе вдома. Наказано говорити й писати тільки кастильською мовою, видати свої арабські*

¹ *Альпухара* — місцевість на півдні гір Сьєрра-Невада в Іспанії.

² *Гренада* — місто в південній Іспанії.

³ *Маври* — так називали мусульман Піренейського півострова.

⁴ *Інквізітор* — член суду інквізиції — карального органу католицької церкви, створеного в середні віки для боротьби з вільнодумством, невизнанням Бога тощо.

книги для спалення, відмовитися від усіх обрядів, костюмів, імен і звичаїв мавританського походження... Весільні обряди у маврів повинні проходити публічно за християнським звичаєм, причому двері будинку, де здійснюється обряд, повинні протягом дня залишатися відкритими, щоб кожен міг переконатися в тому, що не порушується заборона. Мавританські жінки повинні ходити вулицями з відкритим обличчям».

Декрет було урочисто проголошено на площі Гренади під звуки труб і бій барабанів. Маври слухали розпорядження зі сльозами сорому і гніву на очах. Мусульмани почали готуватися до повстання, що згодом переросло в жорстоку війну з незліченними жертвами з обох сторін. Закінчилася війна остаточним вигнанням цього народу з Іспанського королівства.

воєрідність балади «Альпухара»:

в основі сюжету — історичні події;
у центрі — незвичайний епізод, який забезпечує несподівану розв'язку;
провідною є ідея національного визволення, прославлення мужності й нескореності ворогові;
герой поеми — відважний воїн, захисник свого народу;
використання художніх прийомів, характерних для народних балад (антитеза, епітети, метафори, прихований діалог).

Провідною думкою балади «Альпухара» є прославлення мужності й нескореності мавританського народу. Відвага й хоробрість не допомогли маврам перемогти іспанців, які вже почали бенкет на руїнах Альпухари, «здобич паюють», «поділюють бранців». Лише мусульманському королю Альманзорові вдалося втекти від погоні й ворожої стріли. Він не рятує втечею власне життя, а готується до нового смертельного двобою з ворогом. Цього разу король вирушає на іспанців з підступною зброєю.

Епіграфом до поеми «Конрад Валленрод» є слова: *«Повинні-бо ви знати, що є два способи боротьби... , треба бути лисицею і левом»*. У другому способі боротьби зневірилися як Конрад — герой поеми, так і Альманзор — герой балади. Мусульманський король приходив до ворога, низько вклоняючись, щоб нібито стати васалом, але насправді приносить ненависним іспанцям у своїх устах смертельний трунок. У пекельній війні перемагає сила духу відважного мавра.

Адам Міцкевич звертається в баладі до героїчної звитяги маврів, щоб вогнем історичної пісні розпалити серце синів роздробленої Польщі, згуртувати їх і підняти на боротьбу за єдність і незалежність батьківщини:

Якби я міг свій племін перелити
У людські груди, воскресить минуле,
Якби словами здатен був гриміти
В серцях братів, де почуття заснули,
Тоді б, можливо, у ту мить єдину,
Коли порушить пісня мертвий спокій,
Серця б по-давньому в них битися стали,
Серця б на лад настроїлись високий,
І гордо прожили б вони хвилину...

Переклад Максима Рильського

АЛЬПУХАРА

Селища маврів у тьмі, у руїні,
Гине їх люд в безпораді;
Борються досі гренадські твердині,
Але чума¹ у Гренаді.

Лиш в Альпухарі, залігши у шанці,
Б'ється загін Альманзора, —
То обложили хоробрих іспанці,
Жде їх чи смерть, чи покора.

Вдосвіта сурми до бою заграли,
Битва гримить на світанні,
На мінаретах² хрести заблищали, —
Взято фортецю останню.

Сам Альманзор, як побачив, що сили
Більше нема в обороні,
Сміло прорвавшись крізь ворога стріли,
Втік од страшної погоні.

Бенкет між трупів почався в іспанців
На альпухарських руїнах.
Здобич паюють, поділюють бранців,
П'ють, утопаючи в винах.

Раптом надвірна сторожа доносить:
Рицар, що ймення не знати,
З панством найстаршим побачення просить,
Пильне щось має сказати.

То Альманзор був, король мусульманський.
Кинувши сховок безпечний,
Сам оддається він в руки іспанські,
Раб їх і друг їх сердечний.

«Я до іспанського, — каже, — порогу
Став із уклоном глибоким,
Вашому буду молитися Богу,
Вірити вашим пророкам.

Хочу, щоб слава по світу настала,
Як мавританець побитий
Став переможцям своїм за васала,
Братом молодшим служити».

¹ Чума — смертельна інфекційна хвороба.

² Мінарет — висока вежа при мусульманському храмі, з якої віруючих скликають на молитву.

Шану іспанці до сміливих мають.
Як Альманзора впізнали —
Вождь обійняв його, інші вітають,
Друга немовби стрічали.

Всіх Альманзор по черзі обіймає,
Руки стискаючи гречно,
Та найміцніше вождя пригортає,
В губи цілує сьрдечно.

Раптом ослаб він, на камінь підлоги
Впав, побліднілий з нестями,
Але чалму¹ переможцю під ноги
Кволими стеле руками.

Глянув навкруг — всі дивуються дивом:
Синню взялись йому лица,
Сміхом уста зазміїлись жахливим,
Сповнились кров'ю зіниці.

«Гляньте, гяури²! Я гордий і радий,
Що відплатив вам одразу.
Я одурив вас: прийшов я з Гренади,
В дар вам принісши заразу.

Так! Поцілунком своїм вам у душу
Смертної влив я отрути
Гляньте — у муках конати я мушу, —
Вам таких мук не минути!»

Руки вперед простягає, завзятий,
Мовби стисканням смертельним
Хоче іспанців усіх закувати,
Сміхом сміється пекельним.

Вмер сміючись. Ще тремтіли повіки
Темних очей зледенілих.
Сміх той страшний залишився навіки
В рисах його помертвілих.

Прудко іспанці біжать, мов од кари!
Вслід їм — чума чорнокрила.
Жоден не вийшов із гір Альпухари —
Всіх моровиця скосила.

Переклад Максима Рильського

¹ Чалма — чоловічий головний убір у мусульман.

² Гяур — у сповідуючих іслам презирлива назва усіх іновірців.

Запитання й завдання

1. Які історичні події лягли в основу сюжету балади «Альпухара»?
2. Як поведуться іспанці після перемоги? Як ви розумієте вислів «*на мінаретах хрести заблищали*»?
3. З якою метою Альманзор іде в табір ворога? Як вороги зустріли переможеного короля? Чому іспанці повірили йому?
4. Назвіть риси характеру, притаманні Альманзоріві. Як вони розкриваються в прихованому діалозі? Обґрунтуйте свою думку цитатами з твору.
5. Який момент у баладі можна назвати кульмінаційним?
6. Які художні засоби використано в баладі? Наведіть приклади.
7. Які ознаки балади наявні в «Альпухарі»?

1. Чи можна вчинок Альманзора назвати героїчним? Обґрунтуйте свою думку.
2. Яку ідею проголошує Міцкевич у баладі?
3. Прочитайте вислів Адама Міцкевича із «Пісні Вайделота», який став епіграфом до статті про баладу «Альпухара». Як ви його розумієте? З'ясуйте, кого за часів Міцкевича називали *литвинами*. Кого в баладі можна вважати «*мужем великим*»?

Порівняйте «Альпухару» з баладою Стівенсона «Вересовий трунок». Що споріднює ці два твори?

1. Підготуйте усне повідомлення на тему «Іспанці й маври в Альпухарі».
2. Складіть кросворд, використовуючи слова з виносок.

Думка в подарунок

Май серце і в серце дивись (Адам Міцкевич).

Запитання й завдання до розділу

«Героїчні пісні й балади у світовій літературі»

1. Які зразки народного епосу ви вивчили на уроках зарубіжної літератури?
2. Впізнайте фольклорний жанр за його головними ознаками:
  - а) героїчна епічна пісня; головні герої — богатирі;
  - б) ліро-епічна пісня; гострий напружений сюжет; наявні діалоги.
3. Які художні засоби використовуються в народних баладах і билинах? Наведіть відповідні цитати з творів.
4. Назвіть художні засоби, наявні в літературних баладах. Наведіть приклади з творів. Порівняйте їх із художніми засобами народних балад.
5. Про кого з авторів балад ідеться в процитованих рядках?

«Його літературний талант і громадянська позиція полонили Олександра Пушкіна, Віктора Гюго, Жорж Занд. Поета вітав на своєму ювілеї у Веймарі вісімдесятилітній Гете...»

«Доля жорстко краяла мою душу. Через сумну, похмуру юність вступив я в життя; безсердечне, безглузде виховання гальмувало в мені легкий, прекрасний порух перших почуттів.»

«Геніальний поет, злочинець і жебрак водночас — таким увійшов в історію провісник доби Відродження...»

«Увечері слухаю казки моєї няні... Вона єдина моя подруга, і тільки з нею мені не сумно».

«Поет відчув природу як щось величне, живе і вічне».

«Так склалося життя письменника, що до кінця життя йому довелося боротися не тільки за себе, а й за тих, хто був слабший духом, ніж він».

6. Співвіднесіть назви балад з іменами їх авторів та перекладачів.

Адам Міцкевич	«Рукавичка»	Євген Крижевич
Олександр Пушкін	«Вільшаний король»	Юрій Карський
Франсуа Війон	«Пісня про віщого Олега»	Михайло Орест
Фрідріх Шиллер	«Вересовий трунок»	Максим Рильський
Роберт Льюїс Сті-венсон	«Балада прикмет»	Леонід Первомайський
Йоганн Вольфганг Гете	«Альпухара»	

7. Знайдіть у поданих рядках «зайвого» героя за логікою викладу. Обґрунтуйте свою думку:

- а) Ілля Муромець, Робін Гуд, Добриня Микитич, Альоша Попович;
б) віщий Олег, Альманзор, Робін Гуд, Делорж.

8. Розгляньте схему різновидів літературних балад. Наведіть приклади кожного з них на основі прочитаних творів.

9. Доберіть до кожної літературної балади, поданої в підручнику, музичний твір, який відповідав би її настрою.

10. У чому полягає причина популярності балади в літературі XVIII — першої половини XIX століть? Що приваблює вас у баладі? Чи втратив цей жанр свою актуальність у наші дні?

ГЕРОЇЧНЕ МИНУЛЕ
В ЛІТЕРАТУРІ

ВАЛЬТЕР СКОТТ

Стверджую, що Скотт є зразком людини настільки прекрасної, наскільки людина може бути прекрасною...

Джордж Байрон

**Вальтер Скотт —
англійський письменник
1771 (Единбург) —
1832 (Абботсфорд)**

У 1814 році в Англії побачив світ роман «Веверлі». Вийшов він без імені автора, анонімно. Услід за першим романом з'явилися інші за підписом *Автор Веверлі*. Згодом усі ці романи назвуть «веверлівськими», а їхнього творця — Великим незнайомцем. Це загадкове ім'я приховувало від читачів справжнього автора — англійського письменника, шотландця за походженням, **Вальтера Скотта**.

Чому ж він не називав свого імені? Можливо, тому, що любив різного

роду містифікації¹, таємниці. «*Такі мої уподобання*», — зазначав письменник.

Романи Вальтера Скотта читачі сприймали із захватом. Серед них був і поет **Джордж Байрон**. В одному з листів він зізнавався: «*Я не читав роману більш прекрасного й захопливого, ніж «Веверлі»...*» Байрон вважав Скотта найвидатнішим прозаїком, а після особистого знайомства з письменником записав у своєму щоденнику: «*Надзвичайна людина!*»

Байрона підтримав і **Йоганн Вольфганг Гете**: «*Зараз я... збираюся прочитати підряд всі кращі його романи. У них усе чудове — матеріал, сюжет, характери, оповідь, не кажучи вже про... велику правду кожної деталі*».

Вальтера Скотта читали і літні люди, і підлітки. Його твори спонукали людей різних поколінь до роздумів, рятували від нудьги, вносили в буденне життя розмаїтість і диво. Збереглися спогади англійського письменника **Вільяма Теккерея** про те, як він у дванадцятирічному віці читав твори Вальтера Скотта: «*О, з яким захопленням згадую ті світлі дні і вільні години, ... коли Клавверхауз чи Айвенго були моїми товаришами...*»

Ілюстрація до роману «Веверлі». Англійське видання, XIX ст.

¹ Містифікація — умисне введення когось в оману.

Т. Фейд. Сер Вальтер Скотт та його літературні друзі
в Абботсфорді

Підлітком ознайомився з романами видатного шотландця російський письменник **Федір Достоєвський**: *«У дванадцять років я... прочитав усього Вальтера Скотта і захопив із собою в життя... стільки прекрасних і високих вражень».*

Хто ж він був, Вальтер Скотт, чия творчість викликала й викликає захоплення людей різного віку?

З'явився на світ майбутній письменник 15 серпня 1771 року в столиці Шотландії Единбурзі. Його батько був адвокатом, а мати — дочкою професора медицини. *«Я народився, — розповідав Вальтер Скотт, — не в пишноті, але і не в бідності. Згідно з традиціями моєї країни, походження моє вважали благородним, тому що по батьківській, та й по материнській лінії також, я мав кривні зв'язки зі старовинними родинами».*

Вальтер Скотт був дев'ятою дитиною в сім'ї, улюбленцем батьків. До нього ставилися особливо ніжно й співчутливо, бо хлопчик півторарічним захворів на дитячий параліч і на все життя залишився кульгавим.

Закінчивши школу, Вальтер Скотт вступив до Единбурзького університету вивчати право. Тут його найбільше вразили зустріч із шотландським поетом **Робертом Бернсом** і чудова університетська бібліотека. *«Мене жбурнуло в цей бурхливий океан читання без кормового і компаса», — згадував письменник.*

Захоплення літературою, історією, шотландським фольклором дало Скоттові поштовх до написання власних творів — балад, поем. Вони були досить популярними серед читачів, але сам письменник дуже скромно поцінював свій поетичний талант. Коли його запитали, що він думає про творчість свою і Роберта Бернса, Скотт відповів: *«Яке вже тут порівняння! Я не гідний з ним і до пари стати».* А коли в англійській поезії засяяло ім'я Джорджа Байрона, він напівжартома-напівсерйозно зазначав: *«Розум порадив мені згорнути вітрила перед генієм Байрона!»* Всі, хто знав Вальтера Скотта, говорили, що найбільш визначними його якостями були доброзичливість і скромність.

Т. Джанно.

Титульний аркуш зібрання творів Вальтера Скотта. Видання 1828 р., Франція

«Згорнувши вітрила поезії», Вальтер Скотт почав писати історичні романи: «Роб Рой», «Річард Левове Серце», «Абат», «Айвенго» та інші. Всього їх було написано двадцять шість — деякі в кількох томах. Тобто кожного року письменник створював один-два романи, а це тисячі сторінок, що вмістили загалом 2836 персонажів, включаючи 37 коней і 33 собаки. Цифри викликають захоплення і повагу, бо за ними криється не тільки талант письменника, а й величезна праця.

Особливо наполегливо і навіть виснажливо Вальтер Скотт працював після 1826 року. У цей час видавнича фірма, в якій він був компаньйоном, збанкрутувала, і необхідно було сплачувати значні суми боргів кредиторам. Скоттові пропонували фінансову допомогу, але він відмовився. «Мені допоможе моя права рука», — була його відповідь. Письменникові довелося працювати ще більше, ніж раніше, іноді по дванадцять годин поспіль, відмовляючи собі навіть у

короткій прогулянці. За сім років Вальтер Скотт написав дванадцять романів і повністю розрахувався з боргами. Але тяжка праця підірвала його здоров'я і 21 вересня 1832 року Вальтер Скотт помер.

«Він повів за собою цілий натовп спадкоємців. Але наскільки далекі вони від шотландського чародія!..» Ці слова належать Олександрові Пушкіну — вдячному читачеві й послідовнику Вальтера Скотта.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Вальтер Скотт, Джордж Байрон, Йоганн Вольфганг Гете, Вільям Теккерей, Федір Достоєвський, Роберт Бернс, Олександр Пушкін.

Географічні назви: Англія, Шотландія, Единбург.

Назви творів: «Веверлі», «Роб Рой», «Айвенго», «Абат», «Річард Левове Серце».

Запитання й завдання

1. Де народився Вальтер Скотт? Назвіть роки його життя. Якій національній літературі належить ім'я Вальтера Скотта?
2. Якими творами Вальтер Скотт розпочав шлях у літературі? Як він сам їх оцінював?
3. Розкажіть про шлях Вальтера Скотта-романіста.

Що мав на увазі Олександр Пушкін, назвавши Вальтера Скотта «шотландським чародієм»?

1. Складіть план статті про Вальтера Скотта і перекажіть її.
2. Хто з відомих літераторів захоплювався романами Вальтера Скотта? Перекажіть їхні висловлювання.

1. Розгляньте ілюстрації до статті. Складіть усний портрет на тему «Яким я уявляю Вальтера Скотта».

2. Використовуючи подані в підручнику висловлювання про письменника і його романи, підготуйте виступ на тему «Вальтер Скотт очима сучасників».

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

«Вальтер Скотт створив, відкрив... , угадав епопею нашого часу — історичний роман», — писав російський критик першої половини XIX століття Віссаріон Белінський. Вальтера Скотта вважають засновником історичного роману в світовій літературі. Виник цей жанр 1814 року, коли вийшов друком перший роман письменника «Веверлі», названий на ім'я головного героя.

Коли Вальтер Скотт задумав писати твори на історичні теми, він був переконаний, що найбільш вдалою формою для таких оповідей буде роман. Цей жанр дає змогу авторові охопити багато подій за тривалий проміжок часу, відтворити кілька сюжетних ліній і зобразити велику кількість персонажів.

Вальтерові Скотту належить і вироблення основних вимог до історичного роману. Серед них дві головні: перша — роман повинен будуватися на основі історичних джерел (архівні матеріали, літописи); друга — далеке минуле має бути зрозумілим сучасному читачеві. Тобто завдання письменника полягає в тому, щоб пояснити події та вчинки героїв давноминутих часів, викликати в людей зацікавлення історією. Автор історичних романів — це своєрідний перекладач із мови історії на мову свого часу.

Вальтер Скотт зумів поєднати у творах історичні факти з художнім вимислом. Такий тип роману отримав назву «вальтерскоттівського», вплинув на подальший розвиток цього жанру в європейських літературах.

Зразками історичного роману в англійській літературі є «Айвенго» Вальтера Скотта, у французькій — «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго, в українській — «Чорна рада» Пантелеймона Куліша.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Літературознавче поняття: історичний роман.

Імена: Вальтер Скотт, Віссаріон Белінський, Віктор Гюго, Пантелеймон Куліш.

Назви творів: «Веверлі», «Айвенго», «Собор Паризької Богоматері», «Чорна рада».

Історичний роман — епічний прозовий твір, у якому в художній формі відтворено події та особи певного історичного періоду.

Дія роману відбувається у XII столітті в Англії.

Простежте, яким чином Вальтер Скотт створює в романі історичне тло. Зверніть увагу на:

- історичні події та історичні постаті;
- конфлікти (національні, релігійні, політичні, історичні, соціальні, моральні);
- соціальні верстви суспільства;
- подробиці, які характеризують бій;
- документальні історичні факти;
- манеру розповіді.

АЙВЕНГО

(Уривки)

Розділ 12

Перші прийшли вранці на арену маршали¹ зі своїми помічниками та герольди²; вони мали записувати імена лицарів, що хотіли взяти участь у змаганні, а також і ту партію, що в її лавах вони хотіли битися.

За статутом лицар Позбавлений Спадщини мав стати на чолі однієї партії, а Бріян де Буа-Гільбер, визнаний напередодні за другого після переможця вояка, — на чолі другої.

Виїзд на середньовічний турнір. Мініатюра XIV ст.

Спільні турніри, коли всі лицарі билися разом, у загальній сутичці, були багато небезпечніші, ніж окремі змагання; проте лицарство тієї доби дуже кохалося в них.

Вже записалося близько п'ятдесяти лицарів з кожного боку, коли маршали оголосили, що більше ніхто не буде допущений — на чималу досаду багатьох, що з'явилися занадто пізно.

¹ *Маршал* — придворне звання в середньовічній Франції.

² *Герольд* — оповісник при дворах феодальних правителів.

Вальтер Скотт відображає історичне минуле через життя конкретних людей.

О десятій годині цілу рівнину вкрили вершники, вершниці й піший люд, — всі поспішали на турнір, і незабаром голосні звуки сурм сповістили, що приїхав принц Джон¹ із своїм почетом.

Водночас приїхав і Седрік Сакс з леді Ровеною, але без Адельстана. Цей барон одяг свою високу міцну постать у панцера, щоб стати до лав тих, що мали битися, та, на велике здивування Седрікове, пристав до хрестоносцевої² партії.

Адельстан обережно приховав головну, якщо не єдину причину, що примусила його пристати до партії Бріяна де Буа-Гільбера. Він був занадто млявої вдачі, щоб самому свататися до леді Ровени, все ж відчував на собі чари її вроди й вважав шлюб поміж них за вирішену справу, бо ж Седрік та його друзі були б раді, коли б так сталося. Тому він вороже поставився до переможця, що напередодні вшанував леді Ровену, вибравши її.

Де Брасі та інші лицарі з принцового почету стали на бік тих, хто викликав; це було зроблено під впливом принца Джона, що йому хотілося по змозі забезпечити перемогу останнім. Навпаки, багато інших лицарів так англійських, як і норманських³, і місцевих, і чужоземних вийшли проти тих, хто викликав, тим з більшою охотою, що на чолі ворожого до цих загону стояв такий ватажок, як лицар Позбавлений Спадщини.

Скоро принц Джон помітив, що вибрана королева цього дня під'їхала до поля, він увічливо поскакав їй назустріч, зняв капелюха й, зійшовши з коня, допоміг леді Ровені злізти з сідла. Потім він провів леді Ровену до почесного місця, спорудженого навпроти його власного, й найкращі та найвельможніші присутні дами скупчилися довкола неї, щоб мати місце якомога ближче до своєї тимчасової володарки.

Скоро Ровена сіла. Голосна музика, майже заглушаючи народні вигуки, привітала її в новому її званні. Сонце яскраво палало на блискучих панцерах та зброї лицарів, що купчилися на протилежних краях арени. Лицарі радилися, як краще виладнатися для бою і підтримувати один одного в бою.

Далі, коли за знаком герольдів сталася тиша, вони прочитали турнірні правила, що мали на меті хоч скільки зменшити небезпеку цього дня; така пересторога була тим потрібніша, що бій мав одбуватися на вигострених мечах і гострих списах...

Прочитавши ці правила, герольди повернулися на свої місця. Лицарі виїхали стрункими лавами з обох боків на середину арени, виладналися у дві лінії, одні навпроти одних. Ватажок кожної партії був посередині передньої лінії.

¹ Принц Джон (1167—1216) — англійський король із 1199 року. Зайняв престол після смерті свого брата Річарда I.

² Хрестоносці — учасники хрестових походів (1096—1270) на Близький Схід, організованих католицькою церквою як священна війна проти мусульман.

³ Нормани — північногерманські племена, які в кінці XI ст. завоювали Англію.

Похвала дамам. Мініатюра з книги Гільома де Машо. Середина XIV ст.

Маршали перевірили, чи рівна кількість учасників з обох боків. І там, і там число було однакове. Тоді дали сигнал, засурмили сурми, лицареві списи нахилилися, остроги врізалися в кінські боки: дві передні лінії обидвох загонів кинулися щосили одна на одну й зіткнулися посеред арени; гуркіт від цієї атаки пролунав аж за милю¹ навколо. Ар'єргардна лінія² кожної партії повільним кроком наблизилася до першої, щоб чи підтримати тих, що зазнали поразки, чи сприяти подальшому успіхові переможців своєї партії.

Через величезну куряву довелось чекати майже з цілу хвилину, аж доки охоплені нетерплячкою глядачі змогли побачити, що з ким сталося. Коли курява на арені лягла, виявилось, що половина лицарів уже викинута з сідла — одні спритністю, інші більшою вагою та силою своїх супротивників. Ті ж вершники, що втрималися на ногах, зламавши свої списи в грізній сутичці, билися тепер мечами, сповнюючи повітря войовничими вигуками, й обмінювалися ударами так люто, немов від наслідків бою цілком залежала їхня честь та їхнє життя. Гомін зробився ще голосніший, коли до бою взялася з кожного боку друга лава, що спочатку стояла в резерві, а тепер кинулася на допомогу своїм товаришам...

Коли гуркіт і гомін бою на мить ущухав, лунали герольдові голоси: «Бийтеся, хоробрі лицарі! Чоловік умирає, слава живе. Бийтеся — смерть бо краща від ганьби! Бийтеся, хоробрі лицарі, — очі красунь споглядають ваші подвиги!»

¹ *Міля* — одиниця довжини в різних країнах; в Англії дорівнює близько 1,8 км.

² *Ар'єргардна лінія* — загін, що охороняє тил, прикриває основні військові сили.

Ватажки билися напрочуд. Ні Бріян де Буа-Гільбер, ані лицар Позбавлений Спадщини не могли розшукати поміж супротивників вояка, рівного кожному з них силою. Запалені взаємною ворожнечею, вони весь час намагалися зіткнутися один з одним, добре розуміючи, що, коли буде подоланий один з них, це вирішить перемогу. Але ж напочатку турніру була така жажлива тиснява, всі так змішалися, що всі їхні спроби були даремні: їх раз у раз роз'єднували товариші, що з них кожний невтримано домагався честі позмагатися з ворожим ватажком.

Та швидко поле зробилося просторіше, бо багато лицарів із кожного боку залишило лави свого загону, — і хрестоносець та лицар Позбавлений Спадщини зустрілися врешті віч-у-віч з усією лютістю, що їй могла їм нав'язати смертельна ворожнеча, сполучена з прагненням до слави. І кожний з них так спритно відбивав удари чи нападав сам, що глядачі мимоволі одностайно скрикували від захоплення та здивування.

Цієї хвилини загін лицаря Позбавленого Спадщини програвав справу. Велетенська Фрон де Бефова рука з одного боку й важкі Адельстанові удари з другого нищили й перемагали всі перепони, що перед ними з'являлися. Не бачачи більш перед себе супротивників, обидва лицарі, видно, водночас зрозуміли, що вони зможуть дати чималу перевагу своїй партії, коли допоможуть хрестоносцеві, що почав битися з своїм суперником. Отже, завернувши в одну мить коней, вони помчали на лицаря Позбавленого Спадщини — норман з одного боку, сакс¹ з другого.

Лицаря Позбавленого Спадщини врятував одностайний остережливий вигук глядачів:

— Бережися, бережися, лицарю Позбавлений Спадщини! — почувлося звідусіль. Лицар помітив небезпеку, з усього маху вдарив хрестоносця, зараз же втримав свого коня й утік од Адельстанового та Фрон де Бефового натиску. Тому лицарі, не маючи більше перед собою своєї мети, помчали з протилежних країв, залишивши за собою свого супротивника та хрестоносця, й мало не збилися кіньми перше, ніж спинити їх. Але ж стримавши коней, вони повернули їх та всі втрюх кинулися на лицаря Позбавленого Спадщини.

...Було видно, що він утрачає сили, — і вельможі, що стояли навколо принца Джона, одностайно благали його кинути жезла, щоб урятувати такого відважного лицаря від ганьби поразки в нерівнім бою.

— Ні, в ім'я небесного сяйва, — відповів принц Джон, — цей вискочень, що заховав своє ім'я й зневажливо поставився до нашої гостинності, вже дістав одну нагороду, хай дасть тепер місце іншим.

Та доки він це казав, несподівана подія змінила цілий хід бою.

Річард І очима Вальтера Скотта. Яким його уявляв письменник?

На боці лицаря Позбавленого Спадщини був якийсь вояка у чорному панцері, на величезному вороному коні, міцний і могутній на вигляд, так само, як і його кінь. Цей лицар, що не мав жодного девіза на своєму щиті, досі майже не брав участі в бою, немов зовсім не цікавлячися його наслідками. Він лише дуже легко й спритно відбивав чужі напади, але не

¹ Сакси — давні германські племена, які з V—VI століть заселяють Англію.

переслідував і не нападав сам ані на кого. Одне слово, здавалося, що це певніше глядач, як співучасник турніру, так що він дістав від глядачів прізвисько Чорний Ледар.

Проте поведінка цього лицаря зовсім змінилася, як він зауважив, що ватажкові його партії загрожує така небезпека. Встромивши остроги в свого зовсім ще свіжого коня, він полетів на допомогу ватажкові швидко, мов блискавиця, — скрикнувши громовим голосом: «Позбавлений Спадщини, йду на підмогу!»

Він встиг саме вчасно — ще хвилина, й було б запізно, бо ж тоді, як лицар Позбавлений Спадщини бився з хрестоносцем, Фрон де Беф мчав на нього з піднесеним мечем. Але Чорний Ледар попередив його, ударивши по голові, й Фрон де Беф гепнув об землю. Тоді Чорний Ледар повернув коня в бік Адельстана Конінгзбурзького й, як його меч потрощився в сутичці з Фрон де Бефом, видер з велетневих рук сокиру й як людина, добре знайома з цією зброєю, так оперіщив його по шоломі, що Адельстан також непритомний упав на арену. Після цих подвигів, не звертаючи жодної уваги на вітальні вигуки, Чорний Ледар знову зробився млявий та байдужий до всього. Він спокійно від'їхав до північного краю арени, лишаючи своєму ватажкові можливість самому порішити з Бріаном де Буа-Гільбером...

Принц Джон мав тепер назвати того лицаря, що відзначився більш від усіх, і він вирішив, що слава цього дня належить Чорному Ледареві. Принцеві, однак, нагадували, що, власне, битву виграв лицар Позбавлений Спадщини, що за цей день здолав шістьох лицарів своєю рукою й наприкінці вибив із сідла й звалив на землю ватажка супротивного боку. Але ж принц не хотів змінити першого свого рішення, бо лицар Позбавлений Спадщини та його партія, безперечно, зазнали б поразки, якби їм на допомогу не з'явився лицар у чорному панцері. Цьому лицареві, за вимогою принца Джона, й належало дати нагороду.

Але ж, на велике здивування всіх присутніх, цього лицаря ніде не можна було розшукати, немов він крізь землю провалився. Він залишив арену відразу, як закінчився бій, і дехто з глядачів бачив, як він поїхав до лісу своєю звичайною спокійною та млявою ходою, з байдужим виглядом, що через нього дістав прізвисько Чорного Ледаря. Після того як герольди двічі даремно викликали його сурмами та вигуками, довелося вибрати іншого, щоб дати нагороду, присуджену Ледареві. Принц Джон, не маючи більше приводу відмовити лицареві Позбавленому Спадщини, оголосив його за героя дня.

По полю, политому кров'ю та закиданому зламаною зброєю й тілами поранених та мертвих коней, маршали турніру знову підвели переможця до підніжжя трону принца Джона.

— Лицарю Позбавлений Спадщини, — сказав принц Джон, — якщо ви все ще стоїте на тому, щоб ми лише під цим ім'ям знали вас, ми вдруге вшановуємо вас, яко переможця цього турніру, й визнаємо за вами право дістати з рук цариці кохання та вроди почесний вінець, що на його ваша відвага справедливо заслуговує.

Лицар низько й граційно вклонився та не відповів ані словом.

Маршали провели його під шалені вигуки захоплення всіх присутніх до підніжжя того трону, де сиділа леді Ровена.

Тут лицар став навколішки. Відколи скінчився бій, всі його рухи, здавалося, залежали більше від волі тих, що були навколо нього, ніж од його власної, й помітно було, що він хитався, коли його вдруге вели по арені. Ровена велично підвелася зі свого місця й уже готова була покласти вінець лицареві на шолом, як маршали одноголосно скрикнули:

— Не так, не так! Голова мусить бути непокрита!

Лицар вимовив щось ледве чутно, слова його невиразно прозвучали під його шоломом. Він, здавалося, не хотів, щоб з нього зняли шолом.

Маршали, не зважаючи на його слова, зняли шолом, розрізавши реміні й розстібнувши панцерний нашийник. Скоро шолом був знятий, всі побачили гарні, хоч засмагли від сонця риси двадцятип'ятирічного юнака з густими руськими кучерями. Обличчя йому було бліде, мов смерть, і де-не-де поплямоване кров'ю.

Ледве глянувши на його, Ровена тихо скрикнула, але зараз же опанувала себе й над силу виконала свій обов'язок, хоч уся тремтіла, бо раптом тяжко схвилювалася. Вона поклатла переможцеві на схилену голову блискучий вінець і дзвінко та ясно промовила:

— Вінчаю вас, сере лицарю, цим вінцем за відвагу, даю вам цю нагороду, присуджену сьогодні переможцеві.

Вона замовкла на хвилину і потім додала твердим голосом:

— Ніколи лицарський вінець не вінчав гіднішого!

Лицар схилив голову й поцілував руку прекрасної цариці, що винагородила його відвагу, — і тоді, схилившись наперед, упав непритомний до її ніг.

Всі були збентежені тим, що сталося. Седрік, уражений тим, як несподівано з'явився перед ним його вигнаний син, кинувся до його, хотів стати між ним та леді Ровеною. Але це вже зробили маршали турніру. Догадавшись, чому Айвенго впав непритомний, вони поспішили зняти з його панцера і побачили, що вістря спису, пробивши нагрудник, поранило його в бік.

Коли Ребекка знову побачила Айвенга, вона здивувалася, відчувши, як палко зраділо її серце — тимчасом як усе навколо них загрозувало їм небезпекою, ба навіть загибеллю.

Коли вона слухала його пульс і розпитувала, як він себе почуває, у тому, як вона торкалася до його руки, у голосі, що ним вона говорила, почувалося більше ніжності та щирого співчуття, аніж вона бажала виявити це сама. Голос зраджував її, рука тремтіла, і лише байдуже запитання Айвенга: «Чи це ти, добра дівчино?» — повернуло її до пам'яті й нагадало, що те, що відчувала вона, не було й не могло бути поділене. З грудей їй вихопилося ледве чутне зітхання, й запитання, з яким вона звернулася до лицаря про його здоров'я, було промовлене спокійним, дружнім тоном. Айвенго відразу ж відповів, що він почуває себе добре, ба навіть краще, як міг був сподіватися.

— Це все через твою благодійну вмілість, люба Ребекко! — додав він.

«Він зве мене «люба Ребекко», — подумала дівчина, — але тон його слів цілком байдужий і не відповідає тому, що він каже. Бойовий кінь, мисливський пес дорожчі йому за Ребекку!»

— Люба дівчино, — казав далі Айвенго, — душа моя більше стурбована побуюванням, ніж моє тіло терпить од болю. З розмов тих людей, що недавно були за моїх вартових, я довідався, що перебуваю в полоні, й якщо мої міркування про грубезний голос, що послав тих людей обороняти замок, вірні, — то я у Фрон де Бефовому замку. Якщо це так, то скажи мені, до чого воно йдеться й як оборонити мені леді Ровену та мого батька?..

Він, немов той бойовий кінь, був обурений, що засуджений не брати жодної участі в бою. Гарячка бою, що його віщували ці звуки, палила його.

— Мені б тільки злізти на те вікно, щоб подивитися, як битимуться... — казав він, — тільки б пустити хоч одну стрілу... хоч один раз ударити бойовою сокирою, щоб нам мерщій звільнитися... Якби мені лише дістатися до цього вікна...

— Ти цим лише пошкодиш собі, шляхетний лицарю, — зауважила його доглядачка. Бачачи, який він схвилюваний, вона промовила твердим голосом: — Я сама стану коло вікна й переказуватиму тобі, як зможу, все, що відбувається зовні.

— Ребекко, люба Ребекко! — гукнув Айвенго. — Це не жіноча річ, не виставляй себе під загрозу ран чи смерті; або принаймні заховайся за тим он старим щитом і якнайменше виглядай з вікна.

— Узлісся кишить стрільцями, але лише небагато з них наважуються вийти звідтіля.

— Під чийм прапором? — спитав Айвенго.

— Я не бачу жодного прапора, — відповіла Ребекка.

— Дивна річ, — прошепотів лицар, — іти на штурм такого замку без розгорненого прапора! А чи видно тобі, хто там у них ватажує?

— Найпомітніший з усіх лицар з чорному панцері, він один озброєний від голови до ніг, і, здається, всі слухаються його.

— Який девіз на його щиті?

— Щось подібне до залізного засува та висячої колодки, намальованої блакитною фарбою на чорному тлі.

— Блакитна колодка та засув... Не знаю, чий це такий герб, але гадаю, що цієї хвилини він цілком і мені придався б. Чи бачиш ти девіз?

— З такої віддалі ледве можна розглянути навіть малюнок на щиті, але коли сонячне проміння падає на нього, видно те, про що я тобі вже казала.

— А ще чи не бачиш ти інших ватажків? — нерпляче питав лицар.

— Нікого, кого б я могла відрізнити звідсіля з якоїсь ознаки, та, мабуть, і з інших боків замок теж обложили. Вони немов готуються напасти... Яке жахливе видовисько! У передніх величезні щити та дахи з дощок. Решта йде, натягуючи свої самостріли.

— Це не може довго тривати; якщо вони не підуть на замок рішучим штурмом, стріли нічого не зможуть зробити з валами та кам'яними мурами. Подивися на лицаря Колодки, люба Ребекко, подивися, як він поводиться. Який бо ватаг, такі мусять бути й бійці.

— Я не бачу його, — відповіла Ребекка.

— Підлий боягуз! — скрикнув Айвенго. — Кидати стерно в найстрашнішу мить бурі!

— Він не кидає його, не кидає! Я знову бачу його: він веде загін вояків до найдальшої рогатки дозорної вежі¹. Вони перекидають стовпи та тини, вони збивають рогатки сокирами. Його високе чорне перо має над юрбою, мов той ворон над полем бою. Вони зробили вилом у рогатці, вони йдуть у неї, їх відбивають. Фрон де Беф на чолі обложених, він веде їх. Я бачу його велетенську постать, вона підноситься над юрбою. Вони знову тісняться до вилому й б'ються рукопаш. Боже, це подібне до зустрічі двох бурхливих струмків, що ллються один на одного, до боротьби двох океанів, що їх підіймають супротивні вітри!

Вона відвернулася від вікна, мов не маючи більше сили ще дивитися на це страшне видовисько.

— Подивись-но ще, Ребекко, — сказав Айвенго, не зрозумівши її руху, — тепер уже менше стріляють, бо почався бій рукопаш. Подивися ще: тепер уже не так небезпечно.

Ребекка знову обернулася до вікна і в цю саму мить скрикнула:

— Святі пророки! Фрон де Беф і Чорний Ледар б'ються рукопаш один з одним коло отвору в огорожі. Їхні люди несамовито репетують і стежать, як іде бій... О, якби ж сили небесні з'явилися допомогти пригніченим полоненим!..

Лицарські обладунки
XIV ст.

¹ Кожний готичний замок та місто мали поза зовнішнім муром бастіони з тину, що звалися рогатки. Коло рогаток відбувалися звичайно найзавзятіші сутички, бо їх треба було захопити перше, ніж підступати до самих мурів.

Сакська рукоять
меча

І вона голосно вигукнула:

— Він поліг головою! Поліг головою!

— Хто поліг головою?! — скрикнув Айвенго. — За-
клинаю тебе всім святим, скажи, хто поліг головою!

— Чорний Ледар, — ледве чуточно відповіла Ребек-
ка, але відразу ж радісно гукнула:

— Ба ні! Ні! Най благословиться ім'я бога боїв. Він
знову на ногах і б'ється, немов йому в руку перейшла
сила аж двадцяти людей. Меч його розбитий, він ха-
пає сокиру з рук якогось йомена¹... Фрон де Беф
дістає від нього один удар по однім... велетень гнеться
й хитається, мов той дуб під дроворубовою сокирою...
він падає... він падає...

— Фрон де Беф! — скрикнув Айвенго.

— Так, Фрон де Беф! — відповіла Ребекка. — Лю-
ди його поспішають на допомогу до нього на чолі з
чванливим хрестоносцем. Їхні спільні сили примушу-
ють лицаря спинитися. Вони затягають його до фортеці.

— Чи забрали обложники рогатку? Чи ще ні? Кажіть!

— Забрали! Забрали! І женуть обложених до зовнішнього муру; одні
становлять драбини, інші гудуть мов ті бджоли, й силкуються зійти по
плечах товаришів. На голови їм летить каміння, колоди, деревні пні, і
ледве вони встигають прибрати поранених, як нові бійці стають на їхні
місця і йдуть далі на приступ.

— Хто відступає? Хто перемагає? — гарячково питав Айвенго.

— Драбини скинуто! — здригаючися відповіла Ребекка, — вояки
лежать під ними, мов ті розчавлені комахи... обложені триумфують!..

— Святі небесні! — радісно підводячися на своєму ліжку гукнув Ай-
венго. — А я гадав, що лише одна рука в Англії здатна на такі подвиги!

— Брама піддається, вона тріщить, її трощать його удари... вона за-
валюється!.. зовнішню частину фортеці рзято!
О Боже, — вони женуть обложених з мурів...
скидають їх у рів. О, люди, — якщо ви справді є
люди, згляньтесь з тих, хто немає більше сили
битися!..

— Наші друзі, — сказав Вільфрід, — запевно
не покинуть справи, що їй вони так славно поча-
ли й так щасливо виконали. О, так, я маю надію
на хороброго лицаря, що його сокира переруба-
ла дуби й залізо!

«Дивна річ, — сказав Айвенго сам про се-
бе, — невже є ще одна рука, здатна на таке нечу-
ване геройство? Колодка та засув на чорному
полі... що б воно означало?..»

— Чи не бачиш ти ще чогось, Ребекко, що
могло б допомогти відрізнити Чорного Ледаря?

Сакський шолом

¹ Йомен — тут: англійський гвардієць.

— Нічого. Все на ньому чорне, мов вороняче крило вночі. Нічого більш не можу розглянути, але ж, побачивши один раз його вояцьку міць у бою, я, здається, впізнала б його серед тисячі інших. Він мчить у бій, мов на бенкет! Це не сама сила. Ні, — здається, вся душа, весь розум лицарів почуваються у кожному ударі, що ним він уражає ворогів. Хай дарує йому Бог те, що він ллє так багато крові. Жахливе, але водночас величне видовисько, коли бачиш, як рука та мужність однієї людини тріумфують над сотнею інших.

— Ребекко, ти змалювала героїчну постать. Мабуть, вони спинилися лише на те, щоб змогтися чи знайти спосіб перейти рив. Коли на чолі стоїть такий лицар, який, за твоїми словами, є цей, не буває ні підлої полохливості, ані затримки через занадто розсудливу обережність, і ніхто не наважується відмовлятися від героїської справи. Що важчі перепони, то вища слава. Присягаюся честю мого дому, присягаюся ім'ям прекрасної дами мого серця, я готовий пережити десять років у полоні, аби тільки хоч раз взяти участь у такому бою, як цей, біля отакого героя... Ребекко, ти не можеш збагнути, що чоловікові, вихованому в подвигах лицарських, несила лишатися осторонь, мов тому ченцеві, чи жінці, тоді, як навколо нього діються подвиги честі лицарської. Любов до битви — їжа, що нею ми живемо; і дихаємо ми лише самим повітрям війни. Ми не переживемо й ми не хочемо переживати наші перемоги й славу... Такі, дівчино, закони лицарства, щоб бути ним вірними ми складали присягу, і їм ми приносимо в жертву все, що є лише дорогого нам.

— Гай-гай! — сказала красуня-еврейка. — Та що ж, хоробрий лицарю, лишиться тобі на нагороду за кров, що її ти пролляв, за працю й страждання, що їх ти зазнав, за всі сльози, що до них спричинилися твої подвиги, — тоді, коли смерть переламає дужого списа твого й спинить ходу твого бойового коня?

— Що лишиться? — скрикнув Айвенго. — Слава, дівчино, слава, що позолочує нашу могилу й що через неї заживає безсмертя наше ім'я!

— Слава, — повторила Ребекка, — гай-гай, це іржавий панцер, що висить, мов жалібний герб, над похмурою, вогкою лицаревою могилою. Невже ж це достатня нагорода за те, що людина мусила зректися будь-якого лагідного почуття, мусила жити гірким життям, витраченим лише на те, щоб чинити горе іншим людям...

Розділ 43

Врешті спустили підйомного моста. Брама відчинилася. Із замку з'явився лицар з великим орденним прапором, перед ним йшло шестеро сурмачів. За ним по двоє їхали лицарі прецепторії¹ і наприкінці процесії великий магістр² на гарному коні з найпростішою зброєю. За ним їхав Бріан де Буа-Гільбер, весь закутий у блискучий панцер, але без списа, щита й меча — їх несли ззаду два зброєносці. На обличчі його, хоч почасти й затуленому довгим пір'ям, що падало з його шолому, було помітно хвилювання. Видно було, що в грудях його гордоці боролися з нерішучістю. Він був страшенно блідий, немов не спав кілька ночей, але

¹ Прецепторія — середньовічний духовно-лицарський католицький орден у Західній Європі.

² Великий магістр — голова прецепторії.

керував своїм конем спритно й вільно, як це належало найкращому воювальному ордену. За ним ішли інші відповідно до свого звання...

Сердешну Ребекку відвели до чорної лави, виготованої біля вогню. Помітно було, що, побачивши жахливе місце, де все було приготоване до страти, вона затремтіла й заплющила очі, але потім знову їх розплющила й подивилася на вогонь, немов щоб призвичаїтися до цієї страшної споруди. Потім вона тихо й просто відвернулася від нього.

Магістр сів на своє місце й скоро лицарі його ордену розташувалися обік та позаду його, — залежно від свого звання, — голосні й довгі звуки сурм сповістили, що починається суд. Тоді Мальуазен як бійців свідок вийшов наперед і поклав до ніг великому магістрові Ребеччину рукавичку, що була за запоруку двоюбою.

— Відважний лорде й вельмишановний панотче, — промовив він, — ось перед тобою добрий лицар Бріян де Буа-Гільбер, лицар-прецептор ордену нашого. Приймаючи запоруку бою, що її я зараз складаю до ніг твого преподобія, він зобов'язався битися сьогодні, щоб довести, що ця єврейка, на ім'я Ребекка, в згоді з усією справедливістю заслужувала на присуд, виречений над нею на раді найсвятішого цього ордену, — присуд на смерть за чаклування. Сюди, кажу я, з'явився він, щоб вийти на цей двобій, як годиться чесному лицареві, за твоєю вельможною й святительською волею.

— Чи присягнувся він, що його справа справедлива? — спитав великий магістр. — Дайте сюди розп'яття.

— Серє й преподобний панотче, — покwapно відповів Мальуазен, — брат наш, що стоїть тут, уже присягнувся, що його обвинувачення справедливе, перед добрим лицарем Конрадом Мон-Фітшетом.

На превелику Альбертову радість з цього пояснення задовольнилися.

Великий магістр, вислухавши Альберта Мальуазена, наказав герольдові почати виконувати його обов'язок. Знову пролунали сурми, і герольд, вийшовши наперед, оголосив:

— Слухайте, слухайте, слухайте! Ось перед вами добрий лицар, сер Бріян де Буа-Гільбер, ладний вийти проти першого ліпшого лицаря шляхетної крові, що схоче битися з ним як захисник єврейки Ребекки, що дістала дозвіл захищати себе перед судом за допомогою лицаря, якого вибере. Так-бо наказує закон, зважаючи на її статі. І вельмишановний та високопреподобний великий магістр, присутній тут, надає такому захисникові право на вільне поле й рівний розподіл сонця й вітру, а також і все, що може забезпечити справедливі умови єдинокорства.

Сурми знову пролунали, а потім сталася мертва тиша.

— Захисник не з'являється на заклик засудженої, — зауважив тоді великий магістр.

— Піді-но, герольде, запитай, чи чекає вона когось, хто був би готовий вийти на герць за неї з списом та мечем.

...Герольд сказав Ребечці таке:

— Дівчино! Шановний і преподобний великий магістр питає тебе, чи маєш ти лицаря, ладного вийти сьогодні на герць за тебе, або ж чи визнаєш за справедливий присуд, виречений над тобою?

— Перекажи великому магістрові, — відповіла Ребекка, — що я обстоюю свою невинність і не визнаю, що справедливо засуджена, бо ж не хочу бути винна у власній смерті. Перекажи йому, що я прошу відклас-

ти мою справу, на скільки лише дозволяють закони, щоб почекати, чи не схоче Бог, що дав свою допомогу у найбільшому лихові людині, послати й мені рятівника. Коли ж закінчиться цей останній термін — хай здійсняться свята воля Його!

Герольд переказав цю відповідь великому магістрові.

— Борои Боже, — сказав Лука Бомануар, — щоб хтось міг дорікнути нам за несправедливість. Доки тінь перейде з заходу на схід, ми чекатимемо, чи не з'явиться захисник цієї бідолашної жінки. Коли ж мине цей час, хай вона готується до смерті!

Герольд сповістив Ребекку про вирішення великого магістра. Вона покірливо схилила голову, склала руки й почала дивитися вдалечинь...

Дві години вже були судді на арені, даремно чекаючи на лицаря-захисника.

Всі були тієї думки, що ніхто не схоче й не наважиться вийти на герць за єврейку, обвинувачену в чаклуванні; а лицарі, що їх підштрикував Мальвуазен, шепотіли один одному, що час уже оголосити Ребеччину запоруку за недійсну. Та цієї самої хвилини на рівнині, що межувала з ареною, з'явився лицар. Він щодуху гнав коня. Сотні голосів гукнули:

— Захисник! Захисник!

Не зважаючи на упередження й забобони юрби, лицаря, коли він виїздив на арену, зустріли одностайні ухвальні крики. А втім, коли придивилися до нього пильніше, надії, викликані його приїздом, зникли. Кінь його, проскакавши щодуху кілька миль, мало не падав з утоми, і вершник, не зважаючи на всю свою відвагу, видно, ледве міг триматися в сідлі через кволість чи втому, або ж через те й друге.

На запитання герольдове про його звання, ім'я та намір, незнайомий лицар відповів покvapно й сміливо:

— Я чесний і шляхетний лицар, приїхав сюди, щоб, довівши списом та мечем справедливість та законність справи цієї дівчини, Ребекки, дочки Ісаака з Йорка, звільнити її від виреченого над нею присуду, як неправдивого й безсумлінного, й щоб вийти на герць з сером Бріаном де Буа-Гільбером як із зрадником, убивцею та брехуном. Це я й доведу на цьому самому місці.

— Незнайомий повинен насамперед довести, — сказав Мальвуазен, — що він є чесний лицар і шляхетного походження. Наш орден не висилає своїх лицарів проти безіменних людей.

— Моє ім'я, — відповів лицар, підносячи прилбицю свого шолома, — відоміше від твого, моя кров чистіша від твоєї, Мальвуазене. Я — Вільфрід Айвенго.

— Не битимуся з тобою зараз, — гукнув хрестоносець глухим тремтячим голосом. — Загой перше свої рани, візьми кращого коня й може, тоді я не матиму за принизливе для себе позбавити тебе твого дитячого завзяття.

— А, зарозумілий хрестоносцю, — ти забув, що двічі падав од цього списа? Пригадай арену в Акрі, пригадай турнір в Ешбі, пригадай самохвальні свої слова в родервудських стінах і те, як ти заставив золотого твого ланцюга проти моєї реліквії, що ти битимешся з Вільфрідом Айвенгом за втрачену свою честь. Присягаюся тією реліквією, я знеслаблю тебе як боягуза, хрестоносцю, по всіх європейських дворах, по всіх прецепторіях твого ордену, якщо ти не битимешся, користуючися з всіляких відмовок.

Буа-Гільбер нерішучим поглядом подивився на Ребекку й потім, гордовито дивлячися на Айвенга, скрикнув:

— Саксонський песе, бери свого списа й готуйся до смерті, що її ти сам на себе накликав!

— Чи дозволить мені великий магістр вийти на герць? — спитав Айвенго.

— Я не можу не прийняти твого виклику, — відповів Бомануар, — якщо лише дівчина визнає тебе за свого захисника. Але я хотів би, щоб ти вийшов на бій здоровіший, як ти є зараз. Ти завжди був ворог нашого ордену, та все ж я хотів би, щоб двобій з тобою був справедливий і чесний.

— Ні, я хочу вийти на герць такий, який я є зараз, — сказав Айвенго, — і не інакше. Це Суд Божий — Його волі віддаю я себе... Ребекко, — сказав він, під'їжджаючи до фатального підвищення, — чи визнаєш ти мене за свого захисника?

— Визнаю, визнаю, — гукнула вона, видно, хвилюючися, тимчасом як досі її не хвилював навіть страх смерті...

Герольд, бачивши, що обидва супротивники вже на місцях, підвищив голос і промовив:

— Виконуйте свій обов'язок, хоробрі лицарі!

Гукнувши це тричі, він од'їхав убік і вголос попередив усіх, щоб ніхто не наважувався, під загрозою негайної смерті, бентежити чи тривожити бійців ділом, словом чи вигуком.

Великий магістр, що тримав у руці запоруку — Ребеччину рукавичку, кинув її цієї хвилини на арену, промовивши фатальні слова:

— Починайте!

Засурміли сурми, і лицарі помчали щосили. Сталося те, на що всі чекали: виснажений кінь Айвенгів і не менш од нього знесилений вершник не встояли перед влучно спрямованим списом та дужим конем хрестоносцевим. Всі заздалегідь передбачали, чим закінчиться сутичка, але ж хоч Айвенгів спис ледве доторкнувся Буа-Гільберового щита, хрестоносець, на здивування всіх присутніх, хитнувся в сідлі, ноги йому вислизнули з стремін, і він упав додолу.

Айвенго, звільнившись з-під свого коня, зараз-таки підхопився на ноги, поспішаючи виправити свою невдачу мечем. Але ж супротивник його не підводився. Вільфрід, упершись ногою йому в груди й приклавши вістря меча до горла, зажадав, щоб він або здався, або ж приготувався тут-таки померти. Буа-Гільбер не відповідав.

— Не забивай його, сере лицарю! — скрикнув великий магістр. — Без сповіді й без дарування гріхів не губи тіла й душі! Визнаємо його за переможеного!

Він зійшов на арену й наказав зняти шолома з переможеного лицаря. Очі йому були ваплющені, а обличчя все ще лишалося червоне.

Поки всі здивовано дивилися на нього, очі йому розплющилися, але ж лишалися нерухомі. Обличчя, що попереду було червоне, раптом зблідло, мов мертво. Непопшкоджений ворожим списом, він, видно, помер з розриву серця.

— Справді це Суд Божий! — промовив великий магістр. — Хай буде воля Твоя!

Коли минули перші хвилини здивування, Вільфрід Айвенго спитав великого магістра як суддю двоюбою, чи мужньо й чи в згоді з правилами виконав він свій обов'язок у бою.

— Цілком мужньо й у згоді з правилами,— промовив великий магістр.— Оголошую дівчину вільною й невинною. Зброю та тіло померлого лицаря віддаємо на волю переможцеву.

— Я не візьму в нього зброї,— відповів лицар Айвенго,— і не віддам ганьбі його тіло. Але ж хай буде воно поховано потай, бо він загинув за несправедливу справу. Що ж до дівчини...

Промову його перепинило кінське тупотіння. Коней під'їздила така сила, мчали вони так хутко, що земля здригалася під їхніми ногами. Чорний Ледар з'явився на арені у супроводі численного загону вояків та кількох цілком озброєних лицарів.

— Я спізнився,— сказав він, оглядаючися,— я призначав Буа-Гільбера собі... Чи добре це, Айвенго, братися до такої справи, коли ти ледве тримаєшся в сідлі?

— Саме небо, мій королю,— відповів Айвенго,— вибрало цю гордовиту людину на жертву собі. Йому не доля була померти тією почесною смертю, що її ти йому призначив.

— Мир тлінові його,— промовив Річард¹, пильно дивлячися на нього,— якщо це лише можливо. Він був хоробрий лицар і загинув у своєму сталевому панцері, як належить лицареві. Але ж нам не можна марнувати час. Богене, виконуй свій обов'язок.

Один з лицарів, що супроводжував короля, вийшов наперед і поклавши руку на плече Альбертові Мальвуазену, сказав:

— Арештовую тебе як обвинуваченого в державній зраді.

Магістр стояв досі, здивований з появи стількох вояк. Врешті він запитав:

— Хто наважується заарештовувати лицаря нашого ордену на терені його власної прецепторії, до того ж за присутності великого магістра? Хто дав наказ так зухвало образити лицаря?

— Заарештовую я,— відповів лицар,— я Генрі Боген, граф Ессекс, великий лорд, шеф поліції Англії.

— І він заарештовує Мальвуазена,— сказав король, підносячи забрало,— з наказу Річарда Плантагенета, присутнього тут. Щасливий ти, Конраде Мон-Фітшете, що не народився моїм підданцем. Але ж ти, Мальвуазене, ти будеш страчений разом із братом твоїм Філіппом перше, ніж світ постарішає на тиждень.

— Я протестую проти твого присуду,— сказав магістр.

— Розумілий Бомануаре,— відмовив король,— ти не маєш на це влади. Подивися, чи бачиш — прапор англійського короля має над твоїми вежами замість орденової хоругви! Будь розсудливий, Бомануаре, не чини марно опору: рука твоя в левовій пащі.

— Я поскаржусь на тебе до Риму,— пригрозив магістр,— за порушення прав та привілеїв нашого ордену.

¹ Річард I Лёвое Сёрце (1157—1199) — з 1189 року англійський король із династії Плантагенетів.

— Роби, що хочеш, але ж для власної безпеки не натякай про порушення. Розпусти свій почет і виїзди зі своїми товаришами до іншої прецепторії, якщо знайдеш таку, що не була б кублом зради та змов проти англійського короля. Або ж, якщо хочеш, лишайся як наш гість, і будь свідок нашого правосуддя.

— Бути гостем у домі, де я звик наказувати?! — гукнув Бомануар, — ніколи! Капелани, співайте псалми. Лицарі, зброєносці й служники святого ордену, будьте готові йти за хоругвою!..

Айвенго уособлює компромісний третій шлях — єдино правильний, за Вальтером Скоттом, шлях історичного розвитку суспільства.

...Седрікові довелося, хоч і проти волі, переконатися, що його план остаточного об'єднання всіх саксів через шлюб Ровени з Адельстаном зазнав цілковитої невдачі через те, що обидва вони відмовилися один од одного. Ровена ніколи не приховувала своєї байдужості до Адельстана, а тепер і сам він так само рішуче й ясно сказав, що назавжди відмовляється від руки Ровени. Природна впертість Седрікова мусила цим разом поступитися.

Поміж Седріком і взаємним бажанням закоханих лишилися тільки дві перешкоди — його впертість та ненависть до норманської династії. Перша поступово зм'якшувалася під впливом щирого почуття, що його плекала до свого опікуна його вихованка, і гордоців, що він мимоволі почував у своєму серці, чуючи від усіх, яка велика слава його сина... Упередження Седрікове до норманського покоління королів також дуже послабшало: по-перше, він переконався, що звільнити Англію з-під влади королівської династії неможливо, по-друге, Річард, що йому був до вподоби вайлакуватий Седріків гумор, посилювався наблизити його до себе.

Незабаром Седрік погодився на шлюб. Річард був особисто присутній на ньому, і те, як поставився він до саксів, досі принижуваних та пригноблених, викликало в них надії повернути собі втрачені права певнішим та безпечнішим способом як непевний шлях чвар...

Це весілля святкували, крім домівників, також і челядники вельможних норманів, так само, як і сакси. Прилучився до них і народ...

Айвенго довго й щасливо жив з Ровеною, проте часто пригадував Ребеччину вроду та величну її душу, — може, частіше, ніж це було бажане Ровені.

Він відзначався на службі в Річарда, і король ушанував його численними виявами своєї ласки. Айвенго був би звеличений набагато більше, якби героїчний Річард Левове Серце не загинув передчасно у Франції, перед замком Шалюз, коло Ліможа. Разом із смертю великодушного, але запального та надто романтичного короля загинули всі його шанобливі й шляхетні плани...

Переклад Андрія Волковича

Запитання й завдання

1. Яким чином автор створює історичне тло в романі?
2. Назвіть головних героїв роману. За якими ознаками ви їх визначили?
3. Випишіть із повного тексту роману (розділи 10, 28, 29) правила лицарської честі.

<http://shkilniypidruc.ucoz.ru>

4. Перекажіть дванадцятий розділ роману. Тема переказу — «Турнір лицарів очима Ровени».

5. Підготуйте усне оповідання про Річарда I (за текстом).

ПРО РОМАН «АЙВЕНГО» (1819)

Лицарський дух відрізняє уславленого воїна від дикуна, він навчає нас цінувати життя нижче за честь і брати гору над втратами, збитками трудом і стражданнями, не боятися нічого, крім ганьби...

Вальтер Скотт

Майже всі історичні романи Вальтера Скотта можна поділити на два цикли: шотландський і англійський. Твори першого циклу присвячені відносно недалекому минулому в історії шотландського народу («Роб Рой», «Пуритани»). Романи «Річард Левове Сердце», «Айвенго», «Абат» охоплюють історію середньовічної Англії.

Найзнаменитіший роман Вальтера Скотта — «Айвенго» — названий іменем головного героя. Це ім'я запозичене автором твору зі старовинного англійського вірша.

Айвенго — вигаданий герой, але події, в яких він брав участь, справжні. Вони відбувалися в XII столітті. Що це за події? Міжусобна війна саксів і норманів, боротьба за англійський престол, хрестові походи короля Річарда в Палестину й багато інших історичних подій.

Події в романі розгортаються чотирма сюжетними лініями.

Перша сюжетна лінія — історія лицаря-пілігрима Айвенго. Після участі в хрестових походах він повертається до Англії. На його батьківщині точиться жорстока війна між корінним населенням (саксами, до яких належить і Айвенго) та норманами.

Річард I Левове Серце спостерігає за стратою мусульман в Акрі.

Мініатюра XV ст.

Айвенго є учасником усіх ключових моментів роману: лицарського турніру, штурму замку — твердині норманських лицарів і битви з Буа-Гільбером за честь Ребекки. Він — завжди переможець. Історія Айвенго в романі закінчується весіллям.

Друга сюжетна лінія — боротьба короля Річарда I за трон із принцом Джоном і феодалами.

Король Річард Левове Серце — реальний історичний персонаж, проте цей образ дещо ідеалізований Вальтером Скоттом. Насправді Річард I відзначався войовничістю й постійними війнами довів країну до розорення. У романі ж це — мудрий правитель, який усвідомлює себе не лише королем норманів, а й саксів, тобто англійського народу.

Третя сюжетна лінія — історія гнаного єврея Ісаака та його дочки — красуні Ребекки.

Четверта сюжетна лінія — пригоди Локслі — «благородного розбійника». Цей образ запозичений з англійських народних балад про Робіна Гуда.

Розгалужений сюжет дає змогу письменнику широко охопити історичну добу, зобразити її суперечності й конфлікти. Вальтер Скотт обрав своєрідну манеру оповіді: він ніби відсторонюється від зображених подій і героїв.

У романі величезна галерея персонажів: правляча верхівка (король Річард I, принц Джон), саксонська знать (батько Айвенго Седрик Сакс, леді Ровена, Адельстан), лицарі, духівництво, селяни, раби. Кожний герой не лише має певний соціальний статус, а й наділений індивідуальними рисами. Читач бачить їхні будівлі, одяг, страви, спостерігає за їхньою поведінкою, заняттями, чує, як вони говорять. Герої роману виробляють худобу, торгують, орють землю, розважаються, люблять, страждають, викрадають жінок, ворогують, обманюють і зраджують. І все це в той

Своєрідність роману «Айвенго»:

- тема — англійська історія XII століття;
- основний конфлікт — боротьба саксів і норманів;
- вигаданий сюжет;
- головний герой — вигадана особа;
- персонажі — історичні та вигадані — представники різних соціальних верств;
- наявність легенд і легендарних особистостей;
- відтворення широкого історичного тла;
- використання художньої деталі;
- мова — сучасна автору;
- фінал — родинна ідилія;
- зображення впливу історичних подій на життя звичайної людини;
- проблема незмінності людської природи;
- поєднання історичних подій і особистого життя героїв.

час, коли точиться війна між норманами і саксами. І читач вірить авторові твору. Тому що така вже людська натура. Люди в усі часи, за будь-яких обставин залишаються людьми і живуть пристрастями. Хоча, звичайно, історія «надає те чи інше забарвлення цим пристрастям». Як це і сталося з Айвенго. У всьому — і в почуттях, і у вчинках — він є людиною свого часу. Айвенго не підкорився батькові, став лицарем Позбавленим Спадщини і вирушив у хрестовий похід до Палестини. Він відданий королю Річарду I і ненавидить самозакоханого, здатного на будь-який злочин хрестоносця Буа-Гільбера. Юнак кохає леді Ровену і страждає, що втрачає прекрасну Ребекку, рятує від загибелі її батька Ісаака, але й зневажає

його. Айвенго за різних обставин і з різними людьми — різний, але він завжди людина свого часу.

Айвенго добре знає, з ким він і проти кого. Лицар ні з саксами, ні з норманами — він із королем Річардом I, який прагне миру між ними. Вальтер Скотт вважав шлях короля єдино правильним для всіх.

Роман закінчується весіллям Айвенго й Ровени, на якому гуляють і сакси, і нормани. Саме в родині Вальтер Скотт бачив порятунок від хаосу і конфліктів між народами.

Запитання й завдання

1. Які події та герої роману є вигаданими? Як вони поєднані з історичними фактами?
2. Назвіть «зайвого» у групі персонажів: *Айвенго, Річард I, Буа-Гільбер, Ровена*. Поясніть свій вибір.
3. Дайте портретну характеристику Айвенго. Якою мірою портрет розкриває його особистість?
4. Заповніть у зошиті таблицю «Стосунки Айвенго з іншими персонажами роману». За таблицею дайте характеристику Айвенго.

Персонажі	Ставлення до Айвенго	Ставлення Айвенго до них
Седрік		
Річард I		
Ровена		
Ребекка		
Буа-Гільбер		

5. Проаналізуйте поведінку Айвенго в трьох ключових моментах роману: а) на турнірі; б) під час штурму замку де Брасі; в) у бою з Буа-Гільбером. Підтвердіть свою думку цитатами з твору.

6. Чи відповідають вчинки Айвенго правилам лицарської честі?

7. На чиєму боці Айвенго? Чи залежить його особиста доля від історичних подій, учасником яких він був?

8. Чи знайде Айвенго своє місце в Англії після смерті Річарда I?

1. Порівняйте характеристику реального Річарда I з образом короля, створеним у романі «Айвенго». Чому Вальтер Скотт відступив від історичних фактів?

2. Назвіть і порівняйте два *трикутники кохання* в романі. З якою метою автор вводить їх в історичну розповідь?

3. Пригадайте баладу про Робіна Гуда. Чи відповідає образ, створений Вальтером Скоттом, баладному? Поясніть свою думку.

1. Назвіть основні антитези роману. Яким персонажам протиставлені сакси, Айвенго, Річард I, Ровена? Чому Вальтер Скотт звертається до антитези?

2. Продовжіть низку моральних понять, поданих у творі: *честь, рівність...*

3. Використовуючи тлумачний словник, побудуйте асоціативний ряд до поняття *лицарська честь*.

4. Дайте визначення історичного роману. Проілюструйте його головні ознаки на прикладі твору «Айвенго» (див. другий форзац підручника).

1. Чи можна віднести до роману Вальтера Скотта слова Александра Дюма: «Історія — це зірждок, на який я вішаю свою картину»? Обґрунтуйте свою думку.
2. Як історичні події вплинули на долю героїв: Айвенго, Річарда I, Седрика Сакса, Ровену, Ребекку?
3. «*Два табори, дві правди, одна доля*», — зазначав Вальтер Скотт. Кого з героїв роману найбільшою мірою стосуються ці слова? Чому ви так вважаєте?
4. Чому роман завершується родинною ідилією — весіллям Ровени та Айвенго?
5. Визначте головні ідеї твору, спираючись на основні конфлікти, показані автором.
6. Чому стародавні події та люди цікавлять наших сучасників?

1. Підготуйте коротке повідомлення про боротьбу саксів і норманів у XI—XII століттях.
2. Напишіть невелику статтю (5—6 речень) про Айвенго для словничка літературних героїв. Скористайтеся поданим планом.

П л а н

1. Якою ви уявляєте зовнішність героя?
  2. Характер персонажа.
  3. Як герой ставиться до свого оточення?
  4. Ставлення оточуючих до нього.
3. Виконайте письмову роботу на тему «Випадковості та загадки в романі. Яка їх роль у долі Айвенго?».

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

1. Прочитайте тридцять другий розділ про Локслі в романі «Айвенго» та одну з балад про Робіна Гуда. Чи відповідає образ, створений Вальтером Скоттом, баладному? Поясніть свою думку.
2. Прочитайте роман Марка Твена «Янки з Коннектікута при дворі короля Артура». Вальтер Скотт і Марк Твен по-різному описують лицарів. Марк Твен просто знуцається над всією цією «середньовічною лицарською нісенітницею!» Чому він так робить?
3. Про честь, тільки не лицарську, а дворянську, йде мова й у повісті Олександра Пушкіна «Капітанська дочка». Прочитайте цей твір і порівняйте кодекси честі Айвенго та молодого дворянина Гриньова.

Думка в подарунок

Якщо люди не навчаться допомагати один одному, то рід людський зникне з лица землі (Вальтер Скотт).

УКРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ
В ЛІТЕРАТУРІ

МИКОЛА ГОГОЛЬ

Перед Гоголем слід благоговіти як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей.

Тарас Шевченко

Ф. Моллер.
Портрет М. Гоголя

**Микола Васильович
Гоголь —
російський письменник**

1809 (с. Великі
Сорочинці) —
1852 (Москва)

сповнює почуттям національної гордості, шанобливого ставлення до нашого славетного минулого.

А яким Микола Васильович був у житті? Яким знали його рідні, друзі, знайомі?

20 березня 1809 року в селі Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії «у поміщика Василя Яновського (Гоголя) народився син Микола...» Такий запис було зроблено в метричній книзі.

До дев'яти років хлопчик жив із батьками у Василівці. Він любив місце, де пройшло його дитинство, і часто згадував їх. «Бачу все, що любе серцю, бачу рідну домівку, бачу тиху річку Псел», — писав у листі до батьків Микола Гоголь, коли перебував далеко від дому.

Протягом шести років майбутній письменник навчався в місті Ніжині в гімназії вищих наук. Яким запам'ятали його вчителі, учні, товариші?

Ніби зараз бачу цього білявого юнака в сірому сукняному сюртуці, — згадує вчитель латини, — з довгим... волоссям, мовчазного... , з ледачкуватим поглядом і досить незграбною ходою». Про його мовчазний характер говорили й однокурсники: «Гоголь поводився тихо навіть тоді, коли його ображали». «Відповідати на образи? — дивувався він. — А хто сказав, що я їх приймаю? Я вважаю себе вищим за всі образи». Його мовчазність досягала найвищого ступеня. Ніхто інший не зміг би зносити стільки кепкувань, скільки отримував Гоголь. І всі догани від керівництва також вислуховував мовчки.

Проте й «тихим хлопчиком» він не був: йому імпонували дрібні хлоп'ячі витівки. Гімназійний наглядач згадував, що товариші часто скаржились на Гоголя: він усіх передражнював, надіяв прізвиськами. Але характер мав лагідний і робив усе це не для того, щоб образити, а щоб було весело.

Як навчався Микола Гоголь? Учителі не вважали його сумлінним учнем, навчався він посередньо. Юнакові допомагала чудова пам'ять. Попрацювавши перед екзаменами лише кілька днів, він переходив у вищий клас.

«Я завжди мав пристрасть до живопису», — говорив він пізніше. Любив і спів, але це у нього виходило гірше. На час навчання в гімназії припадає і захоплення театром. У самодіяльному театрі він так добре грав, що всі однокласники були переконані: Гоголя чекає сцена, адже в нього великий сценічний талант.

У ці ж роки виявилася особлива пристрасть майбутнього письменника до книг. Коли Гоголя обрали студентським бібліотекарем, він вигадав оригінальний спосіб для збереження чистоти книг: виготовивши з паперу величезну кількість згортків у вигляді наперстків, пропонував студентам одягати їх на пальці, щоб не бруднити книги під час читання.

У творах Миколи Гоголя з російської словесності було дуже багато помилок, тому оцінки, звичайно ж, він отримував невисокі. Але писати любив, і ця пристрасть пробудилася в юнакові дуже рано, мало не з перших днів навчання в гімназії. Вечорами він діставав зі столу ящик, у якому були дошка з грифелем і зошит з олівцем, нахилявся над книгою, нібито уважно читав її, але в цей час писав у ящику, та ще й так майстерно, що жоден наглядач не помічав цих хитрощів.

Учителі не пророкували Гоголю велике майбутнє: *«Від Гоголя найменше можна було чекати такої слави, яку він здобув у нашій літературі»*. Не думав і сам юнак, що стане відомим письменником. Однак йому здавалося, що він обов'язково повинен прославитися і зробити щось для загального добра.

Ця незрозуміла впевненість жила в ньому і тоді, коли він після закінчення гімназії поїхав до Петербурга. Незабаром Гоголь став відомим в усій країні завдяки своїм «Вечорам на хуторі біля Диканьки». Спочатку він написав першу частину збірки, а через два роки другу. У цю книгу входило декілька повістей, найвідоміші з них: «Сорочинський ярмарок», «Вечір проти Івана Купала», «Майська ніч, або Потопельниця», «Ніч проти Різдва», «Страшна помста».

Книга виявилася несподівано оригінальною і дуже смішною. Особливо сподобалися «Вечори...» мблоді.

Письменник дуже радів від того, що читачі захоплено прийняли його книгу. Але найбільше імпонувала йому оцінка твору Олександром

Горюнов.

М. В. Гоголь у Петербурзі

Пушкіним. Російський письменник Микола Чернишевський пізніше сказав із цього приводу: *«Приємно згадати, що першим визнав Гоголя, першим заговорив про нього в пресі Олександр Пушкін, людина, яка ... була найвизначнішим нашим письменником»*.

Після знайомства з Гоголем Пушкін почав уважно стежити за його творчим поступом. Обидва письменники жили в Санкт-Петербурзі, дуже часто зустрічалися, бували один у одного в гостях. Слуга Миколи Гоголя Яким розповідав: *«Вони (О. Пушкін) так любили мого господаря. Годинами просиджували у нього, слухаючи, як той читає йому свої твори, або самі читали йому свої вірші»*. За словами Якіма, Пушкін часто повторював Гоголеві: *«Пишіть, пишіть...»*

У Петербурзі Микола Гоголь спілкувався зі своїми давніми шкільними товаришами і новими знайомими. У колі друзів він поведився просто, щиро, весело, хоча і зберігав тонкий, можливо, мимовільний, відтінок своєї переваги. А товариство малознайомих людей не любив, уникав...

Деякий час Микола Гоголь працював домашнім учителем відразу в кількох родинах. Один із його підопічних пригадував: *«Уроки Гоголя нам дуже подобалися. Вони були зовсім не схожі на інші: ми чули багато нового, цікавого, хоча часто все це не особливо стосувалося теми. Окрім того, Гоголь з будь-якої нагоди розповідав багато анекдотів і сам простодушно реготав разом із нами»*.

Гоголь служив ще й учителем історії в Патріотичному інституті, де навчалися лише доньки військових. Письменникові вдалося перевезти з України і влаштувати в цей інститут своїх молодших сестер — Ганну та Єлисавету. *«Коли він проводив уроки, — згадувала одна з них, — то після їх закінчення завжди залишався з нами на півгодини і приносив ласощі. Взагалі він дуже полюбляв солодке і сам міг з'їсти цілу банку варення»*.

Чому Гоголь став учителем? Передусім тому, що потрібно було заробляти на життя. Деякий час він хотів стати вченим-істориком, захоплювався історією України, навіть збирався написати «Історію малоросійського козацтва», мріяв стати професором історії тільки-но заснованого Київського університету, переїхати до Києва і назавжди залишити Петербург. У листі до Михайла Максимовича письменник зазначав: *«Туди, туди! До Києва, до старого прекрасного Києва!.. Там, чи довкола нього, відбувалися події нашого минулого...»*

Та все склалося інакше. Імперія не відпустила Гоголя на батьківщину, він отримав призначення у Петербурзький університет викладати історію. На викладацькій роботі письменникові було дуже важко, тому через деякий час він залишив її: *«Я розплювався з університетом, і через місяць знову безробітний козак. Невизнаним я зайшов на кафедру і невизнаним сходжу з неї. Але за ці півтора року мого безслав'я... я багато збагнув і додав у скарбницю душі»*. Отже, викладацька робота виявилася Миколі Гоголю не до смаку — його справою була література. Твори письменника завжди радо зустрічали, жоден із них не залишився непоміченим. І сьогодні, як і сто п'ятдесят років тому, вони захоплюють читачів.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена: Микола Васильович Гоголь, Олесь Гончар, Олександр Пушкін, Микола Чернишевський, Михайло Максимович.

Географічні назви: село Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії, село Василівка, річка Псел, Ніжин, Петербург, Київ.

Назви творів: «Вій», «Шинель», «Тарас Бульба», «Сорочинський ярмарок», «Вечір проти Івана Купала», «Майська ніч, або Потопельниця», «Ніч проти Різдва», «Страшна помста».

Назва збірки: «Вечори на хуторі біля Диканьки».

Запитання й завдання

1. Які почуття викликають у читачів книги Миколи Гоголя?
2. Де, коли і в якій сім'ї народився майбутній письменник?
3. Розкажіть, яким учнем був Микола Гоголь. Чим захоплювався в роки навчання? Яким бачив своє майбутнє?
4. Яка книга принесла Гоголю визнання? Назвіть повісті, які входили до неї.
5. Як зустрів появу «Вечорів на хуторі біля Диканьки» Олександр Пушкін? Як розвивалися подальші стосунки Гоголя і Пушкіна?
6. Як Гоголь ставився до своїх сестер? Аргументуйте свою відповідь цитатами зі статті.
7. У якому навчальному закладі Микола Гоголь викладав історію? Чому він залишив викладацьку роботу?
8. Складіть план статті про Гоголя й підготуйте її переказ.

Розгляньте портрет Гоголя. Які риси вдачі письменника зафіксовані художником? Чи збігається зображення з вашими уявленнями про митця?

1. Чому українець Гоголь писав художні твори російською мовою?
2. Як ви розумієте рядки Тараса Шевченка, що стали епіграфом до статті?

ПОВІСТЬ

Із жанром *повісті* ви вже ознайомилися в попередніх класах. Пам'ятаєте бешкетника Тома, який так часто засмучував свою тітоньку Поллі (Марк Твен «Пригоди Тома Соєра») чи скупердягу Скруджа, що в ніч перед Різдом переосмислив усе своє життя і став чуйною, доброю людиною (Чарлз Діккенс «Різдвяна пісня в прозі...»)? Том і Скрудж — головні герої творів, які за жанром є повістями.

У повісті зображені події, об'єднані, як правило, навколо одного центрального персонажа. За обсягом і повнотою відтворення картин, кількістю образів цей жанр посідає проміжне місце між оповіданням та романом.

Чим же відрізняються оповідання, повість і роман? Повість більша за обсягом, ніж оповідання, має розгорнутіший сюжет. У ній значно більша кількість другорядних персонажів, подано повнішу і глибшу їх характеристику, наявні описи. Якщо між повістю й оповіданням різниця відчутна, то між повістю й романом вона менш виразна. Обидва жанри дуже подібні за предметом зображення, художніми засобами, розкриттям характерів. Але в повісті автори порушують менше проблем, ніж у романі, розглядають коротший період із життя головного героя, сюжет її однолінійний. Отже, різниця між жанрами не стільки якісна, скільки кількісна.

Повість — епічний прозовий твір, що характеризується однолінійним сюжетом і в якому змальовано картину життя ряду персонажів протягом певного часу.

Залежно від предмета зображення, способу розгортання сюжету, специфіки змальовання персонажів повість має жанрові різновиди: історична, соціально-побутова, пригодницька, фантастична та інші.

Повість, у якій художньо зображено важливі історичні події, подано справжні імена хоча б деяких головних учасників цих подій, досто-

Головні ознаки повісті:

- епічний прозовий жанр літератури;
- однолінійний розгорнутий сюжет;
- переважно один головний герой, навколо якого групуються другорядні персонажі;
- зображено тривалий період життя головного героя;
- наявність описів;
- використання художніх засобів, властивих прозовим творам.

вірно відтворено час і відповідну місцевість, називається історичною. Автори таких творів змальовують віддалений у часі період, його духовну атмосферу. Щоб досягнути вірогідності описуваного, письменникові необхідно добре володіти історичними фактами, додатково опрацьовувати архівні матеріали. Однак у творі наявний і художній вимисел, зокрема це стосується опису почуттів історичних осіб, зобра-

ження вигаданих персонажів. Відомий український письменник **Іван Франко** так висловився про цей різновид жанру: «*Повість історична — це не історія. Де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістьяр мусить оперувати живими людьми, особами*».

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавчі поняття: повість, оповідання, роман, історична повість.

Імена: Марк Твен, Чарлз Діккенс, Іван Франко.

Назви творів: «Пригоди Тома Соєра», «Різдвяна пісня в прозі...».

Запитання й завдання

1. Дайте визначення повісті, назвіть її основні ознаки.

2. Які жанрові різновиди повісті ви знаєте? Дайте визначення історичної повісті. Пригадайте, які історичні повісті ви читали.

Чим повість відрізняється від оповідання, а чим — від роману?

Як висловився про історичну повість Іван Франко? Чим різниться відтворення історичних фактів письменником і науковцем?

Зверніть увагу на чинники, які вплинули на формування характеру Тараса Бульби.

ТАРАС БУЛЬБА

(Уривки)

I

— А повернись-но, синку! Цур тобі, який ти чудний! Що це за попівські підрясники на вас? І отак би то всі в академії й ходять?

Такими словами зустрів старий Бульба двох синів своїх, що вчилися в київській бурсі й оце приїхали додому.

Сини його щойно позлазили з коней. То були два здоровенні парубки, які дивилися ще з-під лоба, як усі семінаристи, що лишень покінчали науки. Здорові, рум'яні їхні лица укривав ніжний пух, що не знав іще бритви. Вони дуже завстидалися з такого батькового привітання і стояли нерухомо, потупивши очі в землю.

— Сійте, сійте! Дайте мені на вас гаразд роздивиться, — провадив він, обертаючи їх. — Ото які довгі свитки на вас! Ох, же й свитки! Таких свиток ще й на світі не було. А ну ж, нехай котрийсь побіжить, а я подивлюся, чи не беркицьне він на землю, у полях заплутавшись...

— Перестаньте глузувати, батьку! — промовив нарешті старший із них.

— Ти диви, який пишний! А чого ж би то й не посміяться?

— А того! Бо хоч ви й батько мені, а сміятись будете — їй-богу, одлупцю!

— Ох ти ж сякий-такий сину! Як то — батька?! — промовив Тарас Бульба і вражено відступив на кілька кроків назад.

— Та хоч би й батька, не подивлюсь. Образи не подарую нікому.

— А як же ти будеш зо мною битися? Навкулачки чи що?

— Та вже як доведеться.

— Ну, то давай навкулачки! — промовив рішуче Бульба, засуваючи рукави. — Подивлюся я, що ти за мастак у кулаці!

І батько з сином, замість привітання після довгої розлуки, почали гамселити один одного і в боки, і в поперек, і в груди — то відступаючи та оглядаючись, то насадаючи знов.

— Дивіться, люди добрі: геть здурів старий, зовсім з глузду з'їхав! — дорікала, стоячи при порозі, бліда, худенька і добра їхня мати, що навіть не встигла ще обійняти своїх синів-соколів. — Діти додому приїхали, більше як рік їх не бачено, а він вигадав казна-що: навкулачки битися!

— Та він добре б'ється! — промовив Бульба, зупинившись. — Їй-богу, добре! — додав він, обсмикуючись: — Так, що краще б з ним і не заводитись. Добрий буде козак!.. Ну, а тепер здоров, синку, почоломкаємося!.. — І батько з сином почали цілуватися.

— Добре, синку! Отак же й лупцюй кожного, як мене молотив: нікому не даруй!.. А проте, що не кажи, а вбрання на тобі таки кумедне: і що воно за мотузка висить?.. А ти, бельбасе, чого стоїш, руки поспускавши? — звернувся він до меншого. — Чом же ти, вражий сину, не пробуєш своїх кулаків на мені?

— Ще чого вигайдай! — промовила мати, обіймаючи тим часом меншого. — І впаде ж йому в голову, щоб рідна дитина та батька била! І наче йому тепер до того: дитина здоровіла — скільки світа проїхала, втомилася (дитина мала двадцять з чимось літ і рівно сажень¹ зросту). Йому б саме відпочити та попоїсти чого, а він до бійки силує!

— Е-е, та ти, як я бачу, материн мазунчик! — промовив Бульба. — Не слухай, синку, матері: вона — баба, вона нічого не тямить! Які вам пестоці! Ваці пестоці — чисте поле та кінь добрий — ото ваші пестоці! А цю шаблю бачите? — Оце ваша мати! А все решта — сміття! — оте, чим напихають ваші голови: і академія, і всі ті книжки — граматики,

¹ Сажень — давня східнослов'янська міра довжини, яка дорівнює 2,134 м

філософія — все те, кажу, казна-що — чхать на те все! — Тут Бульба приточив таке слівце, що навіть не годиться до друку. — А найкраще, як я вас того ж таки тижня та одвезу на Запорожжя — от де наука, так наука! Там ваша школа; тільки там розуму й набереться.

— То тільки один тиждень і бути їм удома? — мовила жалібно, зі сльозами на очах, стара, сухенька мати. — Не доведеться їм бідолашним і погуляти як слід, не доведеться в хаті рідній обізнатися, та й мені не доведеться на них надивитися!

— Годі, стара, голосіти! Не на те козак удався, щоб із бабами воловодитись. Ти ще б їх до себе під спідницю сховала та й сиділа на них, як квочка на яйцях. Гайда, краще неси нам на стіл усе, що там у тебе е...

На приїзд синів Бульба звелів скликати всю військову старшину, хто тільки був поблизу; і коли прийшло двоє з них та ще й осавула Дмитро Товкач, давній його приятель, — він їм зараз же явив своїх синів, кажучи: «Ось дивіться, пани-браття, які молодці! На Січ пошлю їх незабаром». Гості привітали Бульбу й обох його синів, додавши, що добре діло вони роблять і що нема кращої науки для молодого козака, як Запорозька Січ.

— Нуте ж, пани-браття, сідай же всяк до столу, кому де зручно... Ну, синочки! Найперше вип'ємо горілки! — так почав Бульба. — Господи благослови! Будьте здорові, сини мої любі: і ти, Остапе, і ти, Андрію! Дай же, Боже, щоб вам на війні щастило! Щоб бусурменів били, і турків били, і татарву били; а коли й лях зачепить нашу віру, щоб і ляха били... Ну, підставляй свою чарку; що — лепська горілка? А як по-латинському «горілка»? То ж бо й воно, синку, дурні були латинці: вони й не знали, що є на світі горілка. А як, пак, звався той, що латинські вірші писав? Я на письмі не вельми тямлю, то й не знаю: Горацій, чи що?

«Ач, який батечко, — подумав про себе старший син, Остап, — усе, старий, знає, а ще й прикидається».

— Гадаю, архімандрит горілки й на понюх вам не давав, — жартував далі Тарас. — А ну ж, признавайтесь, чи добре вам давали березової каші та свіжого вишнячку по спині й по всіх сусідніх козацьких околицях? А то, може, як ви вже поробилися вельми розумні, то й канчуками парили? Ачей не тільки по суботах, а й по середах і четвергах перепало?

— Нічого, батьку, згадувать того, що минуло, — рівно озвався Остап, — що було, те загуло!

— Нехай би тепер хто спробував! — промовив Андрій. — Хай тепер хто зачепить! От нехай тільки трапиться яка татарва — знатиме, що то за штука — шабля козацька!

— Добре, синку! Йй-богу, добре! Та коли на те пішло, то і я з вами їду! Йй-же богу, їду. Якого дідька я отут ждатиму? Щоб перевестися на гречкосія, висиджуватись дома, доглядати овець чи свиней та з жінкою бабитись? Та хай воно все западеться: я — козак, не хочу! Що з того, що нема війни? Я й так подамся з вами на Запорожжя — хоч погуляю. Йй-богу, їду! — І старий Бульба потрошку розпалювався, розпалювався, нарешті й зовсім розсердився, устав з-за столу і, взявши руки в боки, тупнув ногою. — Завтра ж і рушаємо! Нащо гаятись! Якого ворога ми можемо тут висидіти? Нащо нам оця хата? Нащо нам усе це? На чортового батька нам оці горшки? — По цих словах почав він бити горшки та шпурляти пляшками.

Бідна старенька мати, що звикла вже до таких вчинків свого чоловіка, сумно дивилася на все це, сидячи на лаві. Вона не сміла ні в чім суперечити; але, почувши такий страшний для неї рішенець, не змогла вдержати сліз; вона глянула на дітей своїх, з якими їй знов судилася така швидка розлука, — і ніхто не зміг би описати мовчазної сили того горя, що, здавалося, тремтіло в її очах і в судомно зціплених устах.

Бульба був страшенно впертий. То був один із тих характерів, які могли з'явитися лише тяжкого XV століття на напівкочовому Сході Європи, коли весь прадавній південь України, покинутий своїми князями, було спустошено й випалено дощенту ненастанними наскоками монгольських хижаків; коли, втративши все — оселю й покрівлю, зробився тут відчайдушним чоловік; коли на пожарищах, перед лицем хижих сусідів і повсякчасної небезпеки, осідав він на місці й звивав дивитися їм просто у вічі, забувши навіть, чи є на світі щось таке, чого б він злякався; коли бойовим палом укритися здавна лагідний слов'янський дух і завелося козацтво — цей широкий гуляцький заміс української натури, — і коли всі перевози, яри та байраки, всі зручні місця засіяли козаками, що їм і ліку ніхто не знав, і сміливі товариші їхні могли відповісти султанові, охочому знати про їхнє число: «А хто їх знає! У нас їх по всьому степу: що байрак, то й козак»...

Тарас був із корінних полковників давнього гарту: весь він удався на бойове завзяття і відзначався крицевою ширістю своєї вдачі. За тих часів вплив польщизни пішов уже й проміж українську шляхту. Багато вже було таких, що переймали польські звичаї: заводили розкоші, пишну обслугу, соколів, ловчих, обіди, палаци. Тарасові було це не до шмиги. Він кохався у простому побуті козацькому й пересварився з усіма своїми товаришами, які пнулися до панських звичаїв і прихилилися до варшавської сторони, взиваючи їх підніжками лядських панів. Вічно невгамовний, мав себе за покликаного оборонця віри православної. Досить було йому довідатись, що в якомось селі люди терплять утиски від орендарів, що набавляють податки з диму¹, — і він самовладно з'являвся там зі своїми козаками й чинив розправу. Він узяв собі за правило, що в трьох випадках завжди треба братися за шаблю, а саме: коли комісари не поважали старшину і стояли перед нею, не скинувши шапки; коли глумилися над православною вірою й не шанували прадідівських звичаїв і, нарешті, коли ворог був бусурмен чи турчин, супроти яких він вважав конче потрібним усяк час уживати зброї на славу християнства.

Тепер він наперед тішився думкою, як він з двома синами з'явиться на Січ і скаже: «Ось дивіться ж, яких я вам хлоп'ят привів!»; як покаже їх усьому старому, в боях гартованому товариству; як пишатиметься першими лицарськими їхніми вчинками і на війні, і на бенкетах, які він теж вважав за дуже важливі лицарські достохвальності. Спершу він хотів одіслати їх самих, та, побачивши їхню молодість, статурність, могутню природну красу, запалився гордим вояцьким духом і другого ж таки дня наважився їхати з ними сам, хоча спонукою до цього була тільки вперта його воля.

¹ Дим — тут: житло, господарство як податкова одиниця.

...Бульба раптом прокинувся і зірвався на ноги. Він дуже добре пам'ятав усе, що вчора наказував.

— Ну ж бо, хлопці, годі спати! Пора, пора! Напувайте коней! А де ж стара? (Так він зазвичай називав свою жінку.) Швидше, стара, готуй нам чого-небудь попоїсти — їхати не близький світ!

Бідна старенька, втративши останню свою надію, у відчаї подалася до хати. Тим часом як вона, вмиваючися слізьми, готувала сніданок, Бульба віддавав свої накази, метушився в стайні і сам вибирав для синів своїх найкраще убрання.

Учорашні бурсаки раптом перемінилися: замість брудних чобіт — червоні сап'янці зі срібними підківками; шаровари, як Чорне море завширшки, з силою складок і зборок, обперезані золотим очкуром¹; до очкура начеплено було довгі ремінці з китицями та всякими брязкальцями на люльку. Кармазинові жупани з блискучого, як вогонь, сукна, підперезані мережаним поясом; турецькі, золотом биті пістолі були засунуті за пояс; шабля бряжчала при боці. Їхні лиця², ще не дуже засмагли, здавалося, покращали й пояснішали; молодий чорний вус тепер наче яскравіше відтіняв їхню білизну і дужий, могутній цвіт юності; вони були прегарні під чорними смушковими шапками із золотим верхом.

Бідна старенька мати! Як побачила вона їх у цьому вбранні, то не змогла промовити й слова, і слізки застигли в її очах.

— Ну, сини, все готове! Нічого гаятись! — промовив Бульба. — Тепер за християнським звичаєм присядьмо на дорогу.

Усі посідали, навіть хлопці, що поштиво стояли при дверях.

— Тепер благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба. — Благай Бога, щоб фортунило їм на війні, щоб вони повсякчас боронили свою честь лицарську, щоб стояли довіку за віру Христову, а коли ні — хай краще пропадуть, щоб і духу їхнього не було на світі!.. Підійдіть, діти, до матері: молитва материна із морського дна вертає й на землі спасає.

Мати, слабосила, як мати, обняла їх, вийняла два малих образки й, ридуючи, наділа їм на шиї.

— Нехай боронить вас... Божа Мати... Не забувайте, діти, матері вашої... подайте іноді хоч вісточку про себе... — Далі вона вже не могла говорити.

— Ну, гайда, діти! — мовив Бульба.

При ганку стояли осідлані коні. Бульба раптом вискочив на свого Чорта, що скажено рвонувся вбік, почувши на собі двадцятипудову ваготу, — Тарас-бо був надзвичайно важкий і дебелий.

Коли уздріла мати, що й сини її вже посідали на коней, кинулася вона до меншого, у якого в рисах обличчя світилося більше ніжності; вона вхопила його за стремено, припала до сідла його і з відчаєм в очах не випускала його зі своїх рук. Два дужих козаки обережно взяли її й віднесли до хати. Та як виїхали вони за ворота, вона зі всією легкістю сарни, незвичною як на її літа, вибігла за ворота, з неймовірною силою зупинила коня й обняла одного із синів із якоюсь гарячковою несамовитістю... Її знов однесли.

¹ Очку́р — пояс або шнур, яким стягують штани.

² Ли́ця — щоки.

Молоді козаки їхали смутні, ледве тамуючи сльози, боячись розсердити батька, який теж був схвильований, хоч і не показував того. День був сірий; зелень блискуче яріла; птаство щebetало якось не в лад. Проїхавши трохи, вони озирнулися назад: хутір їхній немов провалився, тільки ледве бовваніли над землею два димарі їхньої тихої хати та верхки дерев, що по їхніх сучках колись вони лазили, як ті білки; лише дальній луг іще стелився перед ними — той луг, що нагадував їм усю історію їхнього життя, від пори, коли качалися вони в росяній траві, до часу, коли виглядали в ньому чорнобриву дівчину, що боязко перелітала через нього своїми прудкими, молодими ногами. Ось уже самий тільки журавель над криницею з прив'язаним угорі колесом самотою стирчить у небі; уже долина, яку вони проїхали, здавалася звіддала горою, що все собою закрила.

— Прощайте й дитячі літа, і забави, і все, і все!

Зверніть увагу, які риси характеру притаманні Остапу, а які — Андрію. Простежте, як автор описує степ у повісті.

II

Усі три вершники їхали мовчки. Старий Тарас думав про давню давнину: перед ним проходила його молодість, його літа — літа, що промайнули і не вернуться, згадуючи які, завжди тужить козак, бажаючи, щоб молодість тривала все його життя. Він думав про те, кого зі свого давнього товариства зустрине тепер на Січі. Гадав, хто вже помер, а хто живий зостався, і сльоза тихо туманила його зіницю, а посивіла голова журливо похилилася.

Сини його думали інші думи. Але треба спершу трохи більше розповісти про його синів. На дванадцятім році їх було віддано до Київської академії, бо вся значна старшина вважала своїм найпершим обов'язком віддавати своїх дітей у науку, хоч і робилося це лише задля того, щоб опісля зовсім її забути. Були вони тоді, як і всі, що потрапляли до бурси, дикі, викохані на волі, і там їх уже потроху обтісували на один копил, після чого ставали вони один на одного схожі. Старший, Остап, почав з того свою науку, що першого ж року втік додому. Його повернули, тяжко випарили й посадили за книжку. Чотири рази закопував він свого букваря в землю і чотири рази, відшмагавши його немилосердно, купували йому нового. Запевно він зробив би те і вп'яте, коли батько врочисто не запрягся б віддати його на цілих двадцять років у монастирські служки й не пообіцяв привселюдно, що він довіку не побачить Запорожжя, якщо не навчиться в академії всякої науки. Цікаво, що це казав той самий Тарас Бульба, який шпетив усяку вченість і радив, як ми вже бачили, своїм дітям зовсім про неї й не дбати.

Е. Кібрик. Остап

Е. Кібрик. Андрій

З того часу Остап якнайстаранніше засів за нудотну книжку і незабаром став у перші лави.

Менший брат його, Андрій, мав живішу і трохи тоншу вдачу. Він був беручкіший до науки й опановував її легше, ніж тяжкі, дужі натурри. А ще він був меткіший од свого брата; частіше верховодив у найнебезпечніших витівках і не раз завдяки своєму спритному розумові відкручувався від кари, тимчасом як брат його Остап без зайвих хитрощів скидав із себе свитку й клався долі, навіть у думці не маючи прохати помилування. Він також

горів жадобою лицарського подвигу, але в душі його знаходилося місце і для інших почуттів. Потреба кохання гостро спалахнула в ньому, як тільки минуло йому вісімнадцять років. Жіноча постать часто витала в його розпалених мріях; він, слухаючи філософські диспути, повсякчас бачив її — свіжу, чорнооку, ніжну... Він пильно ховався перед своїми товаришами з тими поривами юнацької палкої душі, бо за тих часів соромно й ганебно було думати козакові про жіночі втіхи, не здобувши лицарської слави. Останніми роками він рідше верховодив у бурсацьких ватагах, а частіше блукав самотою де-небудь по затишних київських закутках, що тонули у вишневих садах, з яких звабливо визирали на вулицю низенькі хатки...

Ось про що думав Андрій, схиливши голову і втупивши очі у гриву свого коня.

А тим часом степ уже давно прийняв їх усіх у свої зелені обійми, і висока трава муром обступила й потопила їх, і тільки чорні козацькі шапки мигтіли поміж її волоток.

— Еге-ге! А чого ж це ви, хлопці, так принишкли? — промовив, нарешті, Бульба, отямившись від своєї задуми. — Наче якісь ченці! Ну, годі, годі! До біса всі думки! Запалюйте лишень люльки та покуримо, та підстрожимо коней, та полинемо так, щоб і птах за нами не угнався!

І козаки, припавши до коней, зникли в траві. Вже перестали виднітися й чорні шапки; самий тільки струмінь розітнутої трави показував слід їхнього бистрого гону.

Сонце виглянуло давно на розпогодженій блакиті і живущим, теплодайним світлом своїм залляло степ. Усе смутне й сонне, що було в козацьких душах, миттю щезло; серця їхні стрепенулись, як птиці.

Степ що далі, то все кращав. Тоді увесь наш південь, увесь той простір аж до самого Чорного моря був неторканою зеленою пустелею. Ніколи плуг не переходив незмірними хвилями диких рослин. Самі лише коні, ховаючись у них, мов у лісі, витолочували їх. Нічого в природі не могло бути кращого за степ. Уся поверхня землі була немов зелено-золотий океан, по якому бризнули мільйони різнобарвних квіток. Крізь тонкі та високі стебла трави пробивалися блакитні, сині й фіялкові волошки; жовтий дрок стримів своєю пірамідальною верхівкою; біла кашка своїми

шапками-парасольками рябіла на поверхні; занесений бозна-звідки колос пшениці наливався в гущавині. При тонкому їхньому корінні нишпорили куріпки, повитягавши шийки. Повітря було повне всякого пташиного співу та свисту. В небі нерухомо стояли шуліки, розгорнувши свої крила і втупивши очі в траву. Гелгіт диких гусей, що сунули стороною, віддуновав бозна в якому далекому озері. З трави рівним помахом крил піднімалася чайка і, розкошуючи, купалась у синіх повітряних хвилях. Ось вона щезла у високості і тільки мріє чорною цяткою. Ось вона перекинулася на крилах і блиснула на сонці... Степи, степи! Які ж бо ви з біса гарні!..]

Увечері ж увесь степ геть перемінювався. Уся його різнобарвна далина займалася останнім яскравим відблиском сонця і помалу темніла, так що навіть видно було, як тінь перебігала по ній і вона ставала темно-зелена; випари здіймалися густіші; кожна квітка, кожна травинка випускала амбру, і весь степ курився пахоцями. По небі, тепер блакитно-темному, неначе велетенським пензлем, наляпані були широкі смуги з рожевого золота; де-не-де білили пригорщі легеньких і прозорих хмарок, і свіжий, наче морські хвилі, вітрець-перелесник ледве ковзав по вершечках трав, ледь торкався до щік. Уся музика, що наповнювала день, ущухала і змінювалася на іншу. Рябенькі ховрашки вилазили зі своїх нірок, ставали на задні лапки і дзінькали, перегукуючися на весь степ. Цвірчання коників розлягалось все дужче. Іноді чулося з якогось усамітненого озера лебедине ячання і срібною хвилею розлягалось в повітрі.

Мандрівці, зупинившись на ніч у степу, вибирали нічліг, розкладали багаття, ставили казан, у якому варили собі куліш; здіймалася пара і скісно струмувала в повітря. Повечерявши, козаки лягали спати, пустивши на попас спутаних коней своїх. Самі вони мостилися на свитках. Просто на них дивилися нічні зорі. Вони чули своїми вухами увесь незліченний світ комах, що кишів у траві; усе їхнє тріскотання, свист і сюркіт; усе це дзвінко розлягалось серед ночі, очищалося свіжим нічним повітрям і заколисувало їхній слух. Коли ж хто-небудь із них прокидався і вставав на часинку, то степ розгортався перед ним, геть засіяний блискучими іскрами світлячків. Іноді нічне небо де-не-де освітлювалося далекою загравою від випалюваного по лугах та річках сухого очерету, і темна низка лебедів, що летіли на північ, раптом освітлювалася срібно-рожевим світлом, і тоді здавалося, начебто червоні хусточки летіли по темному небі.

Мандрівці їхали без жодної пригоди. Ніде не траплялося їм деревини: усе степ та степ — безкрайній, вільний, прекрасний. Інколи тільки десь збоку синіли верхів'я далекого лісу, що тягнувся берегами Дніпра...

Зверніть увагу, як Остап та Андрій почувалися в новому товаристві.

III

Уже з тиждень Тарас Бульба жив зі своїми синами на Січі. Остап з Андрієм не дуже дбали про військову науку. Січ не любила турбувати себе військовими вправами і гаяти час надаремно; юнацтво виховувалося й набиралося досвіду тільки на ділі, в самому розпалі боїв, що з тієї

причини були майже безнастанними. Козак занудився б, якби на дозвіллі навчався якої-небудь там дисципліни, окрім хіба що стрільби в ціль та, зрідка, кінських перегонів і гонитви за звіром у степах та луках; увесь інший час вони бенкетували — на ознаку широкого розмаху душевної волі. Уся Січ була якимсь надзвичайним явищем: це було безнастанне бенкетування, учта, що галасливо почалася й загубила свій кінець. Дехто, правда, брався за ремесло, інші тримали крамнички й крамарювали; але переважна більшість гуляла з ранку до вечора, поки в кишенях ще бряжчала спроможність і здобуте добро ще не перейшло до крамарських і шинкарських рук. Це загальне бенкетування мало в собі якийсь чар. Не було це якимось збіговиськом гультяїв, що напиваються з горя, — ні, це було просто якесь шалене буяння веселощів. Кожен, хто сюди ускочив, тут же забував і покидав усе те, що його колись цікавило. Він, можна сказати, чхав на своє минуле і безжурно віддавався волі й товариству таких, як і він самий, гульвіс, що не мали ні рідні, ні кутка, ні сім'ї, окрім вільного неба й вічного бенкету душі своєї. Це витворювало ту шалену веселість, що не змогла б зародитися ні з якого іншого джерела. Оповідки й теревені, які чулися серед цієї юрби, що ліниво розкошувала на землі, були часто такі смішні й дихали такою силою живої оповіді, що треба було мати холоднокровну поставу запорожця, щоб, слухаючи все це, зберігати на обличчі байдужу міну, не зморгнувши й вусом, — прикметна риса, якою й досі відрізняється від інших слов'ян українець. Веселість була п'яна, галаслива, а проте не був то чорний шинок, де чоловік, напившись, страчує навіть образ Божий; це було тісне коло шкільних товаришів. Тільки й різниці було, що тут вони не сиділи під указкою, слухаючи недолугих учителів, а вчиняли наскоки на п'ятьох тисячах коней; замість лугу, де вони грали колись у м'яча, у них були безпечні, ніким не вартовані кордони, на підході до яких татарин витикав часто свою метку голову й суворо, без руху, зирив турчин у своїй зеленій чалмі. Тільки й різниці, що їх єднатися в школі силували, а тут вони самохить, без чийогось примусу, кидали своїх батьків та матерів і тікали з батьківських хат; що тут мали притулок і ті, яким уже лоскотала шию мотузка і які замість кістлявої смерті побачили життя, і то життя на весь розмах; що сюди прибували й ті, які через широку натуру ніколи не могли вдержати в кишені ані шеляга; що були й ті, які досі червінець вважали великим багатством, у яких, з ласки жидів-орендарів, можна було вивертати кишені з певністю, що звідтіля ніщо не випаде. Тут були всі бурсаки, що не витерпіли академічної лози і не винесли зі школи жодної букви; але разом із ними тут були й ті, які знали, що таке Горацій, Цицерон і Римська республіка. Тут було багато й старшини, що потім відзначалася в королівському війську; також була сила досвідчених вояків, які мали шляхетне переконання, що все одно, де б не воювати, аби лишень воювати, бо не гоже шляхетній людині жити на світі, не воюючи. Багато було й таких, які приходили на Січ лише задля того, щоб потім сказати, що, мовляв, і вони були на Січі і вже є лицарями гартованими. Та й кого тут не було? Ця дивовижна республіка була потребою саме того часу. Очі до вояцького життя, до золотих келихів, коштовної парчі, дукатів і реалів повсякчас мали змогу знайти собі тут роботу. Лише ті, хто упадає за жінками, не могли знайти тут нічого, бо навіть у присіччі не сміла з'являтися жодна жінка.

Остапа й Андрія надзвичайно дивувало, що вже при них на Січ приходила сила всякого народу, і хоч би хто спитав їх: звідки вони, хто вони і як зветься? Вони прибували сюди, начебто вертаючись до рідної домівки, звідки лишень за годину перед тим вийшли. Прибулець з'являвся тільки до кошового, а той звичайно проказував:

— Здоров! А що, в Христа віруєш?

— Вірую! — відповідав той.

— І в Трійцю святу віруєш?

— Вірую!

— І до церкви ходиш?

— Ходжу!

— Ану перехрестись!

Прибулець хрестився.

— Ну, то добре, — казав кошовий, — іди ж у який сам знаєш курінь.

На цьому й закінчувалася уся церемонія. І вся Січ молилася в одній церкві й ладна була її обороняти до останньої краплі крові, хоч про піст і повстримність ніхто й слухати не хотів. Тільки жиди-грошолупи, вірмени й татарва насмілювалися жити й торгувати в присіччі, бо запорожці ніколи не любили торгуватися, а скільки рука вийняла з кишені грошей, стільки й платили. А втім, на долю цих крамарів-грошолупів ніхто б не позаздрив. Вони були схожі на тих, що оселялися біля підніжжя Везувію, бо як тільки запорожцям бракувало грошей, то гульвіси розбивали їхні крамниці й забирали все задурно.

Січ складалася з шістдесяти з чимось куренів, і кожний із них скидався на окрему незалежну республіку, а ще більше на школу чи бурсу з дітьми, де жили на всьому готовому. Ніхто ні про що не дбав, ніхто нічого власного не мав: усе було на руках у курінного отамана, який за це й звався батьком. У нього на руках були гроші, вбрання, увесь харч, саламаха¹, каша і навіть паливо; йому ж віддавали і гроші на зберігання. Іноді поміж куренями спалахували сварки, тоді справа тут-таки доходила до бійки. Курені вкривали майдан і кулаками гладили один одному боки, поки котрийсь із куренів брав гору, і тоді починалася гульня. Отака була та Січ, що так приваблювала до себе тогочасну молодь.

Остап з Андрієм поринули в це бурхливе море загальної гульні зі всім палом молодого завзяття, і миттю забули і батьківську хату, і бурсу, і все, що перше бентежило душу, і віддалися новому життю. Усе їх вабило: гультайські січові звичаї і нескладна управа та закони, що здавалися їм навіть дуже суворими серед такої свавільної республіки. Коли козак прокрався, поцупив якусь абищицю, це вважалося ганьбою всьому козацтву: його як безчесника прив'язували до стовпа, що стояв на майдані, і клали біля нього кия, що ним кожен перехожий мусив почастивати його по щирості, аж поки таким чином не забивали його на смерть. Того, хто, напозичавшись, не хотів платити, прив'язували ланцюгом до гармати, і там він сидів доти, доки хтось із товариства не зваявася його викупити, заплативши за нього борг. Але найбільше враження зробила на Андрія страшна кара за душоубство. Тут-таки, на його очах, викопали яму, опустили туди живого вбивцю, а на нього поставили труну з тілом ним убитого, і обох засипали землею. Довго після цього вживався

¹ Саламаха — рідка страва зі звареного на воді борошна.

Йому цей страшний звичай, усе марився той живцем засипаний чоловік зі страшною домовиною.

Небавом обидва юнаки здобули щиру прихильність у козаків...

Але старий Тарас готував їх до іншого. Йому не до душі було таке життя — справжнього діла хотів він. Він усе мудрував, яким би побитом підняти Січ до зброї, щоб можна було погуляти, як то й належить лицарям...

Зверніть увагу, скільки разів і з якою метою Тарас Бульба звертається до козаків. Про які життєві цінності він говорить?

IX

У місті ніхто не довідався, що половина запорожців погналася за татарами. З магістратської вежі вартові помітили тільки, що частина козацьких возів потяглася за ліс; але подумали, що то козаки готували засаду; те саме думав і французький інженер. А тим часом кошовий сказав правду, і в місті забракло харчів; за тодішнім звичаєм, військо не розрахувало, скільки йому потрібно буде. Спробували вискочити за браму, але половину сміливців було враз перебито, а друга ледве вскочила в місто ні з чим. Проте жиди скористалися тим вискоком і пронюхали все: куди й чого пішли запорожці, і з якими отаманами, які курені і скільки їх пішло, і скільки зосталось, і що вони думають робити, — одне слово, про все дізнались, і в місті через кілька хвилин уже все знали. Полковники, підбадьорені звісткою, готувалися до бою. Тарас уже з самого руху та гомону в місті бачив усе те й моторно робив, що треба: будував, давав накази, поставив у три табори курені й сточив їх возами, зробивши з них немов рухомі фортеці, в яких козаки були нездоланні; двом куреням звелів стати в засідку, повтикав частину поля гострими кілками, поламаними списами й поламаню зброєю, щоб при нагоді нагнати туди ворожу кінноту. І коли вже все було зроблене як слід, промовив слово до козаків, — не на те, щоб їх підбадьорити, бо знав він, що й без того міцний дух мають козаки, а просто самому кортіло висловити все те, що було у нього на серці.

— Хочу сказати вам, панове, що таке наше товариство. Ви чували від батьків і дідів, як колись шанували всі нашу землю: і грекам вона далася взнаки, і з Царгорода брала червінці, і міста у нас були пишні, і церкви, і князі були нашого роду, свої князі, а не католицькі недовірки. Та ба, все сплюндрували бусурмени, все пропало; тільки й zostались ми, сироти, та, як та вдова після смерті доброго чоловіка, також сирота, як і ми, земля наша! Ось у який час подали ми, братове, руку на братерство! Ось на чому стоїть наше товариство! Нічого святішого й нема від товариства! Батько любить свою дитину, мати любить свою дитину, діти люблять батька й матір, та це не те: і звір любить свою дитину. Але поріднитися душею, а не по крові, може тільки людина. Бували й по інших землях товариства, а такого, як на нашій землі, не було ніде. Не одному з вас траплялося довго пропадати на чужині; бачиш — і там люди! Також Боже сотворіння, і розбалакаєшся з ним, немовби зі своїм; а коли дійде до того, щоб вилити йому душу, — бачиш: ні! І розумні люди, та не ті; немов би й такі люди, та

не такі! Ні, пани-браття, так любити, як козацька душа,— любити не тільки розумом чи ще чим, а всім, що дав тобі Бог і що тільки є в тобі,— еге! — промовив Тарас і махнув рукою, похитав сивою головою, моргнув вусом і додав: — Ні, так любити ніхто не зможе! Знаю, погано тепер поведося на землі нашій: думають тільки про те, щоб у них були стіжки й скирти хліба та коней табуни, та щоб були цілі в льохах запечатані дороги меди; переймають казна-які бусурменські звичаї, цураються своєї мови, свій зі своїм не хоче розмовляти, свій свого продає, як бездушну тварину на ринку. Ласка чужого короля, та й не короля, а якого-небудь паскудно-го магната польського, що своїм жовтим чоботом б'є їх у пику, дорожча їм од усякого братерства. Але ... хоч би який він був, хоч би весь запаскудженний у сажі й низькопоклонстві, є й у того, братове, хоч крихта почуття до свого рідного. І прокинеться воно колись, і вдариться він, бідолашний, об поли руками, вхопить себе за голову, і прокляне він нище життя своє, готовий муками спокутувати ганебні діла. Хай же знають вони всі, що означає в нашій землі товариство! Бо коли вже так станеться, що нам доведеться вмerti, то ніхто ж так не здолає вмerti, як ми, ніхто! Бо не вистачить у них на те мишачої відваги їхньої!

Так промовляв отаман, і коли скінчив своє слово, то все ще хитав посивілою в козацьких справах головою. Всіх, що стояли навколо, зачепила за живе його мова, вразила в саме серце. Найстаріші стояли нерухомо в рядах, похиливши сиві голови свої на груди; сльоза тихо набігала їм на старі очі; повагом витирали вони її рукавом. А тоді всі, немов змовившись, махнули одночасно рукою й похитали бувалими головами своїми. Видко, багато дечого нагадав їм старий Тарас знайомого і найкращого, що буває на серці в людини, яку навчило горе, праця, відвага і всякі пригоди в житті або яка й не зазнала їх, а все ж почувала усе те молодого, чистою, мов кристаль, душею на вічну радість своїм батькам, що породили їх.

А з міста вже виступало вороже військо, б'ючи в литаври й сурмлячи в сурми; і пани, взявшись у боки, виїздили, оточені незчисленною челяддю. Дебелий полковник віддавав накази. І почали наступати вони тісно на козацький табір, погрожуючи, націляючись із мушкетів, блискаючи очима й сяючи мідяним обладунком. Як тільки побачили козаки, що вже підійшли вони на мушкетний постріл, усі разом гримнули з семип'ядних пицалів своїх і, не зупиняючись, усе смалили з них. Далеко розляглася голосна стрілянина по всіх довколишніх полях і нивах, зливаючись у безперервний гук; димом поїнялось усе поле. А запорозці все стріляли безперестанку: задні тільки набивали пицалі й передавали переднім, дивуючи тим ворога, що ніяк не міг зрозуміти, як це вони стріляють, не набиваючи зброї. Вже не видко було за густим димом, що оповив і те, й те військо, не видко було, як то одного, то другого не ставало в лавах; але чували ляхи, що густо літають кулі і що не до шмиги приходиться; і коли відступили назад, щоб вийти з диму й озирнутися, то багатьох не долічилися у своїх лавах, а в козаків, може, два-три було вбито на сотню. І все палили з пицалів козаки, ні на хвилину не даючи собі передиху...

— А що, панове? — спитав Тарас, перегукуючись із курінними. — Чи є ще порох у порохівницях? Не ослабла ще козацька сила? Ще не гнутья козаки?

М. Дерезус. Тарас Бульба на чолі козацького війська

— Є ще, батьку, порох у порохівницях! Не ослабла ще козацька сила, ще не гнуться козаки!

І натиснули дуже козаки: геть поламали всі лави. Низенький полковник дав гасло збиратися до гурту і звелів підняти вісім мальованих корогв, щоб зібрати своїх, що далеко розсипалися по цілому полі. Всі ляхи почали збігатися під корогви; але не встигли вони ще й вишикуватися, як уже курінний отаман Кукубенко вривався знову зі своїми незаймаківцями в саму середину й насів просто на череватого полковника. Не видержав полковник і, повернувши коня, пустився щодуху тікати; а Кукубенко далеко гнав його через усе поле, не даючи йому з'єднатися з полком. Забачив те з бокового куреня Степан Гуска й кинувся йому навперейми з арканом у руці, припавши коневі до гриви, і, вибравши слушну хвилину, враз накинув йому на шию аркана. Почервонів полковник, аж посинів, ухопився за мотузку обома руками, силкуючись розірвати її, але дужа рука загнала йому в самий живіт смертельного списа. Так і лишився він, мов цвяхом прибитий до землі. Але не поталанило й Гусці! Не встигли оглянутися козаки, як уже побачили піднятого на чотири списи Степана Гуску. Тільки й устиг промовити неборака:

— Хай же згинуть вороги і пишається на віки вічні Козацька Земля! І тут же таки вилинула його козацька душа з тіла.

Озиралися козаки, а вже збоку козак Метелиця частує ляхів, гамселиць то того, то іншого, а з другого боку натискає зі своїми козаками курінний отаман Невеличкий, а біля возів шаткує ворога Закрутигуба, а біля дальших возів третій Писаренко розігнав цілу ватагу; а ще в іншому місці зчепилися і б'ються вже на самих возах.

— А що, панове? — гукнув отаман Тарас, проїхавши попереду всіх. — Є ще порох у порохівницях? Чи міцна ще козацька сила? Ще не гнуться козаки?

— Є ще, батьку, порох у порохівницях; ще міцна козацька сила, не гнуться ще козаки!

А вже впав із воза Бовдюг. Просто під саме серце влучила його куля; та зібрав свою останню силу і промовив старий:

— Не жаль мені прощатися зі світом. Дай Боже всякому такої смерті! Хай же славна буде довіку Козацька Земля!

І полинула у високості Бовдюгова душа, щоб розповісти там старим товаришам, що давно одійшли на той світ, як уміють битися в землі українській, а ще краще, як уміють умирати за святу віру...

Козаки, козаки! Бережіть найкращий цвіт свого війська!.. Вже обступили Кукубенка; вже тільки семеро залишилося з усього Незаймаківського куреня; вже й ті ледве відбиваються; вже закривавилася на ньому одежа... Сам Тарас, уздрівши Кукубенкове лихо, поквапився на допомогу. Але пізно надбігли козаки; вже встромили йому під самісіньке серце списа вороги, перше ніж відігнали їх Тарасові козаки. Тихо схилився він на руки козакам, що підхопили його, і ринула струменем молода його кров, немов те дорогецінне вино... Повів Кукубенко навколо себе очима і промовив:

— Дякую Богові, що довелося мені вмерти на ваших очах, товариство! Хай же після нас живуть іще кращі, ніж ми, і хай красується вічно люба Христові Козацька Земля!..

І полетіла його молода козацька душа. Підхопили її янголи під руки й понесли на небо. Добре йому там буде. «Сідай, Кукубенку, одесную¹ мене! — скаже йому Христос. — Ти не зрадив товариства, нічого ганебного не вчинив, не кинув у біді людини, беріг і любив мою церкву». Всіх засмутила смерть Кукубенка. Вже дуже порідшали козацькі лави; багатьох, багатьох недолічували вже хоробрих лицарів; але стояли й держалися ще козаки.

— А що, панове,— перегукнувся Тарас із тими, що лишилися, куренями,— чи є ще порох у порохівницях? Не пощербилися ще шаблі козацькі? Не втомилася ще козацька сила? Не гнуться ще козаки?

— Вистачить ще, батьку, пороху; ще годящі шаблі; не втомилася ще козацька сила; ще не гнуться козаки!

І рвонулися знов козаки так, наче б і втрат в них не було. Вже тільки три курінних отамани лишилися живі; червоніли вже скрізь криваві річки; високо гатилися греблі з козацьких і ворожих тіл...

— Ну,— промовив тихо Тарас і махнув хусткою. Зрозумів той знак Остап і стрімко рвонув, вихопившись із засідки, на кінноту. Не витримали дужого натиску ляхи, а він їх гнав і нагнав просто на те місце, де були повбивані в землю кілки та оцупки поламаних списів. Пішли спотикатися коні й летіти через їхні голови ляхи. А тієї миті корсунці, що стояли останні за возами, побачивши, що вже можна дістати з мушкета кулею, стрілили враз із самопалів. Збилися, розгубилися ляхи, і підбадьорилися козаки.

— От і наша взяла! — почувлися з усіх боків голоси запорожців. Вони засурмили в сурми й підняли переможну корогу. Скрізь тікали й ховалися ляхи.

— Ба ні, ще не зовсім наша взяла! — сказав Тарас, дивлячись на міську браму, і сказав правду.

¹ Одесною — праворуч.

Брама відчинилась, і вилетів з неї гусарський полк, окраса всіх кінних полків. Під вершниками були всі як один руді аргамаки. Попереду полку летів лицар, дужчий і кращий за всіх. З-під мідяного шолома вибивався неслухняний чорний волос; розвівалася зав'язана на руці дорога хустка, яку вишила своїми руками перша красуня.

Так і остовпів Тарас, як уздрів, що то Андрій. А він тим часом, охоплений запалом бою, бажаючи заслужити пов'язаний на руку подарунок, помчав, як молодий хорт, найкращий, найпрудкіший і наймогутніший у зграї. Тюгукнув йому досвідчений ловчий, і він понісся, витягнувши просто над землею свої лапи, всім тілом похилившись набік, здіймаючи куряву зі снігу і десять разів випереджаючи самого зайця в розпалі свого лету. Зупинився старий Тарас і дивився на те, як він чистив перед собою дорогу, розганяв, рубав і сипав удари на обидва боки.

Не стерпів Тарас і закричав:

— Як?.. Своїх?.. Своїх, чортів сину, своїх б'єш?..

Та Андрій не бачив, хто перед ним був, свої чи якісь інші; нічого не бачив він. Кучері, кучері він бачив, довгі, довгі кучері, і, мов той лебідь на воді, груди, і білу, як сніг, шию, і плечі, і все, що створене для нестямних поцілунків.

— Гей, хлоп'ята! Заманіть мені тільки його до лісу, тільки заманіть мені його! — гукнув Тарас.

І тут же зголосилося тридцятьоро наймоторніших козаків заманити його. І, поправивши на собі високі шапки, миттю погналися кіннями навперейми гусарам. Ударили збоку на передніх, збили їх і одрізали від задніх, дали по гостинцю одному-другому, а Голокопитенко угрів плазом по спині Андрія, і враз кинулися тікати від них, скільки було козацької сили. Як скипить Андрій! Як забунтується по всіх його жилах молода кров! Ударив він гострими острогами коня й щодуху полетів за козаками, не оглядаючись і не бачачи, що позад нього тільки яких двадцятьоро ледве встигали за ним. А козаки летіли щосили на конях і просто повернули до лісу. Розігнався на коні Андрій і вже був трохи не догнав Голокопитенка, як ураз чиясь дужа рука вхопила за поводи його коня. Озирнувся Андрій — перед ним Тарас! Затремтів він усім тілом і раптом пополотнів... Так школяр, необачно зачепивши товариша й діставши від нього за те лінійкою по лобі, спалахує, як вогонь, останіло вискакує з-за лавки й женеться за зляканим товаришем своїм, ладний роздерти його на шматки, і раптом натикається на вчителя, що входить до класу: миттю вщухає його запал і спадає безсила лють. Так миттю згас, як і не було його, гнів Андріїв. І бачив він перед собою тільки страшного батька.

— Ну, що тепер ми будемо робити? — сказав Тарас, дивлячись йому просто в вічі.

Але не промовив ні слова на те Андрій і стояв, утупивши в землю очі.

— Що, синку, помогли тобі твої ляхи?

Андрій мовчав.

— Отак продати? Продати віру? Продати своїх?.. Стій же, зляз з коня!

Покірно, як дитина, зліз він з коня і стояв ні живий ні мертвий перед Тарасом.

— Стій же й не ворущись! Я тебе породив, я тебе і вб'ю! — промовив Тарас і, відступивши крок назад, зняв з плеча мушкета. Білий, як полот-

но, стояв Андрій: видно було, як тихо ворушилися уста його і як він вимовив чиєсь ім'я; але не було то ім'я вітчизни, чи матері, чи брата — то було ймення красуні-польки. Тарас вистрілив.

Як колос пшеничний, підрізаний серпом, як молоде ягня, що почуло під серцем смертельне лезо ножа, схилив він голову і впав на траву, ані слова не промовивши.

Зупинився синовбивець і довго дивився на бездиханне тіло. Він і мертвим був прекрасний; мужнє лице його, ще недавно повне сили й непереможного для жіночого серця чару, і тепер виявляло чудову красу; чорні брови, як жалобний оксамит, відтінювали його зблідлі риси.

— Чим не козак був? — промовив Тарас. — І станом високий, і чорнобривий, і обличчя, як у шляхтича, і рука міцна була в бою!.. А пропав, пропав без слави, як поганий пес!

— Батьку, що ви наробили! Це ви вбили його? — спитав, під'їхавши тієї хвилини, Остап.

Тарас кивнув головою.

Пильно глянув мертвому в вічі Остап. Жаль йому стало брата, і промовив він чуло:

— Поховаймо ж його, батьку, чесно, щоб не глумилися над ним вороги і не шмагувало його тіла хиже птаство.

Ю. Кияченко. Смерть Андрія

— Поховають його й без нас! — промовив Тарас. — Знайдуться в нього і голосільниці, й жалібниці!

І хвилиня зо дві мовчав він і думає: чи кинути його на поталу вовкам-сіроманцям, чи пошанувати в ньому лицарське завзяття, яке хоробрий повинен у кожному поважати, хоч би хто він був, — як бачить: скаче до нього на коні Голокопитенко.

— Біда, отамане, зміцніла лядська сила, прийшла підмога!..

Не докінчив Голокопитенко, скаче Вовтузенко:

— Біда, отамане, свіжа прибуває сила!

Не встиг сказати Вовтузенко, Писаренко біжить, уже без коня:

— Де ти, батьку? Тебе шукають козаки. Вже вбито курінного отамана Невеличкого, Задорожного вбито, Черевиченка вбито, та ще твердо стоять козаки, не хочуть помирати, не побачивши тебе в живі очі, хочуть, щоб ти глянув на них перед їхньою смертною годиною...

— На коня, Остапе! — гукнув Тарас, кваплячись застати ще козаків, щоб подивитися ще на них, та й щоб вони глянули перед смертю на свого отамана. Та не встигли вони виїхати з лісу, як уже ворожа сила оточила з усіх боків ліс і поміж деревами скрізь з'явилися вершники з шаблями й списами.

— Остапе! Остапе, не піддавайся! — гукнув Тарас, а сам вихопив шаблю з піхов та й ну чесати на всі боки кожного, хто траплявся йому під руку. А на Остапа вже наскочило раптом шестеро; та лихої години, видко, наскочили: з одного скотилася голова, другий перевернувся, відступивши; списом проколото ребро третьому; четвертий був одважніший, ухилив голову од кулі, й поцілила коневі в груди гаряча куля, — звівся дибки скажений кінь і впав навznak, задушивши під собою вершника.

— Добре, синку!.. Добре, Остапе!.. — гукав йому Тарас. — А ось і я слідом за тобою!..

А сам усе відбивався від напасників. Рубає і б'ється Тарас, роздає гостинці і тому, й іншому, а сам дивиться все вперед на Остапа і бачить, що вже знов зчепилося з Остапом мало не восьмеро разом.

— Остапе!.. Остапе! Не давайся!

Але вже замагають Остапа; вже один накинув йому на ший аркана, вже беруть, уже в'яжуть Остапа.

— Ех, Остапе, Остапе! — кричав Тарас, пробиваючись до нього та рубаючи на капусту кожного, хто тільки трапиться. — Ех, Остапе, Остапе!..

Та немов важким каменем ударило його самого тієї ж миті. Усе закрутилося й перевернулося в очах у нього. На мить безладно спалахнули перед ним голови, списи, дим, вогонь, сучки, листя з дерева, що мигнуло йому просто в вічі. І бабахнувся він, як підрубаний дуб, на землю. І повило туманом йому очі.

XII

Знайшовся слід Тарасів. Сто двадцять тисяч козацького війська з'явилася на межах України. Це вже була не якась там мала частина чи загін, що ходив на здобич або навздогін за татарами. Ні, це повстала вся нація, бо не вистачило вже терпцю в народі, — повстала, щоб помститися за наругу над правом своїм, за ганебне приниження звичаїв своїх, за зневагу предківської віри і святого обряду, за глум над церквами, за

свавілля чужоземних панів, за гніт, за унію¹ — за все, що накипіло з давніх-давен на душі і розпалювало сувору зненависть козацьку...

І поміж тими козаками, поміж тими всімома полками найвиборніший був один полк, і вів його Тарас Бульба. Все давало йому перевагу над іншими: і його літа, і бувалість, і вміння керувати своїм військом, і величезна ненависть до ворога. Навіть самим козакам здавалась аж завеликою його нещадна лють і жорстокість. Тільки вогонь та шибеницю призначала його сива голова, і слово його на військовій раді дихало самим тільки знищенням.

Не варто описувати ні всіх боїв, де показали себе козаки, ні всього, що трапилося під час тієї війни: все те записано на сторінках літопису.

Відомо, яка буває війна в нашій землі, коли вона підіймається за святу віру: нема дужчої сили, як віра. Грізна вона і нездоланна, як нерукотворна скеля серед бурхливого, вічно мінливого моря. З самої середини морського дна здіймає вона до неба непробивні свої стіни, вся збудована з суцільного каменю. Звідусіль її видко, і дивиться вона просто у вічі хвилям, що котяться повз неї. І горе кораблеві, що ненароком наскочить на неї! На тріски розлітається його недолуга снасть, тоне й трощиться на гамуз усе, що є на ньому, й повітря здригається від жалібного крику тих, що йдуть на дно.

На літописних сторінках пописувано докладно, як утікали польські загони з визволених міст, як поперевішувано немилосердних жидів-орендарів; який недолугий був коронний гетьман Микола Потоцький зі своєю незчисленною армією супроти цієї незборимої сили; як, розбитий, гнаний, перетопив він у невеликій річці найкращу частину війська свого, як облягли його в невеличкім містечку Полоннім грізні козацькі полки і як у великій скруті польський гетьман запрягся, що король і уряд вволять волю козаків і повернуть їм усі колишні права й привілеї. Але не такі були козаки, щоб піддатися на те: знали вони вже, що таке польська присяга. І Потоцький не гарцював би вже на своєму шеститисячному аргамакові, чаруючи очі вельможних панночок і викликаючи заздрість шляхетних панів, не величався б на сеймах, влаштовуючи розкішні бенкети сенаторам, якби не врятувало його православне духовенство, що було в містечку. Коли вийшли назустріч усі попи в ясно-золотих ризах, з образами й хрестами, а попереду сам архиєрей з хрестом у руці і в пастирській митрі, всі козаки поставали навколішки й поскидали шапки. Ні на кого б вони на той час не зважили, навіть на самого короля; але стати проти своєї церкви християнської не посміли й зважили на духівництво. Згодився гетьман разом із полковниками відпустити Потоцького, взявши з нього святу присягу дати волю всім християнським церквам, забути давню ворожнечу й ніякої кривди козацькому війську не чинити.

Один тільки полковник не згодився на такий мир. Той полковник був Тарас. Вирвав він пасмо волосся зі своєї голови й гукнув:

— Гей, гетьмане й полковники! Не робіть такої бабської угоди! Не вірте ляхам: продадуть, псявіри!

¹ Ідеться про об'єднання православної й католицької церков під владою Римського Папи 1439 року.

Коли ж військовий писар приніс писані умови й гетьман підписався під ними власною рукою, Тарас зняв із себе щирий булат, дорогу турецьку шаблю з найкращої криці, переломив її надвоє, як тріску, і, кинувши врізнобіч далеко від себе обидва кінці, промовив:

— Прощайте ж! Як двом кінцям цієї шаблі не з'єднатися в одно й не скластися в цілу шаблю, так і нам, панове товариство, не бачитися більше на цьому світі. Тільки не забудьте мого прощального слова — (тут голос його ще погучнішав, піднявся вище, набрав надзвичайної сили, і збентежилися всі од його пророчих слів) — перед смертною годиною своєю ви згадаєте мене! Думаєте — купили спокій і згоду; думаєте — панувати вам? Не те у вас буде панування: здеруть із твоєї голови, гетьмане, шкуру, наб'ють її гречаною половою й показуватимуть по всіх ярмарках! І ви, панове, своїх голів не врятуєте! Згинете в гнилих льохах, замуrowані в кам'яні мури, коли вас раніш, як баранів, не зварять у казнах живими!

— А ви, хлопці? — звернувся він до своїх козаків. — Хто з вас хоче вмерти своєю смертю, не по-баб'ячому в запічку або на лежанці, не п'яним під тином біля шинку, як те стерво, а чесною козацькою смертю, усім на одній постелі, як молодий з молодію? Чи, може, хочете вернутися додому та поробитися недовірками, та возити на своїй спині польських ксьондзів?

— За тобою, пане полковнику! За тобою! — загукали всі, що були в Тарасовім полку, і до них перейшло чимало й інших.

— А коли за мною, то за мною ж! — промовив Тарас, насунув глибше собі шапку на голову, грізно глянув на всіх, що zostалися, підправився на коні своїм і гукнув:

— Не дорікайте ніхто нам образливим словом! Ану, гайда, хлопці, в гості до католиків!

По цій мові вдарив він по коневі, й рушив з ним табір у сотню возів, а за ним багато кінних і піших козаків, і, обернувшись, сварився поглядом на всіх, що позоставались, і гнівний був погляд його. Ніхто не зважився їх зупинити. На очах у всього війська покидав їх полк, і довго ще обертався Тарас, і все сварився.

Смутні стояли гетьман і полковники, замислились усі й мовчали довго, немов пригнічені якимсь важким передчуттям. Не дурно пророкував Тарас: так воно все й сталось, як він казав. Незабаром після зрадливого вчинку під Каневом гетьманська голова вже стриміла на палі разом із багатьма найкращими його військовими товаришами.

А що ж Тарас?

А Тарас тим часом гуляв по всій Польщі зі своїм полком, спалив вісімнадцять містечок, більш як сорок костьолів і вже доходив до Кракова. Силу перебив він усякої шляхти, пограбував найбагатші й найкращі замки; порозпечували і порозливали козаки сторічні меди й вина, свято бережені в панських льохах; порубали й попалили коштовні сукна, одіжку й начиння, що було по коморах.

— Нічого не жалійте! — тільки й примовляв Тарас. — Це вам, вражі лахи, поминки по Остапові!

І такі поминки по Остапові справляв він у кожному селі, аж поки польський уряд не побачив, що вчинки Тарасові були щось більше, ніж

звичайне розбишацтво, і тому ж таки Потоцькому доручено було з п'ятьма полками неодмінно ввіймати Тараса.

Шість днів тікали козаки путівцями від ляхів; ледве витримували коні небувалу гонитву й рятували козаків. Але Потоцький цього разу впорався добре з дорученням. Він, не спочиваючи, гнався за ними й догнав їх коло Дністра, де Бульба зупинився на відпочинок, розташувавшись у зруйнованій фортеці.

Над самою кручею Дністровою стояла вона зі своїм обірваним валом та розваленими мурами. Піском та битою цеглою засіяний був верх кручі, що кожної хвилини міг зірватися і полетіти вниз. Отут із двох боків, прилеглих до поля, і обступив його коронний гетьман Потоцький. Чотири дні бились і оборонялися козаки, відбиваючись цеглою й камінням. Але не вистачило ні запасу, ні сили, і поклав Тарас пробиватися крізь ворожі лави. І вже пробилися були козаки, і, може, ще раз вірно послужили б їм прудконогі їхні коні, коли це раптом на бігу зупинився Тарас і гукнув:

— Стійте! Випала люлька з тютюном; не хочу, щоб і люлька моя дісталася вражим ляхам!

І нахилився старий отаман, і почав шукати в траві люльку з тютюном — свою вірну подругу на морі й на землі, в походах і дома. А тим часом налетіла ватага ляхів і вхопила його під могутні плечі. Струснув він усім своїм дужим тілом, але не посипалися вже, як колись, на землю, мов груші, гайдуки, що держали його.

— Ох, старість, старість! — промовив він, і заплакав старий кремезний козак. Та не старість була тому винна: сила подолала силу. Мало не тридцять гайдуків учепилося йому за руки й за ноги.

— Піймалася бісова ворона! — кричали ляхи. — Тепер треба тільки вигадати, яку б йому, собаці, найкращу честь віддати.

І присудили, з гетьманського дозволу, спалити живцем перед усім військом.

Недалеко стояло голе дерево, що грім розбив йому верх'я. Припнули Тараса залізними ланцюгами до стовбура, цвяхом прибили йому руки і, піднявши його вище, щоб звідусіль видко було козака, почали розкладати під деревом вогонь. Але не на вогонь дивився Тарас, не про вогонь він думав, на якому мали його спалити; дивився він, бідолаха, в той бік, де відстрілювалися козаки: йому згори було видно все, як на долоні.

— Займайте, хлопці, займайте швидше, — гукав він, — гору, що за лісом: туди не підступлять вони!

Але вітер не доніс його слів.

— Ой, пропадуть, пропадуть ні за понюх табаки! — промовив він гірко і глянув униз, де блищав Дністер. Радістю засяяли йому очі. Він побачив чотири човни, що кормою виглядали з-за кущів, і, зібравшись на силі, гукнув на всі груди:

— До берега, хлопці! До берега! Спускайтеся попід гору стежкою, що йде ліворуч. Коло берега стоять човни, — всі забирайте, щоб не було погоні!

Цього разу вітер дмухнув з другого боку, і все почули козаки. Але за цю раду дістав він обухом по голові, і все перевернулося йому в очах.

Пустили козаки коней щодуху узбічною стежкою, а вже ляхи за плечима. Бачать козаки — крутиться й гадючиться стежка й багато вбік дає вигинів.

— Гей, панове товариство! Пан чи пропав! — сказали вони всі разом, на мить зупинилися, підняли нагайки, свиснули — і татарські коні їхні, відірвавшись від землі і розпростершись у повітрі, як змії, перелетіли через провалля й шубовснули просто в Дністер. Двоє тільки не досягли до ріки, грюнули з високості на каміння і пропали там навіки з кіньми, не встигнувши навіть голос подати. А козаки вже пливли з кіньми річкою й одвіязували човни. Зупинилися ляхи над проваллям, дивуючися нечуваній козацькій сміливості, і думали: скакловник, живої, гарячої крові, рідний брат красуні-польки, що причарувала бідолашного Андрія, не роздумуючи, кинувся згарячу за козаками. Перевернувся він тричі в повітрі з конем своїм і гримнув просто на гострі скелі. На шмаття подерло його гостре каміння, і пропав він на дні провалля...

Е. Кібрик. Смерть Тараса

Коли отямився Тарас Бульба після обуха й глянув на Дністер, козаки вже були на човнах і гребли веслами; кулі сипалися на них зверху, але не досягали. І засвітилися радістю очі у старого отамана.

— Прощайте, панове-браття, товариство! — гукав він їм згори. — Згадуйте мене і на ту весну знову сюди прибувайте та гарненько погуляйте!.. А що, взяли, чортові ляхи? Думаєте, є що-небудь на світі, чого б злякався козак? Чекайте ж, прийде час, буде час — дізнаєтесь ви, що то є православна віра наша!..

...А вже вогонь здіймався над багаттям, лизав йому ноги і оповивав полум'ям дерево... Та хіба знайдуться на світі такі вогні й муки, і така сила, що подужала б козацьку силу!

Чимала річка Дністер, і багато в ній заток, густого очерету, мілин та глибу, блищить річкове дзеркало, озвучене дзвінком клетотом лебедів, і гордий гоголь стрімко по ньому лине, і безліч куликів, червонодзьобих турухтанів і всякого іншого птаства в очеретах і на побережжі. Козаки хутко пливли вузьенькими двостеренними човнами, гребли в лад веслами, обачливо минали мілизну, шолохаючи птаство, і розмовляли про свого отамана.

Переклад Миколи Садовського

Запитання й завдання

1. Чому Тарас Бульба вирішив негайно їхати із синами на Січ? Як поставилася до цього рішення мати? За допомогою яких художніх засобів Микола Гоголь описав страждання м...

2. Як змінилися зовні Остап і Андрій перед від'їздом на Січ? Прочитуйте відповідний уривок. Яку роль відіграють у ньому картини природи?
3. Розкажіть про устрій Січі. Яку віру сповідували запорожці?
4. Як почувалися Остап і Андрій у новому товаристві? Що вони дізналися про січові звичаї й закони?
5. Проти кого повстало козацьке військо? Якою була мета повстання? Визначте роль Тараса Бульби в ньому.
6. З якою метою Тарас Бульба звернувся з промовою до козаків? Про які життєві цінності він говорив? Чому звертався до товариства тричі? Як називається такий прийом? Яким жанром він притаманний?
7. Хто з козаків відзначився в бою? Чи лише словами доводили козаки свою силу і незламність?
8. Перекажіть епізод зустрічі в бою Тараса Бульби й Андрія. Як відреагував син на появу батька?
9. Як автор зображує Остапа в бою? Якими якостями наділяє героя?
10. Як Тарас Бульба помстився ворогам за Остапову смерть? Як поставився до цього польський уряд?
11. Який випадок допоміг ворогам захопити Тараса в полон? Яку кару обрали вони для Бульби?
12. Про що думав Тарас в останні хвилини життя? Як вдалося полоненому Бульбі допомогти козакам урятуватися?

1. Яку фразу із закінчення XII розділу можна назвати ключовою для всієї повісті?
2. Чому твір називається «Тарас Бульба»? Обґрунтуйте свою думку.

ПРО ПОВІСТЬ «ТАРАС БУЛЬБА» (1835, 1842)

Так ось вона, Січ! Ось воно, те гніздо, звідкілья вилітають усі ті горді, як орли, і дужі, як леви! Ось звідки розливається козацька воля по всій Україні!

Микола Гоголь

Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» побачила світ у збірці «Миргород» 1835 року. У цьому творі письменник звернувся до славетного минулого рідного краю — часів козаччини, оспівав героїку Запорозької Січі.

Звідки ж у Миколи Гоголя виникло бажання художньо дослідити один із найвидатніших періодів національної давнини?

По-перше, він захоплювався історією України. Гоголь у листі 1833 року до відомого вченого Михайла Максимовича писав: «Тепер я засів за історію нашої єдиної, бідної України. Ніщо так не заспокоює, як історія. Мої думки починають литися тихіше й стрункіше. Віреться, що я напишу її, що я скажу багато чого, про що до мене не говорили...»

По-друге, рід Гоголів має глибоке козацьке коріння і посідає помітне місце в історії українського лицарства. Пращур письменника Остап Гоголь був у роки Хмельниччини уманським, подільським, а згодом могилівським полковником. Пізніше він став активним помічником гетьмана Петра Дорошенка і навіть отримав від нього титул наказного гетьмана Правобережної України. Інший родич — Андрій Гоголь —

зрадив національні інтереси і своєю діяльністю підтримував поляків. Імена предків письменника увійшли не лише в історію, а, завдяки їхньому геніальному нащадкові, й у літературу.

Отже, омріяна Гоголем наукова праця «Історія малоросійського козацтва» залишилася ненаписаною, а натомість з'явилася художня панорама Запорозької Січі, гімн патріотизму — повість «Тарас Бульба».

Проте частина російських критиків вороже зустріла появу такого твору. Над гоголівським «малоросійством» почали насміхатися, звинувачували його в «непатріотичності».

Гоголь змушений був переробити твір. Другу редакцію «Тараса Бульби» здійснено 1840 року, в період великої душевної кризи письменника, а видруковано повість у 1842 році.

Микола Гоголь змалював Запорозьку Січ передусім з художньої точки зору. У повісті більше вимислу, аніж реальних історичних осіб і подій, художній час не збігається з конкретним історичним. Наприклад, письменник стверджує, що такий характерний тип, як Тарас Бульба, міг з'явитися *«лише тяжкого XV століття, ... коли бойовим палом укритися здавна лагідний слов'янський дух і завелось козацтво»*. Історики ж засвідчують, що виникнення першої Січі припадає на середину XVI століття: саме тоді князь Дмитро Вишневецький збудував на одному з островів Дніпра — Мала Хортиця — замок і заселив у нього кілька сотень людей. Князь мав рішучі наміри знищити орди кримських татар і заволодіти узбережжям. Таких неточностей у повісті кілька, але вони аж ніяк не знижують художньої вартості твору. Гоголь не мав на меті достовірно розповісти про всі етапи розвитку і занепаду Запорозької Січі, письменника цікавило передусім українське козацтво, феномен його духу.

Якими ж постають українські лицарі зі сторінок гоголівської повісті?

Представниками козацтва у творі виступає чимало персонажів: Кукубенко, Бовдюг, Невеличкий, Метелиця, Писаренко, Охрім і Степан Гуски, Закрутигуба і багато інших. Це з б і р н и й о б р а з запорізького братства. Про багатьох із цих героїв ми не знаємо нічого, крім прізвища, про деяких — лише окремі деталі. Але, ознайомлюючи читача із побутом і звичаями Запорозької Січі, зображуючи картини бою, автор ніби запев-

Своєрідність повісті «Тарас Бульба»:

- історична повість;
- в основі сюжету — події славетного минулого України — козачина;
- провідна ідея — нездоланність патріотичного духу козацтва;
- у центрі — проблема зради батьківщини і віри як зрада своєї душі;
- головний герой — яскравий представник запорозького братства;
- наявний збірний образ козацтва;
- відображено дух історичної доби;
- відтворено національний побут.

няє нас, що всі козаки сильні духом, мужні, відважні, непримиренні до ворогів, віддані православ'ю і здатні пожертвувати собою задля блага товариства і батьківщини. Усі вони перевірені Січчю.

Найяскравіший серед образів повісті — запорозький козак Тарас Бульба. Автор поступово, упродовж усього твору розкриває перед нами нові грані характеру героя. Спочатку ознайомлює із приватним життям Бульби: суворий батько і чоловік, гостинний господар, має гострий розум, любить пожартувати. Гоголь

не ідеалізує свого героя, зображує його вади: грубий, різкий, упертий, не враховує думку членів родини, зневажає дружину.

Дедалі більше письменник заглиблює читачів у внутрішній світ головного героя, визначальною рисою якого є патріотизм і відданість батьківщині. Бульба цінує лише справжніх патріотів рідної землі, які шанують православну віру і здатні відстоювати найдорожче в бою. Він сам такий і такими хоче бачити своїх синів. Недаремно першого ж дня після повернення їх із Києва Тарас мовить: «...я вас того ж таки тижня та одвезу на Запорозжя — от де наука, так наука! Там ваша школа; тільки там розуму й набереться».

Доля посилає Тарасові неймовірні випробування: його син Андрій — зрадник! І Бульба вбиває сина, оскільки той «продав віру і душу». Зрада батьківщини для Бульби — це «продаж» душі. Запроданець із чорною душею, на переконання Тараса, жити не повинен.

Навіть за мить до смерті, побитий, напівпритомний і розп'ятий, Тарас робить свою козацьку справу — рятує побратимів мудрою порадою. І помирає з упевненістю, що «прийде час, буде час — дізнається ви, що то є православна віра наша!..»

Одного разу молода американська письменниця Ліліан Росс звернулася до визначного класика світової літератури, її співвітчизника Ернеста Хемінгуея з проханням порадишити їй книги для читання. Досвідчений колега запропонував їй чотирнадцять творів, серед яких була і повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

Запитання й завдання

1. Коли і в якій збірці побачила світ повість Гоголя «Тарас Бульба»? Як критика відреагувала на появу твору?
2. Чому в Гоголя виникло бажання писати про козаччину? Що найбільше цікавило письменника в темі козацтва?
3. Якими зображено козаків на сторінках повісті? Що таке *збірний образ*?
4. Як Гоголь зображує головного героя твору? Які основні якості визначають внутрішній світ Тараса Бульби?
5. Як ставиться Тарас Бульба до зради? Що таке, на його думку, зрада?
6. У чому полягає художня своєрідність повісті «Тарас Бульба»?

1. На основі вражень від прочитаного складіть усний портрет Тараса Бульби. Чи подібний він до героя картини Михайла Деревуса «Тарас Бульба на чолі козацького війська»?
2. Складіть порівняльну характеристику образів Остапа та Андрія. Доберіть із тексту цитати, які б засвідчували певні риси характеру братів.

1. Які чинники вплинули на формування характеру Тараса Бульби? Чи можна стверджувати, що в образі Тараса Бульби втілено характер українського козацтва? Доведіть свою думку цитатами з твору.
2. Що спонукало Тараса Бульбу вбити свого молодшого сина? Чи легко було йому це зробити? Чому Андрій не попросив батька помилувати його?
3. Як ви розумієте вислів: «Усі вони перевірені Січчю»? Аргументуйте свою думку цитатами з твору.
4. Якими були останні слова Тараса Бульби? Що, на вашу думку, вони означають?

1. Пригадайте головні ознаки повісті. Доведіть, що твір Миколи Гоголя «Тарас Бульба» — повість.

2. Складіть і запишіть цитатний план характеристики образу Тараса Бульби.

Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Що таке зрада?».

Для допитливих. Читайте і порівнюйте

Дмитро Яворницький

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАКА

Як за зовнішнім виглядом, так і за внутрішніми якостями запорозькі козаки загалом були характерними типами свого народу і свого часу. За описами сучасників, вони переважно були середнього зросту, плечисті, ставні, міцні, сильні, на обличчі повні, округлі, а від літньої спеки й степового повітря смагляві. З довгими вусами на верхній губі, з розкішним оселедцем на тім'ї, у смушковій гостроверхій шапці, вічно з люлькою в зубах, справжній запорожець завжди дивився якимось похмуро, спідлоба, сторонніх зустрічав спочатку непривітно, вельми неохоче відповідав на питання, але згодом помаленьку лагіднішав, обличчя його під час розмови поступово веселішало, живі проникливі очі засвічувалися вогнем, і вся його постать дихала мужністю, молодечтвом, заразливою веселістю й неповторним гумором. Запорожець не знав ні «соб», ні «цабе», тому був здоровим, вільним від хвороб, умирав більше на війні, ніж дома.

У внутрішніх якостях козаків помітна суміш чеснот і вад, завжди, зрештою, властива людям, що вважають війну своїм головним заняттям і головним ремеслом свого життя: жорстокі, дикі, підступні, нещадні щодо своїх ворогів, запорозькі козаки були добрими друзями, вірними товаришами, справжніми братами один одному, надійними соратниками своїх сусідів — українських і донських козаків; хижі, кровожерні, нестримні на руку, вони зневажали всіляке право чужої власності на землі ненависного їм ляха чи нікчемного бусурманина, і водночас у себе навіть звичайну крадіжку якогось нагая чи пута вважали страшним кримінальним злочином, що неодмінно карається смертю.

Світлий бік характеру запорозьких козаків становили їх добродушність, безкорисливість, щедрість, схильність до щирої дружби, яка так високо цінувалася у Запорожжі, що за козацьким правилом гріхом вважалося обдурити навіть чорта, якщо він потрапляв січовикам у товариші; окрім того, світлими рисами характеру запорозьких козаків були — висока любов до особистої свободи, через що вони воліли люту смерть, ніж ганебне рабство; глибока повага до старих і заслужених воїнів і взагалі до всіх «військових ступенів»; простота, поміркованість і винахідливість у домашньому побуті, в скруті, у різних безвихідних випадках чи фізичній недужі...

Щодо сторонніх людей запорозькі козаки завжди були гостинними й привітними. Сей звичай був у запорожців не лише до приятелів та знайомих, але й до сторонніх людей, і слідували за цією чесною гостинністю суворо й невідступно. У Запорозжжі кожен бажаючий може прийти в курінь, жити і їсти з ними без ніяких розпитів чи вдячності за гостинність. Там ніхто, бувало, не сміє сказати старій людині: «Ти даремно хліб їси». Приїжджай туди всілякий, увіткни в землю списа, повісь янчарку (шаблю) та й лежи собі хоч три місяці — пий і їж усе готове...

Поряд із гостинністю й привітністю запорозькі козаки ставили особисту чесність щодо ворогів православної віри як на війні, так і у себе на Запорозжжі. «Хоча в Січі,— розповідає католицький патер Китович,— жили люди різного стану — втікачі й відступники від усіх релігій,— але там панувала така чесність і така безпека, що приїжджі з товарами чи за товарами, чи за якимись іншими справами люди не боялися й волосини втратити зі своєї голови. Можна було на вулиці залишити свої гроші, не боячись, що їх украдуть. Будь-який злочин проти чиеїсь честності, гостя чи січового мешканця негайно карали смертю».

На війні козак відзначався розумом, хитрістю, умінням у неприємля виграти вигоди, раптово на нього напасти й несподівано заманити, вражав ворога великою відвагою, дивовижним терпінням і здатністю терпіти найгірші нестатки й жах смерті...

Запитання й завдання

В уривку з історичної розвідки Дмитра Яворницького «Історія запорозьких козаків» і в повісті «Тарас Бульба» ідеться про характеристику запорожців. Порівняйте, чим художній текст історичної повісті відрізняється від наукової праці.

Прочитайте мовою оригіналу

ТАРАС БУЛЬБА

(Отривок)

— Хочется мне вам сказать, панове, что такое есть наше товарищество. Вы слышали от отцов и дедов, в какой чести у всех была земля наша: и грекам дала знать себя, и с Царьграда брала червонцы, и города были пышные, и храмы, и князья, князья русского рода, свои князья, а не католические недоверки. Всё взяли бусурманы, всё пропало. Только остались мы, сырые, да, как вдовица после крепкого мужа, сирая, так же как и мы, земля наша! Вот в какое время подали мы, товарищи, руку на братство! Вот на чём стоит наше товарищество! Нет уз святее товарищества! Отец любит своё дитя, мать любит своё дитя, дитя любит отца и мать. Но это не то, братцы: любит и зверь своё дитя. Но породниться родством по душе, а не по крови, может один только человек. Бывали и в других землях товарищи, но таких, как в Русской земле, не было таких товарищей. Вам случалось не одному помногу пропадать на чужбине;

видишь — и там люди! также Божий человек, и поговоришься с ним, как с своим; а как дойдёт до того, чтобы поведать сердечное слово, — видишь: нет, умные люди, да не те; такие же люди, да не те! Нет, братцы, так любить, как русская душа, — любить не то чтобы умом или чем другим, а всем, чем дал Бог, что ни есть в тебе, а... — сказал Тарас, и махнул рукой, и потряс седою головою, и усом моргнул, и сказал: — Нет, так любить никто не может! Знаю, подло завелось теперь на земле нашей; думают только, чтобы при них были хлебные стоги, скирды да конные табуны их, да были бы целы в погребах запечатанные меды их. Перенимают чёрт знает какие бусурманские обычаи; гнушаются языком своим; свой с своим не хочет говорить; свой своего продаёт, как продают бездушную тварь на торговом рынке. Милость чужого короля, да и не короля, а паскудная милость польского магната, который жёлтым чёботом своим бьёт их в морду, дороже для них всякого братства. Но у последнего подлюки, каков он ни есть, хоть весь извалялся он в саже и в поклонничестве, есть и у того, братцы, крупица русского чувства. И проснётся оно когда-нибудь, и ударится он, горемычный, об полы руками, схватит себя за голову, проклявши громко подлую жизнь свою, готовый муками искупить позорное дело. Пусть же знают они все, что такое значит в Русской земле товарищество! Уж если на то пошло, чтобы умирать, — так никому ж из них не доведётся так умирать!.. Никому, никому!.. Не хватит у них на то мышьиной натуры их!

Запитання й завдання

Порівняйте текст оригіналу й перекладу. Наскільки точно перекладач передав слова Гоголя? Чи зберіг авторську інтонацію?

Підготуйте виразне читання уривка оригіналу (визначте інтонацію, ритм, логічно наголошені слова).

Думка в подарунок

Мое сердце завжди залишиться прив'язаним до священних місць батьківщини (Микола Гоголь).

РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ

Ніхто не був для нашого покоління таким необхідним, як ця чиста людина...

Стефан Цвейг

Райнер Марія Рільке став визнаним поетом ще за життя. Але від слави своєї він відмежовувався, жив просто й зосереджено. Рільке був ніби втіленням самої поезії. «Вже самé Ваше ім'я — вірш. Райнер Марія...» — скаже сучасниця і прихильниця таланту Рільке російська поетеса Марина Цветаєва.

Яким запам'ятали поета сучасники?

Зовні він був досить непримітним. Австрійський письменник Стефан Цвейг звернув увагу на трохи слов'янське, «без жодної різкої риси обличчя», з «блакитними очима», які осявали його зсередини.

Дуже молодим, білявим, тендітним, у темно-зеленому тірольському плащі побачив Рільке в 1899 році російський художник Леонід Пастернак.

Сам поет зобразив себе у вірші «Автопортрет 1906 року» так:

Прадавньої шляхетської породи
Ознака — ця тверда постава брів.
В очах дитячий ляк ще голубів,
Знак чулої, мов у жінок, природи,
А не холопський острах служників.
Великий точний рот — він марних
Слів не вимовить, не здатний до омани
Й неправди. Лоб — високий, бездоганный.
І тихий зір, що радо в тіні мрів.

Переклад Миколи Бажана

За звичайною зовнішністю приховується незвичайна людина, один із найвидатніших поетів свого часу.

Унікальна особистість Рільке виявилась не тільки в його творах, а й у повсякденному житті. Письменник Стефан Цвейг згадував, що в присутності Рільке «ніхто б не наважився сказати непристойне, брутальне слівце, ні в кого б не вистачило мужності попліткувати чи повідомити кому-небудь бридоту... Він у будь-яке оточення привносив щось заповіливе, чисте». Рільке ніколи не прагнув привертати до себе увагу, не мав звички підвищувати голос, проте його всі бачили й чули.

Жив письменник завжди скромно. Народився він у сім'ї залізничника. Батько отримував невисоку платню, тож мати покинула й

Ю. Б. Рільке.

Портрет Р. М. Рільке

Райнер Марія Рільке — австрійський поет

1875 (Прага)

1926 (санаторій Вальмонт, Швейцарія)

дев'ятирічного Райнера. Хлопчаина зростав без материнської ласки і любові, з образою в душі. Згодом доля ще раз покопкєє з поета: його самого через нестатки залишить дружина і забере із собою доньку. *«Бідність — мій тяжкий хрест»*, — з гіркотою запише в щоденнику Рільке.

Протягом п'яти років майбутній поет навчався в Празькому кадетському корпусі. Його батько мріяв, щоб син став військовим. Роки навчання в цьому закладі Рільке назве пізніше *«букварем жаху»*, *«безмірним бідунням»*. Так і не здобувши військової освіти, він став «цивільним» студентом. Спочатку навчався в Празькому, згодом — у Мюнхенському і Берлінському університетах.

Відсутність матеріальних благ не заважала поетові мати багате духовне життя. Він дружив із видатними людьми свого часу, серед яких — французький скульптор **Огюст Роден**. Деякий час Рільке працював у нього секретарем, спостерігав за його життям. Не раз дивувало поета те, як Роден із м'якої глини творить цілий Всесвіт, населений реальними людьми. Райнер захоплювався видатним майстром і водночас вчився у нього засобами мистецтва передавати справжнє життя.

Видатні мітці вабили до себе Рільке, він завжди знаходив час для нових цікавих зустрічей. Подорожуючи Росією, поет познайомився з художником **Іллею Рєпіним**, відвідав Ясню Полян, щоб побачити й почути **Льва Толстого**. Наприкінці життя Рільке тривалий час листувався з російськими поетами **Мариною Цветаєвою** і **Борисом Пастернаком** (сином Леоніда Пастернака).

Рільке — поет-мандрівник. З часів студентства почав мандрувати Європою, Північною Африкою, Близьким Сходом. Велике враження справила на нього Росія, в якій побував двічі. Усе побачене й пережите в цій країні значною мірою вплинуло на світогляд поета. Уперше Рільке відвідав цю країну 1899 року перед Великоднем. Поета настільки захопили набожність і простота народу, що він зі свічкою в руді брав участь у великодньому церковному обряді. Свої враження висловив так: *«То був мій Великдень, і я вірю, що мені його вистачить на все життя»*.

До других відвідин Росії Рільке готувався ретельніше: вивчав мову, читав російську літературу. *«В очікуванні майбутньої подорожі я почуваюся так, немов дитина перед різдвяними святами»*, — зізнавався він у листі до Леоніда Пастернака.

Під час цієї подорожі поет завітав і в Україну. Він відвідав Київ, Харків, Полтаву. Особливо запам'яталася йому подорож пароплавом до Кременчука. Враження від мандрівки Шевченківськими місцями спонукали Рільке до роздумів про долю поета-пророка, осмислення ролі народних співців як посланців Божих. Згодом, уже в Петербурзі, Рільке придбав *«Кобзар»* Тараса Шевченка в російському перекладі й ретельно ознайомився із творчістю славетного українського поета.

Доленосними для Рільке стали відвідини Києва. Вражений побаченим, він назвав місто *«близьким до Бога»*, *«священним Києвом»*, де *«бере свій початок Русь»*. *«Найсвятішим монастирем усієї імперії»* назвав Рільке Києво-Печерську лавру. Не раз пройшов поет її підземними ходами *«повз келії, де у святому божевіллі самотньо жили святі...»*

Свою зустріч із слов'янським світом Рільке вважав *«дарунком Русі»*.

у? Бо саме тут відчув близькість до Бога — і Бог увійшов у його істість. Деякі свої вірші про Бога поет назвав молитвами:

Тебе знаходжу всюди і в усьому,
в усіх речах, з якими я збратавсь.
Ти, як зернина, криєшся в малому,
в великому великий Ти zostавсь.

Переклад Миколи Бажана

«*Ти один сказав Богові щось нове*», — напише йому згодом Марина Цветаєва, влучно відзначивши одну з головних тем його творчості.

Біографія Рільке-поета розпочалася рано. Вже дев'ятнадцятирічним він розгорнув бурхливу діяльність, пропагуючи свої твори. Перші збірки віршів поет розсилав читачам безкоштовно, а згодом — збирав їх і знищував. Він жалкував, що в молодечому запалі поспішив і оприлюднив перші спроби пера, які ще не були художньо доскональними. У тих віршах ще не можна було почути голос великого поета. Справжній Рільке прозвучить пізніше — у збірці «Нові поезії», а також у «Дуїянських елегіях», «Сонетах до Орфея» і багатьох інших віршах, народжених самим життям. За переконаннями Рільке, поезією може стати *«все те, що бачите»* навколо. Коли він це осягнув, то в захваті написав: *«О, як я зрадів, коли дійшов цього висновку!»*

Рільке уславився передусім як поет. Проте він писав і прозові твори. Наприклад, збірку «Історії про Господа Бога» складають тринадцять своєрідних притч. Одна з них — «Пісня про Правду», написана під враженням про Україну і присвячена їй.

29 грудня 1926 року Райнера Марії Рільке не стало. Увесь поетичний світ переживав гіркоту втрати. *«Коли в Німеччині сьогодні ми говоримо: «Поет», — то завжди думаємо про нього і даремно шукаємо дорогої об'їзду там, де зустрічали його, він вже перейшов із нашого часу у Вічність і перетворився в статую в мармуровому пантеоні Безсмертя»*, — ці слова належать співвітчизникові Рільке Стефанові Цвейгу.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Райнер Марія Рільке, Марина Цветаєва, Стефан Цвейг, Леонід і Борис Пастернаки (батько й син), Огюст Роден, Ілля Рєпін, Лев Толстой.

Географічні назви: Прага, Росія, Петербург, Ясна Поляна, Україна, Київ, Кременчук, Харків, Полтава, Швейцарія.

Назви творів: «Автопортрет 1906 року», «Дуїянські елегії», «Сонети до Орфея», «Пісня про Правду».

Назви збірок: «Нові поезії», «Історії про Господа Бога».

Запитання й завдання

1. Літературу якої країни представляє Райнер Марія Рільке? Назвіть дати його життя.
2. Яким запам'ятали поета його сучасники?
3. З ким зі своїх сучасників спілкувався Рільке?
4. Розкажіть про мандрівки письменника. Якими були його враження від подорожей до Росії та України?
5. Коли Рільке розпочав свій творчий шлях? Які твори писав? Що, на думку Рільке, може стати предметом поезії?

З'ясуйте, як саме пов'язані з біографією Рільке географічні назви з рубрики «Чи добре ви запам'ятали?».

Використовуючи матеріали статті, складіть усний портрет поета. Порівняйте його з умщеним у підручнику художнім портретом Рільке.

1. Яким життєвим цінностям віддавав перевагу письменник?
2. Чому свою зустріч зі слов'янським світом він назвав «дарунком Русі»?
3. Як ви розумієте слова Стефана Цвейга, що є епіграфом до статті?

1. Складіть схему «Зв'язки Рільке із сучасниками». Використовуйте матеріали статті.
2. Складіть цитатний план до статті про письменника й підготуйте її переказ.

Зверніть увагу на проблеми, які порушують співрозмовники.

ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ

(Скорочено)

Коли я наступного разу знову проходив повз Евальдове вікно, він поманив мене до себе й усміхнувся: «Ви пообіцяли щось дітям?» — «Як так?» — здивувався я. «Та ось, коли я розповів їм про Єгора, вони поскаржилися, що Бог зовсім не з'являється в тому оповіданні». Я злякався: «Що? Оповідання без Бога, та хіба ж таке можливе?» Потім я схаменувся: «А й справді, в цьому оповіданні, як я тепер собі міркую, нічого не сказано про Бога. Не збагну, як таке могло трапитися: аби хтось зажадав від мене оповідання без Бога, то я, далєбі, пригадував би ціле життя і все марно...»

Мій приятель усміхнувся з такого запалу. «Ви не хвилюйтеся, — перепинив він мене лагідно. — Я думаю, ніколи не можна знати, чи є в оповіданні Бог, поки воно не зовсім закінчене. Адже коли бракує всього двох слів, ба навіть коли ще залишається зробити паузу після останнього слова, — він може ще з'явитися». Я кивнув, і каліка сказав іншим тоном: «Не знаєте ви ще чогось про тих руських співців?»

Я вагався: «А може, краще поговорімо про Бога, Евальде?» Він похитав головою: «Мені так хочеться більше довідатися про цих незвичайних людей. Не знаю, чого воно так, та я все думаю: а що, коли хтось із них завітає до мене? — І він повернув голову в кімнату, до дверей. Проте його погляд зразу, і не без збентеження, повернувся до мене. — Але ж цього не може бути», — поправився він квапливо. «Чому не може бути, Евальде? Вам може трапитися чимало такого, що залишається неприступним людям здоровим, бо вони проминають багато що, а від дечого й тікають. Бог призначив вас, Евальде, бути спокійною точкою серед усієї суєти. Хіба ви не відчуваєте, як усі навколо вас метушаться? Інші женуться за днями і, коли наздоганяють котрийсь із них, до того засапуються, що не в змозі навіть поговорити з ним. Ви ж, мій друже, просто сидите коло свого вікна й чекаєте; а тому, хто чекає, завжди щось трапляється. Вам випала особлива доля. Подумайте, навіть

Іверська Богородиця в Москві мусить вийти зі своєї каплички та їде в чорній кареті, запряженій четвіркою, до тих, що відбувають якусь урочисту церемонію, — на хрестини чи то на поховання. А до вас усі самі повинні приходити».

«Еге ж, — мовив Евальд, чудно всміхнувшись, — я не можу навіть смерті вийти назустріч. Багато людей здибує її в дорозі. Вона побоюється вступати в їхні будинки й викликає їх звідти в чужі краї чи на війну, на стрімку вежу чи на хисткий міст, кудись у пустелю чи в божевільля. Найчастіше люди зустрічають її принаймні десь надворі і приносять її на своїх плечах додому, самі не помічаючи цього. Адже смерть ледача: хтозна, може, вона й заснула б, якби люди повсякчас не турбували її»...

І я почав розповідати:

«Це діялося в ті часи, коли в Південній Русі боролися за волю...

...Мені слід було б відразу зробити невеликий вступ:

У Південній Русі і в тих тихих самотніх степах, що зветься Україною, хазяйнували польські пани. Вони були жорстокими володарями, їхній гніт і жадоба євреїв-орендарів, у чиїх руках були навіть церковні ключі, які вони видавали православним за окрему плату, були такі нестерпні, що молоді люди навколо Києва і вгору по Дніпру серйозно задумалися. Навіть сам Київ, священне місто, де Русь вперше заявила про себе чотирма сотнями священних куполів, усе більше поринав у себе і знищувався пожежами, схожими на раптові божевільні думки, після яких ніч стає ще безбережнішою. Народ у степах не знав до ладу, що діється. Однак поійняті незрозумілою тривогою діди виходили ночами зі своїх хат і мовчки вдивлялися у високе, вічно безвітряне небо, а вдень можна було бачити постаті, які з'являлися з-за гребенів могил над пласкою далиною. Ці могили, гробниці минулих поколінь, перетинають весь степ, ніби застиглий морський прибій. І в цій країні, де могили, мов гори, люди нагадують безодні. Жителі степів незглибимі, темні, мовчазні, і їхні слова — лише нетривкі, хисткі містки до їхнього справжнього ества. Іноді з могил злітають темні птахи. Іноді буйні пісні вриваються в серця тим притьмареним людям і цепають глибоко в них, а птахи пропадають у небі. В усіх напрямках усе здається безкраім. Навіть хати не можуть захистити від цієї незмірності, якою їхні віконечка виповнені щирть. Тільки в сутінкових кутках хат висять старі ікони, немов верстові камені Бога, і відблиск лампадки пробивається крізь їхній оклад, немовби заблукане дитя крізь зоряну ніч. Ці ікони — ніби опора, ніби певний знак на шляху, і жодний дім не стоїть без них.

Знов і знов виникає потреба в іконі, коли якусь знищить час чи шашіль¹, коли хтось одружується і ставить собі хату чи коли хтось, як, приміром, старий Аврам, помирає, заповівши, щоб йому поклали в згорнуті руки святого Миколая Чудотворця, — либонь, для того, щоб на небі впізнати по цьому образу найбільш шанованого ним святого.

Так і виходить, що Петро Якимович, власне, швець за фахом, теж малює ікони. Коли стомлюється від однієї роботи, він переходить, тричі пе-

¹ Шашіль — коричневий жук завдовжки 2—3 мм, личинки якого точать дерев'яні вироби, борошно.

рехрестившись, до другої; і та сама побожність окриває як його драгту й молоточки, так і його малювання. Нині він уже старий, проте ще дужий. Спину, зігнуту над чобітьми, він випростує перед образами і тим зберіг гарну статуру й стрункість у плечах і стані. Більшу частину свого життя він пробув у повній самотині, зовсім не втручаючись у метушню, спричинену тим, що його дружина Якилина народжувала йому дітей і що ті або вмирили, або одружувалися. Лише на сімдесятому році Петро зайшов у стосунки з тими, котрі залишилися в його домі і чию присутність він тільки тепер по-справжньому помітив. То були: Якилина, його дружина, тиха, покірлива жінка, що віддала себе до останку дітям, підстаркувата, негарна видом дочка і Олекса, син, який, знайшовшись дуже пізно, мав усього сімнадцять років. Петро хотів привчити його до малярства, бо розумів, що незабаром уже не зможе впоратися з усіма замовленнями. Але невдовзі він відмовився від своїх спроб навчити сина. Олекса намалював Пресвяту Богородицю, але так мало досяг схожості зі строгим взірцем, що його мазанина швидше скидалася на портрет Мар'яни, дочки козака Голокопитенка, тобто на річ настільки гріховну, що старий Петро поквапився, кілька разів перед тим перехрестившись, замалювати покривджену дошку образом святого Димитрія, котрого він із невідомої причини шанував понад усіх святих.

Олекса й сам більше ніколи не брався за образи. Коли батько не загадував йому позолотити вінчик, він здебільша блукав у степу, жодна душа не знала, де саме. Ніхто не тримав його вдома. Мати чудувалася з нього й побоювалася заговорити з ним, ніби він був стороннім або яким урядовцем. Сестра біла його, поки він був малим, а тепер, коли Олекса виріс, почала його зневажати за те, що він не бив її. Та й в усьому селі нікому було піклуватися хлопцем. Мар'яна, козацька дочка, висміяла його, коли він надумав її сватати, а інших дівчат Олекса не запитував, чи вважають вони його за жениха. На Запорозьку Січ ніхто не хотів його брати з собою через те, що він усім здавався надто слабосилим, а чи, може, ще й замолодим. Якось він був утік і добрався до найближчого монастиря, але ченці його не прийняли, — отож для нього лишився тільки степ, широкий, хвилястий степ. Якийсь мисливець подарував йому одного разу стару рушницю, бозна-чим набиту. Олекса весь час тягав її з собою, але ніколи не стріляв: по-перше, тому, що хотів зберегти набій, а ще тому, що не знав навіть.

Якось теплою, тихого вечора, на початку літа, уся родина сиділа за грубим столом, на якому стояла миска з кашею. Петро їв, а решта дивилася на нього, чекаючи на те, що він залишить. Раптом рука його з ложкою застигла, і старий повернув своє широке, змарніле обличчя до дверей, звідки навскоси через стіл падала смуга світла й губилася в хатньому присмерку. Всі прислухалися. Знадвору щось шаруділо по стінах, немовби нічний птах стиха черкав крильми колоди; але сонце щойно зайшло, та й нічні птахи взагалі рідко залітають у село. І потім знов ніби якийсь великий звір зачалапав навкруг дому, його обережні кроки чулися водночас від усіх стін. Олекса тихо підвівся зі свого осла, і в ту саму мить світло в дверях заступило щось високе, чорне, — воно геть витіснило вечір, внесло до хати ніч і непевно просувалося своєю здоровенною постаттю вперед. «Остап!» — сказала поганкувата своїм злим голосом. І тоді всі його впізнали. То був один із сліпих коб-

В. Касіян. Ілюстрація до «Кобзаря» Т. Шевченка

зарів, дід, що ходив зі своєю дванадцятиструнною бандурою по селах і співав про велику славу козаків, про їхню одвагу й вірність, про їхніх гетьманів, про Кирдягу, Кукубенка, Бульбу та про інших героїв, і всі охоче слухали його пісні. Остап тричі низько вклонився в той бік, де, як він гадав, було покуття¹ (сам того не знаючи, він повернувся до ікони Знамення), потім сів біля печі й запитав тихим голосом: «У кого ж це я?» — «У нас, батечку, у Петра Якимовича, шевця», — приязно відповів Петро. Він полюбляв пісні й радів цьому несподіваному гостеві. «А, в Петра Якимовича, того, що образи малює», — мовив сліпий, щоб також виявити приязнь. Потому запала тиша. На шести довгих струнах бандури зродився звук, він ріс, танув і відбивався, завмираючи, від шести коротких струн, і так повторювалося багато разів у дедалі швидшому темпі, так що наостанку доводилося лячно заплющувати очі, щоб не бачити, як ця шалена стрімка мелодія впаде, мов підтята; тоді гра урвалася, поступившись місцем лункому кобзаревому голосу, який незабаром виповнив цілу хату і хутко скликав із сусідніх хат людей, що почали збиратися біля дверей та під вікнами. Але не про героїв

¹ *Покуття* — куток в українській хаті, розміщений по діагоналі від печі, найсвятіше місце, де вішали ікони.

йшлося цього разу в пісні. Добре була вже всім відома слава Бульби, Остряниці й Наливайка. На віки вічні прославилася козача вірність. Не про їхні звитяги йшлося нині в пісні. Бажання танцювати заснуло глибоко в душі тих, хто її слухав, бо ніхто не притупив ногою, не сплеснув у долоні. Слідом за кобзарем усі похилили голови, пригнічені смутною піснею:

Нема в світі Правди, не знайти, немає.
Хто забуту Правду нині відшукає?
Нема в світі Правди, не знайти до скону,
Правда — під п'ятою лютого Закону.
Тепер свята Правда сидить у темниці,
а вельможна Кривда — з панами в світлиці.
Правду зневажають, як сірому голу,
а Кривда сідає до панського столу.
Тепер святу Правду топтано ногами,
а вельможну Кривду поєно медами.
Правдо, мати рідна, орлице крилата,
де ж той син, що прийде тебе відшукати?
Стане Бог великий йому на підмогу
І вкаже, єдиний, праведну дорогу¹.

І голови почали важко підводитися, і на кожному обличчі позначилося мовчання; це зрозуміли навіть ті, яким кортіло заговорити. І по недовгій, поважній тиші знов заграла бандура; цього разу її гра була краще зрозуміла натовпу, який усе зростає. Тричі проспівав Остап свою «Пісню про Правду». І щоразу — по-новому. Коли першого разу була скарга, то вдруге вона здалася докором, і, нарешті, коли кобзар утретє з високо піднятою головою вигукнув її низкою коротких наказів, то з трепетної мови вихопився нестямний гнів, поймаючи всіх і сповнюючи безмежним і водночас моторошним захватом.

«Де збираються чоловіки?» — запитав молодий селянин, коли співець підвівся. Старий, якому були відомі пересування козаків, назвав недалеко містечко. Швидко розійшлися чоловіки, чулися короткі вигуки, брязкіт зброї та плач жінок біля дверей хат. За годину загін озброєних селян вирушив із села до Чернігова.

Петро почаствував кобзаря склянкою наливки в надії довідатися більше. Старий сидів, пив, але на численні запитання шевця відповідав скупо. Потім він подякував і пішов. Олекса вивів сліпого за поріг. Опинившись зі старим на самоті в нічній темряві, Олекса запитав: «А на війну всім можна іти?» — «Усім», — відказав дід і швидко, немов став уночі видючим, закрокував геть і зник у пільмі.

Коли всі поснули, Олекса зліз з печі, де він лежав одягнений, узяв свою рушницю і вийшов з хати. Надворі хтось обійняв його і ніжно поцілував у голову. Він відразу впізнав у місячному світлі Якилину; та поспіхом подріботіла назад у хату. «Мамо!» — здивувався Олекса, і в нього стало якось чудно на серці. На якусь хвилю він завагався. Десь відчинилися двері, і поблизу завив пес. Олекса поклав рушницю через плече і рушив уперед чимдуж, бо мав намір ще до ранку наздогнати загін. А вдо-

ма всі удавали, ніби не помітили, що Олексі нема. Лише як сідали за стіл, Петро помітив порожнє місце, підвівся, підійшов до покуття і засвітив свічку перед іконою Знамення. Зовсім тоненьку свічку. Поганкувата знизала плечима.

Тим часом Остап, сліпий дід, проходив уже сусіднім селом і заводив своїм лагідно-жалібним голосом тужну «Пісню про Правду».

Каліка почекав ще трохи. Потім він здивовано подивився на мене: «Ну, чого ж ви не закінчите? Це ж як і в оповіданні про зраду. Цей старий був сам Бог».

«О, а я не знав цього», — сказав я, здригнувшись.

Переклад Михайла Тупайла

Запитання й завдання

1. Поділіть оповідання на частини. Про що йдеться в кожній із виокремлених вами частин? Які герої діють у них?
2. Назвіть коло проблем, порушених у бесіді оповідача з Евальдом. Яке значення має ця бесіда для всього оповідання?
3. Хто такий Евальд? Що має на увазі оповідач, говорячи: «Вам випала особлива доля»?
4. Як автор створює в оповіданні історичне тло? Про які країну і народ йдеться? Аргументуйте свої думки цитатами з тексту.
5. Схарактеризуйте образ Петра. Чому він більшу частину свого життя провів у самоті?
6. Чому автор розпочинає розповідь про Петра та його односельців із екскурса в історію? Чи наявний в оповіданні національний колорит?
7. Яким змальовано у творі Олексу? Чому він не зміг малювати ікони?
8. Як з'явився Остап у хаті Петра? Відшукайте в тексті подробиці, які характеризують кобзаря.
9. Яку пісню співав Остап? Чому його пісня збрала весь народ?
10. Якими словами характеризується в пісні Правда, а якими — Кривда? Чому загальні назви «правда» і «кривда» написані з великої літери?
11. Чому, прослухавши пісню кобзаря, чоловіки взялися до зброї? Чи знайде серед них своє місце Олекса?

ОПОВІДАННЯ «ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ» (1899)

Серед усіх старших найстарша Правда.

Леся Українка

Оповідач і каліка Евальд ведуть бесіду про Бога. Якого ж висновку вони доходять? Виявляється, що Господь усюди, а той, хто думає інакше, помиляється: «...без Бога, та хіба ж таке можливо!» Господь сам вирішує, коли Йому приходити до людей. Він може з'явитися навіть тоді, коли «залишається зробити паузу після останнього слова».

Бог приходять до кожного, потрібно тільки чекати — «...тому, хто чекає, завжди щось трапляється». І ще Бог ніколи не залишає людей. Він із ними і на хрестинах, і на похованні, тобто упродовж життя.

Однак Господь не обов'язково сам з'являється до людей, а може підтримувати зв'язок із ними і через посланців. Можливо, Евальд — один із них, адже Бог його позначив, вирізнив з-поміж інших (юнак має незвичне ім'я, до того ж каліка). Зовнішнє життя Евальд бачить лише

крізь вікно своєї кімнати, однак його внутрішнє життя сповнене до краю. У Евальда є час зосередитися й подумати про вічне.

Бесіда оповідача з Евальдом становить е к с п о з и ц і ю твору. Вона вводить читача в тему оповідання, а темою є Бог. У подальшій розповіді вона розшифровується.

Короткі історичні довідки є з а в'я з к о ю твору. Певні подробиці вказують на конкретний народ (українців), місце дії (Україна), час (доба козаччини). Тобто автор точно передає *національний колорит*.

Українці — народ давній і покірний, який терпить гніт, і лише в *«буйних піснях»* іноді проривається його непокора. Розраховують українці тільки на Бога: з ним живуть (у кожній хаті є ікони), з ним і помирають (з іконою в руках).

Розповідь про долю Петра становить р о з в и т о к дії твору. Чоловік живе, як усі: у нього є сім'я, хата, він швець за фахом. А його улюблена справа — малювання ікон, тому він проводить більше часу з Богом, аніж із родиною. На старість Петро вирішив навчити свого сина Олексу святого ремесла, але богомаз із хлопця не вийшов: Богородиця у нього *«скидалася на портрет Мар'яни, дочки козака Голокопитенка»*. Мабуть, Олекса ще не був готовий до зустрічі з Богом, адже в кожній людині до нього своя дорога. Олекса намагався знайти своє місце серед людей, але ті відштовхували його: і Мар'яна, до якої він сватався, і козаки із Запорозької Січі, і ченці з монастиря. *«Отож, для нього лишився тільки степ»*, — підказує автор, натякаючи на схильність юнака до роздумів, потребу спілкуватися з природою.

Спокійний ритм життя Петрової родини підкреслюється описом вечері. Навкруги тиша і раптом до хати заходить Остап. Цей епізод є к у л ь м і н а ц і є ю твору. Поява Остапа, його голос порушили спокій родини: *«запала тиша»*, і голос народного співця *«виповнив цілу хату і хутко скликав...»*

Хто він, Остап? Сліпий кобзар — отже, не такий, як усі. Можливо, він обраний самим Богом? Що ж вказує на близькість Остапа до Бога? Він заходить до хати з променем вечірнього світла й безпомилково вгадує дорогу до Бога: *«...тричі низько вклонився в той бік, де, як він гадав, було покуття»*. Крім того, кобзар заходить у хату Петра, людини, близької до Бога, хоча й не знає про це заздалегідь.

Виразом духовної сутності Остапа стала його пісня. Про що він співає? Не про героїв, а про життя, у якому

Правда *«під н'ятою»*, *«у темниці»*, її *«зневажають»*, топчуть ногами, а Кривда — *«вельможна»*, *«з панамі в світлиці»*, її *«поєно медами»*. Правда і Кривда завжди поруч, хоча є двома протилежностями, одна з яких виключає іншу. Це підкреслюється антитезою.

Національний колорит — у художньому творі низка ознак, які передають своєрідність конкретної нації.

Щоб Правда перемогла, комусь потрібно подолати Кривду («де ж той син?»). І якщо знайдеться така людина, то Бог її не залишить: «Стане Бог великий тому на підмогу».

Як співав кобзар? Так, що «скликав... людей». Він виконував ту саму пісню тричі, щоразу інакше, щоб посилити враження: «першого разу була скарга», вдруге — докір за бездіяльність і нарешті — «нестямний гнів» на кривдників і Кривду. Кобзарева пісня розбудила приспаний народ, поставила на шлях боротьби за Правду.

Розв'язка твору — дії, які пробудила в народі пісня Остапа: пісню почули і «...за годину загін озброєних селян вирушив із села до Чернігова». Почув пісню й Олекса. Він зрозумів, для чого йому рушниця, й поспішив наздогнати загін односельців.

Чиє ж слово прозвучало з уст сліпого Кобзаря? На це питання відповідає Евальд: «Цей старий був сам Бог». А точніше посланець Бога, який приніс Боже слово, вказав людям шлях, яким треба пройти, щоб добути перемогу Правди.

Оповідання починається з бесіди про Господа і закінчується також словами про Нього. Така композиція зосереджує увагу читача на імені Того, хто окреслює межі буття людини.

Запитання й завдання

1. Що стало кульмінацією твору? Чи можна стверджувати, що сліпий кобзар є посланцем Бога?
2. Чому оповідання починається і завершується бесідою оповідача з Евальдом?
3. Чому оповідання називається «Пісня про Правду»?
4. Як ви розумієте рядки Лесі Українки, що стали епіграфом до статті? Чи можна боротьбу за Правду назвати Божою справою? Що втілено в образі Правди?
5. Поміркуйте, як проблема правди і кривди виявляється в сучасному житті.

Побудуйте асоціативні ряди до понять *правда* і *кривда*. Напишіть невеликий твір-роздум про одне із цих понять.

1. Підготуйте переказ одного з уривків тексту:

- бесіда оповідача з Евальдом;
- історичні сторінки;
- Петро і його родина;
- Остап і його пісня.

2. Складіть план статті про оповідання й перекажіть її.

Думка в подарунок

Треба відійти в неприступну тишу... , щоб поміркувати над життям (Райнер Марія Рільке).

Запитання й завдання до розділів «Героїчне минуле в літературі», «Україна та її історія в літературі»

1. З якою метою В. Скотт, М. Гоголь, Р. М. Рільке зверталися до теми героїчного минулого?
2. У яких відомих вам творах зарубіжної літератури зображено Україну та її історію? Які твори про козацьку добу ви вивчали на уроках української літератури? Хто з героїв цих творів вам запам'ятався найбільше і чим саме?
3. Пригадайте головні ознаки лицарів і козаків. Складіть порівняльну характеристику збірних образів лицарства і козацтва за поданою схемою.

4. Ким були в українській народній традиції кобзарі? Які твори про кобзарів ви читали? Чим особливий порівняно з прочитаними вами творами образ кобзаря Остапа — героя оповідання Рільке?
5. Розгляньте репродукцію картини Василя Касіяна на с. 151. Яким чином пов'язані ілюстрація до «Кобзаря» Т. Шевченка і «Пісня про Правду» Р. М. Рільке?
6. Порівняйте виконання кобзарем Остапом «Пісні про Правду» і промову Тараса Бульби до козаків з творів Рільке й Гоголя. За яких обставин співає пісню кобзар, а за яких — виголошує промову Тарас Бульба? Як вплинули пісня і промова на слухачів у кожному випадку?
7. Доберіть народні прислів'я й приказки про козаків.
8. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Козацькому роду нема переводу».

ПРИГОДИ ТА ФАНТАСТИКА

ДЖОНАТАН СВІФТ

Мое серце пошматовано, але я не каюсь, я самотній, але не каюсь, я переможений, але не каюсь. Наслідуй мене, якщо зможеш.

Джонатан Свіфт

**Джонатан Свіфт —
англійський письменник
1667 (Дублін) —
1745 (там само)**

1726 року в Англії побачив світ роман «Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спочатку лікаря, а потім капітана кількох кораблів». Це розповідь про людину, яка побувала в Ліліпутії, Бробдінгнесі, Лапуті, Бальнібарбі, Лаггнесзі, Глабдаддрібі, і, нарешті, в країні гуїнгнів. «Які чудернацькі назви!» — вигукнете ви. Не менш дивовижні й пригоди, що трапляються з головним героєм. «Мандри Лемюеля Гуллівера» — книга, якій судилося стати безсмертною і здобути всесвітнє визнання її автору. Розповів про мандри Гуллівера

англійський письменник **Джонатан Свіфт**. Що нам відомо про нього?

Народився Свіфт 30 листопада 1667 року в Дубліні, столиці Ірландії, у бідній родині. Батько його помер за кілька місяців до народження сина. Самотня мати не мала коштів на утримання і виховання хлопчика, тому ним опікувалися родичі. Коли Джонатанові було шість років, дядько влаштував його навчатися до однієї з кращих шкіл Дубліна. А в чотирнадцять років Свіфт став студентом Дублінського університету.

Закінчивши навчання, майбутній письменник їде до Англії. Десять років служить у Лондоні секретарем одного впливового лорда. У його будинку Свіфт мав нагоду бачити і чути багатьох відомих особистостей тогочасної Англії, зокрема короля **Вільгельма**.

У 1695 році Свіфт відмовився від секретарської роботи, прийняв сан священника і почав служити в невеликій сільській парафії в Ірландії. Тільки через багато років він отримав посаду декана¹ собору святого Патріка в Дубліні. Цьому призначенню Свіфт зовсім не зрадів: Ірландію він вважав місцем свого вигнання. Але так сталося, що йому довелося прослужити в Ірландії тридцять два роки, аж до самої смерті. Однак служба не заважала Свіфтові часто приїздити до Лондона, де зосереджувалося тоді політичне й літературне життя Англії.

Серед своїх сучасників Джонатан Свіфт вирізнявся величезним літературним талантом і незрівнянною дотепністю. Він був розумною, освіченою людиною, мав приємну зовнішність. Сучасник Свіфта так змалював його: «*Надзвичайна енергія світиться в кожній рисі його правильно-*

¹ Декан — тут: настоятель католицького собору, останній ступінь перед саноном єпископа.

го, красивого обличчя. Вигин губ, кривизна ліній, що окреслюють підборіддя та ніздрі, проведені різко... Проникливі голубі очі, що дивляться з-під густих брів... Трохи підняті догори куточки рота — ознака тонкого гумору, живої дотепності, але в обличчі немає й сліду супокою».

В Англії Свіфт брав активну участь у політичній боротьбі двох провідних партій — торі та вігі. Обидві партії потребували його розуму й гострого пера. Свіфт мав великий вплив на хід політичних дискусій у країні, на вирішення багатьох державних справ. Його прозвали «міністром без портфеля».

На захист простих ірландців, які перебували в повній залежності від англійського уряду, Джонатан Свіфт кинув своє безжалісне перо. Особливого розголосу набули його «Листи сукняря», видані, як і інші твори письменника, анонімно (без зазначення імені автора). У цих листах, написаних від імені простого дублінського торговця-сукняря, письменник закликав простолюд боротися з несправедливими законами, що забороняли в Ірландії ткацтво, прирікаючи тим самим тисячі трудівників на злидні. Ці листи спричинили рух протесту проти уряду.

Ірландці здогадувалися, хто писав ці листи. Коли англійський уряд запропонував винагороду в триста фунтів тому, хто викаже автора, жоден ірландець не зрадив свого захисника. Навпаки, коли письменник повернувся додому з Англії, люди зустріли його урочистим передзвоном, вогнищами на вулицях і почесною вартою. Уряд був змушений відступити.

Закінчувалося життя письменника доволі сумно. «І роки, і хвороби розбили мене остаточно», — напише він 1736 року товаришеві. Помер Джонатан Свіфт 19 жовтня 1745 року. Коли звістка про смерть письменника поширилася у Дубліні, тисячі людей зібралися біля його будинку, щоб востаннє пошанувати того, хто впродовж двадцяти п'яти років був кумиром нації, її вірним другом і захисником. Поховали Свіфта в соборі святого Патріка згідно з його заповітом. На могильній плиті викарбували рядки, завбачливо написані самим митцем: «Тут лежить тіло Джонатана Свіфта, декана цього собору, і ядуче обурення вже не пече його серця. Йди, подорожній, і, якщо можеш, наслідуй приклад ревного захисника справи доблесної свободи». Слова «обурення» і «свобода» тут головні. Вони були головними і в житті видатного письменника.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Літературознавче поняття: роман.

Імена: Джонатан Свіфт, король Вільгельм.

Географічні назви: Англія, Ірландія, Дублін, Лондон.

Назви творів: «Мандри Лемюеля Гуллівера», «Листи сукняря».

Запитання й завдання

1. Літературу якого народу презентує творчість Джонатана Свіфта?
2. Коли і в якій родині народився Свіфт? Хто з відомих вам англійських письменників був його сучасником?
3. Яку освіту отримав Свіфт? Де і ким він служив?
4. Чому в Англії Свіфта називали «міністром без портфеля»?
5. Проти чого були спрямовані «Листи сукняря»? Чому ірландці вважали Свіфта своїм кумиром?

1. Прочитайте епіграф до статті та рядки, викарбувані на могильній плиті письменника. Що мав на увазі Джонатан Свіфт, пропонуючи наслідувати його приклад?
2. Завдяки чому нащадки пам'ятають Джонатана Свіфта?

1. Складіть план статті про Джонатана Свіфта і перекажіть її.
2. Заповніть таблицю: «Джонатан Свіфт. Яким я його уявляю».

Зовнішність	Характер	Діяльність	Ідеали

1. Розгляньте графічне зображення Джонатана Свіфта. Опишіть письменника, використавши такі слова й словосполучення: «*Бачу..., уявляю...; він схожий на...; мені здається, очі письменника випромінюють...*»
2. На матеріалі статті підготуйте розповідь про життя Джонатана Свіфта від його імені на тему «Я розкажу вам про себе».

ГУМОР І САТИРА

Гумор і сатира — це два різновиди комічного (від грецького *komikos* — смішний, веселий). Смішне часто трапляється в житті, є воно і в літературі.

Яке ж завдання виконує сміх? Уже одне запитання викликає подив. Хіба сміх може виконувати завдання, адже сміх — це коли смішно і все? Це так, але є різний сміх, і письменнику зовсім не байдуже, як саме буде сміятися читач.

Веселий, доброзичливий сміх називають *гумором*. Ми сміємося над смішними словами і висловами. Пригадайте головну героїню казки «Аліса в Країні Чудес» англійського письменника **Льюїса Керролла**. Це вона говорила, що від гірчиці гіркне на душі, від кориці починаєш усім коритися, від звіробою — визвірюються, а від цукерок діти стають солодкі-пресолодкі. Пригадайте героїв книги «Вінні-Пух і всі, всі, всі» англійського письменника **Алана Мілна**. Хіба не смішно було читати про те, як вони організовували «ех-спотикацію» (експедицію) на Північний полюс або зустрілі Слонопотатама? Доброзичливий сміх, який виникає на основі певних слів і виразів, називають *гумором слова*.

Чимало літературних персонажів потрапляють у різні кумедні ситуації. Наприклад, головний герой повісті «Пригоди Тома Соєра» американського письменника **Марка Твена** часто опиняється в таких ситуаціях, які в читача викликають добру посмішку. Згадайте хоча б епізод, в якому йдеться про витівки Тома під час церковної служби. Веселий сміх, що виникає на основі певних подій твору, називають *гумором ситуацій*.

А ще читач сміється над окремими рисами характеру чи вадами героїв творів. Наприклад, над дивакуватими **Дон Кіхотом** і **Санчо Пансою** з роману «Дон Кіхот» іспанського письменника **Мігеля Сервантеса**. Незлостивий сміх, викликаний незвичайною поведінкою, обумовленою особливостями характерів персонажів, називають *гумором характеру*.

Гумор — різновид комічного; весела, доброзичлива насмішка над кимось або чимось.

Окрім веселого, добродушного сміху буває сміх злий, дошкульний, різкий, який називається **сатирою**. Сатира виокремлює і перебільшує або приховує і зменшує людські вади, негативні суспільні явища до такої міри, що вони стають смішними. Смішно, коли потворне будь-якою ціною хоче видаватися прекрасним, мізерне, дрібне — високим, слабке — сильним, дурне — розумним. І завдання сатири — показати цю фальш, спрямувати людей на її усунення. З цією метою письменники часто вдаються до а л е г о р і ї, а також — г і п е р б о л и, своєрідного «збільшувального скла», рідше — до **літоти**, «зменшувального скла». Повною мірою ці художні засоби використав Джонатан Свіфт у романі «Мандри Лемюеля Гуллівера».

Гумор, навіть насміхаючись, утверджує людину чи суспільне явище, а сатира — заперечує, перекреслює, тобто «вбиває». Звісно, убиває не фізично, а морально. Російський письменник **Юрій Олеша** говорив, що сатира перетворює людину не на труп, а на нуль.

Для чого потрібна сатира? Висміюючи негативне в людині та суспільстві, вона допомагає позбутися певних вад. Тому іноді корисно й образити людину, як це зробив видатний письменник-сатирик Джонатан Свіфт. Зокрема він зазначав: «**Головна мета, яку я поставив перед собою у всіх моїх творах, це швидше образити людей, аніж розважити їх**».

Головні ознаки сатири:

- різновид комічного;
- сміх — злий, гнівний;
- спрямованість проти негативних явищ життя;
- в центрі — негативні персонажі, позитивні здебільшого відсутні;
- використання алегорії, гіперболи, рідше — літоти;
- створення фантастичних картин і образів;
- мета — показати зло і знищити його сміхом.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавчі поняття: гумор, сатира, алегорія, гіпербола, літота.

Імена: Льюїс Керролл, Алан Мілн, Марк Твен, Мігель Сервантес, Джонатан Свіфт.

Назви творів: «Аліса в Країні Чудес», «Вінні-Пух і всі, всі, всі», «Пригоди Тома Соєра», «Дон Кіхот», «Мандри Лемюеля Гуллівера».

Запитання й завдання

1. Користуючись схемою, назвіть основні різновиди комічного. Прочитайте визначення понять **іронія** та **сарказм** у літературознавчому словнику наприкінці підручника. Чим іронія відрізняється від сарказму?

Сатира — різновид комічного; гостре нещадне висміювання людських або суспільних вад.

Літота — троп, протилежний гіперболі; надмірне зменшення властивостей, ознак предмета або явища.

2. Що таке гумор? Назвіть його різновиди.

3. Дайте визначення поняття «сатира». У чому полягає її завдання?

4. Назвіть головні ознаки сатири. Які художні засоби використовують сатирики?

1. Послугуючись рубрикою «Чи добре ви запам'ятали?», назвіть письменників, що застосовували елементи комічного. Які з їхніх книжок ви читали?

2. Пригадайте відомих вам гумористичних і сатиричних персонажів із літератури й кіно та запишіть їх у два стовпчики.

Коли сучасники Свіфта читали про країну ліліпутів, вони добре розуміли, що все це — про їхню Англію. Чи тільки про Англію?

МАНДРИ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА

ЧАСТИНА I

Подорож до ліліпутів

(Скорочено)

РОЗДІЛ I

Автор оповідає децю про себе та про свою родину, про перші спонуки до мандрівництва. Його корабель розбивається, і він, рятуючи собі життя, кидається в хвилі, пливе й виходить на берег у країні ліліпутів.

Його беруть у полон і привозять до столиці

У мого батька був невеликий маєток у Ноттінгемширі. З п'ятьох його синів я народився третім. На чотирнадцятому році мене віддали до коледжу в Кембриджі¹. Там я пробув три роки і вчився дуже старанно. Та в батька, чоловіка небагатого, не стало коштів тримати мене там довше. Тому через три роки мені довелося піти в науку до видатного лондонського хірурга містера Бетса², у якого я вчився чотири роки. Вряди-годи батько присилав мені трохи грошей, і я витрачав їх на книжки з мореплавства та пов'язаних із ним галузей математики, бо весь час мріяв стати моряком і вірив, що рано чи пізно, а мені пощастить здійснити цю мрію...

Три роки чекав я, що мої справи покращають, але врешті мусив прийняти вигідну пропозицію капітана Вільяма Прічарда — власника судна «Антилопа», що вируджалося у південні моря.

Ми відпливли з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала досить спокійно. Та коли ми вже прямували до Індії, нас захопив страшний шторм і відніс на північний захід до Ван-Діменової землі³ — аж до тридцятого градуса й двох мінут південної широти, як ми довідалися з вимірів. Дванадцять наших матросів померли від надміру важкої роботи та поганого харчу, а решта зовсім знесилили.

¹ *Кембридж* — місто в Англії з відомим Кембриджським університетом, заснованим у 1231 році.

² В Англії за часів Свіфта медичну освіту здобували приватно, спеціальних навчальних закладів не було.

³ *Ван-Діменова земля* — до 1853 року назва острова Тасманія біля південно-східних берегів Австралії

П'ятого листопада (коли в тих широтах починається літо) в густий туман дозорець помітив скелю, що виступала з води всього за півкабельтова¹ від нас. Сильний вітер гнав нас просто на неї. За мить корабель налетів на скелю й розбився. Шістьом з екіпажу, і мені в тому числі, пощастило опустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Ми гребли, гадаю, зо три милі, доки знемоглися зовсім, бо були виснажені роботою ще на кораблі. Далі ми пустилися на волю хвиль, і за півгодини шквал з півночі перекинув наш човен. Що сталося з моїми товаришами в човні й з тими, котрі допливли до скелі або залишилися на судні,— сказати не можу, але гадаю, що всі вони загинули.

Я плив навмання, підштовхуваний вітром і припливом, раз у раз шукаючи ногами дна й не знаходячи його. Кінець кінцем, уже знесилений до краю, я раптом відчув під ногами дно. На той час шторм помітно вщух. Дно було таке положисте, що я брів з милою, перше ніж добувся до берега; це сталося, як здається мені, годині о восьмій вечора. Я пройшов ще з півмилі, але не натрапив ніде ні на які ознаки житла чи людей або ж був такий змучений, що не помітив їх.

Від утоми та спеки мені дуже захотілося спати. Я ліг на низеньку м'яку траву і заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Проспав я щонайменше дев'ять годин, бо, коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів був підвестись, але не спромігся й поворухнутись: я лежав горілиць, і мої руки та ноги з обох боків — так само, як і моє довге, цупке волосся, — прив'язані незліченними нитками до чогось на землі. І на всьому тілі я відчував тоненькі перев'язі, що облутували мене від пахов до стегон. Я міг дивитися лише вгору; сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, розгледіти я не міг, бо, неспроможний перевернутись, бачив саме небо.

Незабаром на моїй лівій нозі заворушилося щось живе і, поволі посуваючись уперед, спинилося в мене на грудях, а потім підійшло під саме підборіддя. Опустивши погляд, я побачив чоловічка дюймів² шести на зріст, з луком та стрілою в руках і з сагайдаком за плечима. Водночас я почував, що слідом за ним суне принаймні ще з півсотні таких самих чоловічків. Украй вражений, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч. Як довідався я потім, дехто з них навіть прибився, сплигаючи з мене на землю. Але незабаром вони повернулися, і один з них, наважившись стати перед самим моїм обличчям, на знак подиву підніс угору руки і верескливо, але цілком виразно гукнув: «Г е к і н а д е г у л ь!» Решта теж загукала ті самі слова.

Гулливер у ліліпутів.
Невідомий художник
XIX ст.

¹ *Кабельтов* — морська міра довжини, дорівнює 185,2 м.

² *Дюйм* — англійська міра довжини, дорівнює 2,5 см

А тим часом лежати мені було дуже незручно. По довгих зусиллях мені пощастило розірвати нитки і витягти з землі кілочки, до яких була прив'язана моя ліва рука. Воднораз, шарпнувши головою (що завдало мені невимовного болю), я трохи звільнив моє волосся і спромігся повернути голову дюймів на два. Але чоловічки втекли швидше, ніж я встиг спіймати когось із них. Знявся пронизливий крик. А коли гамір ущух, один із них голосно вигукнув: «Т о л ь г о ф о н а к!»

У ту ж мить я відчув, як у мою ліву руку ввігналося з сотню стріл, що кололи мене, наче голки. До того, чоловічки разом вистрілили в повітря, як ми стріляємо з гармат, і багато стріл упало мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в обличчя, хоч я його зараз же затулив рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав від досади та болю і знову спробував звільнитись. Але чоловічки випустили ще більше стріл, і дехто з них намагався уколоти мене списом у бік. Добре, що на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти. Я подумав, що найобачніше буде лежати поки що тихо, а вночі, користаючися вільною лівою рукою, визволитися зовсім. Я мав підстави вважати, що міг би стати до бою з найбільшими арміями, які вони могли зібрати проти мене, коли всі мешканці цієї країни не більші за тих, котрих я бачив. Але доля судила інакше.

Під виглядом скромного судового лікаря Свіфт окинув поглядом людство й жажнувся. Чи не занадто сувора у творі сатира на людське суспільство?

РОЗДІЛ II

Імператор Ліліпутії в супроводі багатьох вельмож приходить подивитись на автора в його ув'язненні. Опис особи та одягу імператора. Щоб навчити автора ліліпутської мови, до нього приставлено вчителів. Своєю сумірною поведінкою він заслуговує ласку імператора. Коли його обшукують, шаблю та пістолі відбирають

...Імператриця й молоді принци та принцеси разом з двірськими дамами спершу сиділи в кріслах оддалік, а після пригоди з конем повставали і підійшли ближче до імператора, якого я хочу зараз описати.

На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за першого-ліпшого із своїх придворних; самого цього досить, щоб викликати особливу пошану до нього. Риси обличчя його гострі й мужні, ніс — орлиний, шкіра — оливково-смаглява, постать — струнка; у рухах цього монарха була грація, у поведженні — велич. Він був уже немолодий як на ліліпута — мав двадцять вісім років і дев'ять місяців і правив щасливо та переможно. Щоб краще бачити його, я ліг на бік, і його обличчя опинилося на одному рівні з моїм, а стояв він за якихось три ярди від мене. Згодом я не раз брав його на руки і тому не можу помилитися в моєму описі.

Його вбрання було дуже просте і являло собою щось середнє між азійським та європейським одягом. На голові він мав легкий золотий шолом, прикрашений самоцвітами, з пером на гребені. На випадок, якби я розірвав ланцюг, він держав напоготові в руці оголений меч дюймів на

три завдовжки. Піхви й руків'я його були оздоблені діамантами. Голос у імператора був пронизливий і такий чистий та виразний, що я добре чув його, навіть стоячи на весь зріст. Дами та вельможі були вбрані розкішно, і місце, де вони стояли, нагадувало розстелену на землі спідницю, гаптовану сріблом та золотом. Його величність раз у раз озивався до мене. Я відповідав йому, але ні він, ні я не розуміли один одного. Тут-таки було багато священнослужителів та правників (так я здогадався з їхнього одягу), яким наказано було заговорити зі мною. Я озивався до них усіма мовами, які знав хоч трохи, в тому числі німецькою, голландською, латинською, французькою, іспанською, італійською, та все марно.

За дві години імператор та двір повернулися в місто, і я залишився сам, під сильною вартою, що мала охороняти мене від настирливості і, можливо, від лихих намірів юрби, яка нетерпляче тиснулася до мене.

...За три тижні я зробив великі успіхи у вивченні їхньої мови. Під цей час імператор не раз ушановував мене своїми візитами, і йому подобалось бути присутнім на лекціях, що їх давали мені мої вчителі. Я міг уже сяк-так розмовляти з імператором. Перше речення, яке я вивчив, було прохання ласкаво повернути мені волю. Ставши навколішки, я повторював його щодня. Скільки я міг зрозуміти, він одповідав, що це справа часу, що розв'язати її він може тільки у згоді з радою і що спершу я повинен заприсягтися жити в мирі з ним і його державою. Проте він обіцяв, що зі мною поводитимуться цілком добре, і порадив заслужити своєю поведінкою його прихильність, а також симпатію його підданців.

Ілюстрація до англійського видання роману Дж. Свіфта «Мандрі Лемюеля Гуллівера»

У ліліпутів довгі химерні імена. Чи відповідають їм ці імена?

РОЗДІЛ Ш

Автор дуже оригінальним способом розважає імператора і його придворних дам та кавалерів. Опис придворних розваг ліліпутів. Авторові на певних умовах дають волю

Моя лагідність і добра поведінка так вплинули на імператора та його двір, а також на армію та народ в цілому, що я вже сподівався незабаром здобути собі волю. Я всіляко намагався підтримувати свою високу репутацію. Тубільці поступово перестали боятися мене. Іноді я лягав долі і дозволяв п'ятьом-шістьом чоловікам танцювати на моїй долоні; кінець кінцем хлопчики та дівчатка наслідилися гуляти в піжмурки в моєму

Ілюстрація до англійського видання
роману Дж. Свіфта «Мандри
Лемюеля Гуллівера»

волоссі. Я добре підучився їхньої мови і міг уже розуміти їх та розмовляти з ними.

Одного разу імператорові спало на думку потішити мене видовищем тамтешніх ігор, в яких ліліпути переважають усі відомі мені нації спритністю та пишнотою. Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконували свої танці на тоненькій білій нитці в два фути завдовжки, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі. На цих танцях я, з дозволу терплячого читача, трохи зупинюся.

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче домогтися великої ласки при дворі. Їх навчають цього мистецтва змалку, і вони не завжди бувають вельможного роду або гарного виховання. Коли хтось, чи то померши, чи то попавши в неласку (що трапляється часто), звільняє високу посаду, то п'ять-шість кандидатів просять у імператора дозволу розважити його величність та двір танцями на канаті. Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають наказ показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. *Флімнеп*, державний скарбник, підстрибнув на канаті принаймні на дюйм вище від усіх інших вельмож імперії. Я бачив, як він раз за разом підплигував на дощці, покладеній на канат, не товщій за нашу звичайну англійську дратву. Мій приятель *Релдресел*, перший секретар таємної ради, посідає, на мою думку, друге після скарбника місце. Інші визначні урядовці не можуть і рівнятися з ними.

На цих розвагах часто траплялися нещасливі випадки. Я на власні очі бачив, як два чи три суперники зламали собі ноги. Але небезпека стає куди більшою тоді, як виявляти свою моторність припадає міністрам. Намагаючись перевершити самих себе і своїх товаришів, вони занадто ризикують, і мало хто з них не падав по два, а то й три рази. Переказували, що за рік чи два перед моїм прибуттям державний скарбник *Флімнеп* не скрутив собі в'язів лише тому, що, падаючи, потрапив на імператорську подушку, яка випадково лежала на землі й послабила силу падіння.

Є в них ще одна розвага, яка відбувається дуже рідко і тільки в присутності імператора, імператриці та прем'єр-міністра. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки по шість дюймів завдовжки: одну — синю, другу — червону і третю — зелену¹. Цими нитками нагороджують тих, кого імператор захоче відзначити своєю ласкою. Імператор, узявши

¹ Ідеться про кольори англійських орденів Підв'язки, Бані та святого Андрія.

в руки палицю, держить її горизонтально, а кандидати, ідучи один по одному, то стрибають через неї, то пролазять під нею, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. Буває, що другий кінець палиці доручають тримати прем'єр-міністрові, іноді міністр орудує палицею сам. Хто виконує всі ці штуки найдовше і з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду синю шовкову нитку; другий приз — червона нитка; третій — зелена. Їх обмотують круг стану, і рідко трапляється вельможка, не прикрашений таким поясом...

Через два дні по цій пригоді імператор звелів привести у готовність усе військо, розташоване в столиці та в її околицях, і вигадав собі дуже оригінальну розвагу. Він попросив мене стати на зразок Колоса родоського¹ і якнайширше розставити ноги, що я й зробив. Одному із своїх найкращих генералів (старому, досвідченому полководцеві і великому моему прихильникові) він наказав провести всю армію зімкненими лавами між моїми ногами. В параді взяли участь три тисячі піхотинців та тисяча вершників. Піхота йшла по двадцять чотири чоловіки в ряд, а кіннота — по шістнадцять. Військо марширувало з піднятими списками, барабаним боем та розгорнутими прапорами. Парад мав блискучий успіх.

Я так часто подавав прохання, щоб мені даровано волю, що його величність поставив, нарешті, цю справу на обговорення в кабінеті міністрів, а потім і в державній раді. Там ніхто не заперечував, за винятком *Скайреша Болголама*, який чомусь став моїм смертельним ворогом, хоч я нічим не завинив перед ним.

Та наперекір йому всі висловились за те, щоб мені дати волю, і король затвердив постанову...

Мабуть, читачеві цікаво буде довідатись, як висловлюються в країні ліліпутів, і він захоче знати умови, на яких мене звільнено, тому я наводжу тут точний переклад цього документа.

«*Гольбасто Момарем Евлем Гердайю Шефін Маллі Аллі Г'ю*, наймогутніший імператор Ліліпутії, володіння якого сягають на п'ять тисяч б л е с т р е г і в (щось із дванадцять миль) навкруги, окраса й пострах всесвіту, монарх над усіма монархами, вищий за всіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою сягає до сонця; владар, перед яким усі владарі землі схиляють коліна; лагідний, як весна, розкішний, як літо, рясний, як осінь, лютий, як зима; його найвеличніша величність пропонує Чоловікові-Горі, що недавно прибув до нашої небесної держави, такі умови, яких той під урочистою присягою обіцяє додержувати:

1. Чоловік-Гора не покине наших володінь без писаного нашого дозволу, скріпленого нашою печаткою.

2. Він не вступатиме до нашої столиці без особливого нашого дозволу і має попереджувати про свій прихід принаймні за дві години, щоб городяни встигли поховатися в свої будинки.

3. Зазначений Чоловік-Гора має обмежувати свої прогулянки великими шляхами, не ходити й не лягати на луках і на ланах.

¹ *Колос родоський* — мідна статуя давньогрецького бога сонця Геліоса, побудована на острові Родос 280 р. до н. д. Через велетенські розміри (36 м) Колос родоський вважається одним із «семи чудес світу».

го, тягнеться мур у два фути заввишки. Я дістав дозвіл імператора переступити через мур і оглянув палац з усіх боків. Зовнішнє подвір'я становить собою сорокафутовий квадрат і розділене на два; у внутрішньому подвір'ї — імператорські покої...

...Я ліг на бік і зазирнув у вікна середнього поверху; вони прийшлися якраз проти моїх очей, і їх відчинили умисно для мене. Я побачив крізь них розкішні покої.

У покоях я вгледів імператрицю з молодими принцями в оточенні почту. Її імператорська величність привітно усміхнулася до мене й ласкаво простягла крізь вікно руку для поцілунку.

Та я не буду обтяжувати читача дріб'язковими описами. Головна мета моя — розповісти про події, що сталися тут під час мого дев'ятимісячного перебування.

Якось, тижнів через два по моєму звільненні, до мене приїхав перший секретар таємної ради Релдресел у супроводі слуги. Наказавши кучерові стати віддалік, він попросив мене дати йому одногодинну аудієнцію, на що я погодився, зважаючи на його високу посаду та особисті якості, а також і на його клопотання за мене перед двором. Щоб краще чути, я хотів був лягти на землю, але він волів перебувати під час розмови на моїй долоні; поздоровивши мене з визволенням і згадавши, що в цьому було трохи і його заслуги, він додав:

— Якби не сталися деякі події, вас не звільнили б так швидко. Хоч чужоземцеві може здатися, ніби в нас усе гаразд, проте над нами тяжить два лиха — партійні чвари і можливий напад сильної ворожої держави. Треба вам сказати, що протягом уже сімдесятьох місяців у нашому королівстві існують дві ворожі партії — тремексени й слемексени. Перші з них — прихильники високих підборів, другі — низьких. Хоч стародавнім звичаям відповідають більше високі підбори, але його величність вирішив призначати на всі урядові посади тільки тих, хто носить низькі підбори, чого ви не могли не помітити. Помітили ви, мабуть, і те, що підбори його величності нижчі принаймні на один д р у р проти інших (друр — приблизно одна чотирнадцята дюйма).

Ненависть між обома партіями дійшла до того, що члени їх не їдять і не п'ють за одним столом. Ми знаємо, що тремексенів, або прихильників високих підборів, більше, ніж нас, але вся влада в наших руках. Ми боїмось, що і його високість — наступник трону — симпатизує тремексенам. У всякому разі, один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть трохи шкандибає. І от серед оцих чвар нам загрожує напад війська з острова Блефуску — другої після нас і майже рівної нам могутністю та розмірами держави.

Ілюстрація до англійського видання роману Дж. Свіфта «Мандри Лемюеля Гуллівера»

Мушу зазначити, що хоч ви й розповідаєте про країни, де живуть люди вашого зросту, та наші філософи не ймуть цього віри і вважають, що ви впали з Місяця або якоїсь зірки. Адже сто чоловік таких, як ви, знищили б за найкоротший час усі плоди й усю худобу, що є у володіннях його величності. А до того ж у нашій історії, яка нараховує вже шість тисяч місяців, згадується тільки про дві великі держави — Ліліпутію та Блефуску.

Ці дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і ось з якої причини. Всім відомо, що яйця, перед тим як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Однак, коли дід його величності, ще хлопчиком, урізав собі пальця шкаралупкою, його батько видав закон, щоб усі під страхом найсуровішої кари розбивали яйця тільки з гострого кінця.

Цей закон так обурих населення, що від того часу історики занотували шість повстань, внаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони. Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколот, а коли їх придушували, давали в своїй державі притулок повстанцям. Нарховують одинадцять тисяч чоловік, які не згодились розбивати яйця з гострого кінця, воліючи піти на страту.

Не одну сотню томів видано про це питання, але твори прихильників тупого кінця не дозволено розповсюджувати і членів їхньої партії заборонено приймати на службу.

Імператори Блефуску не один раз подавали нам через своїх послів протести, обвинувачуючи нас у ересі та порушенні заповітів великого пророка Ластрога, викладених у 54 розділі Брандекроля — нашої священної книги. Та їхні докази нічого не варті. Адже в книзі сказано: «Всі вірні мають розбивати яйця з належного кінця». А котрий кінець належний — це, на мою думку, має підказати кожному його сумління або, в крайньому разі, вирішує влада.

Останнім часом вислані нами прихильники тупого кінця забрали таку силу при блефускуанському дворі, що між нами почалася війна, яка зі змінним успіхом точиться вже тридцять шість місяців. Ми втратили сорок великих кораблів і куди більше менших, а також тридцять тисяч наших кращих солдатів та моряків. Втрати ворога ще тяжчі, ніж наші. Але тепер ворог закінчує будувати новий величезний флот і готується зійти на наш берег, тому його величність, покладаючись на вашу силу та відвагу, звелів мені розповісти вам про все це.

Я доручив секретареві передати його величності мою глибоку пошану й довести до його відома, що я, як чужоземець, не вважаю за потрібне втручатися в їхні партійні чвари, але ладен віддати життя, боронячи його та його державу від нападу будь-яких ворогів.

РОЗДІЛ V

Автор надзвичайно дотепним способом запобігає ворожому нападові. Йому дають високий титул. Приїздять послы імператора Блефуску і просять миру

Імперія Блефуску являє собою острів, розташований на північний схід од держави ліліпутів і відокремлений від неї протокою у вісімнадцять ярдів¹ завширшки. Я ще не бачив цього острова, а, довідавшись

¹ Ярді — англійська міра довжини, яка дорівнює близько 0,9 м.

про майбутній напад, умисно не підходив до берега, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля. У Блефуску про мене нічого не знали, бо всякі зносини між обома державами було суворо заборонено під страхом смерті, і наш імператор наклав ембарго¹ на всі судна, куди б вони не йшли.

Поміркувавши трохи, я склав план захоплення всього ворожого флоту, що стояв тоді, як доповідали наші розвідники, у гавані, готовий рушити при першому попутному вітрі, і повідомив про свій план імператора...

Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) приставити мені найміцніший канат та залізних брусів. Канат був з нашу шворку завтовшки, а бруси — із спицю для плетіння завбільшки. Я сплів канат удвоє, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував залізні бруси втрое, загнувши їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та панчохи і в самій шкіряній куртці увійшов у воду за півгодини перед припливом. Спочатку я брів, а посередині проплив ярдів з тридцять, доки опинився на міліні, а через півгодини дійшов уже й до флоту.

Вороги, побачивши мене, так перелякалися, що пострібали в море і вплав добулися до берега, де їх зібралось не менш як тридцять тисяч. Тоді я взяв свої знаряддя, позачіпав гачки за отвори, що були в носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав докупи. Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них впивалися мені в руки та обличчя, завдаючи пекучого болю й заважаючи мені працювати. Та найдужче боявся я за очі. Я напевне втратив би їх, якби раптом не згадав про надійний захист. Між інших дрібниць у мене зберігалися в потайній кишеньці окуляри — їх, як я вже казав, не помітили імператорські чиновники, коли обшукували мене. Я видобув їх, якнайміцніше приладнав на носі й сміливо став до роботи, не зважаючи на ворожі стріли, що часто влучали в скельця окулярів, не чинячи мені ніякої шкоди.

Позачіплавши всі кораблі гачками і взявшись за зв'язані вузлом канати, я почав тягти їх за собою. Але жоден корабель не зрушив з місця, бо якорі не пускали їх, і мені лишалася ще найважча частина справи. Не виймаючи гачків, я кинув шворки й рішуче перерізав ножем якірні линви, дівавши при цьому сотні дві стріл у руки та обличчя; потім знов узявся за вузол і легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих кораблів...

Імператор і весь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. Вони бачили, як півколом наближаються до них ворожі кораблі, але мене не помічали, бо я був по шию у воді, і зовсім занепали духом. Імператор думав уже, що я потонув, а цей флот наближається з ворожими намірами, і заспокоївся тільки тоді, коли побачив мене з канатами від суден у руках і почув, як я голосно гукнув: «Хай вічно живе наймогутніший імператор ліліпутів!» Великий монарх оддав мені належну честь і тут-таки, на березі, нагородив мене титулом *н а р д а к а*, що в них уважають за найвищу відзнаку.

¹ Ембарго — заборона іноземним суднам виходити в порти й виходити з них.

Але його величність відразу висловив бажання, щоб я привів йому решту ворожих кораблів і навіть (ось вона, царська чванливість) захотів не чого іншого, як обернення цілої імперії Блефуску на провінцію Ліліпутії з призначенням од нього віце-королем. Він збирався стратити всіх емігрантів із секти тупоконечників і примусити всіх блефускуанців розбивати яйця з гострого кінця. Тоді він став би володарем цього світу. Я спробував відрадити його від такого наміру, вдаючися як до політичних доказів, так і до міркувань справедливості, і нарешті рішуче відмовився бути знаряддям закріпачення вільного та відважного народу...

За три тижні після цих подій з Блефуску врочисто прибула делегація, що смиренно просила миру. Незабаром вона підписала договір на умовах, дуже вигідних для нашого імператора...

РОЗДІЛ VI

Про жителів Ліліпутії. Їхня наука, закони та звичаї. Як вони виховують дітей. Як жив автор у цій країні

Гадаючи подати докладний опис Ліліпутії в окремому трактаті, я поки що хочу задовольнити цікавість читача деякими відомостями загального характеру. На зріст тубільці бувають до шести дюймів. Відповідні до цього пропорції мають там і всі інші тварини, рослини та дерева. Зріст найбільших корів і коней, наприклад, не перевищує чотирьох-п'яти дюймів, овець — півтора дюйма; їхні гуси — такі, як наші горобці, і так аж до найменших тварин, яких я майже не міг розгледіти. Та очі ліліпутів пристосовані саме до таких розмірів — і вони бачать чудово, але тільки зблизька. Ось приклад, який у них гострий зір: я з великою цікавістю спостерігав, як кухар скуб жайворонка з нашу муху завбільшки, а дівчинка шила невидимою голкою з невидимою ж таки шовковою ниткою.

Найвищі дерева там не досягають і семи футів; я маю на увазі дерева з великого імператорського парку, до верхів'яття яких я ледве міг дотягтися рукою. Решта рослин — відповідно нижчі, і нехай уже читач сам уявить собі їхні справжні розміри.

Я не говоритиму тут багато про освіту ліліпутів — наука в усіх її галузях завжди процвітала в цій країні, — а спинюся тільки на їхньому способі писати. Літери в них ідуть не від лівої руки до правої, як у європейців, і не від правої до лівої, як у арабів, і не згори вниз, як у китайців, а навскоси через сторінку.

Мертвих вони ховають догори ногами, бо вірять, що через одинадцять тисяч місяців мерці воскреснуть. А що на той час земля, яка, по-їхньому, плескувата, нібито має перекинутись низом догори, то їм легше буде стати на ноги. Вчені, правда, вважають цю теорію нісенітницею, але такий звичай, зважаючи на забобони простого люду, зберігається ще й досі.

Деякі закони та звичаї в них вельми своєрідні. Якби вони не були протилежні законам моєї любої батьківщини, я охоче сказав би дещо на їх виправдання. Бажано тільки, щоб їх додержували як слід. Насамперед згадаю про викажчиків. За всі злочини проти держави карають тут надзвичайно суворо, але, якщо суд доведе невинність обвинуваченого,

неправдивого викажчика зразу віддають на ганебну смерть; а з його нерухомого та рухомого майна стягають пеню на користь безневинного, відшкодовуючи йому втрачений час, небезпеку, якої він зазнав, знегоди, пережиті у в'язниці, і всі його витрати на свій захист. А якщо викажчикова майна на це не вистачає, то потерпілого щедро нагороджує держава. До того ж імператор прилюдно виявляє до нього прихильність, і про безневинність його оголошують у всьому місті...

Хоч ми й кажемо, що нагорода та кара є найсильнішою зброєю в руках кожного уряду, але ніде, крім Ліліпутії, я не бачив, щоб це правило було запроваджено в життя...

Коли я сказав їм, що в нас закон підтримують тільки за допомогою кар, зовсім не згадуючи про нагороди, вони визнали це за величезну ваду нашого устрою. Через це статуя правосуддя в їхніх судових установах має шестеро очей — двоє спереду, двоє ззаду і по одному з боків (що символізує всевідання), у правій руці в неї — мішок золота, а в лівій — меч, і це означає, що правосуддя з більшою охотою нагороджує, ніж карає...

Розповідаючи про ці та інші звичаї, я попереджаю, що маю на увазі тільки споконвічні закони країни, а не сучасне перекручення їх — наслідок звироднілості людської природи. Наприклад, ганебну практику призначати на високі посади тих, хто добре танцює на канаті, або звичай давати нагороди за стрибки через палицю — хай занотує це читач — запроваджено дідом теперішнього імператора. І так прикро розвинулись ці перекручення тільки через невпинне зростання партій та фракцій.

За невдячність ліліпути, так само, як деякі інші народи, карають смертю, міркуючи, що той, хто відплачує злом за добро, є ворог усім людям і недостойний жити...

Тепер, може, допитливому читачеві буде цікаво довідатись про деякі подробиці мого життя в цій країні, де мені довелося перебути дев'ять місяців і тринадцять днів. Маючи природний хист ручної праці й спонукуваний потребою, я з найбільших дерев імператорського парку змайстрував собі досить пристойний стіл та стілець. Двісті швачок шили мені сорочки та білизну, і хоч полотна їм дали найцупкішого та найтовщого, вони, проте, мусили складати його в кілька разів, бо й найтовще було тонше від нашого батисту...

Триста кухарів готували мені їжу в невеличких хатках, побудованих біля мого будинку. Вони жили із своїми родинами, і кожен із них готував по дві страви на сніданок, обід та вечерю.

РОЗДІЛ VII

Автора сповіщають про намір обвинуватити його в державній зраді, і він тікає до Блефуску. Як прийнято його там

Перше ніж розповісти про мій від'їзд з Ліліпутії, слід, мабуть, сказати кілька слів про інтриги, що аж два місяці точилися проти мене...

Саме тоді, як я збирався відвідати імператора Блефуску, одного вечора дуже таємно, в закритих ношах, прибула до мене поважна персона з двору (якій я зробив дуже велику послугу, коли вона втратила ласку його величності) і, не називаючи свого імені, зажадала побачення зі мною...

Ось що сказав мій доброзичливець:

— Насамперед, — почав він, — вам треба знати, що останнім часом кілька разів скликали таємні засідання державної ради з приводу вас, і два дні тому його величність дійшов остаточного вирішення... На подяку за вчинені послуги я, ризикуючи головою, здобув протоколи засідань ради і скопіював акт обвинувачення. Ось він:

А К Т О Б В И Н У В А Ч Е Н Н Я

Квінбуса Флестріна (Чоловіка-Гори)

П у н к т І

З огляду на те, що зазначений Квінбус Флестрін, привівши до нашого берега флот імператора Блефуску і доставши від його імператорської величності наказ захопити також усі інші кораблі зазначеної імперії Блефуску з тим, щоб обернути імперію Блефуску на нашу провінцію з призначеним од нас віце-королем і знищити та скарати смертю не тільки емігрантів — прихильників тупого кінця, а й усіх тих тубільців, що не зречуться зараз же своєї тупоконечної ересі, — вищеназваний Квінбус Флестрін, як віроломний зрадник, просив його найласкавішу та найсвітлішу величність увільнити його, Флестріна, від виконання розпорядження, бо він, мовляв, не хоче позбавляти волі безневинний народ і силувати його сумління.

П у н к т І І

Крім того, коли до його величності прибула делегація блефускуанців багаті замиріння, зазначений віроломний зрадник Флестрін допомагав послам порадами, підмовляв і підбавлював їх, хоч і добре знав, що вони служать монархові, який недавно був одвертим ворогом його величності і вів проти нього воєнні дії.

П у н к т І І І

Зазначений Квінбус Флестрін, всупереч обов'язкам вірогідданого, доставши усний дозвіл його величності, має намір одвідати державу й двір імператора Блефуску і під приводом цього візиту хоче в дійсності позрадницькому віроломно допомогти нашому запеклому ворогові імператорові Блефуску у ворожих діях проти нашого імператора.

— Є там ще й інші пункти, та я наводжу найважливіші...

Релдресел, перший секретар таємної ради, що завжди виявляв до вас щирі приязнь, достав од імператора наказ висловити свою точку зору. Своім виступом він виправдав вашу добру думку. Він погодився, що злочини ваші великі, але милосердя імператора — найбільша царська чеснота, що так справедливо вславила його, — ще більше. Він сказав, що дружба між ним і вами відома кожному і що високі збори, мабуть, вважатимуть його через це за небезсторонню особу, але, корячись наказові, він одверто висловить свою думку. Коли його величність, зважаючи на ваші заслуги й слухаючись своєї милосердної вдачі, захоче зберегти вам життя, наказавши тільки виколоти вам обоє очей, то, на його нікчемну думку, така кара і задовольнить правосуддя, і змусить цілий світ вітати лагідність імператора та розум і великодушність тих, що мають за честь

бути його радниками. Бо сліпота анітрохи не відіб'ється на вашій фізичній силі, якою ви можете ще бути корисним його величності; без очей ви станете навіть відважніший, бо не бачитимете небезпеки. Адже саме побоювання за очі найдужче заважало вам привести сюди весь ворожий флот. Для вас, мовляв, досить буде дивитися очима міністрів, бо так само роблять і найбільші монархи...

За три дні до вас відрядять вашого друга, секретаря таємної ради. Він зачитає вам акт обвинувачення, а тоді відзначить велику поблажливість та ласкавість його величності та ради, що завдяки їм вас засуджено тільки на осліплення. Його величність не має сумніву, що ви покійно та з дякою скоритесь присудові...

Іноді мене спокушала думка про опір; адже я, поки був на волі, міг би впоратися з усіма збройними силами держави. Я легко міг закидати камінням і зруйнувати столицю. Але, згадавши присягу, яку дав імператорові, ту ласку, якою він обдаровував мене, та високий титул нардака, я зразу з огидою відкинув цей план. Я ніяк не міг навчитися придворної вдячності і переконати себе, що теперішня суворість імператора знімає з мене всі колишні зобов'язання.

Нарешті я спинився на вирішенні, за яке читач мене, мабуть, ганитиме... Та я був молодий, до того ж мав формальний дозвіл його величності відвідати імператора Блефуску, і тому ще не минуло й три дні, як я написав своєму другові секретареві листа, повідомляючи, що від'їжджаю...

Блефускуанці давно вже чекали на мене... Я ліг на землю, щоб поцілувати руку його величності та імператриці. Привітавшись, я сказав, що прибув до них з дозволу імператора ліліпутів заради високої честі побачити такого могутнього монарха та прислужитися йому, наскільки це не шкодитиме інтересам мого імператора...

«Що втратила, кого забула людина, коли стала Гуллівером?» (Андрій Синявський).

РОЗДІЛ VIII

Авторові трапляється щаслива нагода покинути Блефуску.

Подолавши деякі труднощі, він повертається цілий і неушкоджений на батьківщину

Через три дні по прибутті до Блефуску я пішов з цікавості на північно-східне узбережжя острова і там, приблизно за півмилі від берега, помітив у морі якусь річ, що скидалася на перевернутий човен. Роззувшись та скинувши панчохи, я пройшов убрід ярдів із двісті й виразно побачив, що то справді човен — мабуть, одірваний бурею від якогось корабля. Підштовхуваний припливом, він помалу наближався до берега...

Я сказав імператорові, що цей човен прислала мені моя щаслива доля, аби дати мені змогу допливти до якогось місця, звідки я зможу добутись до батьківщини, і попросив його величність дати мені потрібні для обладнання судна матеріали, а разом з тим і дозвіл виїхати. Його величність зразу почав переконувати мене, щоб я залишився, та врешті ласкаво задовольнив моє прохання.

Закінчивши всі готування, 24 вересня 1701 року о шостій годині ранку я нап'яв вітрила,.. а приблизно о третій годині другого дня, відпливши од Блефуску, побачив вітрило, що рухалось на південний схід, тоді як я плив просто на схід. Я почав гукати, але не дістав відповіді. Вітер ущухав, і я спробував наздогнати судно. Я розпустив обоє вітрил, і за півгодини мене помітили, на кораблі викинули прапор і вистрілили з гармати...

То було англійське торговельне судно, що поверталось південними та північними морями з Японії під командою капітана Джона Віделя з Дептфорда — дуже гарної людини і вправного моряка... Я розповів йому про себе в кількох словах, але він подумав, що я марю і що пережиті небезпеки потьмарили мені розум. Тоді я видобув із кишени своїх корів та овець, які дуже вразили його і переконали в справедливості моїх слів. Потім я показав йому подаровані імператором Блефуску гроші, портрет його величності на цілий зріст та деякі інші дивинки з тієї країни. Я подарував йому два гаманці з двомастами спрагів у кожному і обіцяв дати йому, повернувшись до Англії, тільну корову та кітну овечку...

З дружиною та дітьми я прожив тільки два місяці, бо невгамовне жадання бачити чужі країни штовхало мене на нові пригоди... Я попрощався з дружиною, сином та донькою, причому не обійшлося без сліз, і сів на корабель «Пригода», що під командою Джона Ніколаса ішов до Сурата¹.

Але описові цієї подорожі буде присвячена друга частина моєї книжки.

Переклад Юрія Лісняка

Запитання й завдання

1. Якою побачив Гуллівер країну ліліпутів?
2. Розкажіть про державний устрій, закони та звичаї Ліліпутії.
3. Чи відповідають ліліпутам їхні імена? Випишіть ім'я імператора Ліліпутії, а також епітети й порівняння, які вживали стосовно до нього піддані. Чи личать ці слова імператору?
4. Назвіть індивідуальні й загальнолюдські риси Гуллівера.
5. Розгляньте ілюстрації до твору. Чи збігаються ваші уявлення про Гуллівера та ліліпутів із баченням цих образів художниками?
6. Підготуйте усний переказ уривка твору «Війна між Ліліпутією та Блефуску, її причини та наслідки».

ПРО РОМАН «МАНДРИ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА» (1726)

З усіх романів про подорожі найважчим в усіх відношеннях випробуванням піддав людину Свіфт.

Андрій Синявський

У своєму головному літературному творі Джонатан Свіфт розповів про чотири морські подорожі лікаря Лемюеля Гуллівера.

Першою була мандрівка в країну Ліліпутію, яку населяли крихітні чоловічки. Слово «ліліпут» Свіфт утворив від англійського little, що

¹ Сурат — місто на заході Індії, порт на узбережжі Аравійського моря.

означає «малий», та італійського *putta* — так називали хлопчиків і дівчаток із вадами дорослих. Завдяки своєму зростові Гуллівер побачив життя ліліпутів у всіх деталях і про-
явах, як на долоні. Виявилось, що живуть вони майже так само, як і звичайні люди: ті ж придворні інтриги, змови, міжпартійні чвари. Тільки в країні ворогують не торі та віги, а прихильники високих і низьких підборів. Тут високі державні посади отримують ті, кому краще вдається пройти по канату чи стрибнути через палицю.

Чудернацькі звичаї Ліліпутії письменник зобразив за допомогою *а л е г о р і ї*. Алегоричними образами є «тупоконечники» й «гостроконечники», що сперечаються, з якого боку розбивати яйце. Ліліпутія — дивовижна країна, але її порядки надто нагадують Гулліверові англійські.

З якою метою Свіфт зобразив людей такими маленькими? Зменшивши їхній зріст, письменник зробив смішним ліліпутського імператора, який прагнув панувати над усім світом, підкреслив нікчемність жорстоких і підступних міністрів і вельмож.

Другу мандрівку Гуллівер здійснив до країни велетнів — Бробдінгнугу. Тут він почувався справжнім ліліпутом. У цій країні владарює розумний, справедливий і народолюбний король. У розповіді Гуллівера про історію Англії «він убачав самі змови, заколоти, вбивства, страти та заслання».

Третя подорож привела Гуллівера до країни вчених Лапути, *четверта* — до країни коней гуїгнгмів. І в цих країнах він побачив багато такого, що нагадало йому рідну Англію. Але не слід думати, що сатира роману спрямована лише проти Англії. «Ті самі пороки, безумства панують скрізь, принаймні в цивілізованих країнах Європи», — зазначав Свіфт.

Під час своїх мандрівок Гуллівер часто потрапляв у неймовірні ситуації і кожного разу йому вдавалося до них пристосуватися. Будучи Людиною-горою, Гуллівер поводить як ліліпут. Він схиляється перед малоком-імператором, пишається наданим йому високим титулом і дозволяє втягнути себе в інтриги з особами, які могли б вміститися в нього на долоні. Чи добре так поводитися? Швидше, погано. Тому що, пристосовуючись, Гуллівер перестає бути самим собою. Серед ліліпутів він — велетень, серед велетнів — ліліпут. Людину в образі Гуллівера Свіфт роздивлявся ніби через мікроскоп, і вона виявилася не дуже привабливою. Письменник до цього й прагнув — показати людину такою, якою вона є насправді, а не якою хоче видаватися.

Гуллівер у велетнів.
Гравюра XVIII ст.

Чому ж Свіфт наважився зобразити людей у непривабливому вигляді, особливо в третій та четвертій частинах роману? Зробив він це заради істини. А вона полягає в тому, що навіть кращі з-поміж людей, такі, як Гуллівер, далеко не завжди бувають на висоті свого людського звання, а перетворюються на плазунів, зраджуючи самих себе.

Джонатан Свіфт створив книгу про те, що йому не подобається в людському суспільстві, але написав її зі сміхом. Щоправда, сміється він у кожній частині роману по-різному. У мандрівці до Ліліпутії доброзичливо, весело, кумедно, наприклад, коли розповідає про акт обвинувачення, складений ліліпутами проти Чоловіка-Гори. Але поступово на зміну доброзичливому г у м о р у приходять зла с а т и р а. Нещадно висміюються звичаї, закони, державний устрій, політичні партії, церковні чвари. Засобами сміху письменник намагався допомогти людям краще розпізнати негаразди суспільного життя і викликати в них прагнення до змін на краще. Свіфт писав: *«Я чекав, щоб ви повідомили мені, чи стали судді більш тямущими і справедливими, чи зазнала змін система виховання, чи зметені геть з лиця землі палаци, чи винагороджені по заслугах розум, гідність і знання... На ці й тисячі їм подібних перетворень я дуже розраховував...»*

Джонатан Свіфт жив у один час із Даніелем Дефо, але вони мали відмінні життєві позиції. Особливо чітко різницю поглядів цих письменників відображають їхні головні твори. Даніель Дефо на прикладі образу Робінзона Крузо уславив людину, її мужність, силу духу, працелюбність. Герой Дефо переборов усі труднощі й переміг. Джонатан Свіфт, навпаки, показав слабкість людини, схильність її покладатися на

милість обставин і випадку. Свіфт бачив людське життя набагато складнішим і трагічнішим, ніж воно видавалося Дефо.

Роман «Мандри Лемюеля Гуллівера» (як і всі твори Свіфта, надруковані анонімно) читала вся Англія. *«Від кабінету міністрів до дитячої кімнати, політики всі як один погоджуються, що наклепницьких вимислів там немає, але сатира на людське суспільство занадто суверна»*, — так писав Свіфтові з Лондона в Дублін один із його друзів.

Своєрідність першої частини роману «Мандри Лемюеля Гуллівера»:

- сатирично-фантастичний роман;
- мотив мандрівки;
- головний герой позбавлений індивідуальних рис;
- мета роману — «образити» людину (Джонатан Свіфт);
- наявність алегорії;
- літота — троп, на якому побудовано першу частину роману;
- гумор, іронія і сатира — основні різновиди комічного в романі.

Запитання й завдання

1. Доведіть, що «Мандри Лемюеля Гуллівера» — роман. Чи можна його назвати пригодницьким?
2. Чому письменник наголошував, що сатира є «своєрідним дзеркалом»? Що побачив читач, дивлячись у «дзеркало» Гуллівера? Прочитуйте відповідні уривки з тексту.
3. Чи тільки Гуллівера — конкретну людину — мав на увазі Свіфт, розповідаючи про його мандри?

4. Прокоментуйте вислів російського літературознавця Андрія Сінявського, що є епіграфом до статті про роман. Про які випробування йдеться?
5. Поясніть, чому Джонатан Свіфт, «окинувши поглядом людство, жажнув ся». Чи є підстави жахатися, читаючи розповідь про Ліліпутію? Аргументуйте свою точку зору цитатами з роману.
6. Чи лише Англію мав на увазі письменник, описуючи подорож Гуллівера до Ліліпутії?
7. За словами Свіфта, свою головну мету він убачав у тому, щоб «образити» людей, а не розважити їх. Як ви розумієте це твердження?

Порівняйте погляди на людину письменників Данієля Дефо і Джонатана Свіфта. Яка між ними різниця?

1. Дайте визначення понять *гумор* і *сатира*. Знайдіть у тексті й випишіть у два стовпчики кілька гумористичних і сатиричних образів, ситуацій, слів.
2. Дайте визначення поняття *літота*. Що в романі подано через «зменшувальне скло»? Запишіть у першій стовпчик героїв, події, поняття в реальному розмірі, у другий — у зменшеному.
3. Прочитайте в літературознавчому словнику про поняття *алегорія*. Визначте алегоричне значення таких образів:
  - Країна Ліліпутія — це...
  - Прихильники високих і низьких підборів — це...
  - «Тупоконечники» і «гостроконечники» — це...
  - Канатні танцюристи — це...

4. Складіть план і підготуйте переказ статті про роман Свіфта.

1. Джонатан Свіфт і Данієль Дефо жили в один час, але не визнавали один одного. Підготуйте усну розповідь на тему «Чи могли б потоваришувати Робінзон Крузо й Гуллівер?».
2. Випишіть у зошит вислови із роману «Мандри Лемюеля Гуллівера», які ви взяли б до своєї «скарбнички пам'яті».

Думка в подарунок

Забавки — щастя тих, хто не вмів думати (Джонатан Свіфт).

**Артур Конан Дойл —
англійський письменник**
1859 (Единбург) —
1930 (Кроуборо)

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

Я виконав своє просте завдання, якщо дав хоча б годину радості хлопчикові, який уже наполовину чоловік, чи чоловікові, котрий іще наполовину хлопчик.

Артур Конан Дойл

Молодого чоловіка на прізвище Макферлен звинувачують у вбивстві старого архітектора. Юнак не винен, але довести цього не може, бо всі докази свідчать проти нього. Макферлену загрожує каторга чи шибениця. Що йому робити? Як захистити себе від жахливої судової помилки? У величезному Лондоні є тільки одна людина, здатна врятувати його. Це Шерлок Холмс. Тому, скориставшись останньою півгодиною свободи, Макферлен біжить через усе місто до нього. Поліція женеться за юнаком по п'ятах, але йому все-таки вдається розповісти Холмсові про свою біду.

Тепер Макферлен готовий іти за ґрати, бо знає, що справжнього вбивцю обов'язково буде знайдено. Юнак не помилився — зловмиснику не вдалося втекти від Шерлока Холмса.

Хто це — Шерлок Холмс? Детектив, якого вигадав англійський письменник **Артур Конан Дойл**.

Народився майбутній письменник у столиці Шотландії — Единбурзі. Його батьки походили зі стародавніх дворянських родин і виховували сина згідно з традиціями роду: *«Бути безстрашним із сильними, лагідним із слабкими, лицарем для будь-якої жінки незалежно від її походження. Допомогати кожній людині, хоч би хто вона була. І запорука того — слово лицаря»*. Артур сприйняв ці настанови розумом і серцем та завжди керувався ними в житті.

Навчався Конан Дойл спочатку в єзуїтському коледжі, потім — на медичному факультеті Единбурзького університету. Після закінчення університету він отримав спеціальність лікаря. Щоправда, хворі не дуже поспішали до нього, і з нудьги Конан Дойл почав писати. Спочатку друкувати його твори ніхто не хотів, і він з гіркою зазначав: *«Література насилу відкривається, як мушля»*.

Проте все змінилося відтоді, як Конан Дойл згадав свого університетського професора **Джозефа Белла**, який вражав студентів дивовижною спостережливістю і вмінням швидко та безпомилково аналізувати факти. Уважно подивившись на людину, яку бачив уперше, професор одразу міг поставити точний діагноз.

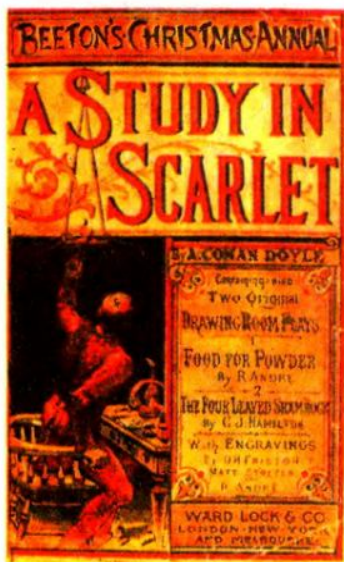
Конан Дойл вирішив зробити Белла героем свого нового твору, але назвав його Шерлоком Холмсом, іменем американського журналіста, свого партнера у грі в крокет. А характер, звички, зовнішність (худорба, орлиний ніс, пронизливий погляд сірих очей) головного героя письменник запозичив у Джозефа Белла. Пізніше професор визнав за необхідне сказати: *«Конан Дойл мені зобов'язаний менше, ніж він думає»*.

Уперше Шерлок Холмс з'явився в 1887 році в повісті «Етюд у ясно-червоних кольорах», але уваги читачів він не привернув. Образ винахідливого й розумного детектива полонив серця читачів лише 1889 року, коли вийшла друком друга книга — «Знак чотирьох». Відтепер і до останніх днів життя Конан Дойла Шерлок Холмс стане його другим «я». Але згодом герой так йому набрид, що письменник вирішив із ним попрощатися. 1891 року, закінчуючи роботу над збіркою оповідань «Пригоди Шерлока Холмса» Конан Дойл у листі до матері написав: *«Дорога матінко, ... я вирішив убити Шерлока Холмса. Він*

відволікає мене від більш важливих речей». Мати відповіла: *«Ти не зробиш цього! Не сміш!»* Конан Дойл підкорився, але через два роки він знову напише: *«Я посередині останньої розповіді про Холмса, після чого цей джентельмен зникне, щоб більше ніколи не повернутися»*. Герой детективу зник, але через кілька років під тиском читачів Конан Дойл воскресив їхнього улюбленця в оповіданні «Порожній дім».

Популярність Артура Конан Дойла в народі, так само, як і його героя, була величезною. **Корній Чуковський**, який особисто знав письменника, згадував: *«Це був широколиций, плечистий чоловік величезного зросту, з дуже вузькими очками та обвислими моржовими вусами, які надавали йому добродушно-лютого вигляду. Візники, чистильники взуття, репортери, вуличні торговці, хлопчаки-газетярі, школярі впізнавали його»*. До письменника навіть зверталися — «містер Холмс», часто просили допомогти в розслідуванні тих чи інших кримінальних справ. Сам Конан Дойл не вважав себе за сищика, але в нього не вистачало рішучості відмовитися від розслідування злочину і порятунку безвинного.

Долі письменника і його героя різні, але Конан Дойл наділив Шерлока Холмса власними звичками: тримати револьвер в шухляді письмового столу, а на столі — збільшувальне скло, пристрасстю до паління глиняних люльок і до збирання газетних вирізок та документів. Детектив уживав улюблені слова і вирази письменника, сповідував його ідеї, мав ті самі родинні легенди. Протягом сорока років Конан Дойл настільки зріднився зі своїм героєм, що якось навіть сказав: *«Якщо й був Холмс, то це я сам»*.

Обкладинка «Різдвяного альманаху Бітона», де вперше опубліковано повість «Етюд у ясно-червоних кольорах», 1887 р.

Лондон. Літографія XIX ст.

В останньому оповіданні про Шерлока Холмса «Старий дім Шостокомба» (1927) Конан Дойл написав: *«Отже, читачу, ми прощаємося з Шерлоком Холмсом. Я вдячний тобі за постійність і можу лише сподіватися, що я дав тобі децю, відволікаючи тебе від життєвих турбот і пробуджуючи нові думки».*

Серу Артуру Конан Дойлу вдалося подарувати своїм шанувальникам радість і віру в те, що навіть найбільш хитромудре зло можна перемогти. І перемагає його не груба фізична сила, а могутній розум.

За п'ятдесят років літературної діяльності письменник створив сімдесят книг — оповідань, нарисів, повістей, романів, віршів. Серед них, за його словами, були твори «жахливі», «таємничі», «медичні», «воєнні», «морські», «фантастичні», «розповіді про ринг» та «історичні», які він цінував найбільше.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Артур Конан Дойл, Джозеф Белл, Корній Чуковський.

Географічні назви: Шотландія, Единбург.

Назви творів: «Етюд у ясно-червоних кольорах», «Знак чотирьох», «Порожній дім», «Старий дім Шостокомба».

Назва збірки: «Пригоди Шерлока Холмса».

Запитання й завдання

1. Якій національній літературі належить творчість Артура Конан Дойла? Назвіть роки його життя.
2. Відтворіть настанови, якими керувалися батьки Конан Дойла у вихованні сина.
3. Розкажіть «історію життя» літературного образу Шерлока Холмса.
4. Чи тільки про Холмса писав Конан Дойл? У яких літературних жанрах працював англійський митець?

1. На підставі чого Конан Дойл стверджував: *«Якщо й був Холмс, то це я сам?»*

2. Прочитайте епіграф до статті. Що мав на увазі Конан Дойл, кажучи: «Я виконав своє просте завдання»? У чому воно полягало?

Складіть план статті про Конан Дойла і перекажіть її.

Розгляньте зображення письменника, знайдіть у статті опис його зовнішності, зроблений Корнієм Чуковським, і складіть усний словесний портрет на тему «Яким я уявляю Конан Дойла».

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Слово *детектив* було утворено від англійського дієслова detect, що означає «розслідувати». Детективом називають не тільки різновид літератури, а й професію агента таємної служби розшуку.

Професія детектива відносно нова. Перші розшукові агенції з'явилися в Лондоні понад двісті п'ятдесят років тому. У цьому ж місті в 1842 році створено Скотленд-Ярд — центральне поліцейське управління. Багато письменників цікавилися його діяльністю, зокрема **Чарлз Діккенс, Артур Конан Дойл, Агата Крісті**.

Виникненню літературного детективу в XIX столітті сприяли розвиток міст, ріст злочинності, поява регулярної поліції, розповсюдження газет із кримінальною хронікою, а також використання наукового аналітичного методу в розкритті злочинів.

Першим у світі почав писати оповідання, які пізніше назвали детективними, американський письменник **Едгар Аллан По (1809—1849)**.

Його твір «Вбивство на вулиці Морг», виданий 1841 року, вважають першим літературним детективом. Едгар По назвав свої оповідання «логічними», розробив правила, за якими потрібно писати детективи. Наскрізний герой його творів — сищик Огюст Дюпен, який обрав методом розслідування злочинів логіку.

В Англії естафету написання детективів підтримали Конан Дойл, створивши всесвітньо відомий образ детектива Шерлока Холмса, а також Агата Крісті, головним літературним персонажем якої став Еркюль Пуаро.

Головні ознаки літературного детективу:

- наявність таємниці, пов'язаної із злочином;
- головний герой — детектив;
- наявність друга і помічника сищика;
- злочинець — майже завжди один;
- серію доказів читач отримує одночасно із головним героєм;
- мотиви злочину — найчастіше гроші, влада, страх;
- сюжет детективу — шлях розслідування злочину;
- передбачуваність фіналу;
- зло карається.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавче поняття: літературний детектив.

Імена: Чарлз Діккенс, Артур Конан Дойл, Агата Крісті, Едгар Аллан По.

Імена героїв: Шерлок Холмс, Вотсон, Еркюль Пуаро, Огюст Дюпен.

Назва твору: «Вбивство на вулиці Морг».

Літературний детектив — різновид пригодницької літератури; прозовий твір, у якому в результаті розслідування розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином.

У центрі повісті не сам злочин, а ретельний аналіз обставин і властивостей людського характеру.

СОБАКА БАСКЕРВІЛІВ

(Уривки)

Розділ 2

Прокляття роду Баскервілів

...Доктор Мортімер повернув манускрипт¹ до світла і високим рипучим голосом прочитав ось таку дивовижну й стародавню повість:

— «Багато є свідчень про собаку Баскервілів, але оскільки я — прямий нащадок Гуго Баскервіля і оскільки чув цю історію від мого батька, який чув її від свого, я поклав собі записати її, позаяк не може бути сумнівів у її правдивості. І я хочу, сини мої, щоб ви повірили, що Вищий Судія, який карає нас за гріхи наші, може ласкаво простити їх, і що немає такого тяжкого прокляття, якого не можна було б спокутувати молитвою і каяттям. Хай навчить вас ця історія не боятися плодів минулого і бути обачливими в майбутньому, щоб темні пристрасті, від яких наш рід потерпів так страхотливо, знову не вирвались на волю на нашу погибель.

Знайте ж, що за часів Великого повстання² (історію якого, написану вченим мужем лордом Кларендоном, я настійливо рекомендую вашій увазі) замок Баскервілів належав Гуго з цього ж роду, про якого можна було сказати, що чоловік він скажений, до того ж богохульник і безвірник. Сусіди, мабуть, пробачили б йому все це, беручи до уваги, що в наших місцях жили не святі, але Гуго мав схильність до безглузких і жорстоких жартів, що зробило його ім'я притчею во язицех в усій Західній Англії. Трапилося так, що цей Гуго покохав (якщо тільки можна назвати його темну пристрасть таким світлим словом) дочку одного йомена³, землі якого були поблизу маєтку Баскервілів. Але молода дівчиця, відома своєю скромністю й добродішністю, як тільки могла уникала його, бо боялася самого його гидкого ім'я. І от одного разу, а це було на Михайлів день, Гуго, взявши з собою п'ятьох чи шістьох своїх товаришів, непутящих гультаїв, прокрався в йоменську господу й викрав дівчицю, коли там не було ні її батька, ні братів, про що Гуго добре знав. Повернувшись у замок, Гуго сховав дівчину в одному з горішніх покоїв, а сам зі своїми друзями, як це в них було заведено, завів тривалу пиятику. Бідолашна дівчина мало не збожеволіла, чуючи співи, крики й страшне богохульство... Кінець кінцем, зовсім знегамившись від страху, вона зробила те, на що побоювся б зважитися навіть найсміливіший і найспритніший чоловік — з допомогою плюща, який вкривав (і все ще вкриває) південну стіну замку, вона спустилася вниз і подалася через вересове пустище до батьківської оселі, що була на відстані трьох льє⁴ від баскервільського замку.

¹ *Манускрипт* — стародавній рукопис.

² Ідеться про Англійську революцію 1640—1660 років, внаслідок якої в країні утвердився капіталістичний лад.

³ *Йомен* — тут: заможний селянин в Англії XIV—XVIII століть.

⁴ *Льє* — старовинна французька одиниця довжини, сухопутне льє дорівнює близько 4,4 км, морське — близько 5,5 км.

Трапилося так, що через якийсь час Гуго залишив гостей з наміром віднести своїй полонянці їсти й пити, можливо, в нього було на думці й щось гірше — але виявив, що клітка порожня, а пташка зникла. І тоді, треба гадати, в нього вселився диявол, бо, збігши сходами вниз до бенкетної зали, він скочив на стіл, ногами розкидав дзбани з вином і тарелі й загорлав перед своїм чарколюбним товариством, що ладен цієї ж ночі віддати тіло й душу силам зла, аби лише наздогнати дівчисько. І поки ті гульгтяї стояли, приголомшені люттю, від якої казився Гуго, хтось із них, мабуть, нечестивіший або п'яніший за інших, крикнув, що по сліду втікачки треба пустити собак. На це Гуго миттю вибіг із замку, наказуючи слугам осідлати його кобилу і спустити собак. Давши їм понюхати хустку, яка належала дівчині, він таким чином пустив їх по її сліду і разом з усією зграєю, що люто гавкала, поскакав через залите місячним світлом мохове болото.

Приятелі його якийсь час стояли пороззявлявши роти... Потім поступово до їхніх очманілих голів повернулося трохи здорового глузду, і всі вони, числом тринадцять, скочили на коней і кинулися наздоганяти Гуго...

Місяць яскраво освітлював невеличку галявину, а посеред неї лежала нещасна дівця, яка вмерла від страху й виснаження сил. Але волосся на головах цих трьох відчайдушів заворушилося не тому, що вони побачили мертве тіло дівчини, і не тому також, що поряд з ним лежало тіло Гуго Баскервіля, ні, їх нажахала бридка потвора, величезний чорний звір, з вигляду собака, але більший за будь-якого собаку, що його коли-небудь бачило око смертного, — цей звір стояв над Гуго, вчепившись йому в горло. Поки вони дивилися, звір розірвав Гуго Баскервілю горло й повернув до них свою морду — очі в нього горіли, з пащі капала кров, і гуляки з криком рвонули з копита через пустище. Один з них, кажуть, від побаченого вмер тієї самої ночі, а двоє інших до кінця своїх днів були несповна розуму.

Отака, сини мої, легенда про появу собаки, який відтоді заподіяв нашому роду стільки лиха. А записав я її тільки тому, що відоме таїть у собі менше жахливого, ніж здогади й натяки...

У Шерлока Холмса було дві причини, щоб застосувати свої аналітичні здібності: розв'язати нудьгу й відновити справедливість.

Розділ 13

Сіті розставлено

...Сер Генрі не стільки здивувався, скільки зрадив появи Шерлока Холмса, бо вже кілька днів чекав, що той, дізнавшись про останні події, в Лондоні не затримається...

— Але ж у якому стані наша власна справа? — спитав баронет. — Чи вдалося вам хоч трохи її розплутати?... Вотсон, певно, розповів вам про один випадок. Ми чули в пустищі собаку, тож можу заприсягтися, що не все є порожнім марновірством. На Заході мені доводилося мати справу з собаками, і коли я чую, як пес гавкає, то знаю, що це за один. І якщо вам вдасться надіти намордник на цього собаку й посадити його на ланцюг, я буду готовий будь-де заприсягтися: ви найкращий детектив у світі...

В. Ліванов у ролі Шерлока Холмса у фільмі «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Вотсона»

— Дуже добре. Але я вас попрошу слухатися мене сліпо, не питаючи, чому й навіщо.

— Як вам буде завгодно.

— Якщо ви так зробите, то, думаю, ми швидко розв'яжемо нашу маленьку проблему. Не маю сумніву, що...

Холмс раптом замовк і пильним поглядом втупився кудись поверх моєї голови. Лампа світила просто йому в обличчя — вкрай напружене й непорушне, воно могло б належати справжній класичній статуї і було втіленням тривоги й надії.

— Що трапилося? — в один голос вигукнули ми з сером Генрі.

Коли Холмс опустив очі, я побачив, що він намагається вгамувати внутрішнє хвилювання. Обличчя в нього було спокійне, але очі світилися торжеством.

— Пробачте, але я на цьому знаюсь і я в захопленні, — сказав він, показавши рукою в бік галереї портретів, що висіли на протилежній стіні. — Вотсон ніяк не хоче припустити, що я розуміюся на живопису, але це звичайні заздрощі, просто наші погляди на цей предмет не збігаються. Але портрети справді чудові.

— Радий чути це, — мовив сер Генрі, з деяким здивуванням глянувши на мого друга. — Не буду удавати, ніби я дуже багато тямлю в картинах, от у конях чи бичках — то інша справа. Навіть не уявляв, що ви знаходите час для таких речей.

— Я знаю, який живопис гарний, а який поганий, і зараз бачу саме гарний живопис. Присягаюсь, ота дама в синій шовковій сукні належить пензлю Неллера, а товстий джентльмен у перуці — то Рейнольдс. Це, очевидно, фамільні портрети?

— Так, усі до одного.

— І ви знаєте, хто на них?

— Беррімор добре мене потренував, і я, гадаю, можу відповісти свій урок без помилок.

— Хто отой джентльмен з підзornoю трубою?

— То контр-адмірал Баскервіль, який служив під командою адмірала Родні у Вест-Індії¹. А он той у голубому сюртуці і з сувоєм паперів — сер Вільям Баскервіль — голова комісії Палати громад за Пітта².

— А цей кавалер навпроти мене, у чорному оксамитовому камзолі з мереживом?

— О, вам треба знати про нього. Це причина всіх наших нещасть — лиходій Гуго, від якого почалася легенда про собаку Баскервіль. Ми його, очевидно, ніколи не забудемо.

¹ Ідеться про підкорення Англією Індії в середині XIX століття.

² Уільям Пітт (1759—1806) — англійський державний діяч, один із лідерів торі; проводив політику, спрямовану на придушення демократичного руху.

Я з цікавістю й деяким здивуванням втупився у портрет.

— Боже мій! — мовив Холмс. — Він здається досить спокійним, лагідним чоловіком, але, насмілюся сказати, в погляді є щось діявольське, я уявляв його кремезнішим хлопцем і розбишакою.

— Портрет справжній, сумнівів тут бути не може, бо на зворотному боці написано його ім'я і дата — тисяча шістсот сорок сьомий рік...

— Ви не помічаєте в ньому нічого особливого?

Я довго роздивлявся крилатий капелюх з плюмажем¹, довгі кучері, білий мереживний комір і суворе, мертве обличчя. Воно не відзначалося брутальністю, але було бундючне, безжальне й жорстоке, з міцно стуленими тонкими губами й холодними невблаганними очима.

— Він нікого вам не нагадує?

— В нижній частині обличчя є щось від сера Генрі.

— Можливо, не більше, ніж натяк. Але зачекайте хвилиночку!

Він став на стільця і, тримаючи свічку в лівій руці, затулив зігнутою правою крилатий капелюх і завитки довгих кучерів.

— Господи Боже! — не стримав я здивованого вигуку.

З полотна на мене дивилося обличчя Степлтона.

— Ага, тепер ви теж побачили. Мої очі давно натреновані вивчати обличчя, а не те, що їх прикрашає. Найголовніша якість криміналіста-слідчого — це вміти проникати поглядом за маски.

— Неймовірно. Наче його портрет.

— Так, цікавий випадок повернення до предків, причому як у фізичному, так і в духовному сенсі. Людині досить почати вивчати портрети, щоб перетворитися на прибічника теорії переселення душ. Не підлягає сумніву, Степлтон теж з роду Баскервілів.

— І з планами на спадщину.

— Цілком вірно. Цей портрет, що випадково потрапив на очі, дає нам у руки одну з найважливіших сполучних ланок, відсутність якої так нам дошкуляла. Ми впіймали його, Вотсоне, ми його впіймали...

— Що ми будемо робити далі?

— Насамперед побачимося з сером Генрі. А ось і він!

— Доброго ранку, Холмсе! — привітався баронет. — Ви схожі на генерала, який розробляє з начальником штабу план битви.

— Так воно й є. Вотсон прийшов одержати наказ.

— Я теж.

— Чудово. Якщо я не помиляюсь, наші друзі Степлтони запросили вас сьогодні на обід?

— Сподіваюсь, ви теж туди підете. Вони дуже гостинні люди, і я впевнений, що вони будуть надзвичайно раді вас бачити.

— Боюсь, нам з Вотсоном доведеться поїхати в Лондон.

— У Лондон?

— Так. За нинішнього збігу обставин від нас там буде більше користі. Обличчя баронета помітно видовжилось.

— А я мав надію, що в цій справі ви залишитеся зі мною до кінця. Замок Баскервілів і пустище не ті місця, де приємно бути самому...

— ...Ідьте в Мерріпіт-хаус кіньми. Але коляску відішліть назад і скажіть Степлтону, що назад підете пішки.

¹ Плюмаж — оздоба з пір'я на чоловічому головному уборі.

— Пішки пустищем?

— Так.

— Але саме від цього ви не раз мене застерігали.

— Сьогодні можете йти спокійно, небезпека вам не загрожуватиме. Якби я не довіряв до кінця вашій витримці й мужності, то ніколи б не запропонував вам цього, але необхідно, щоб ви зробили саме так.

— Добре.

— І якщо ви хоч трохи цінуєте своє життя, то, вийшовши в пустище, нікуди не звертайте зі стежки, що веде від Мерріпіт-хаус до Грімпенської дороги, тим більше, що ви не раз нею ходили.

— Я зроблю так, як ви кажете.

— Дуже добре. Мені хотілось би виїхати якомога швидше після сніданку, щоб бути в Лондоні ополудні.

Ця програма дій вкрай мене здивувала, хоч я й пам'ятав слова Холмса, сказані ним Степлтону напередодні ввечері про те, що наступного дня його візит у ці місця закінчиться...

— Ну а тепер, Вотсоне, треба використати наш час якнайкраще й завітати до нашої знайомої місіс Лаури Лайонз.

План кампанії, розроблений Холмсом, починав прояснюватися. Мій друг вирішив використати баронета для того, щоб переконати Степлтонів, ніби нас у Баскервіль-холі дійсно немає, насправді ж ми повернемося на місце подій саме тоді, коли в цьому буде найбільша потреба...

Місіс Лаура Лайонз сиділа в своїй робочій кімнаті, і Шерлок Холмс розпочав розмову щиро й відверто, чим неабияк її здивував.

— Я розслідую обставини смерті сера Чарльза Баскервіля, — сказав він. — Мій друг доктор Вотсон, ось він перед вами, поінформував мене про все, що ви повідомили в зв'язку з цією справою і що приховали.

— Що саме я приховала? — зухвало спитала вона.

— Ви визнали, що попросили сера Чарльза бути біля хвіртки о десятій годині вечора. Як ми знаємо, він помер саме там і саме в той час. Ви приховали, який зв'язок існує між цими двома багатозначними фактами.

— Між ними немає зв'язку.

— В такому випадку ми є свідками справді надзвичайного збігу обставин. Але я впевнений, що ми кінець кінцем встановимо цей зв'язок. Я хочу бути з вами абсолютно відвертим, місіс Лайонз. Ми вважаємо смерть сера Чарльза вбивством, і в цю справу може бути вплутаний не тільки ваш друг містер Степлтон, а й його дружина.

Місіс Лайонз схопилася з крісла.

— Його дружина?! — вигукнула вона.

— Це вже ні для кого не таємниця. Особа, яка видавала себе за сестру Степлтона, насправді його дружина.

Місіс Лайонз знову сіла. Її пальці стиснули бильця крісла з такою силою, що нігті на них, доти рожеві, аж побіліли.

— Його дружина! — повторила вона. — Він неодружений!

Шерлок Холмс знизав плечима.

— Доведіть мені це! Доведіть! І якщо вам це вдасться, я...

Лютий вогонь в її очах сказав більше, ніж будь-які слова.

— Я готовий зробити це, — відказав Холмс, дістаючи з кишені якісь папери. — Ось фотографія цієї пари, зроблена чотири роки тому в місті

Йорк. На звороті написано: «М-р і м-с Ванделер», але вам не важко буде впізнати його та й її, якщо вам доводилося зустрічатися з нею. А ось три документи, в яких люди, що заслуговують на довіру, описують містера і місіс Ванделер, які в той час мали приватну школу «Святий Олівер». Прочитайте це, і у вас не залишиться жодних сумнівів відносно того, що йдеться про тих самих людей.

Місіс Лаура Лайонз мигцем проглянула простягнуті їй папери, потім звела очі на нас — відчай перетворив обличчя цієї жінки на холодну, не-порушну маску.

— Містере Холмсе,— мовила вона,— цей чоловік пропонував мені ви-йти за нього заміж за умови, якщо я візьму розлучення. Він брехав мені, негідник, як тільки міг. Він ніколи не казав мені й слова правди. А навіщо? Навіщо? Я думала, він поводить себе так заради мене. Але тепер розумію: я завжди була тільки звичайнісіньким знаряддям у його руках... Але прися-гаюся вам в одному: коли я писала того листа, мені й не снилося, що це завдасть шкоди серові Чарльзу, моєму найдобрішому другові.

— Мадам, я вірю кожному вашому слову,— відповів Шерлок Холмс.— Надіслати того листа вам порадив Степлтон?

— Він його продиктував.

— Очевидно, він вам пояснив, що в такий спосіб ви одержите від сера Чарльза допомогу для судових витрат, пов'язаних з розлученням?

— Саме так.

— А потім, коли ви надіслали листа, переконав вас не йти на зустріч?

— Він сказав, що перестане поважати себе, якщо гроші для розлучен-ня дасть хтось інший, що він сам, хоч і бідна людина, віддасть усе до ос-таннього пенні, аби усунути перешкоду, яка нас розділяє.

— Він справляє враження послідовної особи. А про подальші події ви нічого не чули, поки не прочитали про смерть сера Чарльза в газетах?

— Не чула.

— І Степлтон примусив вас заприсягтися нічого нікому не казати про зустріч, яку ви призначили старому джентльменові?

— Так. Він сказав, що смерть сера Чарльза дуже загадкова і що на мене, безперечно, впаде підозра, якщо стане відомо про лист і зустріч. Він залякав мене, і я вирішила мовчати...

Проаналізуйте, що в повісті «Собака Баскервілів» є звичайним, а що — неймовірним.

Розділ 14

Собака Баскервілів

...Попереду на нас чекало велике випробування, нарешті ми були го-тові до останнього вирішального зусилля, а Холмс нічого не говорив, і я міг лише здогадуватися, якою буде послідовність його дій.

— У вас є зброя, Лестрейде?

Маленький детектив посміхнувся:

— Поки я в штанях, у мене є задня кишеня, а поки в мене є задня кишеня, то й там щось є.

— Це добре! Ми з моїм другом теж приготувалися до всяких несподіванок.

— Ви страшенно серйозно ставитесь до цієї справи, містере Холмсе. І що ж ми будемо робити?

— Чекати.

— Слово честі, місця тут не дуже веселі,— зауважив детектив, щуплячись і позираючи то на похмурі схили горбів, то на величезне озеро туману, що розлилося над Грімпенською трясовиною.— А он у якомусь будинку світяться вікна.

— Це Мерріпіт-хаус, мета нашої подорожі. Тепер попрошу вас іти навшпиньках і розмовляти пошепки.

Ми обережно просувалися стежкою, прямуючи до будинку, але ярдів за двісті від нього Холмс нас зупинив.

— Далі не треба,— сказав він.— Оці валуни праворуч — чудова схожанка.

— Ми тут повинні чекати?

— Так, влаштуємо невеличку засідку. Лестрейде, лізьте в цю нішу. Вотсоне, ви бували всередині будинку? Прокрадіться вперед, та тихо, і гляньте, що вони там роблять, але, ради Бога, дивіться, щоб вас не помітили...

В кімнаті було двоє чоловіків — сер Генрі й Степлтон. Вони сиділи в профіль до мене за круглим столом. Обидва курили сигари, перед ними стояли чашки з кавою й вино. Степлтон щось жваво розповідав, але баронет був блідий і слухав його не уважно. Очевидно, його тяжко гнітила думка про самотнє повернення додому лиховісним пустищем.

Поки я спостерігав за ними, Степлтон підвівся й вийшов з кімнати, а сер Генрі налив собі вина й відкинувся на спинку крісла, затягуючись сигарою. Я почув рипіння дверей, потім шурхіт черевиків по гравію. Кроки пролунали доріжкою по другий бік муру, за яким я причаївся. Визирнувши, я побачив, що натураліст зупинився біля сарайчика в кутку саду. В замку повернувся ключ, Степлтон ступив через поріг, і в сараї почувалась якась шамотня. Натураліст пробув там близько хвилини, потім ще раз скреготнув у замку ключем, пройшов повз мене і зник у будинку. Побачивши його знову в товаристві гостя, я тихо прокрався назад до своїх товаришів і розповів їм про все, що вивідав.

— Отож ви кажете, Вотсоне, що жінки в їдальні немає? — спитав Холмс, коли я закінчив розповідати.

— Немає.

— Де ж тоді вона? В усіх інших кімнатах не світиться.

— Навіть не уявляю, де вона може бути.

Я вже казав вам, що над Грімпенською трясовиною стелився густий білий туман. Він повільно насувався звідти на нас хоч і невисоким, але щільним і чітко окресленим валом. Місяць світив ясно, і туман мав вигляд блискучого льодового поля, над поверхнею якого де-не-де височіли скелі й гострі вершини пагорбів. Холмс обернувся в той бік і, спостерігаючи за неквапливим рухом цієї білої стіни, нетерпляче пробурмотів:

— Він суне на нас, Вотсоне.

— А це погано?

— Дуже погано. Це єдине в світі, що може зруйнувати мої плани. Але сера Генрі не доведеться чекати довго. Вже десята година. Наш успіх і

навіть його життя залежать тепер від одного — чи вийде він раніше, ніж стежка потоне в тумані...

Холмс став навколiшки і притулився вухом до землі:

— Дякувати Богу, здається, йде.

В тиші пустища почулися швидкі кроки. Присівши серед валунів, ми напружено вдивлялися в сріблясту стіну попереду. Звук кроків лунав дедалі чіткіше, і ось із туману, немов розсунувши лаштунки, ступив той, кого ми чекали. Опинившись на чистому повітрі під яснозорим небом, він здивовано озирнувся навколо. Потім швидко подався стежкою далі, пройшов близько від того місця, де ми ховалися, і почав спускатися довгим пологим схилом. Ідучи, він весь час оглядався то через одне, то через друге плече як людина, що чимось занепокоєна.

— Цс-с! — прошепотів Холмс, і курок його револьвера різко клацнув, коли він його зводив. — Обережно! Це він!

Стоячи поряд з Холмсом, я мигцем глянув йому в обличчя — воно було бліде, схвильоване, з палаючими в місячному світлі очима. Раптом їхній погляд непорушно застиг, губи від здивування розтулилися. Тієї ж миті Лестрейд скрикнув від жаху й упав долілиць на землю. Я скочив на ноги й схопився обважнілою рукою за револьвер, майже паралізований страхітливим привидом, що вихопився з туману. Так, це був собака, величезний, чорний як смола собака — такого собаки нікому з смертних ще не доводилося бачити. З його роззявленої пащі бурхало полум'ям, очі горіли жаром, по морді, шерсті на загривку й спині, підгрудді пробігав вогонь. Навіть у гарячкових мареннях божевільного не могло б виникнути нічого більш дикого, жахливого й пекельного, ніж цей чорний, з лютим вищиром звір, що вистрибнув до нас із стіни туману.

Величезна чорна потвора довгими стрибками мчала стежкою точно по слідах нашого друга. Її поява так нас приголомшила, що перш ніж ми отямилися, вона встигла промчати повз нас. І лише тоді ми з Холмсом одночасно вистрілили — жахливе виття тварюки показало, що бодай один з нас влучив у неї. Проте вона не зупинилася, а помчала далі. Віддалік на стежці ми побачили сера Генрі. З блідим у місячному світлі обличчям, він дивився назад, з жахом піднісши руки вгору й безпорадно втупившись у страхітливого звіра, що наздоганяв його.

Але те, що собака завив від болю, вмить розвіяло наш страх. Якщо він уразливий, то й смертний, а якщо його можна поранити, то можна й убити. Ніколи мені не доводилося бачити, щоб хтось бігав так швидко, як Холмс тієї ночі. Я завжди був прудконогим і бігав зовсім непогано, але він випередив мене настільки ж, наскільки я сам випередив детектива-професіонала. Ми мчали стежкою і чули, що попереду глухо гарчить пєс і раз у раз скрикує сер Генрі. Я встиг побачити, як цей звір стрибнув на свою жертву, повалив її на землю й кинувся їй до горла. Але цієї миті Холмс вгатив у бік потвори всі п'ять куль, що ще залишилися в барабані його револьвера... Велетенський собака був мертвий.

Сер Генрі лежав непритомний на тому місці, де впав. Ми зірвали з нього комірець, і Холмс прошепотів слова подяки, пересвідчившись, що на шиї в баронєта немає рани і що порятунок прийшов вчасно. Ось повіки в нашого друга здригнулися, і він зробив мляву спробу поворухнутися. Лестрейд просунув шийку фляги з коньяком йому між зубів, і на нас глянули два зляканих ока.

— Боже! — прошепотів сер Генрі. — Що це було? Господи, що це було?

— Хоч би що це було, воно мертве, — відказав Холмс. — Ми назавжди вигнали привида, що переслідував ваш рід.

Звір, що лежав перед нами, самими своїми розмірами й силою справляв моторошне враження... Я доторкнувся рукою до його палаючої морди і, піднісши пальці до очей, побачив, що в темряві вони світяться.

— Фосфор, — сказав я.

— Та ще й якийсь хитрий препарат, — додав Холмс, приножуючись до тварини. — Без запаху, щоб собака не втратив нюх. Ми повинні щиро вибачитися перед вами, сер Генрі, за те, що піддали вас такому страшному випробуванню. Я був готовий побачити собаку, але не таке чудовисько....

— Ви врятували мені життя...

— А тепер ми повинні йти, — мовив Холмс. — Треба зробити справу до кінця, тут важить кожна хвилина. Докази злочину ми маємо, тепер треба взяти злочинця.

— Ставлю тисячу проти одного: дома його не знайти, — додав Холмс, коли ми швидко поверталися стежкою до будинку Степлтона. — З пострілів він напевно зрозумів, що гру програно...

З револьверами в руках ми всі троє влетіли до кімнати. Проте запеклого негідника всупереч нашим надіям ми не знайшли й тут. Замість нього ми побачили дещо настільки дивне й настільки несподіване, що на мить аж остовпіли від здивування.

Кімната являла собою маленький музей. Вдовж її стін стояло безліч ящиків із скляними віками, під якими зберігалася колекція метеликів і комах — збирати її було відпочинком для цього складного й небезпечного чоловіка. Посередині кімнати стояла вертикальна підпора, поставлена колись під старий, поточений шашелем сволок, який підтримував стелю. Біля цієї підпори стояла прив'язана до неї людина, а через те, що її було з голови до ніг закутано в простирадла, в першу хвилину ніхто не зміг би сказати, чоловік то чи жінка. Один рушник, обкручений навколо шиї, було зав'язано ззаду підпори. Другий закривав нижню частину обличчя, а поверх нього на нас невідривно дивилися чорні, сповнені горя й сорому, очі, благально питаючи нас про щось. Ми вмиль розв'язали вузли, здерли кляц, і на підлогу до наших ніг сповзла місіс Степлтон. Коли її гарна голівка похилилася на груди, я побачив у неї на шиї чітку червону смугу від удару нагаєм.

— Тварюка! — вигукнув Холмс. — Лестрейде, де ваш коньяк? Посадіть її в крісло! Вона просто знепритомніла від побоїв і виснаження.

Місіс Степлтон знову відкрила очі.

— Він у безпеці? — спитала вона. — Він утік?

— Від нас він не втече, мадам.

— Ні, ні, я не про мого чоловіка. Сер Генрі, він у безпеці?

— Так.

— А собака?

— Його вбито.

Вона зітхнула з великою полегкістю:

— Слава Богу! Слава Богу! О негідник! Погляньте ось, як він зі мною поводився. — Місіс Степлтон рвучко підсмикнула рукави, і ми з жахом побачили, що всі руки у неї в синцях. — Він може схватитися тільки в одному місці, — сказала вона. — Посеред Грімпенської трясовини є острівцець, а на ньому давня олов'яна копальня. Там він тримав свого

собаку, там у нього все приготовлене на той випадок, якщо доведеться ховатися. Туди він і втік.

За вікнами білою ватою висіла запона туману. Холмс посвітив у шибки лампою.

— Дивіться,— мовив він.— Сьогодні вночі ніхто не зможе знайти дорогу на Грімпенську трясовину...

Наступного ранку після того, як було вбито собаку, туман розвіявся, і місіс Степлтон повела нас туди, де починалася стежка, що вела через Грімпенську трясовину. Тільки один-єдиний раз ми побачили, що цим небезпечним шляхом хтось пройшов раніше від нас. На купині болотяної трави лежала якась темна річ. Холмс загруз аж по пояс, коли ступив убік від стежки, щоб підняти її, і якби ми не допомогли йому, його нога вже ніколи не відчула б під собою твердої землі. Він показав нам старий чорний черевик. Всередині на шкірі було витиснено: «Мейєрс. Торонто».

— Знахідка варта того, щоб прийняти грязьову ванну,— зауважив Холмс.— Це загублений черевик нашого друга сера Генрі.

— Його кинув Степлтон, коли тікав.

— Саме так. Давши собаці понюхати черевик, щоб пустити того звіра по сліду сера Генрі, він не випустив його з рук. А коли зрозумів, що гру програно, втік з ним. І тільки тут пожбурих його геть. Тепер ми наймні знаємо, що до цього місця він дістався щасливо...

Якщо земля говорила правду, то Степлтону не поталанило дістатися острівця, де в нього була схованка, до якої він з такими зусиллями пробирався останньої туманної ночі. Цього холодного чоловіка з жорстоким серцем навіки засмоктала в свої смердючі глибини велика Грімпенська трясовина.

Ми знайшли чимало його слідів на оточеному болотом острівці, де він переховував свого лютого спільника. Величезна корба¹ і шахта, наполовину завалена різним мотлохом, підказали нам, де знаходиться покинута копальня. Поряд з нею виднілися залишки халуп рудокопів, яких, очевидно, вигнали звідси шкідливі випари навколишніх боліт. В стіні однієї з халуп ми побачили скобу з ланцюгом і купу обгризених кісток — у ній Степлтон тримав свого пса...

— Собаку сховати можна, а от змусити його мовчати — ні. Звідси й лунало виття, яке навіть удень не дуже приємно було чути. В разі крайньої потреби Степлтон міг тримати собаку в сарайчику біля свого будинку, але тут уже доводилося ризикувати, і тільки у вирішальний день, який мав увінчати всі його зусилля, він зважився на це. А ось ця паста в бляшанці й є, безперечно, тією сумішшю, якою він мастив свого звіра. Степлтона нашттовхнула на цю думку, безумовно, родинна легенда про пекельного собаку Баскервілів і бажання до смерті перелякати старого сера Чарльза. Вотсон, нам ніколи ще не вдавалося вистежити людину більш небезпечно, ніж та, яка лежить отам! — І він показав рукою в бік величезної поцяткованої зеленими плямами трясовини, що тяглася вдалину й поступово переходила в жовтувато-коричневі схили пустища.

Переклад *Миколи Дмитренка*

¹ *Корба* — тут: вантажопідійомний пристрій у вигляді вала з ручкою, на який намотується канат або ланцюг.

Запитання й завдання

1. Дайте визначення поняття *літературний детектив*. Віднайдіть ознаки детективу в повісті «Собака Баскервілів» (див. другий форзац підручника).
2. Відтворіть шлях розслідування, проведеного Шерлоком Холмсом. У якій послідовності викладені події? Чи має це значення в детективі?
3. Знайдіть у тексті повісті докази, на підставі яких Шерлоку Холмсу вдалося розкрити злочин.
4. У чому полягає суть методу, яким користувався детектив під час роботи? Проілюструйте його прикладами із твору.
5. Чому стався злочин? У чому він полягає?
6. Що спонукало Холмса взятися за розслідування причин смерті сера Чарльза Баскервіля?
7. Чи сильним був супротивник у Шерлока Холмса? Чому він був переможений?

ПРО ПОВІСТЬ «СОБАКА БАСКЕРВІЛІВ» (1902)

Шерлок Холмс — це той, ким хоче бути кожна людина; він ніби мандрівний лицар, який рятує знедолених і сам-один виходить на прю зі злом.

Гескет Пірсон

Дослідники творчості Конан Дойла вважають, що повість написано на основі старовинної легенди про девонширського собаку. На Заході Англії і дотепер вірять в існування величезних диявольських псів. Кажуть, начебто вони нишпорять по нічних дорогах у пошуках нехрещених дітей і виють так, що від цих звуків розбігається худоба і падають замертво мисливські хорти.

Сюжет повісті — розслідування Шерлоком Холмсом убивства. Історія починається загадковою смертю сера Чарльза Баскервіля. Одрязу ж виникає підозра, що йому «допомогли» померті. Але хто і чому? Отже, наявна таємниця, пов'язана зі злочином.

Загадавши загадку, автор зусилля дати читачеві ключі до її відгадки, тобто докази. І він їх дає: згадує легенду про страшного собаку; розповідає про безслідне зникнення на болотах домашніх тварин, а також про те, що місцеві жителі час від часу чують жахливе собаче виття, бачать відбитки лап величезного собаки поряд із померлим сером Чарльзом. Є й інші побічні докази.

Таємницю хтось повинен розкрити. У Конан Дойла це приватний детектив Шерлок Холмс. Сицик — головна постать детективного твору. Без нього немає і детективу.

Хто ж він, цей Шерлок Холмс? Англійський джентльмен, лицар, що прагне встановити істину і справедливість задля морального задоволення, а не заради кусня хліба. Він уміє розгадувати найзаплутаніші кримінальні загадки. До їх числа належить і смерть сера Баскервіля.

Які риси вирізняють Шерлока Холмса? Передусім могутній аналітичний розум, завдяки якому Холмс міг пояснити і розплутати все, що іншим людям здавалося незрозумілим і незбагненим. У години напруженої розумової роботи Холмс зважував кожну найдрібнішу обставину справи, вибудовував взаємовиключні версії, протиставляючи їх одна

одній, і вирішував, які деталі значущі, а які несуттєві. Наприклад, таємниче зникнення в готелі черевиків сера Генрі Баскервіля детектив не вважав дріб'язковим. І справді, пропажа не була випадковою.

Шерлок Холмс — єдиний у світовій літературі герой, головним заняттям якого було розмірковування.

Другою визначальною рисою детектива була його надзвичайна спостережливість. Так, уважно оглянувши ціпок доктора Мортімера, він висловив припущення, що доктор — молодик років тридцяти, приємної зовнішності, нечестолубний, неухважний, і що в нього є собака. Все це підтвердилося. Детектив був не тільки розумним, спостережливим, а й фізично сильним, витривалим, сміливим. Згадайте хоча б, як прудко він біг за собакою, щоб урятувати життя серу Генрі. Проте уславився Шерлок Холмс не фізичною силою, а силою розуму.

Спільно з Шерлоком Холмсом діє його однодумець і помічник — доктор Вотсон. Роль цього героя — супроводжувати детектива, іноді з пістолетом, допомагати йому, захоплюватися ним, записувати його подвиги. Вотсон — звичайна людина. Він у відчаї від того, що не може так блискуче розкривати таємниці, як це вдається Холмсові, хоча сищик не один раз пояснював йому свій метод. Шерлок Холмс і доктор Вотсон — класичний детективний дует, ці герої взаємодоповнюють один одного.

Мотивом злочинств, які розслідував Шерлок Холмс, найчастіше були гроші, жадоба до збагачення. Ось і Степлтона на хитромудрий злочин штовхнуло бажання стати спадкоємцем замку Баскервілів.

Причина популярності творів про Шерлока Холмса полягає не тільки в привабливості образу благородного детектива, який могутністю свого розуму перемагає зло (убивць, шахраїв, злодіїв), а й у тому, що читач має змогу пройти разом із ним один і той самий шлях до розкриття таємниць. Читач скрізь і завжди разом із Шерлоком Холмсом є ніби співучасником розслідування і співтворцем перемоги.

Своєрідність повісті «Собака Баскервілів»:

- детективна повість;
- наявність таємниці, пов'язаної із злочином;
- головний герой — приватний детектив (сищик);
- друг і помічник головного героя;
- злочинець — зазвичай одинак;
- основний метод — логічне розслідування;
- злочин пов'язаний із прагненням до збагачення;
- торжество справедливості;
- зло покарано.

Запитання й завдання

Доберіть із твору й статті про повість «Собака Баскервілів» матеріал до характеристики образів Шерлока Холмса і доктора Вотсона за поданим планом.

П л а н

1. Портрет героя.
2. Професія.
3. Захоплення.
4. Риси характеру.
5. Роль у розкритті злочину.
6. Основний метод розслідування.

1. Які риси характеру Шерлока Холмса є визначальними?

2. З'ясуйте роль доктора Вотсона в повісті.

3. Прочитайте епіграф до статті. Чому англійський письменник Хескет Пірсон назвав Шерлока Холмса «мандрівним лицарем»?

4. Англійський письменник Герберт Уеллс сказав: «Шерлок Холмс — це людина, яка ніколи не жила, але ніколи й не помре». Як ви розумієте ці слова?

5. Що можна сказати про автора повісті на підставі її змісту?

1. Підготуйте переказ легенди роду Баскервілів. Переказуючи, виділяйте ключові епізоди та образи, які допомагають розгадати головну таємницю твору.

2. Напишіть статтю про Шерлока Холмса для словничка літературних героїв.

3. Складіть усну розповідь на тему «Яким я уявляю Шерлока Холмса».

Думка в подарунок

Ви дивитесь, але не спостерігаєте, а це велика різниця. Того, хто навчився спостерігати й аналізувати, обдурити неможливо (Артур Конан Дойл).

Запитання й завдання до розділу

«Пригоди та фантастика»

1. Користуючись словником літературознавчих термінів, дайте визначення понять *фантастика*, *літературний детектив*, *пригодницька література*.

2. Знайдіть елементи фантастики й пригод у романі Джонатана Свіфта «Мандри Лемюеля Гуллівера». Яка роль фантастики й пригод у творі?

3. Знайдіть елементи пригод у творі Конан Дойла «Собака Баскервілів».

4. Дайте визначення поняття *літота*. Який троп за своїми ознаками протиставляється літоті?

5. Назвіть ті ознаки, за якими твір «Собака Баскервілів» вважають детективом. Визначте жанровий різновид: роман, повість чи оповідання.

6. Доведіть, що «Мандри Лемюеля Гуллівера» — сатира.

7. У яких творах трапляються ці поняття, назви, імена: *Ліліпутія*, *Баскервіль*, *Блефуску*, *Вотсон*, *тупоконечники й гостроконечники*, *Скотленд-Ярд*?

8. Про яку добу з історії Англії йдеться у пригодах Лемюеля Гуллівера? Які партії Свіфт має на увазі?

9. Продовжте асоціативні ряди імен *Гуллівер* і *Шерлок Холмс*.

10. Якою побачили людину Джонатан Свіфт і Артур Конан Дойл? Чи збігається погляд письменників на людину?

11. Доведіть, що «Собака Баскервілів» та «Мандри Лемюеля Гуллівера» створені англійськими письменниками.

12. Знайдіть «зайве»:

а) Шерлок Холмс, Гуллівер, Баскервіль, Вотсон;

б) сатира, детектив, гумор, іронія.

13. Узгодьте дати та імена письменників.

1859—1930

Даніель Дефо

1667—1745

Артур Конан Дойл

1660—1731

Джонатан Свіфт

КРАСА ЧИСТИХ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

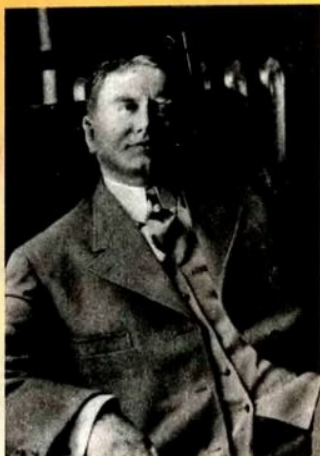
О. ГЕНРІ

(Вільям Сідні Портер)

Справа не в дорозі, котру ми обираємо;
те, що в душі нашій, примушує нас обирати

О. Генрі

О. Генрі — американський письменник 1862 (Грінборо, штат Північна Кароліна) — **1910** (Нью-Йорк)

На основі біографії **О. Генрі** можна було б створити захопливий кінофільм, у якому кожен кадр викликав би жвавий інтерес.

Кадр перший. Народження О. Генрі. Майбутній письменник, справжнє ім'я якого **Вільям Сідні Портер**, побачив світ у сім'ї лікаря в маленькому американському містечку Грінборо штату Північна Кароліна. У три роки хлопчик втратив матір, тож його виховувала тітка.

Кадр другий. П'ятнадцятирічний Сідні Портер залишив школу і став учнем фармацевта в аптеці свого дядька. У маленьких американських

містечках аптека замінювала мешканцям клуб. Тут призначали зустрічі, обговорювали новини. Сідні любив спостерігати за постійними відвідувачами аптеки і заради розваги малював на них карикатури. На хлопця не ображалися і прозвали Гумористом.

Кадр третій. Сідні Портер переїхав до Техасу з наміром «посвячуватися в ковбої». У цьому штаті він прожив п'ятнадцять років, змінивши безліч професій. Спочатку був ковбоєм на ранчо, після переїзду до міста Остін — аптекарем, бухгалтером і касиром у банку. Вдень перебував на службі, а вночі писав гуморески, памфлети, анекдоти для власної щотижневої газети «Роллінг Стоун». Усі вісім її сторінок він заповнював своїми творами, ще й малював до них ілюстрації, набирав текст. Але витрати на утримання газети перевищували прибутки, тож Портер не міг розраховатися з боргами. Справа закінчилася тим, що його звинуватили у розтраті банківських грошей, заарештували й засудили до п'яти років ув'язнення. «Справжнього винуватця не зна-

О. Генрі — касир у банку

О. Генрі з дружиною Етол
і дочкою Маргарет

йшли, але є я, отже, я і є злочинець», — писав пізніше з гіркою Портер своїм рідним.

Кадр четвертий. Сідні Портер у в'язниці. Тут він — номер 30664. Це найпохмуріший і найважчий період його життя. Вижити у в'язниці допомогло знання фармацевтичної справи — йому вдалося влаштуватися на роботу аптекарем. Вдень він готував мікстури, доглядав хворих, вночі писав художні твори. Щоб новели з в'язниці можна було надрукувати, Сідні Портеру довелося підписувати їх псевдонімом — О. Генрі. *«Я придумав собі псевдонім, щоб сховатися. Нехай читачі сприймають мене таким, який я є у своїх оповіданнях, — писав О. Генрі. — Нехай вони пізнають мою душу, обличчя при цьому бачити не обов'язково».*

Звідки цей псевдонім? Письменник так і не розкрив його секрет. Можливо, це ім'я було запозичене в автора фармацевтичного довідника, яким Портер часто користувався, — Етьєна Оссіана Генрі.

Окрім новел, Сідні писав і пересилав на волю ще й листи. Вони були адресовані його десятирічній дочці Маргарет, від якої приховували, що батько перебуває у в'язниці. Дівчинка і не здогадувалася про сумну правду. Адже у своїх листах батько завжди був таким веселим, цікавим. Хоча не забував і про «настанови»: *«Дорога Маргарет! Коли йдеш по вулиці, будь обережна: не пригощай насінням чужих собак, не поплескуй змій по голівці, не потискай лапи незнайомим кішкам і не гладь по носі електричні трамваї...»* Він умів «зазирнути» в дитячу душу, і його поради зовсім не скидалися на нотації: *«Сподіваюся, навчатися тобі подобається... Коли людина виростає, вона ніколи не жалкує про те, що ходила до школи і пізнала все, що змогла... А якщо вона любить читати і навчатися, то завжди знайде, чим зайняти й розважити себе».*

Кадр п'ятий. Сідні Портер, тепер уже О. Генрі, 1901 року достроково звільняється з в'язниці (через три з половиною роки) та оселяється в Нью-Йорку. Його шлях із глибокої провінції до цього гігантського міста був повільним і складним. Він пролягав через степове ранчо, аптеку, банк, придорожні постоялі двори, маленькі селища й навіть в'язницю.

Кадр шостий і останній. О. Генрі — відомий письменник. Останні вісім років, що були відпущені йому долею, він безупинно писав. Щотижня О. Генрі видавав нову новелу, щороку, бувало, писав по п'ятдесят—шістдесят творів. Але видавці просили ще і ще. Між 1904 і 1910 роками вийшло 9 збірок його новел і один роман — «Королі і капуста».

Про що ж писав О. Генрі?

Про те, що знав і бачив навколо себе: на вулиці, в магазині, ресторані, залізничному вагоні чи метро. Його особисте життя теж підказувало чимало сюжетів. Він знав світ американських ковбоїв і світ знедолених. Сам жив у найманих кімнатах, подібних до тих, в які приводив читача, не раз ночував у парку, коли був бродягою, і на тюремних нарах, будучи в'язнем.

Багато про що і про кого писав О. Генрі, але найбільше про Нью-Йорк і його мешканців. Одну зі своїх збірок він назвав «Чотири мільйони» (це кількість населення Нью-Йорка на той час). Письменник побував у всіх закутках цього величезного міста, понад усе цікавився життям «дрібного люду» — «маленьких американців». «Я не роблю річ (вір) — говорив О. Генрі, — а просто живу з моїми героями. Вони — це я, я — це всі вони». Його справді цікавило їхнє життя, і він мріяв про щастя для них.

О. Генрі завжди намагався так розповісти історію якого-небудь Джонні, Білла чи Сема, щоб вона зацікавила читача не менше, ніж його власна. Письменник стверджував: «Сюжет майже всіх хороших оповідань у світі побудований на непереборних перешкодах». Саме тому персонажі його новел зазнають багато життєвих випробувань. Доки герої подолують їх, читач не раз здригнеться від несподіванки чи страху, не раз посміхнеться чи засміється. «Я люблю, коли люди сміються», — зізнавався О. Генрі. Він і сам, незважаючи на життєві випробування, був дотепником, оптимістом і дивився на світ доброзичливими усміхненими очима. Російський письменник Євген Замятін зазначав, що О. Генрі був «із тих англасаксів, які, повільно занурюючись на «Титаніку», — співали гімн».

Але, турбуючись про читацькі посмішки, О. Генрі не забував, що «в оповіданні повинні поєднуватися гумор і глибоке почуття». Отже, письменникові хотілося, щоб читачі його новел не тільки сміялися, а й співчували.

У цьому прагненні О. Генрі був схожим на іншого видатного американця — Чарлі Чапліна.

Усі історії, розказані письменником, закінчуються добре. Часто його герої перемагають завдяки щасливому випадку. За такі фінали новели О. Генрі називають казками, а самого митця — «великим утішником». За словами Євгена Замятіна, «веселі, легкі, перевиті сміхом» новели мудрого О. Генрі підтримують у нас почуття щастя й перемоги.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена: О. Генрі (Вільям Сідні Портер), Євген Замятін, Чарлі Чаплін.

Географічні назви: Грінсборо, штати Північна Кароліна, Техас, Нью-Йорк.

Назва збірки: «Чотири мільйони».

Назва твору: «Королі і капуста».

1. Назвіть справжнє ім'я О. Генрі, роки його життя та місце народження.
2. Якій національній літературі належить творчість письменника?
3. Назвіть основні етапи життя О. Генрі.
4. За яких обставин письменник узяв псевдонім? Як він пояснював цей факт своєї біографії?
5. Яким постає О. Генрі з листів до своєї доньки?
6. Якому жанрові О. Генрі надавав перевагу? Про кого і про що він писав?

1. Чому, всупереч обставинам, О. Генрі вдалося стати відомим письменником?
2. Поясніть рядки О. Генрі, винесені в епіграф статті. Якою була дорога життя, обрана самим митцем?

Складіть план статті про О. Генрі. Перекажіть її, цитуючи висловлювання письменника.

На основі матеріалів статті підготуйте усний твір на тему «Яким я уявляю О. Генрі».

НОВЕЛА

Слово *новела* походить від італійського *novella*, що означає «новина». Цей жанр літератури виник у XIV—XV століттях в Італії, в епоху Відродження, разом з інтересом до людини як конкретної особистості. За декілька століть новела зазнала змін, але основні свої ознаки зберегла. Найбільшого розквіту як жанр прозової розповідної літератури вона досягла в XIX столітті.

Новела за обсягом, охопленням подій, кількістю героїв подібна до оповідання. Водночас їй притаманні власні жанрові ознаки. «*Новела — це нечувана подія, що сталася з героєм*», — зазначав **Йоганн Вольфганг Гете**. В основі новели лежить не просто незвичайна, а часто неймовірна життєва подія, випадок.

Зокрема в новелі О. Генрі «Вождь червоношкірих» двоє друзів-шахраїв потрапляють у неординарну ситуацію — вирішують викрасти сина багатого городянина, щоб отримати за нього викуп.

Дія в новелі відбувається, як правило, в повсякденному житті й розгортається дуже стрімко. Напружений сюжет побудовано на контрасті. У творі О. Генрі зображено провінційне містечко: його тиша та усталеність життя мешканців контрастують із гостротою бурхливих подій. Суперечності, контраст — одна з особливостей новели.

Жанр новели передбачає динамічний, часто некерований розвиток подій. У сюжеті новели завжди є передомний момент. Так, у «Вожді червоношкірих» хлопцеві сподобалося бути викраденим, і він влаштував шахраям таке життя, що їм і в страшному сні не могло примаритися. Він вирішив стати вождем червоношкірих, в одного з викрадачів ледве не зняв скальп, а інший, остерігаючись бути засмаженим на вогнищі, як жертва богам, всю ніч не спав.

Новела — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Сюжет у новелі розгортається швидко, автор не затримується на описах. Несподівані повороти сюжету приводять до несподіваного фіналу. У творі О. Генрі змучені викрадачі не тільки не отримали викуп, а самі заплатили батькові гроші, щоб той забрав сина додому.

У новелі кількість персонажів зведено до мінімуму. Так, у «Вожді червоношкірих» — три персонажі, в «Останньому листку» — чотири. Переживання героїв автор передає здебільшого через їхні вчинки.

Головні ознаки новели:

- епічний прозовий жанр літератури; в основі сюжету — незвичайна життєва подія; динамічний, напружений сюжет;
- наявність переломного моменту; невелика кількість персонажів;
- характер героя розкривається в діях і вчинках;
- несподіваний фінал.

Із плином часу автори новел все більше концентрують свою увагу на змалюванні внутрішнього світу героїв. Але головні особливості новели залишаються незмінними. Неперевершеними майстрами цього жанру є: у французькій літературі — **Проспер Меріме**, в американській — **О. Генрі**, в російській — **Іван Тургенєв**, в українській — **Василь Стефаник** та інші.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавче поняття: новела.

Імена: Проспер Меріме, Іван Тургенєв, О. Генрі, Василь Стефаник, Йоганн Вольфганг Гете.

Географічна назва: Італія.

Назви творів: «Вождь червоношкірих», «Останній листок».

Проаналізуйте, в яких випадках автор уживає слово *останній*.
Зверніть увагу на опис осені в новелі.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

(Скорочено)

...Студія Сью і Джонсі містилася на горіщі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала зі штату Мен, друга — зі штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом¹ у місцевому «Дельмоніко»; ресторанику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий пришеелець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями... Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюррами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів², навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутись, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

¹ *Табльдот* — порядок харчування за спільним столом у курортних ідальнях і ресторанах.

² *Зефір* — тут: західний весняний вітер.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти, — повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопéя¹ — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

Простежте за текстом, як у словах і діях Сью виявляла своє ставлення до подруги.

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни. — Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може наука, знаряддам якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла. Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна...

Очі в Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила у зворотному порядку:

— «Дванадцять», — мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять», — потім: — «десять» і «дев'ять», — а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих

І. Семенов. Останній листок

¹ *Фармакопéя* — офіційне керівництво для фармацевтів стосовно лікарських засобів.

осені струсив із нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сюді.

— Листків. На плющі. Коли впаде *останній*, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли ідеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай твоїй Сюді докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься *останній*. Тоді помру і я.

— Джонсі, любя, — сказала Сью, схилиючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде *останній* листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче — як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело¹ «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира² на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він весь час збирався створити шедевр, але

¹ Мікеланджело Буонарроті (1475—1564) — італійський скульптор, живописець, архітектор, поет.

² Сатір — у давньогрецькій міфології — лісове божество, демон родючості. Його зображували у вигляді напівлюдини, напівцапа.

навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана в його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт із підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман із червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він із жахливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа-відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схибнула, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Півгодини я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім невідходяче місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня й знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки перезирнулися. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом...

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та Бог із тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже...

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилась на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей *останній* листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сюди, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанс рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, немічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиrotворено плетучи синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом із подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на *останній* листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав *останній* листок.

Переклад Миколи Дмитренка

Запитання й завдання

1. Визначте настрій розповіді. З'ясуйте, як він пов'язаний зі змістом новели.
2. Зверніть увагу на місце й час дії. Яку роль відіграє опис осені? Які деталі опису повторюються?

3. Якою ви уявляєте Джонсі? Що заважало її одужанню? Чи серйозною була ця перешкода?

4. Доберіть цитати, що характеризують ставлення Сью до Джонсі.

5. Хто такий Берман? Перекажіть уривок новели, де йдеться про цього героя.

Пригадайте визначення поняття *новела*. Проілюструйте головні ознаки новели на прикладі твору «Останній листок».

ПРО НОВЕЛУ «ОСТАННІЙ ЛИСТОК» (1908)

Героїня новели О. Генрі «Останній листок» — молода американська художниця Джонсі, яка живе разом із подругою в убогій квартирі бідного кварталу Нью-Йорка. Пізньої осені Джонсі захворіла на запалення легень. Звичайна історія, але несподіваний поворот сюжету перетворює її на особливу і навіть виняткову. Дівчиною оволоділо передчуття, що вона неодмінно помре, як тільки впаде останній листок зі старого плюща за вікном. Становище серйозне і гранично гостре — по суті, зіштовхнулися життя й смерть. Художня деталь — постійне повторення слова *останній* настроюють читача на сумну хвилю. Тривожний настрій у творі автор підтримує картинами холодної осені з нескінченними дощами й вітровіями. Хвороба дівчини, її немічність і безнадія, уперта лічба падаючого листа, — все це створює гнітючу атмосферу. Здається, фатальний кінець неминучий, адже не зупинити зливу й вітер і не утримати силоміць листок на плющі. Проте раптово в одну мить все змінюється. (Зазначимо, що в новелах якась несподіванка — «раптом» — часто спричиняє перелом у сюжеті.) Листок, незважаючи на рвучкий вітер, тримається стебла — і Джонсі одужує.

Що допомогло дівчині подолати хворобу? Життєстійкість останнього листка повернула Джонсі впевненість у собі, віру у власне одужання. Дивовижно вплинув на дівчину листок плюща, але не звичайний, а створений рукою і серцем людини. Старий художник-невдаха Берман, який все ще не втрачав надії уславити своє ім'я, почувши про занепадницький настрій Джонсі, створив свій шедевр. Дощової холодної ночі, коли з плюща впав останній листок, він намалював на стіні новий, схожий на справжній.

Так збіг драматичних обставин виявив благородні риси звичайної людини. Неприваблива зовнішність художника-невдахи приховувала велике чуйне серце. Ціна його шедевр — життя дівчини.

Завдяки шедевр Бермана Джонсі одужала. Проте сам художник застудився, коли малював листок, і помер.

Чому автор завершує розповідь трагічним фіналом? Щоб ми побачили, як життя, перемагаючи в одному випадку, поступається смерті в іншому. Що вдячність не завжди

Е. Мунк. Хвора дівчина

Своєрідність новели «Останній листок»:

- в основі сюжету — незвичайна ситуація;
- конфлікт внутрішніх сил героїні;
- драматизм розповіді;
- непередбачуваність поведінки героїв;
- художня деталь як смисловий центр сюжету;
- несподівана розв'язка;
- невідповідність зовнішнього вияву і внутрішньої сутності героя;
- показ сили людського співчуття;
- зображення сили духу і віри як стрижня особистості.

встигає дійти до адресата, що зовнішність може вводити в оману і дуже часто не відповідає сутності людини.

А ще ця новела про силу людських почуттів, здатних перебороти найстрашніше. «Ви перемогли», — сказав лікар подрузі Джонсі Сью. І він не помилився, коли сказав «ви», адже багато в житті залежить не тільки від самої людини — її волі, характеру, а й від поведінки тих, хто поряд із нею.

Новела «Останній листок» відтворила образок людського життя, щоб у ньому, ніби в дзеркалі, ми побачили власне життя.

Запитання й завдання

1. У чому полягає основний конфлікт у новелі? Що чому протистояло?
2. Назвіть непередбачувані перелом у сюжеті твору.
3. Чи можна було сподіватися від художника Бермана якогось значного вчинку? Доведіть свою думку.
4. Чому малюнок осіннього листка Сью назвала «шедевром»?
5. Чим став останній листок для Джонсі, Сью і самого Бермана? З якою метою автор акцентує увагу читача на цій художній деталі?
6. Чому, врятувавши героїню, О. Генрі дозволив померти її рятівникові? Домисліть щасливий фінал новели. Що змінилося б?

1. Складіть план статті про новелу «Останній листок» і перекажіть її.
2. Продовжіть низку моральних понять, порушених у творі: *сила духу, віра...*

1. Закінчіть речення: «Джонсі одужала, тому що...»
2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання: «Що відкрив мені О. Генрі в новелі «Останній листок»?».
3. Виконайте малюнок до новели «Останній листок» або дайте його усний опис.

Думка в подарунок

Найприємніше — це мати друзів, які говорять вам завжди правду (О. Генрі).

ДЖЕЙМС ОЛДРІДЖ

Увесь сенс у тому, щоб своєчасно зупинитися, не перейти межу.

Джеймс Олдрідж

Англієць Джеймс Олдрідж народився в Австралії, у глухому містечку Уайт-Гілс штату Вікторія. Його дитячі роки в товаристві місцевих дітлахів чимось нагадували, за твердженням письменника, дитинство Тома Соєра. Кращі сторінки спогадів та вражень цього періоду увійшли в його оповідання «Хлопчик з лісового берега», «Батькова сорока», у повісті «Мій брат Том», «Спортивна пропозиція». Останній з названих творів Олдрідж розпочинає словами вдячності рідній землі: *«Моя книга — яскравий уламок... австралійського життя. У ній наша ріка, і що ще важливіше, у ній мешканці нашого містечка, що стоїть на річці Муррей. У ній моя глибока ніжність до них і моя вірність дням дитинства, яке ніколи не зітреться з моєї пам'яті».*

Не тільки події, пережиті в дитинстві, запам'яталися Олдріджу, а й різні захоплення: рибальство, спорт, полювання. Та найбільше він любив читати — казки, героїчні оповідання, пригодницькі повісті. Захоплювався творами Роберта Льюїса Стівенсона, Редьярда Кіплінга, Артура Конан Дойла, Жуля Верна. Олдрідж говорив, що не уявляє освіченої людини без читання.

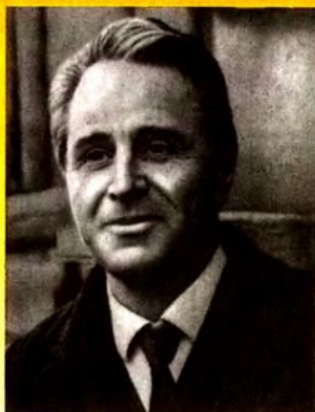
Народився майбутній письменник у сім'ї, що була дуже вимогливою до культури мовлення. Батько Джеймса був літератором і з погордою ставився до мови своїх австралійських сусідів, називав її *«зіпсованим жаргоном англійських злодіїв»*. І вимагав від сина, щоб той розмовляв тільки літературною англійською. Джеймсові доводилося підкорятися, принаймні вдома. А на вулиці й у школі він розмовляв так, як усі місцеві діти.

Літературна англійська мова знадобилася Олдріджеві, коли після закінчення коледжу в Мельбурні він поїхав на батьківщину предків, в Англію, щоб стати студентом Оксфордського університету.

Оксфорд завжди був гарантом репутабельності¹ та стабільності. Проте у тридцяті роки ХХ століття ні першого, ні другого ніхто забезпечити не міг. А університетські стіни не могли заслонити собою світ, у якому одні війни вже палали, як в Іспанії², а інші ретельно готувалися, як Друга світова війна.

¹ Репутабельність — солідність.

² Ідеться про Національно-революційну війну іспанського народу (1936—1939).

Джеймс Олдрідж — англійський письменник нар. 1918 (Уайт-Гілс шт. Вікторія, Австралія)

Щоб потрапити до Іспанії, Олдрідж закінчив 1938 року Лондонську авіаційну школу, плануючи взяти участь у повітряних боях, проте не судилося. Друга ж світова війна його не оминула. Як військовий кореспондент він побував у Норвегії, Фінляндії, Греції, Єгипті, Лівії, Радянському Союзі.

Вражень про різні країни й народи в письменника зібралось багато. Поступово вони втілювалися в романах («Морський орел»), повістях («Зламана сідло»), оповіданнях («Останній дюйм», «Акуляча клітка»).

Джеймс Олдрідж іще з юнацьких років був активною людиною, завжди цікавився тим, що відбувається у світі. Тому він — не тільки письменник, а й захисник тих, хто потребував допомоги. А це як окремі люди, так і цілі країни.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Джеймс Олдрідж, Роберт Льюїс Стівенсон, Редь-ярд Кіплінг, Артур Конан Дойл, Жуль Верн.

Географічні назви: Австралія, штат Вікторія, Англія, Лондон, Іспанія, Норвегія, Фінляндія, Греція, Єгипет, Лівія, Радянський Союз.

Назви творів: «Хлопчик з лісового берега», «Батькова сорока», «Мій брат Том», «Спортивна пропозиція», «Морський орел», «Зламана сідло», «Останній дюйм», «Акуляча клітка».

Запитання й завдання

1. Якій національній літературі належить творчість Джеймса Олдріджа? Назвіть дату і місце його народження.
2. Яким запам'ятав Олдрідж своє австралійське дитинство? У яких творах він відобразив цей період?
3. Як позначилися на долі письменника воєнні роки?
4. Якою діяльністю, крім письменницької, активно займався Олдрідж?

1. Перекажіть статтю про письменника, послуговуючись рубрикою «Чи добре ви запам'ятали?».
2. Використовуючи матеріали статті про письменника, визначте його життєву позицію.
3. Підготуйте усний роздум за епіграфом до статті про Джеймса Олдріджа.

Використовуючи матеріали статті, підготуйте усний виступ на тему «Яким постає в моїй уяві Джеймс Олдрідж».

ОПОВІДАННЯ

Оповідання є жанром прозової літератури, який своїм корінням сягає фольклору — легенд, переказів, притч. У самостійний жанр оповідання виокремлюється тільки в художній літературі.

Микола Гоголь вважав, що оповідання — це «майстерно і жваво розказаний картинний випадок». Тобто опис цікавого, яскравого *епізоду* з життя героя.

Оповідання — невеликий прозовий твір про одну чи кілька подій із життя персонажа.

Епізод — завершена частина дії (випадок, подія), яка, хоч і пов'язана з іншими подіями, має певне самостійне значення.

Героїв у оповіданні зазвичай небагато. Наприклад, у творі «Останній дюйм» Джеймса Олдріджа — два, у творі «Товстий і тонкий» Антона Чехова — чотири.

Найчастіше герої оповідань — звичайні люди, що нічим не вирізняються з-поміж інших. Це діти і дорослі, старі й молоді, багаті й бідні, мешканці села й міста.

Іноді події, зображені в оповіданні, змінюють усе життя героїв. Наприклад, герої оповідання «Останній дюйм» після пережитого стають по-справжньому рідними один одному.

Оповідання охоплює короткий проміжок часу життя героїв. Скажімо, лише один день в оповіданні «Останній дюйм», лише півгодини в оповіданні «Товстий і тонкий».

Розповідь у творі цього жанру ведеться від імені оповідача. Він може бути слухачем, співрозмовником героя, стороннім спостерігачем, іноді — учасником подій. В «Останньому дюймі» оповідач є стороннім спостерігачем.

Виклад подій в оповіданні зазвичай розмірений, без несподіванок, із цілком передбачуваним фіналом.

Отже, оповідання за формою нагадує новелу, але має особливості, що відрізняють його як від новели, так і від інших жанрів літератури.

Чи добре ви запам'ятали?

Літературознавчі поняття: оповідання, епізод.
Імена: Микола Гоголь, Антон Чехов, Джеймс Олдрідж.
Назви творів: «Товстий і тонкий», «Останній дюйм».

Простежте зміни в зовнішності, жестах, голосі, думках Деві від початку до кінця польоту.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(Скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш *останній дюйм* над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг...

...Він ... залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдуку дружини, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв з собою хлопчика на «Остер»¹, який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?..

— Трохи, — відповів хлопець тихим і несміливим голосом, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав.

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен більше й більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилалася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль...

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вмів розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед...

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмаринці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — *останній дюйм*.

Зверніть увагу на хід думок Бена стосовно Деві. У якому напрямку вони розвивалися?

Деві кивнув. Він уже знав. Він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — *Останній дюйм!*..

¹ «Остер» — невеликий літак.

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження...

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Не вистачає тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти і мовчки виконував те, що йому наказували...

— Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімусь, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини і посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Деві.

Бен раптом відчув, що розмовляє з хлопчиком так, як розмовляв з дружиною, чия байдужість завжди викликала його на різкий і владний тон. Нічого дивного, що бідний хлопчина цурався їх обох.

— І про мене не турбуйся, — сказав він хлопчикові, заходячи у воду...

Акул було багато, але вони тримались на відстані. Вони ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було як слід націлити об'єктив. Доведеться після обіду приманити їх до себе...

— Виймай сніданок з піску і приготуй їжу на брезенті, в затінку під крилом літака. Кинь-но мені великого рушника.

Деві дав батькові рушника, і Бену довелося змиритися з життям на сухій, гарячій землі. Він відчув, що зробив велику дурницю, взявшись за таку роботу. Він був добрим льотчиком по нерозвіданих трасах, а зовсім не якимсь авантюристом¹, що ганяється за акулами з підводною кінокамерою. І все-таки йому пощастило, що він дістав хоч цю роботу...

Але цей політ був останній...

— А хто-небудь знає, що ми тут? — спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

— Чому ти запитуєш?

— Не знаю. Просто так.

Простежте за текстом, яким чином автор викликає у читача відчуття небезпеки.

— Ніхто не знає, що ми тут, — сказав Бен. — Ми дістали в египтян дозвіл летіти в Хургалу. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

— А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

¹ Авантюрист — шукач сумнівних ризикованих пригод.

— Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А суходолом ніхто сюди не добереться...— Він показав на море.— І звідти ніхто не прийде: там рифи...

— Невже ніхто-ніхто про нас не знає? — тривожно запитав хлопчик.

— Я ж кажу, що ні! — роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам.— Ти не бійся,— промовив Бен грубувато,— нічого з тобою не станеться!

— Зривається вітер,— сказав Деві, як завжди тихо і надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише півгодини. Потім піднімусь, заряджу нову плівку і опущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив з собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати»,— подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини...

...Бен глянув на камеру і пересвідчився, що плівка кінчилась. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки і груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо і пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом...

Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різнуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тої миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами і сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимсь викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не зрозумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, вже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві.— Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві,— ледве-ледве вимовив Бен з заплющеними очима,— що у мене з ногами?

— У тебе руки...— почув він невиразний голос Деві,— руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів.— А що у мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права майже зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса і сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але тут же зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви і перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якщо прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше і опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилось від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги і витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути, ясно? — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самостійно думати, впевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось перекопати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку і не слухав його...

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все

Д. Присяжнюк.

Ілюстрація до оповідання
Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його й перекопати зробити це, хоч і невідомо...

«Він, здається, хлопець розвинений», — подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий і навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя виглядало зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві одвернувся і заплакав.

— Нічого, хлопчику, — насилу вимовив Бен. — Тепер уже нічого...

— Я не зможу втягнути тебе в машину, — сказав хлопчик; в голосі його звучала туга.

— Е, що там, — сказав Бен, стараючись говорити якомога лагідніше, хоч це було йому дуже важко. — Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш...

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

— Але ж ти не можеш поворушити рукою. І очей зовсім не розплющувеш.

— А ти про це не думай. Я можу літати наосліп, а правити коліньми. Давай тягни...

— Як справи? — запитав він хлопця; той задихався, знесилений від напруження. — Ти, видно, зовсім змучився.

— Ні! — крикнув Деві сердито. — Я не втомився!

Його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця ні протесту, ні тим більше люті. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. Невже можна роками жити з сином і не розгледіти його обличчя?

— Тепер, — сказав Бен, ледве ворущачи в роті пересохлим язиком, — треба складати каміння біля дверцят літака. — Передихнувши, він казав далі: — Якщо наскладати високо, ти зможеш втягнути мене до кабіни. Візьми каміння з-під коліс.

Деві зразу взявся до роботи: він почав складати уламки коралів біля лівих дверцят — з того боку, де сидить пілот.

— Не там складай, — обережно промовив Бен. — Біля правих дверцят. Якщо я полізу з цього боку, мені заважатиме рульове управління.

Простежте шлях Бена в кабіну літака. Чому автор описує його зі всіма подробицями?

Хлопчик підозріливо глянув на батька, але тут же з великим завзяттям узявся знову за каміння. Коли Деві пробував підіймати надто важкі брили, Бен казав йому, щоб він не напружувався.

— У житті можна зробити все, що завгодно, Деві, — промовив він кволим голосом — якщо не наліпвався. Не наліпвайся...

— Ми не можемо летіти, — сказав хлопчик. — Ти не зумієш вести літак. Краще й не пробувати.

— Е, — заперечив Бен з тією навмисною лагідністю, від якої йому ставало ще сумніше, — вітер сам донесе нас додому!

Вітер міг віднести їх куди завгодно, тільки не додому; а коли він подме надто сильно, вони не побачать під собою ні посадочних знаків, ні аеродромів — нічого.

— Рушаймо, — знову сказав він хлопчикові, і той з новою силою взявся тягнути його, а Бен відштовхувався, доки не опинився на саморобних східцях з коралової брили біля дверцят. Тепер лишалося найважче, але відпочивати не було часу.

— Обв'яжи мені груди рушником, лизь у літак і тягни, а я буду відштовхуватись ногами.

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося у нього з хребтом; він тепер був майже певен, що кінець кінцем усе-таки помре. Головне — вижити до Каїра і показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він вповз у кабіну зігнувшись, напівсидячи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це і зробив ще одне зусилля.

...Треба було вникнути в психологію цього блідого, мовчазного, настороженого і надто слухняного хлопчика. Ех, коли б він знав його краще!..

— Застебни міцно ремені, — сказав Бен. — Допомогатимеш мені. Запам'ятавуй. Запам'ятавуй усе, що я скажу. Зачини свої дверцята.

...Бен не пам'ятав, коли він плакав, але тепер зненацька відчув на очах безпричинні сльози. Ні, він не думає здаватися! Нізащо!

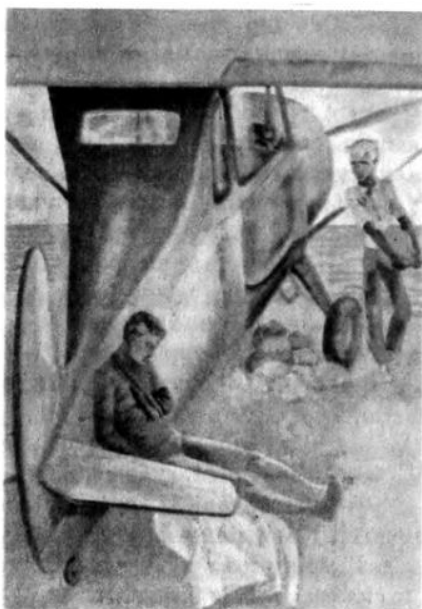
— Розклеївся твій батько, га? — сказав Бен і навіть відчув деяке задоволення від цієї одвертості. Справа йшла на добре. Він знаходив шлях до серця хлопчика. — Тепер слухай... — Бен знову одійшов далеко-далеко, а потім повернувся. — Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Слухай. Колеса вільні?

— Так, я забрав усе каміння. Деві сидів зціпивши зуби.

— Що це нас погойдує?

— Вітер.

Про вітер Бен забув.

Д. Присяжнюк.

Ілюстрація до оповідання
Дж. Олдріджа «Останній дюйм»

— Ось що треба зробити, Деві,— повільно вів батько.— Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чуєш?

— Це я можу,— сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос.— Здорово дме вітер,— додав хлопець.— Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!..

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилось цілком поклатися на сина.

— Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.

— Готово! — відгукнувся Деві.— Я відпустив...

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу,— відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знов утратив свідомість.

— Не смій! — почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно одірвались від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни¹, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано...

— Куди летіти? — запитав Деві.— Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

При такому непостійному вітрі не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалось триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець,— подумав Бен,— він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві...

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега і тримайся його весь час. Тільки, боронь Боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невизрадно бурмоче.— Нехай машина сама робить своє діло. Все буде гаразд, Деві...

¹ Дюни — піщані горби, нанесені вітром на узбережжі морів, озер, великих річок.

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить. Він впорається! Бен бачив різко окреслений профіль Деві, бліде обличчя з темними очима, в яких йому так важко було щось прочитати. Батько знову вдивився в це обличчя. «Ніхто навіть не дбав, щоб повести його до зубного лікаря, — сам до себе промовив Бен, помітивши трохи випнуті вперед зуби Деві: той болісно вискалив їх, надриваючись від напруги. — Але він впорається», — втомлено і примирливо закінчив Бен...

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що догадувався, чого батько не говорив...

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Йому не подобалось, що літак летить так високо. Від цього завмирало серце, та й літак рухався надто повільно. Але Деві боявся спускатись і знов потрапити у вітер, коли настане час посадки. Він не знав, що робити. Ні, йому не хотілося знижуватись у такий вітер, не хотілося, щоб літак знову кидало в усі боки. Тоді літак не слухатиметься. Деві не зможе вести його по прямих і вирівняти біля землі. Може, батько вже помер? Він оглянувся і помітив: той дихає уривчасто й рідко. Сльози, що, як думав Деві, назавжди висохли, знов наповнили його темні очі, і хлопець відчув, як вони викочуються і течуть по щоках. Злизавши їх язиком, він почав стежити за морем.

...Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею темняне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки...

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

— Літак не хоче йти донизу, — сказав Деві; очі його розширились і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

— Вимкни мотор.

— Вимкнув, але нічого не виходить. Не можу опустити ручку.

— Потягни ручку триммера, — звелів Бен, підвівши голову вгору, де була ручка. Він згадав і про закрилки, але хлопцеві нізащо не вдасться їх зрушити; доведеться обійтися без них.

Деві мусив підвестися, щоб дотягнутись до ручки на колесі і подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке¹.

— Вимкни мотор! — наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер з силою підкидав літак то вгору, то вниз.

— Стеж за аеродромом, роби над ним коло! — сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання!

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен...

Бен тремтів і обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

— Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Все в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво! Натисни ручку вниз...

— Я вржуся в літак.

...Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору і вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло і перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках у хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороху. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колеса-

¹ Піке — зниження літака з великою швидкістю під кутом від 30° до 90° до земної поверхні.

ми, м'яко підскаочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі, — це був *останній дюйм*. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся помирати і ще зовсім не хотів здаватися!..

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки і кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє.

Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що в Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою...

Здавалося усе було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку...

Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч з хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розгледів. Але справа була не в тому, що розгледів Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити в своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його лишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час... Він уже добереться до самого серця хлопчини! Ра-но чи пізно він до нього добереться. *Останній дюйм*, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім не поганим льотчиком.

Переклад Володимира Гнатовського

Запитання й завдання

1. Назвіть головні ознаки оповідання і проілюструйте прикладами з тексту.
2. Що ви дізналися з передісторії головної події? Коли і навіщо автор повідомляє її читачеві?
3. Перекажіть сюжет оповідання «Останній дюйм». Назвіть зав'язку дії, її розвиток, кульмінацію й розв'язку.
4. Яка частина твору — до кульмінації чи після — довша? Поясніть свою відповідь.
5. Як відбувався зворотний політ батька й сина? Зверніть увагу на повторювані деталі (час доби, погода, стан батька). Чому автор описує цей політ більш докладно, ніж політ до бухти?
6. Як автор викликає в читача відчуття небезпеки? Підтвердіть відповідь цитатами з твору.

ПРО ОПОВІДАННЯ «ОСТАННІЙ ДЮЙМ» (1954)

У моїх книгах головна тема завжди та сама — вибір. Вибір шляху, вибір дії, вибір світогляду.

Джеймс Олдрідж

Події оповідання «Останній дюйм» відбуваються в Єгипті, поблизу Каїра. В основі сюжету твору — один день із життя батька й сина, які не відчують спорідненості душ. Маленьким літаком вони летять до безлюдного берега Червоного моря на підводні зйомки акул. Цей політ — початок розвитку подій, з а в' я з к а дії.

Під час кінозйомки батько зазнав настільки тяжких поранень, що не міг керувати літаком. Це к у л ь м і н а ц і я оповідання, в момент якої визначився головний конфлікт як конкретної ситуації, так і твору в цілому — конфлікт — між життям і смертю. Від того, як герої поведуться, залежить їхня доля.

Для того щоб читач краще уявляв можливості героїв, автор подає передісторію їхнього життя. З е к с п о з и ц і ї довідемося, що батько в минулому — першокласний льотчик, але зараз змушений перебиватися випадковими заробітками. Стосунки з сином у нього не склалися. Хлопчик — *самотній, неприкаяний* — відчуває, що батько — стороння йому людина. І ось ці двоє рідних, але внутрішньо чужих людей, опиняються разом у момент страшної небезпеки. Підкреслюючи думку про те, що герої можуть сподіватися лише на себе, автор кілька разів звертає увагу читача на безлюдність місця їх перебування.

Драматична, по-справжньому екстремальна ситуація (її опис — р о з в и т о к дії) неминуче виявить, *«хто чого вартий»*. Варіантів у батька із сином усього два — залишитися на березі Акулячої бухти й неминуче загинути або спробувати злетіти. Герої зробили свій вибір, вони обрали боротьбу: з технічними обставинами (хлопчик не вмів керувати літаком), з природою (зустрічний вітер, ніч), із власними проблемами (напади болю і марення в батька, страх хлопця). Батько періодично втрачає свідомість, хоча намагається триматися, розуміючи, що син не в змозі обійтися без його професійної та моральної допомоги. Тепер він звертається до хлопчика не в наказовій формі, як раніше, а з ніжністю — *«синок»*. Він його жаліє: *«Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому»*. Батько відчуває страх сина, але водночас раптово усвідомлює: *«Славний хлопчина! Він долетить. Він впорається!»*

А що ж хлопчик? Йому було страшно — його обличчя *«скривилося від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання»*. Він *«задихався, знесилений від напруження»*, але тягнув батька в літак. Деві не вмів вести літак, але все-таки веде його, керуючись підказками батька. У хлопчика, як і раніше, невпевнений голос, але в тоні вже з'явилися протест і лють. Деві миттєво змінюється. А можливо, він і був таким — із *«твердим і навіть невгамовним»* характером, — тільки зовні це не було помітно.

Історія, в яку потрапили герої, закінчилася щасливо (фінал — р о з в' я з к а дії). Досвід і витримка батька у поєднанні з внутрішньою

силою і кмітливістю сина забезпечили їх спільну перемогу. Вони подолали не тільки всі небезпеки у боротьбі за життя, а й ту відчуженість, що була між ними. В епілозі, коли батько в лікарні зустрічається з сином, це добре видно.

Випадок, описаний в оповіданні, доводить, що визначальним у всіх життєвих ситуаціях є те, що ми називаємо сутністю людини — тобто дух і характер. Хоч Деві на вигляд не богатир, зате має батьків характер, він борець — і це головне.

Назва оповідання «Останній дюйм» має два значення. Перше — буквальне: до останнього дюйма повинно бути все розраховано під час посадки літака. Друге значення — символічне. Останній дюйм — це та межа, котру людина в будь-якій справі, у будь-яких взаєминах повинна відчувати, іноді її треба подолати, а іноді важливо «своєчасно зупинитися, не перейти межу, щоб останній дюйм не був пройдений».

Основні ознаки оповідання

«Останній дюйм»:

- прозовий розповідний твір;
- в основі сюжету — драматичний епізод із життя героїв;
- динамічна розповідь;
- дія розвивається упродовж короткого проміжку часу;
- невелика кількість персонажів;
- порушено проблеми вибору, взаємостосунків батьків і дітей;
- двозначність словосполучення *останній дюйм*.

Запитання й завдання

1. Порівняйте поведінку Деві-пасажира й Деві-пілота. Чи змінилася вона?
2. Порівняйте ставлення Бена до сина перед драматичними подіями та після них. Підтвердіть відповідь цитатами з твору.
3. Якими були плани батька щодо сина до й після польоту? Чому вони змінилися?

1. Прочитайте епіграф до статті. Який вибір постав перед батьком і сином? Як він характеризує героїв?
2. Знайдіть у творі опис зовнішності Деві. На чому акцентує увагу митець і з якою метою?
3. У лікарні Бен побачив обличчя сина, «яке зовсім недавно вперше розгледів». Що мав на увазі Олдрідж?
4. Що таке *духовне зростання*? Чи можна вжити це поняття стосовно Деві? Аргументуйте свою відповідь.
5. Чому під час зворотного польоту стало можливим взаєморозуміння батька й сина?
6. У яких випадках у творі вжито словосполучення *останній дюйм*, доберіть до нього синоніми. Виходячи із цього, поясніть назву оповідання.
7. Чи допомагає екстремальна ситуація розкрити сутність людини? Обґрунтуйте свою думку.
8. З якою метою автор уводить в оповідання епізод у лікарні?

1. Напишіть або підготуйте усно продовження оповідання на тему «Батько й син у новому житті».
2. Створіть чи опишіть малюнок-символ до оповідання «Останній дюйм».

Думка в подарунок

Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш (Джеймс Олдрідж).

Запитання й завдання до розділу «Краса чистих людських взаємин»

1. Випишіть у два стовпчики й порівняйте головні ознаки новели та оповідання:

- прозовий твір розповідної літератури;
- у центрі розповіді — одна подія;
- напружений сюжет;
- несподіваний фінал;
- невелика кількість персонажів;
- передбачуваний фінал;
- драматична розповідь.

2. Укладіть словник літературознавчих термінів, які необхідно знати під час вивчення творів О. Генрі та Джеймса Олдріджа.

3. Порівняйте оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм» і новелу О. Генрі «Останній листок». Відповідаючи, використовуйте такі вирази: *І в «Останньому листку» і в «Останньому дюймі»...; Обидва твори...; На відміну від...; Якщо Джеймс Олдрідж..., то О. Генрі...; І той, і інші письменники...; Порівняно з...*

4. Продовжіть низку моральних понять, порушених в «Останньому листку» й «Останньому дюймі»: *сила духу, перемога...*

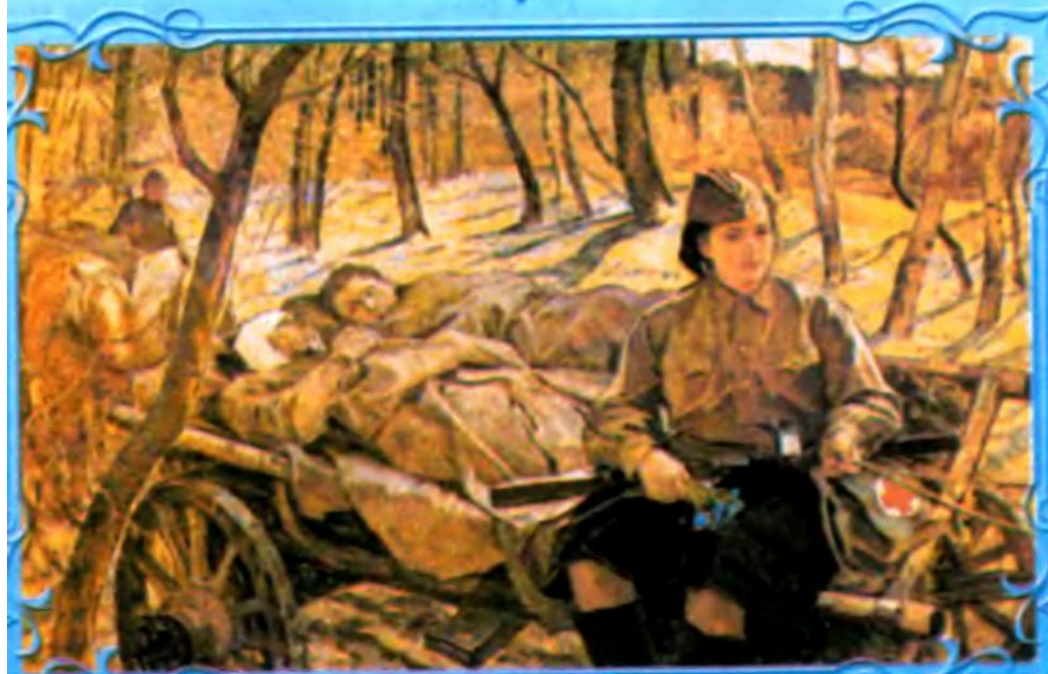
5. Поясніть зміст поданих висловлювань та назвіть їх автора. *«У житті можна зробити все, що завгодно... , якщо не надірвешся», «У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми».*

6. У яких творах, вивчених вами в шостому класі, порушено проблеми, подібні до тих, що хвилювали О. Генрі й Джеймса Олдріджа?

7. Укладіть словничок літературних героїв з їх короткою характеристикою за новелою О. Генрі та оповіданням Джеймса Олдріджа.

8. Напишіть твір на тему «Мої відкриття після прочитання «Останнього листка» О. Генрі та «Останнього дюйма» Джеймса Олдріджа».

ЛІТЕРАТУРА ПРОТИ ВІЙНИ

**Олександр Трифонович
Твардовський —
російський поет
1910** (с. Загір'я
Смоленської обл.) —
1971 (Москва)

ОЛЕКСАНДР ТВАРДОВСЬКИЙ

Твардовський — чорнозем, буйний міцний ґрунт. Усе було в ньому. Наївність, чистота, дитинність, лукавство..., жорстокість, погордливість.

Федір Абрамов

Олександр Твардовський народився в найсвітліший день літа — 21 червня 1910 року. Поховали його 21 грудня 1971 року — в найкоротший день зими. Між цими датами — 61 рік життєвої долі, що *«не обійшла тридцятим роком, і сорок першим...»*

Кожна дата — то кривавий рубець у народній історії та долі самого поета. З юнацьких років він боровся за нове життя, за соціалізм. Але радянська дійсність страшенно приголомшила його. У тридцяті роки, коли насильно створюва-

лися колгоспи, сім'ю Твардовських розкуркулили і вислали в тайгу на Північний Урал. Рідний брат до 1953 року перебував у сталінських таборах. І тільки Олександр, єдиний із сім'ї, залишався на волі.

У 1939 році Твардовського мобілізували до армії. Хіба думав він тоді, що зніме шинель лише 1945 року? За шість років армійського життя він брав участь у двох війнах: спочатку радянсько-фінській (1939—1940), потім — Великій Вітчизняній.

Усі драми й трагедії батьківщини пройшли через його життя.

«Народився я на Смоленщині, на хуторі-пустинці Стовпово — таку назву в документах мав клапчик землі, придбаний батьком. Місцевість ця була дика, осторонь доріг, і батько, чудовий майстер ковальської справи, незабаром закрив кузню, вирішивши жити із землі», — писав Твардовський у автобіографії.

Його батько Трифон Гордійович був грамотним і начитаним, багато віршів знав напам'ять, гарно співав. Зимовими вечорами сім'я часто збиралася за читанням книг уголом.

Мати письменника, Марія Митрофанівна, була дуже вразливою і чуйною. *«Її до сліз зворушували звук сопілки пастуха чи відлуння пісні з далеких сільських полів»,* — згадував Олександр.

Писати вірші Твардовський почав ще до того, як оволодів початковою грамотою, намагався їх записати, ще не знаючи всіх букв алфавіту... *«З того часу я пишу»,* — зізнавався Твардовський.

Його навчання перервалося після закінчення початкової сільської школи. *«Вісімнадцятилітнім хлопцем я приїхав до Смоленська, де довго не міг влаштуватися ні на навчання, ні на роботу»,* — згадував Олександр Трифонович. Однак згодом Твардовського прийняли до педагогічного інституту з умовою скласти всі предмети за середню школу, в якій

він не навчався. Йому вдалося першого ж року наздогнати у знаннях своїх однокурсників.

Твардовському пощастило, що в молоді роки він зустрівся в Смоленську з відомим поетом Михайлом Ісаковським, який благотворно вплинув на письменника-початківця.

Завершував своє навчання Твардовський у Москві, в знаменитому Інституті історії, філософії та літератури. За часів студентства в цьому інституті, згідно з навчальною програмою, вивчали його поему «Сторона Муравія» (1934—1936). Небувалий випадок у галузі освіти!

«Зі «Сторони Муравії» я починаю відлік своїм писанням», — говорив поет. А писав Твардовський і вірші, і поеми («За даллю — даль», «Дім при дорозі»), і статті. Найзнаменитіша його поема — це, звичайно ж, «Василь Тьоркін», яку поет назвав «Книгою про бійця». Він писав її в роки війни і публікував окремими розділами у фронтових газетах.

Твардовський, безсумнівно, був визначним і шанованим поетом, водночас йому належить, мабуть, наймудріше й найсильніше слово викриття на адресу радянської системи. У цьому можна перекоонатися, прочитавши його поему «По праву пам'яті», яка за життя поета не була надрукована і побачила світ лише 1987 року.

«Великий, високий... щось ведмеже в постаті... У плечах широкий, трохи сутулий, голова міцно пришта до тіла. Одразу, щойно зайшовши, він заповнював собою кімнату — в кімнаті з'являвся центр. Скільки б не було людей — всі силові лінії спрямовувалися миттєво до нього, всі від нього намагнічувалися», — таким згадував Твардовського письменник Володимир Лакшин, що працював із ним у журналі «Новый мир». Цей журнал — особлива, дуже важлива і драматична сторінка в житті поета.

Роль журналу, завдяки масштабу особистості Твардовського, у суспільному і літературному житті Радянського Союзу була величезною. Надрукуватися у Твардовського майже завжди означало — бути визнаним країною. Якщо він вважав твір вартісним, то здатен був своєю наполегливістю зруйнувати камінний мур радянських заборон. Так було, наприклад, у 1962 році, коли він здійснив майже неможливе за тих часів — домігся видання повісті «Один день Івана Денисовича» про життя політ'язнів у сталінських таборах. Цей твір написав нікому тоді не відомий рязанський учитель Олександр Солженіцин.

Молодший сучасник поета, письменник Федір Абрамов говорив, що Твардовський — один із найскладніших і найсуперечливіших письменників. Він полум'яно вірив у комуністичні ідеали, але пережив трагедію сім'ї, що зазнала політичних репресій. Твардовський — народний поет, але й радянський діяч, в його особі поєдналися і переваги, й суперечності епохи.

Олександр Твардовський — поет, що завжди гостро відчував особисту відповідальність за свою країну, за свій народ.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Імена: Олександр Твардовський, Михайло Ісаковський, Володимир Лакшин, Олександр Солженіцин, Федір Абрамов.

Географічні назви: Північний Урал, село Загір'я, Смоленськ, Москва.

Назви творів: «Сторона Муравія», «За даллю — даль», «Дім при дорозі», «Василь Тьоркін», «По праву пам'яті».

Запитання й завдання

1. Назвіть місце народження і роки життя Олександра Твардовського.
2. Розкажіть про батьків поета. Яка доля спіткала його сім'ю?
3. Де навчався Твардовський? Хто з поетів впливав на його літературне становлення?
4. Яким твором Олександр Твардовський «починає відлік своїх писань»? Назвіть інші відомі твори поета.

1. Які події можна назвати етапними в житті Олександра Твардовського?
2. У чому полягає суперечливість особистості цього поета?
3. Як схарактеризував Твардовського Федір Абрамов?

Складіть цитатний план статті про Твардовського. Підготуйте її переказ.

1. Складіть словесний портрет Олександра Твардовського, використовуючи матеріали статті.
2. Продовжіть речення: «Я хотів би запитати Твардовського про...», «Я хотів би запитати у тих, хто знав Твардовського, про...».

ВІРШ

Мова всієї художньої літератури поділяється на віршовану і прозову. У чому ж полягає відмінність між ними?

Головні ознаки вірша:

художній твір невеликого розміру;
написаний віршованою мовою;
чіткий ритм;
графічно виділені рядки (вірші);
наявність рими;
наявність певного розміру;
зосередженість на одній миттєвості з життя людини чи природи;
відтворення почуттів та переживань героя.

Віршована мова відрізняється від прозової насамперед графічно, тобто формою запису. Вона здебільшого розбита на короткі рядки (іноді навіть з одного слова), що називаються **віршами**. Не випадково латинське слово *versus* означає рядок, вірш. Словом «вірш» також називають і віршований твір в цілому.

Кожний вірш має певний **розмір**, який характеризується чітко визначеною кількістю й чергуванням наго-

лошених і ненаголошених складів у рядку. Залежно від форми чергування наголошених і ненаголошених складів розрізняють такі розміри:

— —' ямб
—' — хорей
—' — — дактиль
— —' — амфібрахій
— — —' анапест

Будь-який склад позначають рискою (—); склад, на який падає наголос (наголошений склад), — рискою зі знаком наголосу, або акценту (—'); ненаголошений склад такого знаку (акценту) не має.

Наприклад, чотиривірш із поезії Олександра Твардовського «Я поліг біля Ржева» написано анапестом (наголоси на третій складах).

Вірш — невеликий художній твір, написаний віршованою мовою.

Віршовий розмір — порядок розташування наголошених і ненаголошених складів у віршованому рядку.

Браття, в лютій війні
Ми різниці не зна́ли:
І живі́, і що впáли —
Всі бу́ли нарівні́.

Характерною ознакою вірша є також *рима*. Завдяки римі віршована мова більш виразна і милозвучна, ніж прозова.

Рядки римуються по-різному. Якщо через рядок (перший — із третім, другий — із четвертим), римування називається п е р е х р е с н и м, наприклад:

Завіщаю вам нині
Всім у щасті прожити́
І своїй Батьківщині
З честю вірно служити́.

Якщо ж римуються рядки, що стоять поруч, римування є с у м і ж н и м. Часто трапляється й к і л ь ц е в е римування — римуються перший і останній рядки строфи. Поет Володимир Маяковський писав, що рима повертає читача до попереднього рядка, змушує всі рядки, що оформляють одну думку, триматися разом.

Віршовані рядки, об'єднані римою, називаються *строфами*. За формою строфи бувають різними: чотиривірш, тривірш, двовірш.

Склади, слова, рядки наша свідомість пов'язує в єдине ціле, завдяки *ритму* вірша. Візьмемо для прикладу вірш Олександра Твардовського «Я поліг біля Ржева». Розмірений, з невеликою паузою ритм підкреслює стверджувальний характер рядків, наповнює їх внутрішньою енергією, силою, поглиблює зміст окремих слів:

Я — де корені силу
Смокчуть в чорних гіллях,
Я — де з хмаркою пилу
Спіє жито в полях.

Отже, віршованою є мова, що впорядкована певним чином. А навіщо організовувати мову в якийсь певний спосіб? Навіщо пишуть віршами? Дехто думає, що для того, щоб легше було запам'ятовувати, вивчати напам'ять. Насправді поет звертається до віршованої мови тоді, коли хоче відобразити стан власної душі або внутрішній світ інших людей, їхні думки, переживання, почуття. Тому головними у вірші є не події життя чи явища природи, а настрої, роздуми, що виникли під їх впливом у душі поета.

Віршованою мовою пишуть поетичні твори різних жанрів: вірші, балади, поеми, елегії, оди, байки, гімни.

**Чи добре ви
запам'ятали?**

Літературознавчі поняття: вірш, розмір, рима, строфа, ритм.

Імена: Олександр Твардовський, Володимир Маяковський.

Рима — суголосся закінчень рядків вірша.

Строфа — кілька віршованих рядків, об'єднаних римою.

Ритм — рівномірне чергування однакових або подібних елементів мови (складів, слів, речень, строф, наголосів, пауз та ін.).

Простежте за зміною інтонації та ритму у вірші. Як це пов'язано зі змістом твору?

Я ПОЛІГ БІЛЯ РЖЕВА¹

Я поліг біля Ржева
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті
Сталева
Вбила бомба в польоті.

Били блиски сліпучі
По передньому краю,
Як в безодню із кручі
Впав — і згадки немає.

І на білому світі
Наступила п'ятьма,
Ні петлички, ні лички²
З гімнастюрки нема.

Я — де корені силу
Смокчуть в чорних гідлях,
Я — де з хмаркою пилу
Спіє жито в полях.

Я — де щебет пташиний
В вечори золоті,
Я — де ваші машини
Рвуть повітря в путі;

Де травинку в травинку
Річка трави пряде,
Там, куди на поминки
Навіть мати не йде.

Полічіте, солдати,
Скільки ночей назад
Раптом вийшов на дати
У бою Сталінград.

Фронт горів з виднокраю,
Мов на тілі рубці,
Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?

В. Атлантов. Опалений ранок

¹ Ржев — невелике місто поблизу Москви.

² Петлички (петлиці), лички — кольорові нашивки, петельки на комірі, грудях або рукавах форменого одягу військовослужбовців та курсантів, що правлять за знаки розрізнення військових звань.

А чи маєм удачі
На середнім Дону?
Дні останні гарячі, —
Все було на кону¹.

І невже то із танками
Ворог вийшов за Дін,
І хоча б то останками
Аж до Волги йде він?

Ні, неправда. До краю
Він знеміг від атак.
А інакше — не знаю,
Навіть мертвому — як?

І у мертвих, щоб знали,
Є відрада одна:
За Вітчизну ми впали,
Та не впала вона.

В нас потьмарились очі,
Пломінь серця погас,
На повірці щоночі
Викликають не нас.

Орденів не чіпляти,
Що дала нам війна,
Вам — життя все багате,
Нам — відрада одна:

Що пройшли всі маршрути
За Вітчизну свою,
Хай наш голос не чути, —
Він із вами в бою.

Ви повинні там, браття,
Всі стоять, як стіна,
Бо вже мертвих прокляття
То покара страшна.

Це нескорене слово
Нам навіки дано,
І за нами воно
Ходить вічно, грозиво.

В мене мертве чоло
Не прикрила могила,
Всім, що потім було,
Смерть мене обділила.

Всім, що, може, давно
Вам у звичці ясніє,
Хай же буде воно
Жити в нашій надії.

Браття, може, там ви
І не Дон загубили
І в тилу у Москви
Віддали свої сили.

Там, де волзькі вали,
Ви копали окопи
І з боями дійшли
До кордону Європи.

Нам лиш знати б, узнать,
Що була у тривозі
Та остання п'ядь²
На военній дорозі.

П'ядь, що кожен їй рад,
І якщо її збавить,
То, ступивши назад,
Ногу нікуди ставить.

П'ядь у грозяний час,
За якою вставала
За плечима у нас
Вічна кузня Уралу.

Може, селами тими
Відступа людожер.
Може, ви, побратими,
Вже в Смоленську тепер?

Може, в дні сніговиці
Гинуть німці-вовки,
Може, вже до границі
Наші вийшли полки?

Може... Тільки ж ви знаєте
Заповіт наших прав!
Хоч Берлін, — пам'ятаєте, —
До Москви підступав.

Браття, вами поборені
Ті ворожі вали,
Якби мертві, нескорені,
Хоч би плакати могли!

¹ Все було на кону — дуже ризиковано.

² П'ядь — давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнює відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців.

Щоб з гармат із
«катюшиних»¹

Залпи в грізну блакить
Нас, німих і заглушених,
Воскрешали на мить.

О брати наші звірені,
Лиш тоді б на війні
Ваше щастя незміряне
Ви пізнали б вповні.

В тому щасті незмінена
Й наша часточка є,
В ньому, смертю зупинена,
Віра й зненависть б'є.

Наше все! Не лукавими
Ми пройшли в боротьбі,
Все дали й не сховали ми
Анічого собі.

Все на вас перечислено
На віки, не на час,
І не в докір для вас,
Що в цім слові замислено.

Браття, в лютій війні
Ми різниці не знали:
І живі, і що впали —
Всі були нарівні.

І ніхто перед нами
Із живих не в боргу,
Хто наш стяг між рядами
Підхопив на снігу.

Щоб за владу щасливу,
За Радвладу свою,
Кроком далі, можливо,
Впасти в лютім бою.

Я поліг біля Ржева,
Кат грозить ще Москві.
Де ви, воїни, де ви,
Побратими живі?

У містах вогнезорих,
У сім'ї, у селі?
В гарнізонах суворих
Не на нашій землі?

Земле, рідна без краю,
Жив би — знав і чужу...
Я вам жити бажаю, —
Що я більше скажу?

Завіщаю вам нині
Всім у щасті прожить
І своїй Батьківщині
З честю вірно служити.

Горювати — гордливо,
Не хилить голови,
Святкувать — не чванливо,
Як повернетесь ви.

Берегти її свято,
Перемогу свою,
В пам'ять воїна-брата,
Що поліг у бою.

Переклад Андрія Малишка

ПРО ВІРШ «Я ПОЛІГ БІЛЯ РЖЕВА» (1946)

Вірші ці продиктовані думкою і почуттям, що впродовж усієї війни та в повоєнні роки гнітили душу. Довічний обов'язок живих перед полеглими за спільну справу, неможливість забуття, нескінченне відчуття ніби себе в них, а їх у собі — так приблизно можна визначити цю думку і почуття...

Олександр Твардовський

Вірш «Я поліг біля Ржева» був написаний на початку 1946 року. В основі твору лежать спогади поета про поїздку на ділянку фронту під Ржевом восени 1942 року. Там точилися жорстокі бої, втрати були величезні, боєприпасів обмаль. Твардовський згадував, що враження від цієї поїздки були дуже гіркими й гнітючими «аж до фізичного болю в серці».

¹ Ідеться про гвардійські реактивні міномети, встановлені на машинах.

«Форма оповіді від першої особи у вірші «Я поліг біля Ржева» видалася мені найбільш відповідною ідеї єдності живих і померлих заради життя на Землі», — зазначав поет.

Починається вірш жорстко, слова ніби відскакують одне від одного, вимовляються відокремлено й різко, створюючи відчуття обриву. Це рветься і відходить життя...

Я поліг біля Ржева
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті
Сталева
Вбила бомба в польоті.

Місце, де відбулася драма, вказано точно — «біля Ржева», «в болоті». Уточнення місця дії та виокремлення героя з-поміж інших полеглих підсилюють драматизм того, що сталося. Підкреслюється, що вбитий не «хтось» і не «десь», а вбитий «я», місце загибелі не відоме іншим.

Психологічно достовірно передані передсмертні відчуття воїна:

Як в безодню із кручі
Впав — і згадки немає.

Форма розповіді від першої особи та а н а ф о р а («я») підкреслюють відчуття відстороненості й відчуженості від живих.

П о в т о р и й п а у з и (завдяки вживанню тире) уповільнюють цей перелік, сповнюють поетичні рядки тугою й гіркотою. І не лише тому, що героя вірша вбито, а й тому, що він розчинився в просторі, і навіть немає могили, куди б могла прийти мати пом'янути сина.

Не менша гіркота і від невідомості. Вона в кожному запитанні загиблого:

Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?

Полеглому воїну нестерпно думати про те, що ворог міг прорватися крізь лінію фронту.

У поезії неодноразово змінюється інтонація, що дає змогу авторові краще передати думки та почуття героя, які послідовно поглиблюються.

Гіркота й покірність долі звучать у рядках:

І на білому світі
Наступила п'ятьма,
Ні петлички, ні лички
З гімнастюрки нема.

Але інтонація жалю та покори змінюється впевненістю, що жертви не були даремними: ворог «знеміг від атак». Безіменні солдати загинули, але врятували Батьківщину. Хвилювання, що звучить у монолозі, передано короткими незавершеними реченнями та риторичними запитаннями.

Уявний голос загиблого об'єднує живих і мертвих. Вони всі боролися за спільну справу, і ніхто не винен у тому, що одні загинули, а інші — залишилися живими.

Скорботний монолог героя завершується заповітом, адресованим живим. У ньому — мудрість загиблого воїна, який добре розуміє, що

Своєрідність вірша «Я поліг біля Ржева»:

- форма розповіді від першої особи — від імені загиблого воїна;
- мінливість розповідної інтонації;
- розмовна мова з діалогом та монологом;
- зміна ритму, що пов'язана зі змістом рядків;
- точність і афористичність мови;
- наявність анафори;
- психологічно достовірне зображення почуттів героя;
- ідея нерозривного зв'язку живих і полеглих;
- проблема обов'язку живих перед загиблими;
- утвердження життя як найвищої цінності.

творів Твардовського українською мовою, з-поміж яких — вірш «Я поліг біля Ржева».

найбільшою цінністю для людини є саме життя, тож поет закликає цінувати кожну мить і жити достойно: «Всім у щасті прожити», «Горювати — гордливо», «святкувати — не чванливо».

Якщо починається вірш із сумної ноти — «Я поліг біля Ржева», то закінчується оптимістично — заповітом «своїй Батьківщині з честю вірно служить» й пам'ятати тих, хто здобув перемогу. Вірш Олександра Твардовського — справжній реквієм — простий, величний і скорботний.

У роки Великої Вітчизняної війни Олександр Твардовський познайомився з Андрієм Малишком. Мабуть, ця фронтова дружба і спонукала українського митця перекласти чимало

Запитання й завдання

1. Розкажіть історію написання вірша «Я поліг біля Ржева». У чому поет вбачав своє завдання?
2. Хто є героєм твору? Коли особисте «я» змінюється узагальнюючим «ми» і чому?
3. З якою метою поет обирає форму розповіді від імені загиблого воїна?
4. До кого звернений монолог героя? З ким він веде діалог? Прокоментуйте свою думку, використовуючи цитати з твору.
5. Як поет передає почуття героя?
6. Яким чином автор допомагає читачам уявити фронтові картини?
7. Коли і як змінюється інтонація розповіді? Чи пов'язано це зі змістом?
8. Як змінюється ритм вірша? Яке смислове навантаження має цей прийом?

1. Вірш написано від першої особи. Чи тільки про себе і від себе говорить загиблий воїн? Свою думку аргументуйте цитатами з твору.
2. Поясніть, як ви розумієте зміст п'ятої та шостої строф вірша. Яку роль у них відіграє анафора?
3. Як у творі висловлено думку про нерозривний зв'язок загиблих і живих?
4. Що заповідає полеглий воїн живим? Чи має він право на такий заповіт?
5. Визначте емоційне забарвлення початкових і останніх строф вірша. Поясніть, як змінюється настрій героя.
6. Продовжіть низку моральних понять, порушених у вірші «Я поліг біля Ржева»: *почуття обов'язку, честь...*

1. Складіть запитання за змістом статті. Підготуйте її переказ, цитуючи відповідні уривки з твору.
2. Назвіть головні ознаки вірша. Проілюструйте їх поетичними цитатами.
3. Випишіть афористичні словосполучення. Які рядки, строфи ви можете легко запам'ятати і які хотілося б при нагоді вжити?

4. Підготуйте читання з пам'яті перших шести строф вірша або чотирьох останніх. Поясніть свій вибір та інтонацію читання.

5. Назвіть ім'я перекладача. Що ви знаєте про нього з уроків української літератури?

1. Як ви розумієте слова Олександра Твардовського, що є епіграфом до статті про вірш «Я поліг біля Ржева»? Напишіть невеликий твір-роздум.

2. Підготуйте усне висловлювання про вірш «Я поліг біля Ржева». Використовуйте такі вирази: *Поет побачив... (передав, показав); Голос поета скорботний (пристрасний, уривчастий); Інтонація вірша сумна (мінлива, контрастна).*

Прочитайте мовою оригіналу

Я УБИТ ПОДО РЖЕВОМ

Я убит подо Ржевом,
В безымённом болоте,
В пятой роте,
На левом,
При жестоком налёте,

Я не слышал разрыва,
Я не видел той вспышки, —
Точно в пропасть с обрыва —
И ни дна, ни покрывки.

И во всём этом мире,
До конца его дней,
Ни петлички, ни лычки
С гимнастёрки моей.

Я — где корни слепые
Ищут корма во тьме;
Я — где с облачком пыли
Ходит рожь на холме;

Я — где крик петушиный
На заре по росе;
Я — где ваши машины
Воздух рвут на шоссе;

Где травинку к травинке
Речка травы прядёт —
Там, куда на поминки
Даже мать не придёт.

Подсчитайте, живые,
Сколько сроку назад
Был на фронте впервые
Назван вдруг Сталинград.

Фронт горел, не стихая,
Как на теле рубец.
Я убит, и не знаю,
Наш ли Ржев наконец?

Удержались ли наши
Там, на Среднем Дону?..
Этот месяц был страшен,
Было всё на кону.

Неужели до осени
Был за ним уже Дон,
И хотя бы колёсами
К Волге вырвался он?

Нет, неправда. Задачи
Той не выиграл враг!
Нет же, нет! А иначе
Даже мёртвому — как?

И у мёртвых, безгласных,
Есть отрада одна:
Мы за Родину пали,
Но она — спасена.

Наши очи померкли,
Пламень сердца погас,
На земле на поверке
Выкликают не нас.

Нам свои боевые
Не носить ордена.
Вам — всё это, живые,
Нам — отрада одна:

Так же, может быть, точно
Шагом дальше упасть.

Я убит подо Ржевом,
Тот — ещё под Москвой,
Где-то, войны, где вы,
Кто остался живой?

В городах миллионных,
В сёлах, дома в семье?
В боевых гарнизонах
Не на нашей земле?

Ах, своя ли, чужая,
Вся в цветах иль в снегу...
Я вам жить завещаю,—

Что я больше могу?

Завещаю в той жизни
Вам счастливыми быть
И родимой Отчизне
С честью дальше служить.

Горевать — горделиво,
Не клонясь головой,
Ликовать — не хвастливо
В час победы самой.

И беречь её свято,
Братя, счастье своё —
В память воина-брата,
Что погиб за неё.

Запитання й завдання

Спочатку Твардовський назвав свій вірш «Заповіт воїна». Що, на вашу думку, спонукало його змінити назву?

1. Визначте характер розповідної інтонації оригіналу вірша в цілому та окремих його частин. Чи вдалося перекладачеві її відтворити?
2. Визначте ритмічний малюнок вірша. Чи відобразив перекладач українською мовою зміни ритму, притаманні оригіналу?
3. Зверніть увагу на лексику вірша. Чи відтворено в перекладі своєрідність авторської мови? Відшукайте в оригіналі афористичні вислови. Чи вдалося Андрієві Малишку зберегти афористичність цих рядків?

* * *

На карб не ставте¹ дотепер мені,
Що інші полягли на тій війні,
Хто старший, хто молодший — вік без меж,—
Не вернуться, чи варто річ вести,
Що міг, та не зумів їх зберегти,—
Не в тому річ, але ж, але ж, але ж...

Переклад Анатолія Гризуна

ПРО ВІРШ «НА КАРБ НЕ СТАВТЕ ДОТЕПЕР МЕНІ...» (1966)

19 травня 1945 року Олександр Твардовський говорив: «Я прийшов з війни живий і здоровий. Але скількох я недолічуюсь,— недолічуюсь не у розумінні рідних і знайомих, а в тому розумінні, що скільки б людей встигли мене прочитати і, можливо, полюбити, а вони загинули. Це була частина мене... І я з ними щось назавжди втратив».

А 21 рік по тому, у 1966 році, поет напише вірш «На карб не ставте дотепер мені...», у якому в небагатьох словах передасть почуття й думки тих, хто залишився жити. «Так, я чесно воював, не ховався за спинами

¹ Ставити на карб — звинувачувати кого-небудь у чомусь.

товаришів, я виконав свій обов'язок, але я винний перед тими, хто не повернувся...», — з почуттям болю зізнавався Твардовський.

У тричі повтореному в фіналі твору «але ж» приховані нестихаючі біль і туга за полеглими. Неоднозначне завершення вірша підкреслює збентеження і гіркоту переможців.

Запитання й завдання

1. Увесь твір становить лише одне речення. Чи має це якесь значення для розуміння його змісту?
2. Прочитайте перший і останній рядки вірша. У чому полягає суперечність між ними?
3. У вірші два змістових центри: «я» та «інші». Хто такі «інші»? Чому їх неможливо забути?
4. Який зміст криється у тричі повтореному «але ж»?
5. Чому вірш закінчується трьома крапками? Що вони означають?
6. Олександр Твардовський сказав, що у вірші «Я поліг біля Ржева» він хотів передати відчуття «не себе в них, а їх у собі». Чи є це відчуття у вірші «На карб не ставте дотепер мені...»?

Прочитайте мовою оригіналу

***

Я знаю, никакой моей вины
В том, что другие не пришли с войны,
В том, что они — кто старше, кто моложе —
Остались там, и не о том же речь,
Что я их мог, но не сумел сберечь, —
Речь не о том, но всё же, всё же, всё же...

Запитання й завдання

Чи вдалося перекладачеві передати думки й почуття автора твору?

Думка в подарунок

Спілкування з книгою — вища і незамінна форма інтелектуального розвитку людини (Олександр Твардовський).

Генріх Белль —
німецький письменник,
лауреат Нобелівської
премії¹
1917 (Кельн) —
1985 (там само)

ГЕНРІХ БЕЛЛЬ

Ми, письменники, народжені, щоб втручатися...

Генріх Белль

Генріх Белль належить до того покоління німецьких письменників, долю яких знівечила Друга світова війна. Вона спричинила не лише мільйони смертей, каліцтв, руйнацію, злигодні, а й стала моральною трагедією кількох поколінь. Враження від тогочасних подій покладено в основу повоєнних творів Белля.

Народився Генріх Белль 21 грудня 1917 року в старовинному німецькому місті Кельні — осередку музеїв і соборів. У великій і дружній родині Беллів Генріх був шостою дитиною. Його батько — скульптор і талановитий тесля — багато уваги приділяв вихованню

дітей, намагався виростити їх чесними і гуманними, прищеплював почуття відрази до воєнщини і фашизму. У вільний час він любив гуляти із синами містом, розповідав дітям про архітектурні пам'ятки, відвідував разом із ними музеї, прилучав до історії рідного краю. Упродовж життя письменник часто згадував ці теплі родинні екскурсії, а про середовище, у якому ріс, сказав: *«Будинок моїх батьків був неоднорідним — мистецьким, дрібнобуржуазним, пролетарським»*.

Здобувати освіту Генріх розпочав у народній школі, а згодом батько наполіг на вступі до гуманітарної греко-латинської гімназії. У цьому навчальному закладі тоді переважало вивчення античної філології, що відповідало родинним мріям про виховання молодшого сина на ідеалах гармонійної античності.

Однак часи змінювались, і після захоплення влади фашистами з'явилися нові ідеали й тенденції у вихованні підростаючого покоління. У Німеччині множилися спілки гітлерівської молоді (гітлерюгенди), і нацисти всіляко намагалися залучати до них усіх юнаків. Із 200 учнів гуманітарної греко-латинської гімназії поза гітлерюгендами залишилося тільки декілька, серед них — і Генріх Белль.

Зерна батькової науки, посіяні в благодатну дитячу душу, проросли і допомогли юнакові зробити свій вибір. Хоча за все доводилося платити. У той час, поки юні гітлерівці займалися військовою підготовкою,

¹ *Нобелівська премія* — щорічна міжнародна премія імені шведського інженера-хіміка й підприємця Альфреда Бернгарда Нобеля, що присуджується видатним діячам за найважливіші дослідження й відкриття в різних галузях науки, за кращі літературні твори, діяльність для зміцнення миру.

Г. Белль у Парижі. Фото 1941 р.

Генріх та його поодинокі побратими виконували найбруднішу роботу, терпіли кепкування та знущання колишніх друзів. Війна ще не розпочалася, але вже позбавила їх можливості думати про своє майбутнє. *«Ми не могли ні за що як слід узятися — ні за освоєння професій, ні за подальшу освіту, тому що ми абсолютно точно знали — принаймні у себе вдома і в колі своїх друзів,— що війна вибухне не пізніше 1938 року, що нацисти її так чи інакше спровокують»*,— згадував письменник.

Після закінчення гімназії Генріх Белль відмовився від військової служби і пішов працювати учнем у букіністичний магазин. Нудна й нецікава робота — сортувати книги — мала й свої переваги: у Генріха з'явилася можливість багато читати. Він читав увесь свій

вільний час, читав усе, що потрапляло йому до рук. А серед цієї літератури були твори Джонатана Свіфта, Федора Достоєвського, Чарльза Діккенса, Ернеста Хемінгуея. Під враженням від прочитаного Генріх Белль почав писати власні твори: романи, оповідання, повісті. Писав він так само гарячково, як і читав. Писав несамовито, безперервно, ніби намагався залишити по собі якийсь слід, побоюючись розчинитися в хаосі війни. Але все написане письменником-початківцем загинуло в зруйнованому фашистами Кельні.

«Цивільне» життя Генріха Белля в букіністичному магазині тривало недовго — тривожні передчуття справдилися. Восени 1938 року хлопця мобілізували для відбування трудової повинності, обов'язковою для всіх німецьких юнаків. Йому довелося працювати на осушенні боліт і лісорозробках понад півроку. *«Це було дуже важко... Потрібно було працювати і, окрім того, ще займатися військовою підготовкою... Фізична робота була для нас незвичною. Ми не могли більше нічого робити. Але, повернувшись із муштри, ми мали надраювати до блиску взуття, чистити картоплю, їсти, розучувати пісні... Ох! Це було важче від солдатчини...»*

Відбувши примусові роботи, Генріх Белль влітку 1939 року вступив до Кельнського університету. Та довго бути студентом йому не довелося: провчився лише місяць — і його мобілізували до вермахта¹ нібито на кілька тижнів для участі у військових навчаннях. А у вересні розпочалася Друга світова війна.

Шість довгих років проходив Генріх Белль у солдатському одязі, побував на території Польщі, Франції, України, Румунії, Угорщини, був тричі поранений, кілька місяців провів у полоні. Кожне поранення сприймав як дарунок Божий, адже це давало йому можливість хоч на деякий час відпочити від війни, яку він так відверто ненавидів, але в якій вимушений був брати участь. До останніх своїх днів він відчував докори

¹ *Вєрмахт* — збройні сили фашистської Німеччини 1935—1945 років.

сумління: «Я дослужився лише до ефрейтора і міг би послатися на те, що був телефоністом і моя гвинтівка залишалася в обозі... Але це не виправдання. Я був солдатом тієї армії, яка напала на Польщу, на Голландію, на Бельгію... Я як німецький солдат входив у Київ, в Одесу, в Крим. І я усвідомлюю особисту відповідальність за всі злочини гітлерівського вермахта». Ненависна війна стала для Генріха Белля літературною школою. «Писати я почав у сімнадцять років, але нічого не друкував. А коли був солдатом, написав дві тисячі листів дружині. Це і була моя головна літературна школа», — згадував він.

Побачене й пережите на фронтах загартувало письменницький хист, виробило особливо чуйне ставлення до людей. Повернувшись у перетворений на попелище Кельн, Бельль відновив свою літературну роботу. Один за одним з'являються з-під натхненного пера автора повість «Потяг точно за розкладом», збірка оповідань «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», романи «Де ти був, Адаме?», «Дім без господаря», «Більярд о пів на десяту» і багато інших. Уся його творчість стала своєрідною сповіддю-застереженням людству.

Обкладинка до збірки оповідань Г. Белля «Не тільки до Різдва», 1952 р.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Генріх Бельль, Джонатан Свіфт, Федір Достоєвський, Чарлз Діккенс, Ернест Хемінгуей.

Географічні назви: Німеччина, Кельн, Польща, Франція, Румунія, Угорщина, Голландія, Бельгія, Україна, Київ, Одеса, Крим.

Назви творів: «Потяг точно за розкладом», «Де ти був, Адаме?», «Дім без господаря», «Більярд о пів на десяту».

Назва збірки: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

Запитання й завдання

1. До якого покоління письменників належить Генріх Бельль? Літературу якої країни він презентує?
2. Коли, де і в якій родині народився майбутній письменник? Яку участь брав батько у вихованні Генріха?
3. Розкажіть про роки навчання Генріха Белля.
4. Коли і за яких обставин Бельль розпочав свій письменницький шлях? Що сталося з його першими творами?
5. Як ставився письменник до Другої світової війни? Чи довелося йому воювати?

1. Як саме біографії Белля стосуються географічні назви з рубрики «Чи добре ви запам'ятали»? Прокоментуйте їх.
2. Зверніть увагу на імена письменників, подані в рубриці «Чи добре ви запам'ятали?». Кого з них ви вже знаєте? Які твори цих авторів ви читали?

1. Чому війна стала для письменника «головною літературною школою»?
2. Як ви розумієте слова Генріха Белля, що стали епіграфом до статті? Чи можна сказати, що ними письменник висловив і власне життєве кредо?

Зверніть увагу на засоби зображення психологічного стану пораненого юнака.

ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...

(Скорочено)

Машина зупинилася, але мотор ще гурчав; десь відчинилася велика брама. Крізь розтрощене вікно в машину ввірвалося світло, і тоді я побачив, що й лампочку під стелею розбито вщент, лише ковпачок із нарізкою ще стирчав у патроні та кілька мерехтливих дротиків із рештками скла. Потім мотор замовк, і знадвору почувся чийсь голос:

— Мерців сюди, є там мерці?

— Отуди к бісу! — вилаявся шофер. — Ви що, вже не робите затемнення?

— Поможє тут затемнення, коли все місто горить вогнем! — гукнув гой же таки голос. — Мерці є, питаю?

— Не знаю.

— Мерців сюди, чув? А решту сходами нагору, до зали малювання, зрозумів?

— Зрозумів, зрозумів.

Та я не був ще мертвий, я належав до решти, і мене понесли сходами нагору. Спочатку йшли довгим, тьмяно освітленим коридором, із зеленими, пофарбованими олійною фарбою стінами, в них стриміли чорні, криві, старомодні гачки для одягу; ось виринули двері з емальованими табличками, на яких стояло: 6-А й 6-Б; між ними дверима висіла, злагідна поблискуючи під склом у чорній рамі, Фейербахова¹ «Медея» з поглядом у далечінь; потім пішли двері з табличками: 5-А й 5-Б, а між ними — «Хлопчик, що виймає терня»² — рожеве, з червонястим полиском фото в брунатній рамі.

Аж ось і колона перед виходом на сходову площадку, і довгий, вузький фриз³ Парфенону⁴ за нею — справжній, античний, — мистецьки зроблений із жовтавого гіпсу макет, і все інше, здавна знайоме: грецький гопліт⁵, до п'ят озброєний, строкатий і грізний, схожий на розлюченого півня. А на сходовій клітці, на стіні, пофарбованій у жовтий колір, пишалися всі вони, один за одним — від великого курфюрста⁶ до Гітлера...

У вузенькому ж малому коридорчику, де врешті на якусь хвилину мої ноші стали рівно, висів особливо гарний, величезний і дуже яскравий портрет Старого Фріца⁷ в небесно-блакитному мундирі, з променистими очима і великою ясною золотою зіркою на грудях...

¹ Фейербах Ансельм (1829—1880) — німецький живописець.

² Ідеться про славетний твір давньоримського мистецтва, бронзову статую V століття до н. д.

³ Фриз — середня частина балочного перекриття.

⁴ Парфенон — храм грецької богині мудрості Афін у Афінах.

⁵ Гопліт — давньогрецький воїн-піхотинець.

⁶ Курфюрст — Фрідріх Вільгельм Бранденбурзький (1620—1688), який численними війнами закрвав підвалини бранденбурзько-прусської могутності.

⁷ Старій Фріц — прізвисько пруського імператора Фрідріха II (1712—1786).

Усе це перебігло дуже швидко: я не важкий, і санітари квапились. Не диво, якщо воно мені й примарилось: я весь горів, усе в мене боліло — голова, руки, ноги, й серце калатало, мов несамовите. Чого лишень не привидиться в гарячці!

Та коли ми поминули взірцевих арійців, за ними виринуло й усе інше: троє погруддів — Цезар¹, Цицерон² і Марк Аврелій³, рядочком, один біля одного, — чудові копії, всі жовті, античні, поважні, стояли вони попід стіною. А коли ми зайшли за ріг, з'явилася й Гермесова колона, а далі, в глибині коридора, — коридор тут був пофарбований у рожевий колір, — аж ген у глибині, над дверима зали малювання, висіло величезне зображення Зевса, але до нього було ще далеко. Праворуч у вікні я бачив заграву пожежі — все небо було червоне, й по ньому врочисто пливали чорні, густі хмари диму...

І знов я мимохідь глянув ліворуч, і знов побачив двері з табличками: 10-А й 10-Б, а поміж тими бурими, немов просякнутими затхлістю дверима вгледів у золотій рамі вуса й кінчик носа Ніцше⁴ — другу половину портрета було заліплено папером із написом: «Легка хірургія».

Якщо зараз, майнуло в мене в голові, якщо зараз... Та ось і він, я його вже побачив — краєвид Того⁵, великий і яскравий, плаский, як старовинна гравюра, і на першому плані, поперед колоніальних будиночків, поперед негрів і німецького солдата, що безглуздо стовбичив там із гвинтівкою, на першому плані картини красувалася велика, змальована в натуральну величину, в'язка бананів — ліворуч кетяг, праворуч кетяг, і саме на середньому банані в правім кетягу було щось надряпано; я розгледів той напис, бо, здається, сам його й надряпав...

Аж ось широко відчинилися двері зали малювання, я вплив туди під Зевсовим зображенням і заплющив очі. Я не хотів більше нічого бачити... У залі малювання тхнуло йодом, калом, марлею й тютюном і стояв гомін.

Нощі поставили на підлогу, і я сказав санітарам:

— Устроїть мені в рот сигарету, вгорі, в лівій кишені.

Я відчув, як хтось полапав у моїй кишені, потім тернули сірником, і в мене в роті опинилася запалена сигарета. Я затаївся.

— Дякую, — сказав я.

Усе це, думалося мені, ще не доказ. Кінець кінцем, у кожній гімназії є зали малювання, коридори з зеленими й жовтими стінами і кривими, старомодними гачками в них; кінець кінцем, те, що «Медея» висить межі 6-А й 6-Б, — ще не доказ, що я в своїй школі. Мабуть, є правила, де сказано, що саме там вони мають висіти. Правила внутрішнього розпорядку для класичних гімназій у Пруссії. «Медея» — межі 6-А й 6-Б, «Хлопчик, що виймає терня» — там-таки, Цезар, Марк Аврелій, Цицерон — у коридорі, а Ніцше — вище, де вже вивчають філософію. Фриз Парфенону й строкатий краєвид Того... «Хлопчик, що виймає терня» і фриз Парфенону — це, зрештою, добрий давній шкільний реквізит,

¹ Юлій Цезар Гай (102 або 100—44 рр. до н. д.) — римський диктатор і полководець.

² Цицерон Марк Тулій (103—43 рр. до н. д.) — римський політичний діяч, оратор, письменник.

³ Марк Аврелій (121—188) — римський імператор II століття н. д.

⁴ Ніцше Фрідріх (1844—1900) — німецький філософ.

⁵ Того — держава в Західній Африці, колишня німецька колонія.

що переходив від покоління до покоління, і я, певне, був не єдиний гімназист, якому заманулося надряпати на банані «Хай живе Того!». Крім цього, може, я з гарячки почав марити.

Болю я тепер не відчував. У машині було мені дуже кепсько; коли її трясло на вибоях, я те й знав що кричав. Уже краще великі вирви: машина то здіймалася, то опускалася, немов корабель на морських хвилях. Але тепер почала, мабуть, діяти ін'єкція, яку мені десь у п'ятні зробили в руку: я відчув, як голка пронизала шкіру й десь аж у носі зробилося гаряче.

Цього ніяк не може бути, думав я, машина просто не могла проїхати таку велику відстань — із тридцять кілометрів. І ще одне: ти нічогосінько не відчуваєш; жодне чуття нічого тобі не каже, самі тільки очі; жодне чуття не говорить тобі, що ти в своїй школі, в своїй школі, яку всього три місяці тому покинув. Вісім років — не дрібниця, не вже ж ти, провчившись тут вісім років, пізнавав би все самими лише очима?

Я лежав, склепивши повіки, й бачив усе те знову, воно снувалося, мов який фільм: коридор унизу — зелена фарба, сходи нагору — жовта фарба, таблиця з іменами полеглих, знову коридор, знов сходи, Цезар, Цицерон, Марк Аврелій... Гермес, вуса Ніцше, Того, Зевсове зображення...

Я виплюнув сигарету й закричав; коли кричиш, легшає, треба тільки кричати дужче, кричати було так добре, я кричав, як оглашений. Хтось нахилився наді мною, але я не розплющував очей; я відчув чийсь незнайомий подих — тепло й нудотно війнуло тютюном та цибулею, і якийсь голос спокійно запитав:

— Ну, чого?

— Пити, — сказав я, — і ще сигарету, в кишені, вгорі.

Знову хтось помацав у моїй кишені, знову тернув сірником, і мені встромили в рота запалену сигарету.

— Де ми? — спитав я.

— У Бендорфі.

— Дякую, — сказав я й затягся.

Мабуть, я таки в Бендорфі, себто вдома, і якби в мене не ця страшенна гарячка, я міг би твердити напевне, що я в якійсь класичній гімназії; принаймні, що я в школі, — це безперечно. Хіба ж той голос унизу не гукнув: «Решту до зали малювання!» Я був один із решти, був живий, живі, напевне, й становили «решту». Ось я в залі малювання, а якщо слух мене не одурив, то чого б одурили очі? І тоді я насправді впізнав Цезаря, Цицерона й Марка Аврелія, а вони могли бути лише в класичній гімназії, — навряд чи по інших школах у коридорах попід стінами виставляють цих типів...

Тепер уже годі було сумніватися, що я лежу в залі малювання якоїсь класичної гімназії в Бендорфі. У Бендорфі три класичні гімназії: гімназія Фрідріха Великого, гімназія Альберта й — може, краще було б цього й не казати, — але остання, третя, звалася гімназія Адольфа Гітлера.

Хіба ж у гімназії Фрідріха Великого не висів на сходовій клітці такий яскравий, такий гарний, величезний портрет Старого Фріца? Я провчився в тій гімназії вісім років, але хіба достоту такий портрет не міг висіти в іншій школі на тому ж таки місці, такий яскравий, що відразу впадав у очі, тільки-но ступиш на другий поверх?..

Тепер я чув, як десь били важкі гармати. А так усе було майже спокійно; тільки інколи за темною заслоною дужче спалахувало полум'я

та падав у темряві фронтон будинку. Гармати били впевнено й розмірено, і я думав: любі гармати! Я знаю, що це підло, але я так думав. Господи, як миротворно, як заспокійливо гули ті гармати: глухо й суворо, мов тиха, майже піднесена органна музика. Яюсь шляхетно. Як на мене, в гарматах є щось шляхетне, навіть коли вони стріляють. Така врочиста луна, достоту як у тій війні, про яку пишуть у книжках з малюнками... Потім я міркував, скільки імен буде на тій таблиці полеглих, яку, мабуть, прибіють тут згодом, оздобивши її ще більшим золотим Залізним хрестом і квітчавши ще більшим лавровим вінком. І зненацька мені спало на думку, що коли я справді в своїй школі, то й моє ім'я стоятиме там, укарбоване в камінь, а в шкільному календарі проти мого прізвища буде написано: «Пішов зі школи на фронт і поліг за...»

Та я ще не знав, за що, й не знав ще напевне, чи я в своїй школі, я хотів тепер про це дізнатися будь-що. Адже й на дошці полеглих не було нічого особливого, нічого прикметного, вона була така сама, як і скрізь, штампована дошка полеглих: їх, певне, всім постачає одне управління...

Я знов повів очима довкола, але картини вони познімали, а що можна визначити з кількох парт, складених стосом у кутку, з вузьких високих вікон, густо поставлених одне біля одного, як і годиться в залі малювання, де має бути якомога більше світла? Серце в мені не озивалося...

Я виплюнув другу сигарету в прохід між солом'яниками й спробував посовати руками, але відчув такий біль, що знову закричав; я кричав не вгаваючи, від крику ж мало бути легше, а ще я лютував, що не міг поворушити руками.

Нарешті переді мною виріс лікар; він скинув окуляри і, кліпаючи очима, мовчки дивився на мене; позад нього стояв пожежник, що давав мені пити. Він щось зашепотів на вухо лікареві, й той знову начепив окуляри; я виразно побачив за товстими скельцями великі сірі очі з ледь тремтливими зіницями. Він дивився на мене довго, так довго, що я відвів очі, а тоді тихо сказав:

— Хвилиночку, вже скоро ваша черга...

...Винесли мого сусіду. Санітари з байдужим, утомленим виглядом понесли його до дверей.

Я знов заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш дізнатися, що в тебе за рана й чи ти справді в своїй школі. Все тут було таке далеке мені та байдуже, неначе мене принесли до якогось музею міста мертвих, у світ, глибоко чужий для мене й нецікавий, який чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лише три місяці минуло, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд з повидлом, спроквола сходив униз, — повз Ніцше, Гермеса, Того, повз Цезаря, Цицерона, Марка Аврелія, — в коридор, де висіла «Медея», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко — в ту малу тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути й закурити сигарету, хоч курити в гімназії було суворо заборонено. Мабуть, мого сусіду понесли вниз, туди, де клали мертвих; може, мерців відносили в маленьку тьмяну Біргелерову кімнатчину, де пахло теплим молоком, пилом і дешевим Біргелеровим тютюном...

Аж ось санітари знов увійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруге поплив повз двері й, пропливаючи,

нагледів ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, як гімназія звалася ще школою святого Хоми¹; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні лишився свіжий темно-жовтий слід від нього, такий виразний, що його було, мабуть, ще краще видно, ніж сам той старий, маленький, блаженський хрест, який вони зняли; напрочуд помітний і гарно відбитий, проступав той знак на злинялій фарбі стіни. Тоді вони зозла перефарбували всю стіну, та марно, бо маляр не зумів як слід добрати барви, і хрест знов виступив, буруватий і чіткий на рожевому тлі стіни. Вони лаялися, та нічого не зарадили: темний і виразний, хрест, як і раніше, виділявся на яснішій стіні, і, я гадаю, вони вичерпали весь свій кошторис на фарби, проте не могли нічого вдіяти. Хреста було видно, і, як приглянутися пильніше, можна було розгледіти навіть нерівний слід на правому кінці поперечки, там, де роками висіла букова галузка, яку чіпляв сторож Біргелер, коли ще дозволяли чіпляти по школах хрести...

Усе це промайнуло в мене в голові за ту коротку мить, поки мене несли за дошку, де горіло яскраве світло.

Мене поклали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкороченого, вгорі, в ясному склі лампочки — такий куценський, білий, вузький сувій марлі, неначе химерний, тендітний кокон; виходить, то було моє відображення.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах; старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки й усміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав. І раптом за його плечима, на нестертому другому боці дошки я побачив щось таке, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, озвалося моє серце; десь у потаємному його куточку зринув переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало в мене в грудях — на дошці був напис моєю рукою. Угорі, в найвищому рядку. Я знаю свою руку; побачити своє письмо — гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі, — куди більше ймовірності. Ідентичність власного письма я вже ніяк не міг узяти під сумнів. Усе інше не було ще доказом: ані «Медея», ні Ніцше, ні динарський профіль верховинця з кінофільму, ні банани з Того, ні навіть слід хреста над дверима; усе це могло бути й по всіх інших школах. Та навряд щоб по інших школах писали на дошках моєю рукою. Он він, ще й досі там, той вислів, який нам звеліли тоді написати, в тім безнадійному житті, яке скінчилося всього три місяці тому: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не розрахував як слід, узяв завеликі літери, а тоді сам, хитаючи головою, написав тим-таки шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Сім разів було там написано — моїм письмом, латинським шрифтом, готичним, курсивом, римським, італійським і рондо: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

На тихий лікарів поклик пожежник відступив від дошки, і я побачив увесь вислів, тільки трохи зіпсований, бо я не розрахував як слід, вибрав завеликі літери, взяв забагато пунктів.

¹ *Святий Хома* — Фома Аквінський (1225 або 1226—1274), видатний теолог, філософ і гуманіст, канонізований католицькою церквою.

Я стеновся, відчувши укол у ліве стегно, хотів був підвестися на лікті й не зміг... Я закричав; лікар з пожежником злякано подивилися на мене; та лікар тільки знизав плечима й знов натиснув на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитися на дошку, але пожежник стояв тепер зовсім близько біля мене й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його мундира, бачив тільки його втомлене, скорботне обличчя; і раптом я його пізнав: то був Біргелер.

— Молока,— тихо сказав я...

Переклад Євгенії Горєвої

Запитання й завдання

1. Про які часи йдеться в оповіданні? Чи зазначає автор час дії?
2. Що становить сюжет твору? Перекажіть оповідання близько до тексту.
3. Хто головний герой оповідання? Що ви дізналися про його минуле?
4. Від чийого імені йде розповідь у творі? Чи наявний в оповіданні голос автора?
5. Яким зображено рідне місто героя? Наведіть цитати з тексту.
6. Чому школа асоціюється в героя з «музеєм міста мертвих»?
7. Чому юнак так довго не може впізнати навчальний заклад, який залишив три місяці тому? Що остаточно переконує героя в тому, що це його гімназія? Чи змінюється настрої героя під час «впізнання» будівлі?

1. Якого символічного значення набувають в оповіданні описи двох хрестів? Обґрунтуйте свою думку.
2. Чому героєві здається, що гармати гудуть «мироутворно», «заспокійливо», «шляхетно», ніби «піднесена органна музика»?
3. Який момент у творі можна назвати кульмінаційним? Чому?
4. Як ви розумієте фінал твору?
5. Яке враження справив на вас твір?

Порівняйте долю головного героя оповідання з юнацькими роками самого письменника. Чи є у творі моменти, які можна назвати автобіографічними?

ПРО ОПОВІДАННЯ

«ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...» (1950)

Війна залишилась у моїх очах жахливою машиною отупіння, кривавого отупіння.

Генріх Белль

«Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» — оповідання Генріха Белля, спрямоване проти абсурдності війни. Зображуючи антигуманну сутність війни та її руйнівні наслідки для цивілізації, письменник передусім намагається зосередити свою увагу на «маленькій людині», яка, за його словами, загубилася у величезній кількості жертв.

Дивною і незрозумілою видається назва твору — незакінчена фраза. Виявляється, що своїм корінням вона сягає давніх часів. Це початок епітафії¹ давньогрецького поета Симоніда Кеоського:

¹ *Епітафія* — надмогильний напис.

Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту,
повідай там, що ми всі полягли тут,
бо так звелів нам закон.

Рядки вірша були вирізьблені на кам'яному надгробку біля Фермопіл і стали класичним уславленням подвигу в справедливій війні. Тут у 480 році до н. д. в битві з персами загинуло спартанське військо, очолюване царем Леонідом. Захищаючи батьківщину від численної армії персів, вони «стояли на смерть» і всі загинули, однак мужньо виконали свій громадянський обов'язок.

Епітафія давньогрецького поета була добре відома в Німеччині завдяки перекладу **Фрідріха Шиллера**. До якої ж аналогії вдається Генріх Белль, виносячи давні рядки в назву твору?

Німецька імперія ототожнювала себе з гармонійно організованою Спартою. (Звернули увагу, як ретельно перелічує автор античні картини і скульптури гімназії?) Про мужність і витримку спартанців склали легенди. Воїни-патріоти демонстрували високий рівень духовності й фізичної загартованості, вони були готові щомиті стати на захист рідної країни. Німеччина ж, сповідуючи теорію расизму і культ насильства, готувала у своїх школах не захисників-патріотів, а солдатів-завойовників, грабіжників, «гарматне м'ясо», щоб здійснити свої антигуманні наміри і завладіти світом. Недописана на дошці фраза як символ легендарної героїки Спарти не стосувалася системи виховання в тогочасній Німеччині, навпаки, протистояла їй. Античні ідеали краси, сили, звитяги, на яких виховувалося підрастаюче покоління, виявилися облудним прикриттям ідеології фашизму.

Є у творі ще один незакінчений рядок: *«Пішов зі школи на фронт і поліг за...»* Герой оповідання, розглядаючи таблицю полеглих, міркує про те, скільки імен згодом буде в ній. І раптом йому спадає на думку, що і його ім'я буде викарбувано в таблиці. Його не лякає ця обставина, але

він не може закінчити вигадану фразу. За що ж він поліг? Автор ніби спонукає читача продовжити незакінчену думку. Мільйони життів забрала ганебна війна, мільйони юнаків скалічила фізично і зламала морально, обірвала їхні життя *«ні за що»*. Їхні смерті й каліцтва ніколи не стануть подвигом. Отже, у цього покоління не було своєї Спарти.

Головний герой оповідання — один із «обдурених». Ми нічого не знаємо про його минуле, окрім небагатьох деталей (вчився в гімназії, бігав разом з іншими до комірчини сторожа попиту молока тощо). Автор ніби навмисне позбавляє його індивідуальних рис, навіть не називає на ім'я, що лише сприяє узагальненню: таких, як він — багато, по-

Своєрідність оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»:

- сюжет оповідання — спостереження й роздуми головного героя, так званий «потік свідомості»;
- головний герой — учасник війни переможених, її жертва;
- персонажі не індивідуалізовані, характеризуються без авторських тлумачень;
- розповідь від першої особи;
- присутність автора простежується лише в думках головного героя (їх об'єднує ставлення до війни);
- засудження антигуманної сутності війни;
- використання художніх деталей, повторів, метафор, порівнянь, обривних фраз.

Інші образи твору також не індивідуалізовані, виписані дуже скуппо. Найвиразніший із них — чоловік у пожежній формі, який мав «*утомлене, старе й неголене обличчя*», «*старечий голос*» і від якого війнуло «*духом тютюну й цибулі*». Це шкільний сторож Біргелер. Його, як і рідну гімназію, місто, також довго не може впізнати герой. Мабуть, війна не тільки палила міста й нівечила будівлі, а ще й нівелювала людей, перетворюючи їх на власне знаряддя. Зображуючи події і персонажів оповідання, Генріх Белль не втручається в розповідь, яку веде від першої особи, не вдається до розгорнутих описів і характеристик. Увиразнюють написане влучно дібрані художні деталі, повтори, метафори, порівняння, які допомагають письменникові донести до читача сутність трагедії Другої світової війни — величезної катастрофи ХХ століття.

Запитання й завдання

1. Проти чого спрямоване оповідання Генріха Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»?
2. Яку історичну добу зображено у творі?
3. Поясніть історію назви твору. Чому в назву винесено обірвану фразу?
4. Чи є підстави для отождолення Німеччини зі Спартою? Що ви знаєте про спартанське виховання?
5. Чому головний герой твору не має імені?
6. Якими зображені інші персонажі оповідання?
7. Назвіть засоби зображення психологічного стану пораненого юнака. Назвіть приклади *художніх деталей*, які розкривають внутрішній світ героя.

1. Порівняйте «впізнавання» героєм гімназії і сторожа Біргелера. Що об'єднує ці «впізнавання», а що їх різнить?
2. Чим оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» відрізняється від інших відомих вам оповідань?

1. Пригадайте головні ознаки оповідання. Доведіть, що «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» — оповідання.
2. Наведіть приклади метафори й порівняння в оповіданні. З якою метою автор вживає ці художні засоби в тексті?

1. Які фрази оповідання можна назвати ключовими?
2. Чому в фіналі оповідання розповідь несподівано обривається?
3. Чи можна епіграф до статті розглядати як провідну думку оповідання Генріха Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»? Обґрунтуйте свою позицію.

1. Напишіть власну версію закінчення оповідання.
2. Складіть усну розповідь на тему «Чи має Україна свою Спарту?».

Думка в подарунок

Кожна смерть на війні — вбивство, за яке хтось має відповідати (Генріх Белль).

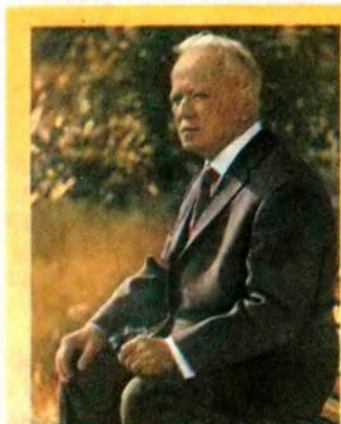

МИХАЙЛО ШОЛОХОВ

Я б хотів, щоб мої книги допомагали людям стати кращими, чистішими душею, пробуджували любов до людини...

Михайло Шолохов

Михайло Олександрович Шолохов — російський письменник, лауреат Нобелівської премії 1905 (хутір Кружилин Вьошенської станиці Ростовської області) — 1984 (станція Вьошенська)

XX століття — це епоха великих драм і трагедій в історії Росії, і жодна з них не обійшла Михайла Шолохова.

У автобіографії він писав: *«Народився 1905 року на хуторі Кружилин Вьошенської станиці колишньої Донської області... Батько — різночинець, до самої смерті змінював професії... Мати — напівкозачка, напівселянка. Грамоти навчився, коли батько відвіз мене до гімназії, щоб самостійно писати мені листи...»*

Михайло Шолохов навчався в різних гімназіях (Москва, Богучар, Вьошенська) до 1918 року.

Коли жорстока громадянська війна охопила Дон, він покинув навчання в чотирнадцять років і пішов воювати на боці Червоної армії. *«Служив і поневірявся по донській землі, — напише пізніше Шолохов про цей час. — Довго був продпрацівником (збирав (забирав) хліб у селян)... Був засуджений ревтрибуналом за перевищення влади... Ганявся за бандитами, що володарювали на Дону до 1922 року, та й бандити ганялися за нами».*

Є свідчення, що двоюрідного брата Шолохова зарубали білогвардійці, а самого Михайла наказав повісити ватажок анархістів Нестор Махно. На щастя, майбутньому письменнику вдалося уникнути смерті.

Будинок-музей Шолохова у Вьошенській

У 1922 році Михайло Олександрович поїхав до Москви і намагався вступити на робітничий факультет. Але його не прийняли, бо він ще не мав необхідного трудового стажу. Шолохов працював чорноробом, каменярем, вантажником, рахівником і наполегливо займався самоосвітою.

1923 року Михайло Шолохов повернувся на батьківщину в станицю Вьошенську. Тут він пережив колективізацію (1929—1931) — настільки жорстоку і несправедливу щодо селян, що навіть наважився написати Йосифу Сталіну. Шолохов розповів

вождю, як жорстоко діяли більшовики, відбираючи хліб у селян: «Опівночі викликали по одному, спочатку допитували, погрожували тортурами, а потім застосовували тортури...» Сталін відреагував телеграмою: «Дякую за повідомлення».

Із Вьошенської в 1941 році Михайло Шолохов пішов на фронт військовим кореспондентом. Повернувшись додому влітку 1944 року, він більше надовго нікуди не виїжджав. Тут, у Вьошенській, він помер і був похований.

Про своє письменництво Шолохов говорив: *«Пишу з 1923 року, з цього ж часу друкуюсь... Перша книжка «Донські оповідання» побачила світ у 1925 році»*. Писав Шолохов про те, що знав краще за все — про пережите й побачене ним самим. Збірка «Донські оповідання» — кривавий перелік подій на Дону в часи громадянської війни. Ось лише деякі з них. Червоноармієць убиває матір свого новонародженого сина, тому що вона була підслана «бандою» («Шибалкове сім'я»). Продкомісар, який шість років не бачив батька, змушений брати участь у його розстрілі — за агітацію проти здачі хліба («Продкомісар»). Син убиває сокирою батька, щоб той не видав білогвардійцям пораненого брата-червоноармійця («Баштанник»). Ці страшні сюжети не були вигадкою автора. Адже Шолохов не раз спостерігав, як у розколотому громадянською війною суспільстві руйнувалися родинні зв'язки — брат ішов проти брата, син проти батька.

Симпатії письменника спочатку були на боці Червоної армії. Але поступово він почав відходити від однозначного оцінювання тогочасних революційних подій. Ці зміни в його поглядах знайшли відображення в романі «Тихий Дон», написаному упродовж 1926 — 1940 років.

Уже перші книги роману (а всього їх чотири) вразили читачів і глибиною думок, і ступенем обізнаності з життям козаків, і художньою майстерністю. Дехто з літераторів відмовлявся вірити в те, що молодий чоловік з чотирма класами гімназії за плечима здатен був написати такий видатний твір. Але факт залишається фактом — Шолохов створив роман, яких іще не було в російській літературі. Його герої — козаки, воїни, землероби. Письменник показав їхнє життя упродовж кривавого десятиліття з 1912 по 1922 рік.

«Ми проковтнули величезний шматок життя, що Шолохов кинув нам, страшенно голодним до правди. І здавалося, ніби він ще й крикне: «Ви хочете знати все? Тут це все», — так відгукнулася в тридцять років минулого століття на переклад роману німецька письменниця Анна Зегерс. Сучасник Шолохова, російський письменник Олександр Серафимович зазначав, що герої роману «Тихий Дон» — жива, яскрава юрба, «і в кожного свій ніс, свої зморщечки, свої очі з промінчиками в кутах, манери говорити. Кожен по-своєму ходить, повертає голову. У кожного свій сміх, кожен по-своєму ненавидить... любов виблискує, іскриться і нещасна у кожного по-своєму».

У 1965 році роман «Тихий Дон» Михайла Шолохова був удостоєний Нобелівської премії — *«за художню силу й цілісність епосу про донське козацтво в переломний для Росії час»*.

В одному з листів за 1931 рік письменник повідомляв: *«...пишу новий роман про те, як вьошенські, наприклад, козаки входили в суцільну колективізацію в 1930 році та як вони жили і живуть у колгоспах»*. Роман під назвою «Піднята цілина» незабаром був опублікований.

О. Верейський. Ілюстрація до роману
«Тихий Дон»

О. Верейський. Ілюстрація до роману
«Піднята цілина»

Переосмисливши події Другої світової війни, 1956 року Шолохов написав оповідання «Доля людини», яке стало одним із найвідоміших у його творчості.

Михайло Шолохов є видатним письменником, який залишив після себе чимало запитань і загадок. Наприклад, чому він у повоєнні роки здебільшого займався громадською діяльністю і мало писав? Чому роман «Вони воювали за Батьківщину», розпочатий у 1943 році, чомусь так і залишився незавершеним?

Шолохов — складна й неоднозначна постать у літературі ХХ століття. Єдиний шлях до розуміння особистості письменника — читання й аналіз його художніх творів.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Михайло Шолохов, Нестор Махно, Йосиф Сталін, Анна Зегерс, Олександр Серафимович.

Географічні назви: Росія, хутір Кружилин, станиця Вьюшенська, Ростовська область, Москва, річка Дон.

Назви творів: «Шибалкове сім'я», «Продкомісар», «Баштанник», «Тихий Дон», «Піднята цілина», «Доля людини», «Вони воювали за Батьківщину».

Назва збірки: «Донські оповідання».

Запитання й завдання

1. Назвіть дати життя Михайла Олександровича Шолохова.

2. Що розповів про себе Шолохов у автобіографії? Як він оцінював себе і свій час через роки?

3. Назвіть основні твори письменника. Чим був зумовлений вибір тем для них?

1. Складіть цитатний план статті про Михайла Шолохова і підготуйте її переказ від особи письменника.

2. Хто з названих письменників був сучасником Михайла Шолохова: Джо-зеф Редьярд Кіплінг, Олександр Твардовський, Генріх Белль, Джеймс Олдрідж, Йоганн Вольфганг Гете, Роберт Льюїс Стівенсон, Джонатан Свіфт?

Складіть усний словесний портрет Михайла Шолохова, використовуючи ілюстративний матеріал підручника.

1. Які події в житті Михайла Шолохова можна назвати етапними?

2. Якою мірою в творах Михайла Шолохова знайшли відображення історичні події, свідком і учасником яких він був?

3. Прочитайте і прокоментуйте відгуки Олександра Серафимовича й Анни Зеґерс про роман «Тихий Дон».

4. За що саме Нобелівський комітет високо поцінував роман «Тихий Дон»?

5. Прочитайте епіграф до статті. Як ви його розумієте?

Під час читання оповідання звертайте увагу на ознаки, що характеризують повоєнний час у Росії.

Зверніть увагу на деталі зовнішності хлопчика та Андрія Соколова.

ДОЛЯ ЛЮДИНИ

(Скорочено)

Перша повоєнна весна була на Верхньому Дону, як ніколи, дружна й раптова. Наприкінці березня з Приазов'я подули теплі вітри, і вже за два дні на лівобережжі Дону геть-чисто оголилися піски, в степу збухли повні снігу яри та балки, зламавши лід, шалено завирували степові річки, і дороги поробилися майже зовсім непроїзні.

В цю недобру пору бездоріжжя мені довелось їхати в станицю Букановську. І путь недовга — десь кілометрів із шістдесят, — та виявилось, що подолати їх не так просто. Ми з товаришем виїхали до схід сонця... Пара ситих коней, напинаючи, як струни, посторонки, ледве тягла важку бричку. Колеса по самі маточини вгрузали в мокрий, перемішаний із снігом і льодом пісок, і за якусь годину на кінських боках і стегнах, під тонкими ремнями шлей, уже виступили білі клубки пінястого мила, а в ранковому прохолодному повітрі гостро і п'ярко запахло кінським потом і підігрітим дьогтиком щедро змащеної кінської збруї...

Незабаром я побачив, як з-за крайніх хутірських дворів вийшов на дорогу чоловік. Він вів за руку маленького хлопчика, як на зріст — не більше п'яти-шести років. Вони стомлено чалапали до переправи, але, порівнявшись з машиною, звернули до мене. Високий, сутулуватий чоловік, підійшовши зовсім близько, сказав приглушеним баском:

— Здоров, браток!

— Здрастуй. — Я потиснув простягнуту мені велику шкарубку руку.

Чоловік нахилився до хлопчика, сказав:

— Поздоровкайся з дядьком, синку. Він, знати, такий самий шофер, як і твій тато. Тільки ми з тобою на вантажній їздили, а він оцю маленьку машину ганяє.

Дивлячись мені просто в очі ясними, як небо, оченятами, ледь-ледь усміхаючись, хлопчик сміливо простяг рожеву холодну ручку. Я легенько потряс її, спитав:

— Чого ж це в тебе, старий, рука така холодна? Надворі он як тепло, а ти мерзнеш?

З дитячою зворушливою довірливістю малюк прихилився до моїх колін, здивовано звів біляві бровенята.

— Який же я старий, дядю? Я зовсім хлопчик, і я зовсім не мерзну, а руки холодні, бо сніжки качав.

Знявши з-за плечей порожнього рюкзака, стомлено сідаючи поруч зі мною, батько сказав:

— Біда мені з цим пасажиром! Через нього і я підбився. Широко ступнеш — він уже підбігцем біжить, от і пристосовуйся до такого піхотинця. — Він помовчав трохи, потім спитав: — А ти що, браток, своє начальство ждеш?

Мені ніяково було розчаровувати його, що я не шофер, як він подумав, і я відповів:

— Доводиться ждати.

— З того боку прийдуть?

— З того.

— Не знаєш, скоро підійде човен?

— Години за дві.

— Нічого собі! Ну що ж, тим часом відпочинемо, поспішати мені нема куди. А я оце йду повз, дивлюся: свій брат шофер загоряє. Дай, думаю, зайду, перекуримо разом. Бо воно самому і курити, й помирати тоскно...

— А ти що, всю війну за кермом?

— Майже всю.

— На фронті?

— Так.

— Ну й мені там довелося, браток, гіркої випити по вінця, та ще й з верхом.

О. Верейський.
Андрій Соколов

Він поклав на коліна великі темні руки, згорбився. Я глянув на нього збоку, і мені стало якось моторошно... Ви бачили коли-небудь очі, немов присипані попелом, сповнені такої невідомої смертної туги, що в них несила дивитись? Отакі очі були в мого випадкового співрозмовника.

Виламавши з тину суху криву лозинку, він деякий час водив нею по піску, креслячи якісь вигадливі фігури, а потім заговорив:

— Буває, не спиш уночі, дивишся в темряву порожніми очима й думаєш: «За що ж ти, життя, так мене скалічило? За що так покарало?» Та нема мені відповіді ні в темряві, ні при ясному сонечку... Нема, й не діждусь! — І раптом спохопився, лагідно підштовхуючи синка, сказав: — Піді, любий, пограйся коло води, біля великої

води для дітей завше якась здобич знайдеться. Тільки, гляди, ніг не замочи!

...Та ось він, провівши очима сінка, глухо покашляв, знову заговорив, і я весь обернувся на увагу.

— Попервах життя моє було звичайне. Сам я родом з Воронежської губернії, тисяча дев'ятсотого року народження. В громадянську війну був у Червоній Армії, в дивізії Кіквідзе. Голодного двадцять другого року подався на Кубань, ішачити на куркулів, через те й вижив. А батько з матір'ю та сестричкою вдома померли з голоду. Зостався я сам. Рідні — як вимело — ніде нікого, жодної душі. Ну, через рік повернувся з Кубані, хатину продав, поїхав у Воронеж. Спочатку робив у теслярській артілі, потім пішов на завод, вивчився на слюсаря. Невдовзі оженився. Жінка виховувалась у дитячому будинку. Сирітка. Хороша попалась мені дівка! Сумирна, весела, догідлива та розумна, не те що я. Вона змалку знала, чому ківш лиха, може, це й позначилося на її вдачі. Збоку подивитися — не така вже вона була й показна, але ж я не збоку на неї дивився, а в вічі. І не було для мене кращої та жаданішої за неї, не було й не буде!

Незабаром діти у нас пішли. Спочатку синок народився, а роки в кілька ще дві дівчинки... Тут уже я від товаришів одлучився. Всю платню додому несу, сім'я вже стала чималенька, не до випивки. У вихідний кухоль пива вип'ю, та й по всьому.

В двадцять дев'ятому році захопили мене машини. Вивчив автосправу, сів за кермо на вантажній...

Працював я ті десять років день і ніч. Заробляв добре, і жили ми не гірше від людей. І діти тішили: всі троє вчилися на «відмінно», а старшенький, Анатолій, виявився такий здібний до математики, що про нього навіть у центральній газеті писали...

За десять років назбирали ми трохи грошенят і перед війною поставили собі будиночок на дві кімнати, з комірчиною і коридорчиком. Ярина купила дві кози. Чого ще більше треба?

І от тобі раз — війна. Другого дня повістка з військомату, третього — давай в ешелон. Проводжали мене всі четверо моїх: Ярина, Анатолій і дочки — Настуся й Оленка. Всі діти трималися добре. Ну, в дочок — не без того — поблискували сльози. Анатолій тільки плечима пересмикував, немов од холоду, йому тоді вже сімнадцятий рік минав, а Ярина моя... Такою я її за всі сімнадцять років нашого спільного життя жодного разу не бачив. Уночі в мене на плечі й на грудях сорочка від її сліз не висихала, і вранці та сама історія... Прийшли на вокзал, а я на неї від жалю дивитися не можу: губи від сліз розпухли, волосся з-під хустки вибилось, і очі каламутні, безтямні, наче в людини, що несповна розуму. Командири оголошують посадку, а вона впала мені на груди, руки в мене на шії зчепила і вся тремтить, наче підрубане дерево... І діти її вмовляють, і я — нічого не помагає! Інші жінки з чоловіками, з синами розмовляють, а моя припала до мене, як листок до гілки, і тільки вся тремтить, а слова вимовити не може. Я й кажу їй: «Візьми ж себе в руки, любя моя Яринко! Скажи мені хоч слово на прощання». Вона й каже, та за кожним словом схлипує: «Ріднесенький мій... Андрійку... не побачимось... ми з тобою... більше... на цьому... світі...»

Він на півслові раптом замовк, і в тиші, що запанувала, я почув, як у нього щось клекоче й булькотить у горлі. Чуже хвилювання передалось і мені. Скоса глянув я на нього, але жодної сльозинки не побачив у його наче мертвих, погаслих очах. Він сидів похнюпившись, тільки великі, безвільно опущені руки дрібно тремтіли, тремтіло підборіддя, тремтіли тверді губи...

— Не треба, друже, не згадуй! — тихо промовив я, але він, мабуть, не чув моїх слів і, якимсь величезним зусиллям волі подолавши хвилювання, раптом сказав хрипким, дивно зміненим голосом:

— До самої смерті, до останньої моєї години, помиратиму, а не подарую собі, що тоді відштовхнув її!..

Він знову й надовго замовк. Намагався скрутити цигарку, та газетний папір рвався, тютюн сипався на коліна. Нарешті він якось ту цигарку скрутив, кілька разів жадібно затагся і, покашлюючи, вів далі:

— Одірвався я від Ярини, взяв її лице в долоні, цілую, а в неї — губи як лід. З дітьми попрощався, біжу до вагона, вже на ходу скочив на підніжок.

Тільки не довелося мені й року повоювати... Двічі за цей час був поранений, але обидва рази легко: один раз — у м'яке місце в руку, другий — у ногу; перший раз — кулею з літака, другий — осколком снаряда. Дірявив німець мені машину і згори, і з боків, але мені, браток, везло попервах. Везло-везло, та й завезло по саме нікуди... Потрапив я до полону під Лозовеньками в травні сорок другого року...

Простежте за станом духу Андрія Соколова в полоні.

Бачиш, яке діло, браток. Ще з першого дня надумав я тікати до своїх. Але тікати хотів — щоб напевне... І от запримітив, що двоє наших вартових сіли підживлятися, а третій задрімав на сонечку. Покинув я лопату й тихенько пішов за куц... А тоді — бігом просто на схід сонця.

Певно, не скоро вони похопилися, мої вартові. А от відкіля в мене, у такого охлялого, сила взялася, щоб пройти за добу майже сорок кілометрів, — сам не знаю. Тільки нічого у мене не вийшло з моєї надії: на четвертий день, коли я вже був далеко від проклятого табору, спіймали мене. Собаки-шукачі йшли моїм слідом, вони мене і знайшли в некоше-ному вівсі!..

Тяжко мені, браток, згадувати, а ще тяжче розказувати про те, що довелося пережити в полоні. Як згадаєш нелюдські муки, які довелося витерпіти там, у Німеччині, як згадаєш усіх друзів-товаришів, котрі загинули, замучені там, у таборах, — серце вже не в грудях, а в горлі б'ється, і важко стає дихати!..

Куди мене тільки не ганяли за два роки полону! Половину Німеччини об'їхав за цей час: і в Саксонії був, на силікатному заводі робив, і в Рурській області на шахті вугілля добував, і в Баварії на земляних роботах горба наживав, і в Тюрінгії побував, і чортзна-де тільки не довелося по німецькій землі походити. Природа там, браток, скрізь різна, але стріляли й били нашого брата скрізь однаково!..

Били за те, що ти — росіянин, за те, що на білий світ ще дивишся... Били й за те, що не так глянеш, не так станеш, не так повернешся. Били

запросто, для того, щоб колись таки вбити на смерть, щоб захлинувся своєю останньою кров'ю та здох від побоїв. Печей, мабуть, на всіх нас не вистачало в Німеччині.

І годували нас скрізь однаковісінько: півтораста грамів ерзац¹-хліба навпіл з тирсою та ріденький кандьор із брукви. Окріп — де давали, а де ні...

І ось якось увечері повернулись ми в барак з роботи. Цілий день ішов дощ, рам'я на нас хоч викручуй; усі ми на холодному вітрі перемерзли як собаки, тільки зубами цокотимо. А обсушитися ніде, нагрітися — теж, і до того ж голодні, не те що до смерті, а навіть гірше. Але ввечері нам їсти не давали.

Скинув я з себе мокре дрантя, кинув на нари та й кажу: «Їм по чотири кубометри виробітку дай, а на могилу кожному з нас і одного кубометра забагато». Тільки й сказав, та от знайшовся ж із своїх якийсь падлюка, доніс комендантові табору про ці мої гіркі слова...

Так от оцей самий комендант наступного дня після того, як я про кубометри сказав, викликає мене. Ввечері приходять у барак перекладач і з ним два вартіві. «Хто Соколов Андрій?» Я обізвався. «Марш за нами, тебе сам гер табірфюрер викликає». Зрозуміло, нащо викликає. На розход. Попрощався я з товаришами, всі вони знали, що на смерть іду, зітхнув і пішов. Іду табірним двором, на зірки поглядаю, прощаюся з ними, думаю: «От і відмучився ти, Андрію Соколов, а по-табірному — номер триста тридцять перший». Якось жалко стало Яринку й дітей, а потім жаль цей ущик, і став я сміливості набиратися, щоб глянути в дірку пістолета без страху, як і належить солдатові, аби вороги не побачили в останню хвилину, що мені з життям розлучатися все-таки важко...

Прямо передо мною сидить уже п'яненський Мюллер, пістолетом грається, іерекидає його з руки в руку, а сам дивиться на мене й не змигне, як гадюка. Ну, я руки по швах, стопганими підборами цокнув, голосно доповідаю: «Військовополонений Андрій Соколов за вашим наказом, гер комендант, з'явився». Він і питає мене: «То як же, рус Іван, чотири кубометри виробітку — це багато?» — «Так точно, — кажу, — гер комендант, багато». — «А одного тобі на могилу вистачить?» — «Так точно, гер комендант, цілком вистачить і навіть залишиться».

Він устав і каже: «Я зроблю тобі велику честь, зараз особисто розстріляю тебе за ці слова. Тут незручно, ходімо надвір, там ти й розпишешся». — «Воля ваша», — кажу йому. Він постояв, подумав, а потім кинув пістолета на стіл і наливає повну склянку шнапсу, шматочок хліба взяв, поклав на нього скибочку сала, і все це подає мені, й каже: «Перед смертю випий, рус Іван, за перемогу німецької зброї».

Я був уже з його рук і склянку взяв, і закуску, та як почув ці слова, — мене наче вогнем обпалило! Думаю собі: «Щоб я, російський солдат, та пив за перемогу німецької зброї?! А сього-того не хочеш, гер комендант? Однаково мені вмирати, то западися ти зі своєю горілкою!»

Поставив я склянку на стіл, закуску поклав і кажу: «Дякую за частування, але я непитущий». Він усміхається: «Не хочеш пити за нашу перемогу? В такому разі випий за свою погибель». А що мені було втрачати? «За свою погибель і визволення від мук я вип'ю», — кажу йому. З тим

¹ *Ерзац* — неповноцінний замітник чогось, сурогат.

узяв склянку, за два рази вихилив її, а закуску не взяв, чемненько втер губи долонею й кажу: «Дякую за частування. Я готовий, гер комендант, ходімо, розпишете мене».

Але він дивиться пильно-пильно й каже: «Ти хоч закуси перед смертю». Я йому на це відказую: «Я після першої склянки не закушую». Наливає він другу, подає мені. Випив я й другу і знов-таки закуски не беру, думаю: «Хоч нап'юся перед тим, як у двір іти, з життям розлучатися». Високо звів комендант свої білі брови, питає: «Чого ж не закушуєш, рус Іван? Не соромся!» А я йому своєї: «Вибачте, гер комендант, я й після другої склянки не звик закушувати». Надув він щоки, пирхнув, а потім як зарегоче та крізь сміх щось швидко говорить по-німецькому: певно, перекладає мої слова друзям. Ті теж засміялися, стільцями засовали, обертаються до мене мордами і вже, помічаю, якось інакше на мене поглядають, ніби лагідніше.

Наливає мені комендант третю склянку, а в самого руки трусяться від сміху. Цю склянку я вже випив помаленьку, одкусив маленький шматочок хліба, решту поклав на стіл. Захотілося мені їм, проклятим, показати, що хоч я і з голоду пропадаю, але давитися їхньою подачкою не збираюсь, що у мене є своя, російська, гідність і гордість і що худоби вони з мене не зробили, хоч як старалися.

Після цього комендант став серйозний на виду, поправив у себе на грудях залізні хрести, вийшов з-за столу безбройний та й каже: «Ось що, Соколов, ти — справжній російський солдат. Ти хоробрий солдат. Я — теж солдат і поважаю гідних ворогів. Стріляти я тебе не буду. До того ж сьогодні наші доблесні війська вийшли до Волги і зайняли весь Сталінград. Це для нас велика радість, а тому я великодушно дарую тобі життя. Іди в свій блок, а оце тобі за сміливість», — і подає мені з стола великий буханець хліба і шматок сала.

Притиснув я хліб до себе з усієї сили, сало в лівій руці тримаю і так розгубився від такого несподіваного повороту, що й не подякував, зробив «наліво кругом», іду до дверей, а сам думаю: «Засвітить він мені зараз поміж лопатки, і не донесу хлопцям цих харчів». Ні, змилювався. І цього разу смерть повз мене пройшла, тільки холодком од неї війнуло...

Вийшов я з комендантської на твердих ногах, а в дворі мене розморило. Ледве переступив поріг у барак і впав на цементну підлогу без пам'яті. Розбудили мене наші, ще темно було: «Розкажуй!» Ну, я пригадав, що було в комендантській, розказав їм. «Як будемо харчі ділити?» — питає мій сусіда по нарах, а в самого голос тремтить. «Усім порівну», — кажу йому. Діждалися світанку. Хліб і сало різали суровою ниткою. Дісталось кожному хліба по шматочку завбільшки як сірникова коробка, жодна крихітка не пропала, а сала, ти ж розумієш, — тільки губи помастити. Проте поділили без кривди.

Незабаром перекинули нас, чоловік з триста найдужчих, на осушування боліт, потім — у Рурську область на шахти. Там і пробув я до сорок четвертого року...

Возив я на «опель-адміралі» німця-інженера в чині майора армії. Ох і гладкий був фашист!

Тижнів зо два возив я свого майора з Потсдама в Берлін і назад, а потім послали його в прифронтову смугу на будівництво оборонних

рубежів проти наших. І тоді я про сон геть забув: ціліснічкі ночі думав, як би мені до своїх, на Батьківщину, втекти...

«Ну, — думаю, — ждати більше нічого, настав мій час! І треба не само-му мені тікати, а прихопити з собою і мого гладуна, він нашим знадобиться!»

...Вранці двадцять дев'ятого червня наказує мій майор везти його за місто, в напрямку Тросниці. Там він керував будівництвом укріплень. Виїхали. Майор на задньому сидінні спокійно дрімає, а в мене серце з грудей мало не вискочить, їхав я швидко, але за містом зменшив газ, потім спинив машину, виліз, обдивився: далеко позаду дві вантажні машини ледь повзуть. Дістав я гирку, відчинив ширше дверцята. Гладун мій відкинувся на спинку сидіння, тихенько хропе, наче в жінки під боком. Ну, я його й цюкнув гиркою в ліву скроню. Він і голову схилив....

А на вечір опинився вже у полковника — командира дивізії. На цей час мене й нагодували, і в баню зводили, і допитали, і обмундирування видали, отже, з'явився я в бліндаж до полковника, як і належить, душею і тілом чистий і в повній формі. Полковник підвівся з-за столу, пішов мені назустріч. При всіх офіцерах обняв і каже: «Спасибі тобі, солдате, за дорогий гостинець, якого привіз од німців. Твій майор з його портфелем нам дорожчий за двадцятьох «язиків». Клопотатимусь перед командуванням, щоб тебе представили до урядової нагороди». А я від цих його слів, від ласки дуже хвилююся, губи тремтять, не слухаються, тільки й міг із себе вичавити: «Прошу, товаришу полковник, зарахувати мене в стрілецьку частину».

А полковник засміявся, поплескав мене по плечу: «Який з тебе вояка, коли ти на ногах ледве тримаєшся? Сьогодні ж відправляю тебе в госпіталь...

З госпіталю одразу ж написав Ярині листа...

На третьому тижні приходить лист із Воронежа. Та пише не Ярина, а сусід мій, столяр Іван Тимофійович. Не дай Боже нікому таких листів одержувати!.. Повідомляє він, що ще в червні сорок другого року німці бомбили авіазавод і одна важка бомба влучила прямо в мою хатинку. Ярина й дочки саме вдома були... Ну, пише, що не знайшли від них і сліду, а на місці хатинки — глибока яма... Не дочитав я того разу листа до кінця. В очах потемніло, серце стиснулось у грудочку й ніяк не розтискається. Приліг я на койку, трохи одлежався й дочитав. Пише сусід, що Анатолій під час бомбування був у місті. Увечері повернувся в селище, подивився на яму і проти ночі знов пішов до міста. Як ішов, сказав сусідові, що проситиметься добровольцем на фронт. От і все.

Коли серце розтиснулось і в вухах зашуміла кров, я згадав, як тяжко розлучалася зі мною моя Ярина на вокзалі. Значить, ще тоді підказало їй жіноче серце, що більше не побачимось ми з нею на цім світі. А я її тоді відштовхнув... Була сім'я, своя хата, все це ліпилося роками, і все згинуло за єдину мить, лишився я сам...

— Що ж далі?

— Що далі? — знехотя озвався оповідач. — Далі дістав я від полковника місячну відпустку, за тиждень був уже у Воронежі. Пішки доплетався до місця, де колись сімейно жив. Глибока воронка, налита іржавою водою, кругом бур'ян по пояс... Глушина, тиша цвинтарна. Ой і тяжко ж

мені було, браток! Постояв, пожурився душею і знову пішов на вокзал. Навіть години побуту там не міг, того самого дня поїхав назад у дивізію.

Але місяців через три й мені блиснула радість, як сонечко з-за хмари: знайшовся Анатолій. Прислав листа мені на фронт, очевидно, з іншого фронту. Адресу мою взяв від сусіда, Івана Тимофійовича... І знов я записався ним страшенно! Як не крути, а мій рідний син — капітан і командир батареї, це тобі неабищо! Та ще з такими орденами. Це байдуже, що батько його «студебекером» снаряди возить та інше військове майно. Батькове діло віджигайте, а в нього, у капітана, все попереду.

І почались у мене ночами старечі марення: як війна скінчиться, як я сина оженю і сам при молодих житиму, столяруватиму й онуків бавитиму. Одне слово, всякі такі старечі штуки. Але й тут усе як зрізало... Саме дев'ятого травня, вранці, в День Перемоги, вбив мого Анатолія німецький снайпер...

Поховав я в чужій, німецькій землі останню свою радість і надію... Приїхав я в свою частину сам не свій. Але тут незабаром мене демобілізували. Куди йти? Невже у Воронеж? Нізащо! Згадав я, що в Урюпінську живе мій дружок, демобілізований ще взимку, після поранення, — колись він запрошував мене до себе, — згадав і поїхав в Урюпінськ.

Приятель мій і жінка його були бездітні, жили у власному будиночку на околиці міста. Він хоч і мав інвалідність, але працював шофером в автоторі, і я теж туди влаштувався. Оселився у приятеля, прийняли вони мене, як свого. Всякі вантажі перекидали ми в райони, восени переключились на вивезення хліба. Отоді я й познайомився з новим моїм синком, з оцим, що в піску грається...

Такий собі маленький обідранець: личко все в кавунячому соку, замурзане, вкрите пилюкою, брудний, нечесаний, а оченята — як зірочки вночі після дощу! І так він мені полюбився, що я вже, диво дивне, почав скучати за ним, поспішав з рейсу, щоб якнайшвидше його побачити. Коло чайної він і харчувався — хто що дасть.

Зверніть увагу, чи було в ставленні Андрія Соколова до Ванюшки щось батьківське.

На четвертий день прямо з радгоспу, навантажений хлібом, завертаю до чайної. Хлопчина мій там сидить на ганку, ніжками дригає і, по всьому видно, голодний. Висунувся я у віконце, гукаю до нього: «Гей, Ванюшко! Сідай швидше в машину, прокатаю на елеватор, а відтіль повернемось сюди, пообідаємо». Він від мого поклику здригнувся, скочив з ганку, на підніжок видерся і тихо мені каже: «А ви звідки знаєте, що мене Ванею звать?» І оченята широко розкрив, жде, що я йому відповім. Ну, я йому кажу, що я, мовляв, чоловік бувалий і все знаю.

Зайшов він з правого боку, я дверцята відчинив, посадовив його поруч себе, поїхали. Жвавий такий хлопчина, а раптом чогось припишк, замислився і нема-нема та й гляне на мене з-під своїх довгих, загнутих догори вій, зітхне. Таке мале пташеня, а вже навчилося зітхати. Хіба це його діло? Питаю: «Де ж твій батько, Ваню?» Шепче: «Вбитий на фронті». — «А мама?» — «Маму бомбою вбило в поїзді, як ми їхали». — «А звідки ви їхали?» — «Не знаю, не пам'ятаю...» — «І нікого в тебе тут

з рідні нема?» — «Нікого». — «Де ж ти ночуєш?» — «А де прийдеться».

Закипіла тут у мені пекуча сльоза, і я одразу вирішив: «Не бути тому, щоб нам нарізно пропадати! Візьму його за свого». Й одразу в мене на душі стало легко і ясно. Нахилився я до нього, тихенько питаю: «Ванюшко, а ти знаєш, хто я такий?» Він і спитав, наче видихнув: «Хто?» Я йому й кажу так само тихо: «Я — твій батько».

Боже мій, що тут сталося! Кинувся він до мене на шию, цілує в щоки, в губи, в лоб, а сам, як лісова пташка, так дзвінко й тоненько кричить, що навіть у кабінці хоч вуха затуляй: «Таточку рідний! Я знав! Я знав, що ти мене знайдеш! Все одно знайдеш! Я так довго ждав, поки ти мене знайдеш!» Притулиться до мене і весь тремтить, мов билинка на вітрі. А в мене в очах туман, і теж всього дроз б'є, і руки тремтять...

Як я тоді керма не впустив — просто дивно! Але в кювет усе-таки ненароком з'їхав, заглушив мотор. Поки туман в очах не розвіявся — побоювся їхати: щоб на когось не наскочити. Поостояв так хвилин з п'ять, а синок мій усе горнеться до мене що є сили, мовчить, здригається. Обійняв я його правою рукою, обережненько пригорнув, а лівою розвернув машину, поїхав назад, на свою квартиру. Який там уже елеватор, тоді мені не до елеватора було.

Покинув машину коло воріт, нового свого синка взяв на руки, несучи до хати. А він як учепився мені за шию рученятами, так і не одірвався до самого місця. Припав своєю щогою до моєї неголеної щоки, наче прилип. Так я його і вніс. Хазяїн і хазяйка саме вдома були. Увійшов я, кліпаю їм обома очима і так бадьоро кажу: «От і знайшов я свого Ванюшку! Приймайте нас, добрі люди!» Вони, обоє мої бездітні, одразу зміркували, в чому річ, заметушилися, забігали. А я ніяк сина від себе не одірву. Проте якось умовив. Помив йому руки з милом, посадовив за стіл. Хазяйка борщу йому в тарілку насипала, та як глянула, з якою пожадливістю він їсть, так і зайшлася сльозами. Стоїть коло печі, плаче собі у фартух. Ванюша мій побачив, що вона плаче, підбіг до неї, сіпає її за спідницю й каже: «Тьотю, чого ж ви плачете? Тато знайшов мене коло чайної, тут усім радіти треба, а ви плачете». А тій тільки того й треба, вона ще дужче розливається, просто розмокла вся!

Після обіду повів я його в перукарню, підстриг, а вдома сам скупав у балії, загорнув у чисте простирадло. Обняв він мене та так на руках у мене й заснув. Обережно поклав я його на ліжко, поїхав на елеватор, здав хліб, машину одігнав на стоянку — і бігом по магазинах. Купив йому штанці сукняні, сорочину, сандалики і картуза з лика... Спати я ліг разом із ним і вперше за довгий час заснув спокійно. Проте вночі разів з чотири вставав. Прокинувся, а він мені під пахву залізе, як горо-

Ю. Ребров. Ілюстрація до оповідання «Доля людини»

бець під стріху, тихенько сопе собі, і так мені радісно стає на душі, що й не сказати! Стараєшся не ворухнутися, щоб не розбудити його, та все ж таки не втерпиш, тихенько встанеш, запалиш сірника й милуєшся на нього...

...А поки що мандруємо з ним по руській землі.

— Важко йому йти, — сказав я.

— Та він зовсім мало своїми ногами йде, а більше на мені йде. Посаджу його на плечі та й несу, а як захоче розім'ятися, то злазить з мене й бігає обіч дороги, хвицається, як козенятко. Все це, браток, байдуже, якось би ми з ним прожили, та ось серце в мене розхиталось, поршні треба міняти...

В лісі почувся голос мого товариша, плеснуло весло по воді.

Чужий, але тепер уже близький мені чоловік підвівся, простяг велику, тверду, як дерево, руку:

— Прощавай, браток, щасливо тобі!

— І тобі щасливо добратися до Кошар.

— Дякую. Гей, синку, ходімо до човна.

Хлопчик підбіг до батька, прилаштувався з правого боку і, тримаючись за полу батькової ватянки, задріботів поруч з широкими кроками чоловіка.

Двоє осиротілих людей, дві піщинки, закинуті в чужі краї воєнним ураганом небувалої сили... Що їх жде попереду? І хотілося б думати, що цей російський чоловік, людина незламної волі, все подужає, і коло батькового плеча виросте той, хто, підрісши, зможе все витерпіти, все подолати на своєму шляху, якщо на це покличе його Батьківщина.

З тяжким смутком дивився я їм услід... Може, й обійшлося б усе гаразд при нашому прощанні, та Ванюшка, відійшовши кілька кроків і заплітаючи кущими ніжками, обернувся на ходу до мене лицем, помахав рожевою ручкою. І раптом наче м'яка, але кігтиста лапа стиснула мені серце, і я швиденько одвернувся. Ні, не тільки уві сні плачуть літні чоловіки, що посивіли за роки війни. Плачуть вони і наяву. Тут головне — вміти вчасно одвернутися. Тут найголовніше — не поранити серця дитини, щоб вона не побачила, як біжить по твоїй щоці пекуча й скупа чоловіча сльоза...

Переклад Степана Ковганюка

Запитання й завдання

1. В яку пору року відбуваються події, змальовані у творі? Як автор описує її? Який настрій створюють картини природи?
2. Де відбулася зустріч оповідача з Андрієм Соколовим і Ванюшкою?
3. Які ознаки вказують на те, що описані в оповіданні події відбуваються в повоєнний час? Прочитуйте відповідні уривки.
4. Якими оповідач побачив Андрія Соколова і Ванюшку? Знайдіть у тексті деталі, які допоможуть вам відтворити портрет Андрія.
5. Скільки тривала зустріч оповідача з Соколовим? Чому автор точно зазначає час?
6. Назвіть основні події життя Андрія. Чи тільки йому довелося пережити подібне?
7. Яким був характер Андрія Соколова? Зазначте прояви його вдачі в ключових моментах життя.

8. Пригадайте епізод розмови Андрія з комендантом. Як саме в цій сцені розкривається характер героя?

9. Перекажіть, зберігаючи авторський стиль, історію знайомства і стосунків Андрія з Ванюшкою. Які найкращі людські риси Соколова виявилися в цих стосунках?

ПРО ОПОВІДАННЯ «ДОЛЯ ЛЮДИНИ» (1956)

Ми були людьми.

Ми — епоха.

Борис Пастернак

«Доля людини» — оповідання про війну, було написано у 1956 році, коли люди ще перебували під враженням від воєнних подій і намагалися їх по-новому осмислити.

Сюжет оповідання — історія життя простого росіянина Андрія Соколова. Мирну працю і щасливе родинне життя Андрія перериває війна. На фронті Соколов, як і в мирний час, шоферує — підвозить бійцям снаряди, щохвилини ризикуючи життям. Андрій переживає полон, знущання фашистів, загибель дружини і дочок, а потім і сина. Але в момент повної безнадії доля дарує йому зустріч із шестирічним сиротою Ванюшкою, котрому Соколов став за батька. Концентрація подій у житті героя величезна.

Окрім зовнішнього сюжету, оповідання має сюжет внутрішній. Він є основним, тому що розкриває історію долі людини, через життя котрої прокотилися події зовнішнього сюжету.

У творі два головних герої, Андрій та оповідач, який зустрівся із Соколовим першої повоєнної весни. І це не випадково, адже весна в оповіданні є символом оновленого життя, змін і надій. Картини весняної природи, якими починається твір, визначають його емоційний стрижень.

Знайомство героїв відбувається на переправі. Чому місцем розвитку дії автор обрав переправу? Передусім тому, що переправа — не тільки міст через річку, а ще й символ переходу від одного життєвого етапу до іншого. Перехід цей дуже хиткий і ненадійний, але попри все він означає рух уперед, назустріч новому життю.

Твір написаний у формі розповіді, що наслідує розмовну мову й передбачає наявність оповідача і слухача. На початку твору очима оповідача ми сприймаємо Андрія і Ванюшку. Їх показано контрастно. Контрастність зображення зовнішності героїв — це своєрідний натяк на стан їхніх душ. Обоє війна боляче вдарила, але, на відміну від чоловіка, хлопчик живе вже новим життям.

Обкладинка до оповідання
«Доля людини», 1975 р.

Далі оповідач передає слово Андрію Соколову, а сам слухає, співчуває героям. Оповідач і завершує твір, обравши своєю присутністю і голо- сом життєву історію Соколова.

Розповідь Андрія Соколова має три чітко окреслені частини. *Перша* — його спогади про довоєнне життя. Можливо, тільки під час своєї розповіді Соколов зрозумів, наскільки щасливим було його життя до війни. *Друга частина* — розповідь про війну. Андрієві випало чи не найважче — полон. Перебуваючи у стані полоненого, який повністю залежить від волі ворога, Соколов завдяки мужності й силі духу залишається людиною. Він не допускає зрадництва, навіть заради збереження життя. Це людина з високим почуттям товарищескості та взаємовиручки. Згадайте, як персонажі твору порівну поділили буханець хліба і шматочок сала, що дісталися Андрію. Він належить до тих, хто не здається навіть у безвихідних ситуаціях. Двічі Соколов тікає з полону, і лише вдруге — вдало.

Кульмінаційний момент полону та й оповідання в цілому — сцена в помешканні коменданта табору. Соколов упевнений, що смерть немину- ча, і внутрішньо готовий до неї. Це не покірність долі, а розсудливе й гірке розуміння марності опору. Наголосимо — фізичного опору, адже дух його, незважаючи на безвихідну ситуацію, не зламано.

Сцена в коменданта небагатослівна, це діалог на рівні стислих реплік (комендант говорить більше), але в оповіданні цей епізод значущий. Наче нічого не відбувається, проте емоційна напруга надзвичайна: вирішується питання життя і смерті. Автор кількома словами показує, як поступово й повільно доля Соколова зміщується з точки «смерть» у точку «життя». Це стало можливим завдяки силі духу Андрія, що й визначило його характер і поведінку. Навіть ворог змушений був це визнати. Справді, не буває принизливого становища, якщо сам не принижуєся.

Третя частина — розповідь про повоєнне життя, яку Соколов розпо- чинає з великим відчаєм у серці. З часом туга і біль не минули, життя для нього втратило сенс, але несподівано прийшов порятунок в особі маленького хлопчика-сироти. Сцена їх розмови, коли Андрій назвався батьком Ванюшки, — найсильніша в оповіданні за напругою почуттів.

Чуйне ставлення Андрія до хлопчика доводить, що його душа жива.

Зустріч оповідача із Соколовим починається з дороги і завершується нею. Цей цілком конкретний шлях є уособленням людських життєвих доріг. Андрій Соколов багато пере- жив і долає свій життєвий шлях гідно, завжди залишаючись люди- ною.

В оповіданні змальовано долю Андрія Соколова, але автор дав твору узагальнену назву. Тому що в долі конкретної людини знайшли відобра- ження долі всіх, хто пережив війну.

Своєрідність оповідання

«Доля людини»:

тема війни;

у центрі оповідання не історія подій, а історія душевних переживань ге- роя;

кільцева композиція;

автор-оповідач — дійова особа;

виняткова емоційна напруженість;

відтворення національного росій- ського характеру;

ідея особистої гідності як провідна в

поведінці людини;

засудження війни на прикладі долі однієї людини.

Запитання й завдання

1. Чому головними героями оповідання автор обрав дорослу людину й маленького хлопчика? Поміркуйте, чому саме такі в них імена.
2. З якою метою автор робить акцент не на описі подій, а на почуттях героїв?
3. Які якості Андрія Соколова можна віднести до загальнолюдських, а які — до індивідуальних?
4. Побудуйте синонімічний ряд до слова *доля*.
5. Прокоментуйте слова Бориса Пастернака, винесені в епіграф статті про оповідання.
6. Чому оповідання називається «Доля людини», хоча йдеться в ньому про долю конкретного героя?

1. Порівняйте життя Соколова до війни і в повоєнний час. Зверніть увагу на зовнішні та внутрішні зміни, що відбулися в ньому.
2. Розгляньте ілюстрації до оповідання. Чи таким ви уявляли Андрія, читаючи твір? Аргументуйте свою відповідь.

1. Підготуйте переказ статті про оповідання «Доля людини».
2. Складіть цитатний план характеристики образу Андрія Соколова.
3. Продовжіть низку моральних понять, порушених в оповіданні: *патріотизм, гідність...*

1. Що таке сила духу? Дайте письмову відповідь.
2. Напишіть твір на одну з тем: «Яким я уявляю майбутнє Ванюшки», «Чому оповідання «Доля людини» починається і завершується дорогою?».
3. Підготуйте статтю про Андрія Соколова для вашого словничка літературних героїв.

Прочитайте мовою оригіналу

СУДЬБА ЧЕЛОВЕКА

(Отрывок)

Первая послевоенная весна была на Верхнем Дону на редкость дружная и напористая. В конце марта из Приазовья подули тёплые ветры, и уже через двое суток начисто оголились пески левого бережья Дона, в степи вспухли набитые снегом лога и балки, взломал лёд, бешено зыграли степные речки, и дороги стали почти совсем непроездны.

В эту недобрую пору бездорожья мне пришлось ехать в станицу Букановскую. И расстояние небольшое — всего лишь около шестидесяти километров, — но одолеть их оказалось не так-то просто. Мы с товарищем выехали до восхода солнца. Пара сытых лошадей, в струну натягивая повстромки, еле тащила тяжёлую бричку. Колёса по самую ступицу провалились в отсыревший, перемешанный со снегом и льдом песок, и через час на лошадиных боках и спинах под тонкими ремнями шлеек уже показались белые пышные хлопья мыла, а в утреннем свежем воздухе остро и пьяняще запахло лошадиным потом и согретым деготьком щедро смазанной конской сбури...

Вскоре я увидел, как из-за крайних дворов хутора вышел на дорогу мужчина. Он вёл за руку маленького мальчика, судя по росту — лет пяти-шести, не больше. Они устало брели по направлению к переправе, но, поравнявшись с машиной, повернули ко мне. Высокий сутуловатый мужчина, подойдя вплотную, сказал приглушённым баском:

— Здорово, браток!

— Здравствуй. — Я пожал протянутую мне большую, чёрствую руку.

Мужчина наклонился к мальчику, сказал:

— Поздоровайся с дядей, сынок. Он, видать, такой же шофёр, как и твой папанька. Только мы с тобой на грузовой ездили, а он вот эту маленькую машину гоняет.

Глядя мне прямо в глаза светлыми, как небушко, глазами, чуть-чуть улыбаясь, мальчик смелю протянул мне розовую холодную ручонку. Я легонью потряс её, спросил:

— Что же это у тебя, старик, рука такая холодная? На дворе теплынь, а ты замерзаешь?

С трогательной детской доверчивостью малыш прижался к моим коленям, удивлённо приподнял белёдые бровки.

— Какой же я старик, дядя? Я вовсе мальчик, и я вовсе не замерзаю, а руки холодные — снежки катал потому что.

Сняв со спины тощий вещевого мешок, устало присаживаясь рядом со мною, отец сказал:

— Беда мне с этим пассажиром! Через него и я подбился. Широко шагнёшь — он уже на рысь переходит, вот и изволь к такому пехотинцу пригоравливаться. Там, где мне надо раз шагнуть, — я три раза шагаю, так и идём с ним враздобрь, как конь с черепахой. А тут ведь за ним глаз да глаз нужен. Чуть отвернёшься, а он уже по лужине бредёт или льдинку отломит и сосёт вместо конфеты. Нет, не мужчинское это дело — с такими пассажирами путешествовать, да ещё походным порядком. — Он помолчал немного, потом спросил: — А ты что же, браток, своё начальство ждёшь?

Мне было неудобно разуверять его в том, что я не шофёр, и я ответил:

— Приходится ждать.

— С той стороны подъедут?

— Да.

— Не знаешь, скоро ли подойдёт лодка?

— Часа через два.

— Порядком. Ну что ж, пока отдохнём, спешить мне некуда. А я иду мимо, гляжу: свой брат шофёр загорает. Дай, думаю, зайду, перекурим вместе. Одному-то и курить, и помирать тошно. А ты богато живёшь, папироски куришь. Подмочил их, стало быть? Ну, брат, табак мочёный, что конь лечёный, никуда не годится. Давай-ка лучше моего крепачка закури.

Он достал из кармана защитных летних штанов свёрнутый в трубку малиновый шёлковый потёртый кисет, развернул его, и я успел прочитать вышитую на уголке надпись: «Дорогому бойцу от ученицы 6-го класса Лебедянской средней школы».

Мы закурили крепчайшего самосада и долго молчали. Я хотел было спросить, куда он идёт с ребёнком, какая нужда его гонит в такую распутицу, но он опередил меня вопросом:

- Ты что же, всю войну за баранкой?
- Почти всю.
- На фронте?
- Да.
- Ну, и мне там пришлось, браток, хлебнуть горяшка по ноздри и выше.

Он положил на колени большие тёмные руки, сгорбился. Я сбоку взглянул на него, и мне стало что-то не по себе... Видали вы когда-нибудь глаза, словно присыпанные пеплом, наполненные такой неизбывной смертной тоской, что в них трудно смотреть? Вот такие глаза были у моего случайного собеседника.

Выломав из плетня сухую искривлённую хворостинку, он с минуту молча водил ею по песку, вычерчивая какие-то замысловатые фигуры, а потом заговорил:

— Иной раз не спишь ночью, глядишь в темноту пустыми глазами и думаешь: «За что же ты, жизнь, меня так покалечила? За что так исказила?» Нету мне ответа ни в темноте, ни при ясном солнышке... Нету, и не дождусь! — И вдруг спохватился: ласково подталкивая сынишку, сказал: — Пойди, милоч, поиграйся возле воды, у большой воды для ребятишек всегда какая-нибудь добыча найдётся. Только, гляди, ноги не промочи!

Ещё когда мы в молчании курили, я, украдкой рассматривая отца и сынишку, с удивлением отметил про себя одно, странное на мой взгляд, обстоятельство. Мальчик был одет просто, но добротнo: и в том, как сидела на нём подбитая лёгкой, поношенной цигейкой длиннополая курточка, и в том, что крохотные сапожки были сшиты с расчётом надевать их на шерстяной носок, и очень искусный шов на разорванном когда-то рукаве курточки — всё выдавало женскую заботу, умелые материнские руки. А отец выглядел иначе: прожжённый в нескольких местах ватник был небрежно и грубо заштопан, латка на выношенных зашитых штанах не пришита как следует, а скорее наживлена широкими, мужскими стежками; на нём были почти новые солдатские ботинки, но плотные шерстяные носки изъедены молью, их не коснулась женская рука... Ещё тогда я подумал: «Или вдовец, или живёт не в ладах с женой».

Но вот он, проводив глазами сынишку, глухо покашлял, снова заговорил, и я весь превратился в слух...

Запитання й завдання

1. Знайдіть у тексті оригіналу слова і словосполучення, за допомогою яких автор описує ранню весну. Чому часом дії він обирає саме цю пору року?
2. Складіть портретні характеристики чоловіка і хлопчика, використовуючи текст оповідання. Чому автор вдається до контрасту в їх зображенні?

Порівняйте портрети героїв в оригіналі та перекладі. Наскільки точно перекладені порівняння, епітети?

Думка в подарунок

Любіть книгу всією душею! Вона не тільки ваш найкращий друг, а й назавжди вірний супутник (*Михайло Шолохов*).

Запитання й завдання до розділу «Література проти війни»

1. Поміркуйте, які з перелічених ознак дають підстави говорити про близькість поданих у розділі творів:

- автор;
- тема;
- жанр;
- час написання;
- відображена епоха;
- герой;
- перекладач;
- національна ознака;
- форма розповіді (від чиєї особи).

2. Назвіть головного героя в кожному творі цього розділу. Чи вносить герой яку-небудь особливість у зображення теми війни?

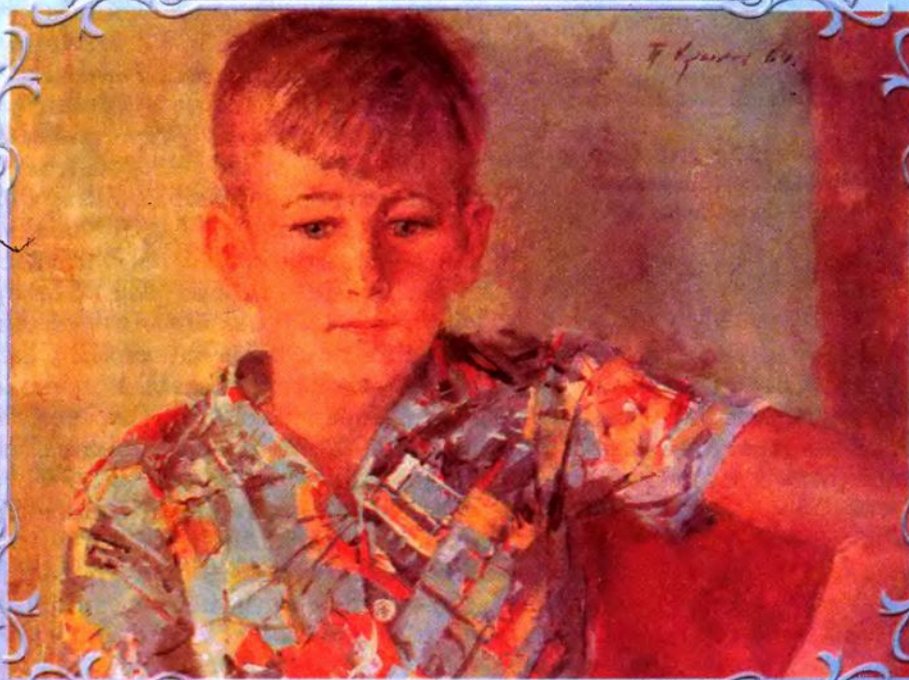
3. Чи відіграє роль у висвітленні теми жанр твору? Поясніть свою думку.

4. На якій емоційній ноті завершуються твори цього розділу? Чи пов'язана їх фінальна тональність зі змістом твору?

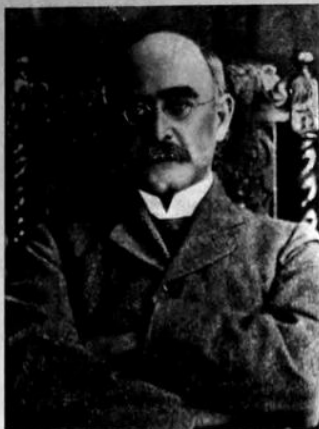
5. Підготуйте повідомлення на тему «Подібність і відмінність прочитаних творів Олександра Твардовського, Генріха Белля й Михайла Шолохова». Використовуйте такі вислови: *Твори письменників споріднює...; Їх відмінність (подібність) у тому, що...; Особливість цього художнього твору...; Письменники звернулися до однієї теми, але...; На відміну від Белля, Шолохов...; Осмислення теми в поетичній формі дає змогу автору...; Використання прозового жанру сприяє...*

6. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Що я довідався про війну з творів Олександра Твардовського, Генріха Белля, Михайла Шолохова». Зверніть увагу на те, якою зображено людину на війні, а також якими є наслідки війни.

МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ

Джозеф Редьярд Кіплінг —
англійський письменник,
лауреат Нобелівської премії
1865 (Бомбей) —
1936 (Лондон)

ДЖОЗЕФ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ

Країна, яка гордо пише займенник «Я» з великої літери... Тільки така країна могла народити свою національну гордість — Редьярда Кіплінга... У своїх книгах Кіплінг — англієць і лише англієць.

Олександр Купрін

Джозеф Редьярд Кіплінг розпочав свій шлях у літературі з гучної слави. Нікому не відомий двадцятичотирірічний виходець із колоніальної Індії, автор оповідань і віршів, уславився одразу після їх публікації. Його «Прості оповідання з гір» вразили читачів лаконічністю та влучністю фраз, яскравою образністю. *«Вони подібні до уколу — і швидко, і дуже боляче»*, — так схарактеризував їх англійський письменник Гілберт Кіт Честертон. Рядки *«залізних віршів»* *«залізного*

Редьярда» також миттєво вкарбувалися в пам'ять тих, хто їх чув. Спочатку Англія, а потім і весь світ із захопленням сприймали кожен вислів, кожна риму молодого Кіплінга. До його порад дослухалися королі й полководці, портрети письменника прикрашали вітальні заможних людей, а рядки його творів швидко перетворювалися на приказки. *«Письменник, чий слова увійшли в нашу мову»*, — так сказав про Кіплінга один із його сучасників. І це насправді так: люди вплітали у своє мовлення вислови з його творів. Так було за часів Кіплінга, так триває й дотепер. Ось лише деякі з крилатих висловів, що вийшли з-під пера письменника у світ: *«Від моря і до моря»*, *«Ми з вами однієї крові»*, *«Із законом не жартують»*, *«Навіщо вільному народові дослухатися до чужих»*, *«Гроші — це те, що переходить із рук в руки і не стає теплішим»*, *«У кожного свій страх»*, *«Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох»*.

Кіплінг був ще й творцем образів, що вийшли за межі палітурок його книжок у велике життя. За винятком Мауглі, це здебільшого тварини. Зате які тварини! Кішка, що гуляла, як сама собі знала, допитливе Слонення, безстрашний мангуст Рікі-Тікі-Таві, Вовчиця-мати і Вовк-батько, старий ватажок вовчої зграї Акела, ведмідь Балу і чорна пантера Багіра.

А індійські джунгли! Оскар Уайльд зазначав: *«Коли читаєш його «Прості оповідання з гір», здається, ніби стоїш під пальмою»*. Такою була міра їх достовірності.

А пустелі Африки чи степи Австралії! Багато читачів, завдячуючи Кіплінгові, уявно подорожували тими місцями, про які він їм розповів. *«Від моря і до моря»* — так назвав письменник книгу своїх подорожей до Індії, Бірми, Гонконгу, Сінгапуру, Японії, США. Америка після Індії

здалася Кіплінгу дикою країною. Проте саме тут він зустрівся із Марком Твенем, бесіда з яким і завершує книгу.

Наприкінці XIX століття Кіплінга розвінчали, забувши, що ще донедавна говорили його словами, дивилися на світ його очима, вважали ледве не національним символом Англії. Чому це сталося? Кіплінг припинив писати? Ні, він потужно працював, а 1907 року навіть був удостоєний Нобелівської премії. «*За мужність стилю*» — так було зазначено в нагороді. Кіплінг, як і раніше, вважав себе «будівничим Британської імперії, над котрою ніколи не заходить сонце». Він підтримував імперіалістичну і колоніальну політику Англії: англо-бурську війну в Африці (1899—1902), у якій брав участь, і Першу світову, хоча втратив на ній сина, котрому сам допоміг потрапити на фронт. Саме за таку позицію на початку XX століття Кіплінга стали називати «бардом імперіалізму».

Чому він так чинив? Тому що глибоко вірив у винятковість англійців, обов'язком, а не привілеєм яких є служити підкореним народам — нести «культуру і цивілізацію». Кіплінг невтомно прославляв Британію і не помітив, що часи змінилися. Імперія жила своїм минулим, коли вважала себе вищою за інші країни і народи. На початку XX століття ця самозакоханість Британії почала дратувати кращу частину англійського суспільства. Кіплінг не поділяв її настроїв. Тому на нього спочатку спрямували жорстоку критику, а потім і зовсім забули.

«*Упродовж п'яти літературних поколінь будь-яка освічена людина зневажала Кіплінга, але врешті-решт дев'ять десятих цих освічених людей виявилися забутими, а Кіплінг, як і колись, з нами*», — так сказав англійський письменник Джордж Оруелл.

Люди не змогли відмовитися від Кіплінга. Діти багатьох країн, як і раніше, читають його «Просто казки» про Кішку, Броненосця, Метелика... А коли підрастають, до них приходять Мауглі зі своєю компанією («Книга Джунглів») і хлопчик-розвідник Кім (роман «Кім»). І всі — дорослі й діти читають вірші Кіплінга. Деякі з його поезій було покладено на музику, і вони стали піснями, скажімо «Волохатий джміль» (із кінофільму «Жорстокий романс») і «На далекій Амазонці...».

Сучасні англійці знову пишуться своїм видатним співвітчизником.

Британський патріотичний плакат часів Першої світової війни

Відзнака лауреата Нобелівської премії, 1907 р.

Чи добре ви запам'ятали?

Імена: Джозеф Редьярд Кіплінг, Гілберт Кіт Честертон, Оскар Уайльд, Марк Твен, Джордж Оруелл.

Географічні назви: Індія, Англія, Африка, Австралія, Бірма, Гонконг, Сінгапур, Японія, США.

Назви творів: «Від моря і до моря», «Кім», «Волохатий джміль», «На далекій Амазонці...».

Назви збірок: «Прості оповідання з гір», «Просто казки», «Книга Джунглів».

Запитання й завдання

1. Назвіть роки життя Джозефа Редьярда Кіплінга. Літературі якої країни належать його твори?

2. Яким був початок письменницького шляху Кіплінга? Як саме виявлялося ставлення до нього читачів?

3. Які крилаті вислови Кіплінга ви знаєте?

4. Назвіть відомі вам художні образи, створені письменником. З яких вони творів?

1. Розгляньте портрет Кіплінга, пригадайте, що ви про нього знаєте, і складіть усну розповідь на тему «Яким я уявляю Кіплінга».

2. Накресліть карту подорожей письменника. За «провідника» візьміть книгу «Від моря і до моря».

1. Кіплінг вважав себе «будівничим Британської імперії». Як ви розумієте ці слова?

2. Чому передова частина англійського суспільства на початку ХХ століття різко змінила ставлення до Кіплінга?

3. Яку міжнародну нагороду і з яким формулюванням отримав Кіплінг?

1. Складіть план статті про Кіплінга. Сформулюйте за її змістом кілька запитань і поставте їх однокласникам.

2. Знайдіть і перечитайте у статті висловлювання відомих письменників про Кіплінга, прокоментуйте їх.

ЛИСТ ДО СИНА

Е. Уайєс. Син Альберта

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірив ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без втоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злому
і власним не хизуєшся добром.
Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу¹ дум твоїх дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії —
облуда щастя й машкара² нещастя.
Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі³,

¹ Кормі́га — неволя, ярмо.

² Машкара́ — маска.

³ Махля́р — шахрай.

розбитий витвір знову доробляти,
хоча начиння геть уже старі.

Коли ти можеш всі свої надбання
поставити на кін, аби за мить
проциндрити¹ без жалю й дорікання —
адже тебе поразка не страшить.
Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: «Стій!»

Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а будши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.
Коли ти знаєш ціну щохвилини
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти еси людина
і землю всю своєю назовеш.

Переклад *Василя Стуса*

ПРО ВІРШ «ЛИСТ ДО СИНА» (1910)

Ось так і треба жити. Отак і триматися,
виборюючи самого себе з лінощів, бездіяль-
ності, безінтересу...

Василь Стус

В оригіналі англійською мовою цей твір має назву «If», у перекладах українською — «Коли...», «Якщо...». А поет **Василь Стус** назвав свій переклад «Лист до сина».

«If» — це своєрідний заповіт вічних моральних цінностей.

«Лист до сина» написаний у формі звертання батька до сина. У творі висловлено і батькові погляди на життя, і його почуття до сина. Батько знає, що шляхетно пройти по життю дуже важко, але можливо і необхідно.

Кіплінг за своєю природою проповідник і мораліст, але його моральні настанови позбавлені нудного повчання. Вони не пригнічують, а підносять над буденністю, спонукають завжди бути на висоті — «всупір загальній паніці й клятьбі», «наперекір хулі жорстокій».

Поезія побудована на а н т и т е з і: з одного боку — «ти» — «мій син» (це уточнення є в оригіналі, але не в усіх перекладах), а з іншої — «вони». Хто такі «вони»? Це «королі» і «юрба», «брехуни» і «махлярі», «враг» і «друг» — всі інші люди, всі, окрім «тебе».

Вірш «If» — це кодекс поведінки «тебе» серед «них». Яким же «ти» повинен бути? Передусім завжди залишатися самим собою, не таким, як усі, — і це головне. «Не таким» — значить: «віриш сам собі», «не піддаєшся злomu», «не хизуєшся добром», «тебе поразка не страшить», «в юрбі шляхетності не губиш».

¹ *Проциндрити* — витратити на щось марно.

Більша частина батьківських настанов — це перелік того, що син не повинен робити, аби заслужити право називатися людиною. Вимоги до «тебе» в батька не прості, вони навіть жорсткі — це свого роду система заборон. Не тільки треба вміти чекати, але й «*ждати без втоми*». Не тільки жити обмовленим, але при цьому «*обмовлений, не станеш брехуном*».

Думка в поезії висловлена конкретно і прямо. Так до Кіплінга ніхто з англійських поетів не писав. Думки вірша втілені в дієсловах і підкреслені чітким ритмом: «*ти бережеш*», «*ти віриш*», «*ти вмієш*», «*не станеш*», «*не піддаєшся*», «*не хизуєшся*».

Світ Кіплінга чорно-білий, без напівтонів і відтінків. Поет хотів, щоб його зрозуміли точно, тому відмовився від метафор і називав речі своїми іменами. А щоб увиразнити думку, активно використав антитези: *віра* — *невіра*, *спокій* — *паніка*, *щастя* — *нещастя* тощо. Поет переконаний, що світ різноманітний та суперечливий, і тільки від тебе залежить, який шлях обрати.

Своєрідність вірша «If» («Лист до сина»):

«If» — моральний кодекс батька, переданий синові;
особлива форма дидактичного (повчального) вірша;
антитеза як основний засіб увиразнення думки автора;
анафора як смисловий акцент поезії;
притчевість;
пряма форма висловлення думки;
дієслівна мова;
ритмічна чіткість.

Втіленню авторського задуму допомагає також а н а ф о р а. Повторення слова *коли* підтримує напружений ритм і зосереджує увагу читача на смислових акцентах твору. Моральний кодекс Кіплінга не допускає ніяких альтернатив — він вимагає від людини жорстких правил поведінки.

Вірш «If», написаний 1910 року, одразу ж зажив гучної слави. Кіплінгові чотири строфи стали духовним орієнтиром не тільки для його сина, а й для багатьох поколінь молодих людей.

Запитання й завдання

1. Знайдіть у вірші антитези. З якою метою їх використано?
2. Як саме сформульовано правила поведінки для поетового сина? Яку роль відіграє анафора?
3. Зверніть увагу на ритм вірша. Чи змінюється він і чи пов'язаний зі змістом твору?
4. Складіть словничок до вірша. Чи є в поезії рядок, не зрозумілий для вас? Зверніться до вчителя за поясненням.

1. Підготуйтеся до виразного читання вірша. Намагайтеся голосом передати його ритм і логічні наголоси.
2. Складіть план статті про вірш «Лист до сина» і підготуйте її переказ.

Продовжіть висловлювання: «*Раджу прочитати вірш «If», тому що...*».

1. Назвіть основні особливості вірша «Лист до сина». Проілюструйте їх цитатами з тексту.
2. Дайте визначення притчі. Знайдіть ознаки цього жанру у творі Кіплінга.
3. Доведіть, що «Лист до сина» — це своєрідний кодекс поведінки людини в суспільстві.
4. Прочитайте епіграф до статті про вірш. Це уривок з листа Василя Стуса своєму синові, якому він надслав власний переклад поезії «If». Поміркуйте, чому переклад Стуса має заголовок «Лист до сина».
5. Автор звертається у вірші до сина. Якою мірою його заповіт стосується інших?

Прочитайте мовою оригіналу

IF

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:

If you can dream — and not make dreams your master
If you can think — and not make thoughts your aim,
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools.
Or watch the things you gave your life to, broken.
And stoop and build 'em up with worn-out tools...

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings — nor lose the common touch
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you¹, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run.
Yours is the Earth and everything that's in it,
And — which is more — you'll be a Man, my son!

Запитання й завдання

1. Знайдіть антитези у тексті вірша. Чи відтворив їх перекладач?
2. Визначте ключові слова поезії. Наскільки точно перекладач передав їх українською мовою?
3. Чи вдалося перекладачеві відобразити ритм твору?
4. Перечитайте два останні рядки оригіналу та перекладу. Чи збігаються вони за змістом?
5. Ким бачать свого героя Кіплінг і перекладач: джентльменом, лицарем, героєм? Аргументуйте свою думку.
6. Чи відповідає заголовок перекладу авторській назві? Чи відображає він зміст твору?

Думка в подарунок

Нічого не сприймай на віру, якщо є можливість перевірити самому (Джозеф Редьярд Кіплінг).

¹ *Count with you* — рахуються з тобою.

ЧИ ЗАПАМ'ЯТАЛИ ВИ ПИСЬМЕННИКІВ?

1. Встановіть відповідність між іменами письменників, творчість яких ви вивчали в 7 класі, та датами життя.

1431—1463	Адам Міцкевич
1759—1805	Франсуа Війон
1749—1832	Олександр Сергійович Пушкін
1799—1837	Роберт Льюїс Стівенсон
1850—1894	Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер
1798—1855	Микола Васильович Гоголь
1771—1832	Джонатан Свіфт
1809—1852	Вальтер Скотт
1875—1926	Генріх Белль
1667—1745	Йоганн Вольфганг Гете
1859—1930	Михайло Олександрович Шолохов
1862—1910	Джозеф Редьярд Кіплінг
нар. 1918	Олександр Трифонович Твардовський
1910—1971	Райнер Марія Рільке
1905—1984	Артур Конан Дойл
1917—1985	О. Генрі
1865—1936	Джеймс Олдрідж

2. Запишіть прізвища (псевдоніми) письменників у два стовпчики: в перший — прозаїків, у другий — поетів.

Війон, Гоголь, Свіфт, Гете, О. Генрі, Шиллер, Міцкевич, Олдрідж, Твардовський, Белль, Шолохов, Конан Дойл.

3. Розподіліть письменників за національними літературами: англійська, французька, німецька, російська, американська, польська.

Франсуа Війон, Олександр Пушкін, Адам Міцкевич, Артур Конан Дойл, Михайло Шолохов, Йоганн Вольфганг Гете, Джонатан Свіфт, О. Генрі.

4. Назвіть прізвища письменників.

Олександр Сергійович ... , Йоганн Крістоф Фрідріх ... , Роберт Льюїс ... , Вальтер ... , Райнер Марія ... , Джозеф Редьярд ... , Джеймс ... , Генріх ... , Микола Васильович ... , Йоганн Вольфганг ... .

5. Зазначте імена письменників, що увійшли в літературу під поданими псевдонімами.

Вальтер Скотт, Франсуа Війон, О. Генрі, Артур Конан Дойл.

6. За фрагментами біографій назвіть імена письменників.

«Почалися роки вигнання, яке згодом біографи письменника назвуть південним».

«Уже будучи тяжкохворим, ... брав участь у боротьбі з колонізаторами за права туземців острова Уполу в Тихому океані, на якому жив останні роки».

«Сідні Портер переїхав до Техасу з наміром посвячуватися в ковбої».

«Протягом шести років майбутній письменник навчався в місті Ніжині в гімназії вищих наук... Після закінчення гімназії поїхав до Петербурга».

«Все в ньому, навіть зовнішність, викликало збентеження, захоплення, величезну повагу».

7. Намалуйте емблему до творчості одного з письменників.

ЧИ ЗАПАМ'ЯТАЛИ ВИ НАЗВИ ТВОРІВ?

1. Складіть із запропонованих слів назви творів (слова подано в називному відмінку).

Лемюель Гуллівер, Гуд, доля, дюйм, Муромець, пісня, собака, віщий, Тарас, людина, Баскервіль, Бульба, король, рукавичка, Робін, трунок, вересовий, вільшаний, Ілля, Айвенго, Олег, мандри, останній.

2. З яких творів ці герої? Вкажіть назву та автора.

Андрій Соколов, Вотсон, Деві, Остап і Андрій, Ровена та Ребекка, Кунігунда і Деларж.

3. Назвіть твори з іменами головних героїв у заголовках.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ?

1. Впізнайте твір за його початком. Назвіть автора.

«Перша повоєнна весна була на Верхньому Дону як ніколи: дружна й раптова».

«А повернися-но, сину! Цур тобі, який ти кумедний!»

«Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину...»

«Збирається віщий Олег-войовник...»

«Я знаю — мухи гинуть в молоці...»

*«Ждучи на грища і забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів...»*

«Я поліг біля Ржева...»

*«Селища маврів у темі, у руйні,
Гине їх люд в безпораді...»*

2. Хто з персонажів художніх творів ставить ці запитання? Вкажіть назву та автора твору.

«Ванюшко, а ти знаєш, хто я такий?» Він і спитав, наче видихнув: «Хто?»

*«Повідай, улюбленцю наших богів,
Чи скоро я землю покину?»*

«Що, синку, допомогли тобі твої ляхи?»

«Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?»

«Як же ти зможеш вести літак?» — запитав його...

«Що, — кричав він із жакливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з плюща?»

«— Це, очевидно, фамільні портрети?»

— Так, усі до одного.

— І ви знаєте, хто на них?»

— Беррімор, добре мене потренував, і я, гадаю, зможу відповісти свій урок без помилок.

— Хто той джентльмен із підзорною трубою?»

3. Зазначте автора і назву твору, у якому герой:

— володів методом дедукції;

— втік із фашистського полону;

— мав двох синів і одного з них убив;

— був мандрівним лицарем;

— не був пілотом, але зумів злетіти і посадити літак;

— віддав сина ворогам зі страху, що він видасть таємницю свого народу;

— стрибнув до хижаків, щоб дістати рукавичку;

— загинув від свого коня.

4. Упізнайте твір за фрагментом діалогу. Назвіть автора.

«То як же, рус Іван, чотири кубометри виробітку — це багато?» — «Так точно, — кажу, — гер комендант, багато». — «А одного тобі на моголу вистачить?» — «Так точно, гер комендант, цілком вистачить і навіть залишиться».

«— У житті можна зробити все, що завгодно, Деві, — промовив він кволим голосом, — якщо не надірвешся. Не надривайся.

Він не пам'ятав, що раніше давав синові такі поради.

— Так, але ж скоро вже смеркне, — сказав Деві, коли скінчив роботу.

— Смеркне? — розплющив очі Бен».

«— Не битимуся з тобою зараз, — вигукнув хрестоносець глухим тремтячим голосом. — Загой перш свої рани. Візьми кращого коня, й, може, тоді я не матиму за принизливе для себе позбавити тебе твого дитячого зав'язття...

— ...Ти забув, що двічі падав од цього списа?..»

«— Мені теж дуже хотілось би поїхати з вами в Лондон, — оголосив баронет. — Чому я маю сидіти тут сам?»

— Тому що це ваш пост. Тому що ви дали мені слово чинити так, як я вам скажу, а я кажу вам залишитися тут.

— Гаразд, я залишусь».

«— А що, панове? — спитав Тарас, перегукуючись із курінними. — Чи є ще порох у порохівницях? Не ослабла ще козацька сила? Ще не гнутьсь козаки?»

— *Є ще, батьку, порох у порохівницях! Не ослабла ще козацька сила, ще не гнуться козаки!*»

5. Продовжіть афоризми. Вкажіть їх автора і назву твору.

«Нема зв'язку, святішого...»

«Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки...»

«Волхви не бояться...»

«Я не можу змінити віру своїх отців, мов те вбрання, що...»

«У житті не раз настають вирішальні хвилини і...»

6. З яких творів подані слова? Поясніть значення цих слів. Доберіть до них синоніми.

Бурса, лях, волхви, лицар, пілігрим, ліліпут, сищик, дедукція, доля, дюйм.

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ ТЕОРІЮ ЛІТЕРАТУРИ?

1. За визначенням назвіть літературознавчі поняття.

Невеликий художній твір, написаний віршованою мовою.

Повторення однакових звуків, складів чи слів на початку віршованих рядків чи строф.

Невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Прозовий твір, у якому в результаті розслідування розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином.

2. Які із цих літературних понять позначають жанр?

Новела, гіпербола, епітет, балада, сюжет, вірш, гумор, роман.

3. Яке з поданих понять не належить до жанрів?

Оповідання, анафора, повість, билина.

4. Дайте визначення поданих літературознавчих понять у письмовій формі.

Сатира, детектив, повість, балада.

5. Які із цих визначень характеризують сатиру, іронію, гумор, сарказм?

Гостре нещадне висміювання людських або суспільних вад.

Весела, доброзичлива насмішка над кимось або чимось.

В'їдлива насмішка з відверто викривальним змістом.

Прихована насмішка.

6. Визначте, який художній засіб яскраво виражений у поданих рядках. Укажіть автора та назву твору.

*«Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
Коли наперекір хулі жорстокій
між невірів ти віриш сам собі.
Коли ти вмєєш ждати без втоми...»*

«Опустивши погляд, я побачив чоловічка дюймів шести на зріст, з цуком та стрілою в руках і з сагайдаком за плечима. Водночас я почув, що слідом за ним суне принаймні ще з півсотні таких самих чоловічків».

*«Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин».*

*«Я — де щебет пташиний
В вечори золоті,
Я — де ваші машини
Рвуть повітря в путі...»*

7. У чому відмінність поданих понять?

Гіпербола та гіпотенуза; епітет та епіграф; біографія та географія; псевдонім та Посейдон; історичний колорит та національний колорит; антилеза та анафора; билина та балада; сатира та іронія; діалог та монолог.

ТВІР СЕРЕД ІНШИХ ТВОРІВ

1. Яка назва є «зайвою» в своїй групі? Відповідь аргументуйте.

а) «Вересовий трунок», «Айвенго», «Вільшаний король», «Альпухара».

б) «Я поліг біля Ржева», «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», «Останній дюйм», «Доля людини».

в) «Тарас Бульба», «Пісня про Правду», «Пісня про віщого Олега», «Вересовий трунок».

2. Поставте твори Миколи Гоголя «Тарас Бульба» і Олександра Пушкіна «Пісня про віщого Олега» в ряд інших творів зарубіжної та української літератури. Користуйтеся такими ознаками-орієнтирами: тема, жанр, герой, час написання, автор; перекладач, час дії, місце дії.

3. Поміркуйте, знання яких періодів української та всесвітньої історій допомагає усвідомити зміст поданих творів.

«Тарас Бульба», «Айвенго», «Доля людини», «Альпухара».

4. Назвіть твори, які вам подобалося читати в оригіналі.

5. Знайдіть в оригіналі творів 8—12 слів, що є характерними для одного із зазначених письменників.

Микола Гоголь, Олександр Пушкін, Олександр Твардовський, Михайло Полохов, Йоганн Вольфганг Гете, Редьярд Кіплінг, Роберт Льюїс Стівенсон.

6. Кому з літературних героїв ви хотіли б поставити пам'ятник і який? Обґрунтуйте свою думку.

7. Проведіть конкурс на кращого читача чи розповідача творів зарубіжної літератури.

8. Укладіть свій «Словничок мудрих думок». Використайте афоризми з творів або вислови з рубрики «Думка в подарунок».

9. Укладіть словничок головних літературних героїв з їхніми короткими характеристиками.

10. Складіть кросворд на одну із запропонованих тем: «Жанри», «Герої літературних творів», «Письменники», «Літературознавчі поняття».

Алегорія (від грец. allegoria — інакомовлення) — художній засіб, за допомогою якого узагальнене поняття розкривається через конкретний образ. Алегорія використовується в байках. Суть алегорії становить внутрішнє порівняння певного явища з іншими.

Анафора (від грец. anaphora — єдинопочаток) — стилістичний прийом, що полягає в повторенні однакових звуків, складів, слів на початку віршованих рядків чи строф. Наприклад, у «Баладі прикмет» Франсуа Війона:

*Я знаю палац — знаю і хатину,
Я знаю цвіт, і плід, і соб-цабе,
Я знаю смерть і знаю домовину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.*

Антитеза (від грец. antithesis — суперечність) — протиставлення явищ, понять, почуттів, думок, характерів. Для створення антитези письменники використовують антоніми. Наприклад, у «Баладі прикмет» Франсуа Війона:

*Я знаю всі шляхи й всі манівці,
Я знаю небо щастя й сліз долину...*

Афоризми, або крилаті слова — стислі влучні вислови відомих письменників, що набули поширення в народі через оригінальність, дотепність чи широту філософських узагальнень.

Балада літературна — авторський віршований ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту, в якому напруженість сюжету зумовлена внутрішнім конфліктом героя.

Балада народна (від франц. ballade — танець) — ліро-епічна пісня фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з гострим напруженим сюжетом. Наприклад, англійські балади про Робіна Гуда.

Билина — фольклорна епічна пісня про подвиги богатирів — захисників Київської Русі (IX—XIII ст.). Наприклад, билини про Іллю Муромця, Добриню Микитича, Альошу Поповича.

Вірш — невеликий художній твір, написаний віршованою мовою; віршований рядок — найменша одиниця поділу віршованих творів.

Віршовий розмір (від грец. metron — міра) — порядок розташування наголошених і ненаголошених складів у віршованому рядку.

Герой літературного твору, літературний герой — персонаж, дійова особа художнього твору.

Гіпербола (від грец. hyperbole — перебільшення) — художнє перебільшення властивостей зображеного предмету.

Гумор (від англ. humor — настрої) — різновид комічного; весела, добродушна насмішка над кимось або чимось.

Діалог (від грец. dialogos — розмова, бесіда) — у художньому творі розмова двох або більше осіб на певну тему.

Експозиція (від лат. expositio — виклад, пояснення) — частина художнього твору, яка описує стан персонажів до початку дії.

Епіграф (від грец. epigraphē — напис) — поданий перед текстом короткий влучний вислів, який виражає його основну думку.

Епізод (від грец. episodios — сторонній) — завершена частина дії, яка, хоч і пов'язана з іншими подіями, але має певне самостійне значення.

Епітет (від грец. epitheton — означення) — художнє означення, що виділяє та образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища, викликає певне ставлення до них. У фольклорі переважно вживаються *постійні епітети* — означення, які незмінно поєднуються з тим чи іншим словом (*добрий молодець, буйна голова, чисте поле, сира земля*).

Епос народний (від грец. epos — слово) — фольклорні розповідно-описові пісні певного народу, в основі яких лежить національно-історична тематика. Наприклад, давньоруські билини, французька «Пісня про Роланда», німецька «Пісня про Нібелунгів».

Жанр (від. франц. genre — вид, рід) — вид художнього твору за його формою, обсягом та іншими ознаками. Наприклад, роман, повість, оповідання, новела та ін.

Зав'язка — елемент сюжету, подія, яка знаменує початок дії в епічних та драматичних творах.

Ідея (від грец. idea — ідея) — основна думка художнього твору, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини та образи.

Інтонанція (від лат. intonare — голосно вимовляти) — виразний засіб звуково-го мовлення, що передає ставлення того, хто говорить, до того, що він говорить.

Іронія (від грец. eironeia — удаване незнання) — різновид комічного, прихована насмішка.

Історичний роман — епічний прозовий твір, у якому в художній формі відтворено події та особистості певного історичного періоду.

Комічне (від грец. komikos — смішний) — те, що викликає сміх у житті й мистецтві.

Композиція (від лат. compositio — складання, розставлення) — будова твору, особливості розташування частин, епізодів, сцен.

Кульмінація (від лат. culmen — вершина) — частина сюжету, момент найвищого напруження дії.

Лірика (від грец. lyra — музичний інструмент) — один із літературних родів (поряд з епосом і драмою).

Література (від лат. littera — буква) — мистецтво слова; сукупність писаних і друкованих творів.

Літературний детектив — прозовий твір, у якому в результаті розслідування розкривається таємниця, пов'язана зі злочином. Наприклад, «Собака Баскервілів» Артура Конан Дойла.

Літопис — пам'ятки історичної прози Київської Русі, один з основних жанрів давньоруської літератури.

Літота (від грец. litotes — простота) — троп, протилежний гіперболі; надмірне зменшення властивостей, ознак предмета або явища.

Метафора (від грец. metaphora — переміщення) — перенесення властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності.

Монолог (від грец. monos — один і logos — слово) — висловлення однієї особи, звернене до самої себе і не розраховане на безпосередню відповідь іншої особи.

Національний колорит — у художньому творі низка ознак, які передають своєрідність конкретної нації.

Новела (від італ. novella — новина) — невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом. Наприклад, «Останній листок» О. Генрі.

Образ художній — форма відображення дійсності мистецтвом, індивідуалізована і водночас узагальнена, створена за допомогою творчої фантазії письменника, картина людського життя.

Оповідання — невеликий прозовий твір про одну чи кілька подій із життя персонажа. Наприклад, «Останній дюйм» Джеймса Олдріджа.

Паралелізм (від грец. *parallelos* — той, що йде поряд) — художній прийом фольклору, який полягає у співставленні образу людини та образу із світу природи за ознакою дії чи стану. Наприклад: *Гей, то не старий дуб к землі нагинається, ой то добрий молодець Ілля Муромець батьку-матері уклоняється.*

Пейзаж (від франц. *paysage* — опис природи) — словесне зображення картини природи в художньому творі.

Повість — епічний прозовий твір, що характеризується однолінійним сюжетом і в якому змальовано картину життя ряду персонажів протягом певного часу. Наприклад, «Тарас Бульба» Миколи Гоголя.

Порівняння — пояснення якоїсь особливості, риси чи ознаки одного предмета за допомогою чимось подібного до нього іншого предмета. Порівняння увиразнюють зображуване, концентрують увагу на найхарактернішому.

Портрет (від франц. *portrait* — зображення) — зображення зовнішності героя в художньому творі.

Повтор — неодноразове використання в фольклорному творі певного елемента його тексту. Наприклад, у биліні «Про Іллю Муромця та Соловія»:

*...Під город, під Чернігів під'їжджав.
Під городом, під Черніговом
Не ворон чорний небо укриває...*

Пригодницька література — різновид художньої літератури. В її основі — гострий, динамічний, з таємницями і загадками сюжет, напружені конфлікти особистого та громадського життя, в яких найбільш повно виявляються риси характеру героїв. Наприклад, романи «Робінзон Крузо» Данієля Дефо, «Пригоди Лемюєля Гулливера» Джонатана Свіфта.

Притча — алегоричний повчальний твір про людське життя із прихованою мораллю. У притчі немає описовості, а дія відбувається мовби без декорацій.

Проза (від лат. *proza (oratio)* — проста (мова)) — художній твір, написаний невіршованою мовою.

Псевдонім (від грец. *pseudos* — вигадка і *опута* — ім'я) — підпис, яким автор замінює своє справжнє ім'я (О. Генрі замість Уільям Сідні Портер).

Реквієм — твір скорботного характеру; плач над померлим.

Рефрен (від франц. *refrain* — приспів) — рядок або кілька рядків, які повторюються наприкінці строфи; здебільшого підкреслює найважливішу думку твору.

Речитатів (від лат. *recitare* — читати вголос, виголошувати) — наспівне декламування, емоційно забарвлене виконання твору.

Рима (від грец. *rhythmos* — мірність) — суголосся закінчень рядків вірша.

Ритм (від грец. *rhythmikos* — рівномірний, розмірений) — рівномірне чергування однакових або подібних елементів мови (складів, слів, речень, строф, наголосів, пауз та ін.).

Розвиток дії — елемент сюжету, що йде після зав'язки і передє кульмінації.

Розв'язка — елемент сюжету, заключний момент, завершення дії в художньому творі.

Роман (від франц. *roman* — оповідь романською мовою) — великий за обсягом і складний за будовою переважно прозовий твір, у якому широко охоплені

життєві події, розкрито історію формування характерів багатьох персонажів протягом тривалого часу, іноді цілих поколінь.

Сарказм (від грец. *sarkazo* — рву м'ясо) — різновид комічного, в'їдлива насмішка з відверто викривальним змістом.

Сатира (від лат. *satura* — суміш, усяка всячина) — різновид комічного; гостре нещадне висміювання людських або суспільних вад.

Строфа (від грец. *strophe* — поворот) — кількість рядків вірша, об'єднаних римою, що закономірно повторюються протягом віршованого твору або його частини.

Сюжет (від лат. *subjectum* — підкладене) — подія чи кілька пов'язаних між собою подій, які складають основу твору.

Тема (від грец. *thema* — основа) — коло життєвих явищ, зображених у творі.

Трикутник кохання — умовна назва стосунків трьох героїв (*він — вона — він; вона — він — вона*), що спричинюють конфлікт у творі.

Троп (від грец. *tropos* — зворот) — мовний зворот, який полягає у вживанні слова в переносному значенні.

Уособлення — один із тропів, який полягає в перенесенні властивостей живих істот на неживі предмети чи явища.

Фантастика (від грец. *phantastike* — здатність уявляти) — різновид художньої літератури, який зображує нереальні події та явища, створені фантазією автора.

Фольклор (від англ. *folk-lore* — народна мудрість, народне знання) — усна народна творчість.

Художня деталь (франц. *detail* — подробиця) — виразна подробиця твору, що робить зображувану автором картину зримішою, яскравішою і глибшою за змістом. Деталі можуть викликати певні асоціації, символізувати якісь явища, готувати читача до розуміння образу, створювати відповідний настрій тощо.

Художній твір — твір мистецтва, що зображує події, явища, людей, їх почуття в образній формі.

Цитата (від лат. *cito* — проголошую) — дослівно відтворені фрагменти будь-якого тексту, промови.

У ПІДРУЧНИКУ ВИКОРИСТАНО ЗРАЗКИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА:

- с. 7. *В. Васнецов*. Богатирський скік;
- с. 89. *Е. Бьорн-Джонс*. Король і жебрачка;
- с. 113. *М. Деревус*. Тарас слухає кобзаря;
- с. 157. Ілюстрація до англійського видання роману Дж. Свіфта «Мандри Лемюеля Гуллівера»;
- с. 197. *Р. Генрі*. Білява Бріджит Лоуелл;
- с. 225. *А. Сафаргалін*. Медсестра;
- с. 269. *П. Крилов*. Митя.

ЗМІСТ

Шановні семикласники!	3
------------------------------------	---

ВСТУП

Роль художньої літератури у формуванні життєвих цінностей людини	4
--	---

ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ Й БАЛАДИ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Народний епос	8
----------------------------	---

Давньоруські билини	9
----------------------------------	---

Билини про Ілля Муромця	12
-------------------------------	----

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ	15
--	----

Народна балада	22
-----------------------------	----

Балади про Робіна Гуда	24
------------------------------	----

РОБІН ГУД І ГЕРФОРДСЬКИЙ ЄПІСКОП	26
---	----

Про баладу «Смерть матері Юговичів»	28
---	----

СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВИЧІВ	30
-------------------------------------	----

Літературна балада	33
---------------------------------	----

ФРАНСУА ВІЙОН	36
----------------------------	----

Про «Баладу прикмет»	40
----------------------------	----

БАЛАДА ПРИКМЕТ	41
-----------------------------	----

ЙОГАНН КРИСТОФ ФРІДРІХ ШІЛЛЕР	43
--	----

Про баладу «Рукавичка»	46
------------------------------	----

РУКАВИЧКА	47
------------------------	----

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ	52
------------------------------------	----

ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ	54
-------------------------------	----

Про баладу «Вільшаний король»	55
-------------------------------------	----

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН	58
-------------------------------	----

ПІСНЯ ПРО ВІЩОГО ОЛЕГА	60
-------------------------------------	----

Балада «Пісня про віщого Олега»	64
---------------------------------------	----

РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТВЕНСОН	70
ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК	72
Про баладу «Вересовий трунок»	74

АДАМ МІЦКЕВИЧ	80
Про баладу «Альпухара»	83
АЛЬПУХАРА	85

ГЕРОЇЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

ВАЛЬТЕР СКОТТ	90
Історичний роман	93
АЙВЕНГО (<i>Уривки</i>)	94
Про роман «Айвенго»	109

УКРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ

МИКОЛА ГОГОЛЬ	114
Повість	117
ТАРАС БУЛЬБА (<i>Уривки</i>)	118
Про повість «Тарас Бульба»	139
РАЙНЕР МАРІЯ РІЛЬКЕ	145
ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ (<i>Скорочено</i>)	148
Оповідання «Пісня про Правду»	153

ПРИГОДИ ТА ФАНТАСТИКА

ДЖОНАТАН СВІФТ	158
Гумор і сатира	160
МАНДРИ ЛЕМЮЄЛЯ ГУЛЛІВЕРА, частина I (<i>Скорочено</i>)	162
Про роман «Мандри Лемюєля Гуллівера»	176
АРТУР КОНАН ДОЙЛ	180
Літературний детектив	183
СОБАКА БАСКЕРВІЛІВ (<i>Уривки</i>)	184
Про повість «Собака Баскервілів»	194

КРАСА ЧИСТИХ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

О. ГЕНРІ	198
Новела	201
ОСТАННІЙ ЛИСТОК (<i>Скорочено</i>)	202
Про новелу «Останній листок»	207

ДЖЕЙМС ОЛДРІДЖ	209
Оповідання	210
ОСТАННІЙ ДЮЙМ (<i>Скорочено</i>)	211
Про оповідання «Останній дюйм»	222

ЛІТЕРАТУРА ПРОТИ ВІЙНИ

ОЛЕКСАНДР ТВАРДОВСЬКИЙ	226
Вірш	228
« Я ПОЛІГ БІЛЯ РЖЕВА »	230
Про вірш «Я поліг біля Ржева»	232
« НА КАРБ НЕ СТАВТЕ ДОТЕПЕР МЕНІ... »	237
Про вірш «На карб не ставте дотепер мені...»	237
ГЕНРІХ БЕЛЛЬ	239
ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА... (<i>Скорочено</i>)	242
Про оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	247
МИХАЙЛО ШОЛОХОВ	250
ДОЛЯ ЛЮДИНИ (<i>Скорочено</i>)	253
Про оповідання «Доля людини»	263

МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ

ДЖОЗЕФ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ	270
ЛИСТ ДО СИНА	272
Про вірш «Лист до сина»	273
Підсумовуємо вивчене	276
Короткий літературознавчий словник	281